

คู่มือพระไตรปิฎก

พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม

พระมหาสมปอง มุทิโต
สถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก
วัดวิหารธรรม บ้านศรีวิราช ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี

e-Book-68

คู่มือพระไตรปิฎก

พระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม

พระมหาสมปอง มุทิโต
สถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก
วัดวิหารธรรม บ้านศรีวิราช ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี

e-Book-68

ชื่อหนังสือ

คู่มือพระไตรปิฎก

พระวินัย พระสุตตร พระอภิธรรม

โครงการอบรมพระไตรปิฎก หลักสูตรวุฒิปัตร์ ๑ เดือน

ผู้เรียบเรียง

พระมหาสมปอง มุทิโต

สถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก วัดวิหารธรรม

ตตต หมู่ ๖ บ้านศรีวิราช ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี ๔๑๒๑๐

โทร. ๐๘๑-๓๖๑-๗๗๓๕; sompong.mac@gmail.com

จัดพิมพ์

ครั้งที่ ๑	มกราคม ๒๕๕๓	๑๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๑)
ครั้งที่ ๒	มกราคม ๒๕๕๔	๑๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๒)
ครั้งที่ ๓	มกราคม ๒๕๕๕	๑๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๓)
ครั้งที่ ๔	มกราคม ๒๕๕๖	๑๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๔)
ครั้งที่ ๕	มกราคม ๒๕๕๗	๑๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๕)
ครั้งที่ ๖	มกราคม ๒๕๕๘	๑๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๖)
ครั้งที่ ๗	มีนาคม ๒๕๕๙	๑๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๗ วุฒิปัตร์)
ครั้งที่ ๘	มีนาคม ๒๕๖๐	๑๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๘ วุฒิปัตร์)
ครั้งที่ ๙	มกราคม ๒๕๖๑	๑,๐๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๙-๑๐ วุฒิปัตร์)
ครั้งที่ ๑๐	มกราคม ๒๕๖๓	๑,๐๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๑๑-๑๕ วุฒิปัตร์)
ครั้งที่ ๑๑	กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗	๑,๐๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๑๖ วุฒิปัตร์)
ครั้งที่ ๑๒	มกราคม ๒๕๖๘	๒,๐๐๐ เล่ม (รุ่นที่ ๑๗ วุฒิปัตร์)

พิมพ์ที่

บริษัท ธนาเพรส จำกัด

เลขที่ ๙ ซ.ลาดพร้าว ๖๔ แยก ๑๔ ถ.ลาดพร้าว

แขวงวังทองหลาง เขตวังทองหลาง กรุงเทพฯ ๑๐๓๑๐

โทร. ๐-๒๕๓๐-๔๑๑๔ โทรสาร ๐-๒๑๐๘-๘๙๕๑

วิหารไม้ด้าเสาศิลปะล้านนา ประดิษฐานพระพุทธเมตตาองค์คำ พ.ศ. ๒๕๖๗

๙ โอวาทเกิด

ของอาจารย์ใหญ่ พระราชปริยัติธาดา (สมโภชน์ กิจจุสสาร)

๑. ถ้าอาจารย์ยังมีชีวิตอยู่ เธอทั้งหลายอย่าหวังเลยว่าจะได้ตนรก
๒. วิธีปิดประตูนรกให้พวกชอบนอน จะตะโกนบอกว่า “ยกหัวขึ้นจากนรกได้แล้ว”
๓. ได้เวลาแล้วๆ เณรทั้งหลาย ... ตื่นได้แล้วๆ ได้เวลาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว
๔. ได้เวลาแล้วๆ เณรทั้งหลาย ... ตื่นได้แล้วๆ ได้เวลาทำวัตรสวดมนต์แล้ว
๕. เณร...เณร เลิกเอนะ ถ้าใจห่างไกลพระพุทธเจ้า ก็เข้าใจนรก
ถ้าใจเข้าใกล้พระพุทธเจ้า ก็ห่างไกลนรก
๖. เณร... อย่าบวชเข้ามาเพียงเพื่อ นอน... กิน... ชี้ เลย
๗. เณร... อย่าทำชั่วผิดศีลบ่อยๆ ถ้าทำก็เท่ากับเณรขอวิชาไปนรก
๘. เณร... อย่าทำตนเป็นคนทำลายมิตร เพราะคนทำลายมิตรเป็นคนชั่วแท้
๙. พวกเกียจบุญ สั่งสมบาป ออกมาช่วยทำวาระได้แล้ว

คำปรารภ

วัดหาดใหญ่ลิตาราม ชื่อเดิมรู้จักโดยทั่วไปว่า “ที่พักระงษ์ธรรมปาลาราม” ชาวบ้านเรียกว่า “วัดสมเด็จ” ตั้งอยู่เลขที่ ๑๐๒๕/๒๓ หมู่ที่ ๑ ถนนสนามบิน ตำบลควนลัง อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา รหัสไปรษณีย์ ๙๐๑๑๐ ห่างจากตัวอำเภอหาดใหญ่ประมาณ ๔ กิโลเมตร ภายในวัดร่มรื่นเย็นสบายด้วยต้นไม้ชานาพันธุ์ เหมือนวัดป่าทั่วไป

วัดเริ่มสร้างปลายปี พ.ศ.๒๕๑๙ โดยคณะอุบาสกอุบาสิกาที่มาศึกษาพระอภิธรรม และปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานกับพระครูธรรมปาลชาลวณฺโณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ เป็นลูกศิษย์ของสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) มีจิตศรัทธาร่วมแรงร่วมใจกันระดมทุนซื้อที่ดิน ๑๑ ไร่ ๓ งาน สร้างเพื่อให้เป็นสถานที่ศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม และเผยแผ่ธรรมทางพระพุทธศาสนา

ต่อมาปี พ.ศ.๒๕๓๕ พระมหาสมโภชน์ กิจจสาโร (ปัจจุบันคือท่านเจ้าคุณพระราชปริยัติธาดา) ผู้จบบาลีใหญ่หรือบาลีชั้นสูงจากวัดท่ามะโอ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง พร้อมด้วยพระมหาสมปอง มุกติโต และพระภิกษุสามเณรจำนวน ๒๔ รูป ได้มาพำนักอยู่จำพรรษา และได้เปิดสอนพระปริยัติธรรม เน้นสอนบาลีใหญ่สืบต่อเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

คำว่า “พระพุทธศาสนา” มีความหมายกว้างขวางมาก ตั้งแต่ศาสนธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในรูปพระไตรปิฎกพร้อมทั้งคัมภีร์บริหารเช่นอรรถกถาฎีกา ศาสนบุคคลคือพุทธบริษัท ๔ ศาสนสถานคือวัดวาอารามและพระธาตุเจดีย์ ศาสนวัตถุคือพระพุทธปฏิมาและตราธรรมจักร และมืองค์กรศาสนาฝ่ายพระปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรม ปัจจุบันนี้ เมื่อกล่าวว่าพระพุทธศาสนาจึงหมายถึงพระรัตนตรัยที่มีองค์คุณครบถ้วนนั่นเอง

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ไม่ทรงตั้งพระภิกษุรูปใดเป็นศาสดาแทนพระองค์ ทรงประกาศให้พุทธบริษัทรับรู้และยอมรับผ่านท่านพระอานนท์เถระว่า

“โย โว อานนท มया ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโต, โส โว มมจฺเยน สตฺถา.” (ที.ม.๑๐/๑๔๑)

แปลว่า “ดูก่อนอานนท์ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว ธรรมและวินัยใดที่เราแสดงแล้วและบัญญัติไว้แล้ว แก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”

แท้จริง พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก จึงเป็นพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าสั่งสอนไว้ โดยทรงประกาศพระธรรมวินัยแทนพระพุทธองค์

ต่อมา ท่านเจ้าคุณพระราชปริยัติธาดา และศิษยานุศิษย์รุ่นแล้วรุ่นเล่า ได้ใช้สถานที่และตั้งชื่อว่า “วัดหาดใหญ่ลิตาราม” ให้เป็นสถานที่สอนวิชาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก วิชาบาลีสถาปถนา วิชาอักษรธรรม วิชาพระอภิธรรม หล่อหลอมลูกศิษย์ให้เป็นผู้พึ่งพาตนเองด้วย พึ่งพาธรรมด้วย ดำรงพระธรรม ประกาศเผยแผ่พระธรรม จนเป็นที่ยอมรับนับถือทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรอย่างกว้างขวาง เป็นเกียรติประวัติแก่ศรัทธาชาวอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ทั้งลูกศิษย์ที่ศึกษาจบไปแต่ละชั้นภูมิ ได้กระจายจาริกไปสู่ภูมิภาคต่างๆทั่วประเทศล้วนสร้างคุณประโยชน์แก่วงการพระพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย

ด้านศาสนสถาน ท่านเจ้าคุณฯและศิษยานุศิษย์ก็ได้ปลูกสร้างตามความจำเป็น ให้เป็นที่ศึกษาธรรม สถานที่ปฏิบัติธรรม และสถานที่ประกอบศาสนกิจให้เหมาะสมเรื่อยมา และต้นปี พ.ศ.๒๕๖๘ นี้ จึงมีชาวดีให้พุทธบริษัททั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ทางภาคใต้ ที่ได้ถวายการอุปถัมภ์วัดหาดใหญ่สิตารามมาโดยตลอด ได้ร่วมมือกับสถาบันการศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก วัดวิหารธรรม จังหวัดอุดรธานี จัดให้มีกิจกรรมงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้พุทธศาสนิกชน ได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาหลักธรรมตามพระไตรปิฎกระยะสั้น ๑ เดือน จึงได้จัดโครงการอบรมพระไตรปิฎกสังยุตต์ หลักสูตรวุฒิปัตร์ รุ่นที่ ๑๗ ประจำปี พ.ศ.๒๕๖๘ เป็นการตอบแทนคุณข้าวน้ำโภชนาหารและการอุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ เรื่อยมา

อาตมาในนามเจ้าอาวาสวัดหาดใหญ่สิตาราม ได้ทุ่มเทกายและกำลังใจมุ่งสร้างประโยชน์ให้ถึงจุดสำคัญและสูงสุดในพระพุทธศาสนา นำพาพุทธบริษัททั้ง ๔ ได้มีความรู้ความเข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่แท้จริง โดยจัดโครงการให้มีการศึกษาหลักธรรมในพระไตรปิฎกเบื้องต้น สำหรับบุคคลทั่วไปที่มีใจรักพระพุทธศาสนาอันประเสริฐสุด

ซึ่งโครงการอันมีสาระแท้จริงนี้ จัดขึ้นช่วงกุมภาพันธ์ ปี ๒๕๖๘ ที่วัดหาดใหญ่สิตาราม ซึ่งรับผู้เข้าร่วมอบรมศึกษาทั้งพักค้างคืนในวัด และติดตามร่วมอบรมศึกษาทางออนไลน์ ผ่านช่องทาง Facebook และ YouTube

ในการนี้ วัดหาดใหญ่สิตารามขอเชิญชวนพุทธบริษัท ร่วมจัดงานสมโภชวิหารไม้คิลปะล้านนา อันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธเจ้าองค์ดำ จำลองจากพระพุทธเจ้าองค์ดำ เมืองนาลันทา ประเทศอินเดีย

วิหารไม้คิลปะล้านนานี้ สร้างด้วยไม้ดำเสา (ชื่อเรียกทางภาคใต้) หรือไม้กันเกรา (ชื่อเรียกทางภาคกลาง) หรือไม้มันปลา (ชื่อเรียกทางภาคอีสาน) ซึ่งเริ่มก่อสร้างตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.๒๕๖๑ จากแรงศรัทธาในพระพุทธศาสนา ร่วมใจกันกับคณะศิษย์และพุทธบริษัทที่ปรารถนาจะอุทิศถวายแด่พระพุทธเจ้า และพระภิกษุสงฆ์ เพื่อใช้ในกิจการทางพระศาสนา ให้เกิดมหามงคลอันส่งผลแห่งการถวายวิหารทาน อันเป็นกุศลกรรมที่ยิ่งใหญ่ จัดอยู่ในอาวาสถาน อันประกอบไปด้วยอาคารพุทธสถานที่อยู่ภายในวัด เช่น วิหาร โบสถ์ ศาลาการเปรียญ ฼ฏิสงฆ์ ซึ่งอาวาสถานนี้ถือเป็นใหญ่กว่าทานทั้งปวงในฝ่ายพระสูตร เป็นอานิสงส์เพิ่มเติมกับจิวรทานถือเป็นทานอันประเสริฐในฝ่ายพระวินัย

ผู้ได้ถวายอาวาสถานแก่สงฆ์ได้ชื่อว่า ได้ให้ทั้งอายุวรรณะ สุขพละ และปฏิภาณอันประเสริฐ ซึ่งประเพณีการถวายอาวาสถานแล้ว หลังจากนั้น “อุทิสโสทก” พร้อมกับการเปล่งวาจา มีมาแต่สมัยพุทธกาล เช่น ครั้งพระเจ้าพิมพิสารแห่งกรุงราชคฤห์ได้ถวายเวฬุวันวิหาร และครั้งพระเจ้าเทวานัมปิยติสราแห่งกรุงโปลोनนปุระได้ถวายทานมหาเมฆอุททยาน ล้วนเป็นทานอันให้อานิสงส์แรง เพราะว่าวิหารไม่ใช่เป็นเพียงสิ่งปลูกสร้างเพื่อหิตประโยชน์ แต่เป็นสถาปัตยกรรมที่หลอมรวมทั้งศาสตร์และศิลป์อันน้อมจิตให้เกิดศรัทธาใคร่ต่อการสร้างกุศลกรรมทุกอย่าง ตลอดจนความทุ่มเทใจด้วยความสามารถของช่างสล่าที่รวมเป็นหนึ่งรังสรรค์สร้างขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา และเพื่อให้พุทธบริษัททั้งหลายได้สัมผัสความเป็นทิพย์ตามจินตนาการ และสร้างเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ.๒๕๖๗ ซึ่งกำลังเตรียมงานสมโภชต่อยอดบุญที่เหลือ

ขออนุโมทนาในศรัทธาของบุคลากรเตรียมงานทั้ง ๓ คณะ คือ

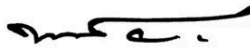
(๑) คณะจัดงานโครงการอบรมพระไตรปิฎกสังยุตต์ รุ่นที่ ๑๗ ปี ๒๕๖๘ นำโดย พระมหาสมปอง

มฤติโต ผู้อำนวยการสถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก วัดวิหารธรรม อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี และคณะทีมงานทุกท่าน มีความทุ่มเทในการทำงานพระศาสนา ถวายทอดความรู้อบรมพระไตรปิฎกครั้งนี้ ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

(๒) ขออนุโมทนาในศรัทธาของคณะพระภิกษุ สามเณร คณะศรัทธาญาติโยม ที่ทุ่มเททั้งกายใจเตรียมจัดงานสมโภชวิหารไม้ด้าเสาดด้วยศิลปะล้านนา สถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์คำ ให้เป็นสถานที่น้อมนำศรัทธาแก่ผู้มากราบไหว้บูชา

(๓) ขออนุโมทนาในศรัทธาของผู้สนับสนุนและให้การอุปถัมภ์แก่กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาอันถูกต้องดีงาม ของวัดหาดใหญ่ลิตารามมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน

เมื่ออานุภาพแห่งพระรัตนตรัย ให้คุณเครื่องเอิบอิ่มและเย็นใจ เป็นพื้นที่อันบริสุทธิ์สามารถรองรับบุญกุศลที่ยังไม่เกิดได้อาศัยเกิดขึ้น และให้บุญกุศลที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญบริบูรณ์ยิ่งขึ้น มีประมาณเพียงใด ขอสาธุชนคนดีทั้งหลาย จงเป็นผู้ได้รับอานุภาพเช่นนั้น ให้ทุกท่านเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ และปฏิภาณ ขอความปรารถนาอันดีงามที่ทุกท่านปรารถนาแล้วยังไม่สำเร็จ ขอให้สำเร็จทุกประการ แม้ท่านจะปรารถนาเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ในวิญญูสงสาร บรรลุธรรมผลและนิพพาน ขอให้ความปรารถนาอันนำอานุภาพนั้น จงพลันสำเร็จทุกประการเทอญ

พระราชปรีดีธาดา

ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดสงขลา

เจ้าอาวาสวัดหาดใหญ่ลิตาราม

๑๕ มกราคม ๒๕๖๘

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๘)

พระไตรปิฎก คือ ประมวลคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ครบถ้วน ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ที่พระอรหันตสาวกผู้ได้สดับจากพระโอษฐ์ของพระบรมศาสดา ประมวลมารวมไว้ในคราวกระทำปฐมสังคายนา หลังการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ เดือน และในคราวกระทำสังคายนาครั้งที่ ๕ ได้จารึกคำสั่งสอนทั้งหมดไว้เป็นตัวอักษรในรูปคัมภีร์ใบลาน กาลสืบมาได้จัดพิมพ์เป็นรูปเล่มหนังสือจำนวน ๔๕ เล่ม ให้เท่ากับอายุการประกาศพระพุทธศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอดเวลา ๔๕ พรรษา

พระไตรปิฎก เป็นพระปริยัติสัทธรรมที่ควรศึกษาในเบื้องต้น เพราะเป็นปทัฏฐานให้มีปฏิบัติสัทธรรม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และให้ได้รับผลเป็นปฏิเวธสัทธรรม คือ มรรค ผล นิพพาน

พระไตรปิฎก ต้นฉบับเดิมเป็น ภาษามาคธี หรือ ภาษาบาลี ซึ่งชาวพุทธทั่วโลก ผู้ชวนชวายเป็นใครศึกษาภาษาบาลีเพื่อให้รู้พระสัทธรรมตรงตามพระพุทธประสงค์ พวกเขาย่อมพยายามออกเสียงให้เหมือนภาษามาคธีอันเป็นต้นฉบับ จะต่างกันไปเพียงสำเนียงตัวอักษรและแปลความเป็นภาษาของประเทศนั้นๆ เช่น ฉบับบาลีอักษรไทยและแปลเป็นภาษาไทย ภาษาพม่า ลัγκα ลาว กัมพูชา อังกฤษ เป็นต้น

พระไตรปิฎก ฉบับบาลีอักษรไทย ก็มีหลายฉบับ ทุกฉบับมีจำนวน ๔๕ เล่ม ส่วนฉบับแปลเป็นภาษาไทย บางฉบับมี ๔๕ เล่ม บางฉบับมี ๑๐๐ เล่ม บางฉบับมีมากกว่า ๑๐๐ เล่ม

คู่มือพระไตรปิฎก ที่จัดทำขึ้นนี้ ถือเอาตามฉบับที่มี ๔๕ เล่ม เพราะมีเนื้อความเท่ากับต้นฉบับภาษาบาลี ผู้ศึกษามีพระไตรปิฎกฉบับใด ก็จะสามารถนำมาประกอบการศึกษาได้เช่นกัน เพราะมีหัวข้อหลักธรรมเหมือนกัน

หวังว่าพุทธศาสนิกชน ทั้งภิกษุ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี ลิกขมานา และอุบาสกอุบาสิกา ผู้เป็นธรรมทายาท จะมีความรู้ความเข้าใจในพระสัทธรรมทั้ง ๑๐ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ พระปริยัติ ๑ อันเป็นแก่นแท้แห่งพระศาสนาที่ตนเคารพนับถือสูงสุด จึงจะนับได้ว่า กำลังศึกษาให้มีความรู้ในหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ได้สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาอย่างภาคภูมิใจ ได้มีส่วนร่วมประกาศพระพุทธศาสนาให้แพร่หลาย ได้ดื่มด่ำรสพระธรรมด้วยตัวเอง ได้ดำรงตนไว้มิให้เสื่อมจากพระศาสนา และได้รักษาพระศาสนาไว้มิให้เสื่อมไปจากตน ในฐานะที่เกิดเป็นมนุษย์ ได้พบพระพุทธศาสนา ได้มีศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย ได้ฟังพระสัทธรรม และได้ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ความรู้เป็นอย่างดีแล้ว

จิวิ ติฏฐตุ สทุธมโม, ธมฺเม โหนตุ สคารวา.

ขอพระสัทธรรมจงดำรงมั่นตลอดกาลนาน ขอพุทธศาสนิกชนจงมีความเคารพในธรรมเถิด

พระมหาสมปอง มุทิโต

ผอ.สถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก

คำนำ

(พิมพ์ครั้งที่ ๙-๑๐-๑๑-๑๒)

โย ควิ น วิชาชาติ น โส รกฺขติ โคณั,
เอวํ สิลํ อชานนโต ก็ โส รกฺขะยย สํวร. (วิ.มหา. ๔/๑๓๑)

ผู้ใดไม่รู้จักโค ผู้นั้นย่อมรักษาผองโคไว้ไม่ได้ ฉนใด
ภิกษุก็ฉนนัน เมื่อไม่รู้จักศีล ไฉนจะสามารถรักษาสังวรได้เล่า

โย ควิ น วิชาชาติ น โส รกฺขติ โคณั,
ภิกฺขุเรวํ อชานนโต ก็ โส รกฺขะยย สาสน. (มุกฺติเถระ)

ผู้ไม่รู้จักโค ย่อมรักษาผองโคไว้ไม่ได้ ฉนใด
ภิกษุผู้ไม่รู้จักศาสนา ก็ไม่สามารถรักษาศาสนาไว้ได้ ฉนนัน

ใครใคร่ศึกษาพระไตรปิฎก ใครทรงจำพระไตรปิฎก ใครเปิดเผย ถ่ายทอด แสดง บอก สอน
ซึ่งพระไตรปิฎก ในเบื้องต้นควรศึกษาภาษาบาลีที่รักษาพระไตรปิฎกไว้ให้เข้าใจถูกต้องก่อน เมื่อ
เข้าใจภาษาบาลีดีพอ ย่อมสามารถเข้าใจพระพุทธรธรรมคำสั่งสอนตรงตามพระพุทธรประสงค์ได้ดี เมื่อ
เริ่มศึกษาพระไตรปิฎกพร้อมกับน้อมใจว่า นี่คือคำสอนของพระบรมศาสดาเอกของโลก ย่อมมีศรัทธา
แรงกล้า ทุ่มเทกายวาจาใจศึกษาค้นคว้าด้วยความอุตสาหะอย่างใหญ่หลวง ได้ดื่มด่ำโอชะธรรมทีละน้อย
น้อมรับไว้ปฏิบัติ สามารถหลีกเลี่ยงความเสื่อม และดำรงตนไว้ในความเจริญได้ มีความแก้แค้นกล้า
ว่าเริง อาจหาญ เบิกบานใจ ดำเนินไปตามทางแห่งอริยมรรคที่พระอริยเจ้าทั้งหลายดำเนินไปก่อนแล้ว

พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงรับสั่งกระตุ้นเตือนพระสงฆ์สาวกว่า

“เทเสถ ภิกฺขเว ธมฺมํ อาทิกฺกฺยาณํ มชฺฌมกฺกฺยาณํ ปรีโยสานกฺกฺยาณํ สาตถํ
สพฺพญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พุรฺหมจฺริยํ ปกาเสถ. สนฺติ สุตฺตา อปฺปรชกฺขชาติกา
อสุสฺวนตา ธมฺมสุสฺส ปริหาณนฺติ, ภวิสฺสสนฺติ ธมฺมสุสฺส อญฺญาตาโร”. (วิ.มหา. ๔/๓๒)

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงแสดงธรรม ให้มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และ
มีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะอย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบ
ถ้วน สัตว์ทั้งหลายผู้มีธูลีในดาน้อย จะพากันเสื่อมจากธรรมเพราะไม่ได้ฟัง ผู้รู้ธรรม จักมี(แน่นอน)”

จิรํ ติฏฺฐตุ สทฺธมฺโม, ธมฺเม โหนตุ สคารวา.

ขอพระลัทธิธรรมจงดำรงมั่นตลอดกาลนาน ขอพุทธศาสนิกชนจงมีความเคารพในธรรมเถิด

พระมหาสมปอง มุกฺติโต

ผอ.สถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
ประวัติของพระไตรปิฎก	๐๑
การสังคายนาพระไตรปิฎก	๐๒
สังคายนาครั้งที่ ๑	๐๒
สังคายนาครั้งที่ ๒	๐๓
สังคายนาครั้งที่ ๓	๐๓
สังคายนาครั้งที่ ๔	๐๔
สังคายนาครั้งที่ ๕ จารึกเป็นอักษร	๐๔
การนับจำนวนครั้งการสังคายนาแตกต่างกัน	๐๔
ความหมายของคำว่า “พระไตรปิฎก”	๐๕
ปิฎก ๓	๐๕
พระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม (ฉบับบาลี)	๐๖
พระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม (ฉบับไทย)	๐๘

ปิฎกที่ ๑ พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม

ว่าด้วยข้อห้ามและข้ออนุญาต

พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม ย่อว่า อา ปา มะ จู ปะ มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี	๑๐
๑. ความหมายของคำว่า “วินัย”	๑๐
๒. พระวินัยปิฎก ๓ ส่วน	๑๐
๓. ขั้นตอนการบัญญัติพระวินัย	๑๑
๔. อธิบายคำว่า “อาบัติ”	๑๑
๕. พระวินัยปิฎกแบ่งออกเป็น ๕ คัมภีร์	๑๒
๖. อักษรย่อของพระวินัยปิฎก	๑๒
๗. พระวินัยปิฎกมี ๘ เล่ม	๑๒
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑ พระวินัย มหาวิภังค์ ภิกขุวิภังค์ ภาค ๑	๑๓
๑. เวกัสกัณฑ์	๑๓
๒. ปาราชิกกัณฑ์	๑๓
๓. สังฆาทิเสสกัณฑ์	๑๔
๔. อนินยตกัณฑ์	๑๕
เพิ่มเติมเนื้อหาในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๑	๑๕

เรื่อง	หน้า
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒ พระวินัย มหาวิภังค์ ภิกขุวิภังค์ ภาค ๒	๑๖
๑. นิสัคคิกยกันท์	๑๖
๑.๑. จีวรวรรค ๑๐ สิกขาบท	๑๗
อติเรกจีวร กับ ไตรจีวร	๑๗
วิธีวิกัปอติเรกจีวร	๑๗
วิธีอธิษฐานถือครองผ้า	๑๘
วิธีปัจจุทธรณ์ ถอนอธิษฐานผ้า	๑๘
บุคคลผู้เป็นญาติและไม่ใช่อยาติ	๑๘
๑.๒. โกสิยวรรค ๑๐ สิกขาบท	๑๙
๑.๓. ปัตตวรรค ๑๐ สิกขาบท	๒๐
วิธีสละสิ่งของที่เป็นนิสัคคีย์	๒๑
๒. ปาจิตตียกันท์	๒๒
ปาจิตตียกันท์ แบ่งเป็น ๙ วรรค	๒๒
๒.๑. มุสาวาทวรรค ๑๐ สิกขาบท	๒๒
๒.๒. ภูตคามวรรค ๑๐ สิกขาบท	๒๓
๒.๓. โอวาทวรรค ๑๐ สิกขาบท	๒๔
๒.๔. โภชนวรรค ๑๐ สิกขาบท	๒๕
๒.๕. อเจลกวรรค ๑๐ สิกขาบท	๒๖
๒.๖. สุราปานวรรค ๑๐ สิกขาบท	๒๖
๒.๗. สัมปาณกวรรค ๑๐ สิกขาบท	๒๗
๒.๘. สหธรรมิกวรรค ๑๒ สิกขาบท	๒๘
๒.๙. รตนวรรค ๑๐ สิกขาบท	๒๙
๓. ปาฏิเทศนียกันท์	๓๐
๔. เสขียกันท์	๓๑
เสขียกันท์แบ่งเป็น ๗ วรรค	๓๑
๔.๑. ปริมณฑลวรรค ๑๐ สิกขาบท	๓๑
๔.๒. อุชัคฌิกวรรค ๑๐ สิกขาบท	๓๑
๔.๓. ชัมภตกวรรค ๑๐ สิกขาบท	๓๒
๔.๔. สักกัจจวรรค ๑๐ สิกขาบท	๓๒
๔.๕. กพพวรรค ๑๐ สิกขาบท	๓๒
๔.๖. สุรสุรวรรค ๑๐ สิกขาบท	๓๒
๔.๗. ปาทุกาวรรค ๑๕ สิกขาบท	๓๒
๕. อธิกรณสมณะ	๓๔

เรื่อง	หน้า
อธิกรณ์ ๔ อย่าง	๓๕
วิธีรับอธิกรณ์ ๔ อย่าง ด้วยอธิกรณ์สมณะ ๗	๓๕
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓ พระวินัย มหาวิภังค์ ภิกขุณีวิภังค์	๓๗
บทบัญญัติเพื่อภิกษุณี มี ๒ ส่วน	๓๗
๑. ปาราชิกกัณฑ์	๓๘
ปาราชิกของภิกษุณีสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ส่วน	๓๘
อสาธณปาราชิก ๔ ลิกขาบท	๓๘
สาธณปาราชิกอีก ๔ ลิกขาบท	๓๙
ปาราชิกกัณฑ์ของภิกษุณีสงฆ์ กับของภิกษุสงฆ์	๔๐
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔ พระวินัย มหาวรรค ภาค ๑	๔๐
เนื้อหาโดยย่อแห่งมหาวรรค ภาค ๑	๔๑
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๕ พระวินัย มหาวรรค ภาค ๒	๔๒
เนื้อหาโดยย่อแห่งมหาวรรค ภาค ๒	๔๓
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๖ พระวินัย จุฬวรรค ภาค ๑	๔๔
เนื้อหาโดยย่อแห่งจุฬวรรค ภาค ๑	๔๕
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๗ พระวินัย จุฬวรรค ภาค ๒	๔๖
ของที่ไม่ควรแบ่ง ๕ หมวด	๔๗
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๘ พระวินัย ปริวาร	๕๒
เนื้อหาโดยย่อแห่งคัมภีร์ปริวาร	๕๒
ตัวอย่างเนื้อหาโดยพิสดารแห่งคัมภีร์ปริวาร	๕๓
๘ วาระแรก	๕๓
ตัวอย่างปัญหาข้อที่ ๑	๕๔
ตัวอย่างปัญหาข้อที่ ๒๖	๕๔

ปิฎกที่ ๒ พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม

ว่าด้วยพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยาย

พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม ย่อว่า ที มะ สัณ อัง ขุ มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี	๕๘
๑. ความหมายของคำว่า “พระสูตร”	๕๘
๒. มูลเหตุที่ทรงแสดงพระสูตร	๕๘
๓. พระสูตรมีโครงสร้าง ๓ ส่วน	๕๙
๔. นวัคคัตถุศาสน์ คำสั่งสอนประกอบด้วยองค์ ๙	๕๙
๕. พระสุตตันตปิฎกแบ่งเป็น ๕ นิกาย	๖๐

เรื่อง	หน้า
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ที่มณิกาย สีสันธวรรค	๖๓
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ ที่มณิกาย มหาวรรค	๖๘
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ ที่มณิกาย ปาฏิภวรรค	๖๙
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์	๗๑
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	๗๔
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔ มัชฌิมนิกาย อุपरปัณณาสก์	๗๗
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	๘๐
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖ สังยุตตนิกาย นิทานวรรค	๘๓
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗ สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	๘๔
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๘ สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	๘๖
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	๘๗
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต ทุกนิบาต ดิกนิบาต	๘๙
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ อังคุตตรนิกาย จตุตถนิบาต	๙๒
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๒ อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต จักกนิบาต	๙๓
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๓ อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต อัฐกนิบาต นวกนิบาต	๙๔
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๔ อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต เอกาทสกนิบาต	๙๖
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธัมมปทะ อุทาน	๙๗
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๖ ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา	๑๐๐
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๑	๑๐๑
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๒	๑๐๓
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ ขุททกนิกาย มหานิทเทศ	๑๐๔
วิธีอธิบายพระพุทธรูปจะแนววรรคถา ๙ แบบ	๑๐๖
วิธีที่ ๑	๑๐๖
วิธีที่ ๒	๑๐๖
วิธีที่ ๓	๑๐๗
วิธีที่ ๔	๑๐๗
วิธีที่ ๕	๑๐๘
วิธีที่ ๖	๑๐๘
วิธีที่ ๗	๑๐๙
วิธีที่ ๘	๑๑๐
วิธีที่ ๙	๑๑๐
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐ ขุททกนิกาย จุฬนิตเทศ	๑๑๒
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑ ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค	๑๑๒

เรื่อง	หน้า
ปฏิสัมภิทา ๔	๑๑๓
อุทเทส-นิทเทส	๑๑๓
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๒ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑	๑๑๔
เนื้อหาสาระของอปทาน	๑๑๔
๑. การสั่งสมบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า	๑๑๕
๒. การสั่งสมบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า	๑๑๕
๓. การสั่งสมบารมีเพื่อเป็นพระอรหันตสาวกและ	๑๑๕
อปทานกับเถรคาถาและเถรีคาถา	๑๑๖
การจัดแบ่งวรรคตอนของอปทาน	๑๑๗
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒ พุทธวัชระ จริยาปิฎก	๑๑๗
คัมภีร์อปทาน ภาค ๒	๑๑๗
คัมภีร์พุทธวงศ์	๑๑๗
คัมภีร์จริยาปิฎก	๑๑๘

ปิฎกที่ ๓ พระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม ว่าด้วยปรมัตถธรรม ๔ มี ๗ คัมภีร์

พระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม ย่อว่า สัง วิ ธา ปุ กะ ยะ ปะ	๑๒๐
ความเป็นมาของพระอภิธรรมปิฎก	๑๒๐
พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ (ปกรณ์)	๑๒๑
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔ คัมภีร์ที่ ๑ ธัมมสังคณี	๑๒๒
ความหมายของธัมมสังคณี	๑๒๒
หมวดทวิเหตุกะ	๑๒๒
หมวดมาติกา	๑๒๓
หมวดกุสลัตติกะ	๑๒๓
หมวดกัมมจตุกกะ	๑๒๓
หมวดกัณฑ์	๑๒๓
๑. จิตตูปาทกัณฑ์	๑๒๓
ภูมิเภทนัย	๑๒๓
๑. กามาวจรกุศล	๑๒๔
๒. รูปาวจรกุศล	๑๒๖
๒.๑. กสิณฌาน ๘	๑๒๖
จำแนกโดยปฏิบัติ ๔	๑๒๗

เรื่อง	หน้า
โสฬสลักข์ตัดตุนัย	๑๒๗
๒.๒. อภิกายตนณาน	๑๒๗
๒.๓. วิโมกขณาน	๑๒๘
๒.๔-๕. พรหมวิหารณาน-อสุภณาน	๑๒๙
เหตุที่ทรงเรียกรูปาวจรกุศลจิตว่า “ณาน”	๑๒๙
ปฏิบัติขธรรม	๑๓๐
การทำณาน (โดยปัญญาจกนัย)	๑๓๑
๓. อรูปาวจรกุศล	๑๓๒
ลำดับการเกิดขึ้นของอรูปณาน	๑๓๒
๔. เตญญิกกุศล	๑๓๓
๕. โลกุตตรกุศล	๑๓๔
เหตุที่ไม่ทรงแสดงอนิมิตตมรรค	๑๓๕
นัยแห่งอรรคกถา ๔,๐๐๐ นัย	๑๓๕
ลักษณะพิเศษแห่งเทศนานัยในโลกุตตรจิต	๑๓๖
ปัญญาธิริย	๑๓๖
มัชฌิมาปฏิปทา	๑๓๖
ธรรมสำคัญที่ควรละ	๑๓๖
เมื่อมรรคญาณเกิดขึ้น	๑๓๗
๒. รูปกัณท์	๑๓๘
๓. นิกเขปกัณท์	๑๓๘
๔. อัญญกถากัณท์	๑๓๙
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๕ คัมภีร์ที่ ๒ วิภังค์	๑๔๐
วิภังคาที	๑๔๐
จำนวนวิภังคสูตร	๑๔๑
ที่ได้ชื่อว่า “คัมภีร์วิภังค์”	๑๔๑
วิภังค์ ๑๘	๑๔๑
สาเหตุที่ทรงแสดงวิภังค์ไว้ ๑๘ วิภังค์	๑๔๒
พระวิจารณ์ญาณ	๑๔๓
๑. ชันธวิภังค์	๑๔๔
๒. อายตนวิภังค์	๑๔๔
๓. ธาตุวิภังค์	๑๔๔
๔. สัจจวิภังค์	๑๔๔
๕. อินทริยวิภังค์	๑๔๔

เรื่อง	หน้า
๖. ปฏิจจสมุปปาตวิภังค์	๑๔๔
๗-๑๑. สติปัฏฐานวิภังค์-มัคคังควิภังค์	๑๔๕
๑๒-๑๓. ฌานวิภังค์-อัปปมัญญวิภังค์	๑๔๕
๑๔. ลิกขาปทวิภังค์	๑๔๕
๑๕-๑๖. ปฏิสัมภิตาวิภังค์-ญาณวิภังค์	๑๔๕
๑๗. ขุททกวัตถวิภังค์	๑๔๕
๑๘. ธัมมมหายวิภังค์	๑๔๖
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๖ คัมภีร์ที่ ๓ ธาตุกถา และ ๔ บุคคลบัญญัติ	๑๔๖
ธาตุกถา (ธา)	๑๔๖
๑. ความหมาย	๑๔๖
ธาตุ ๔	๑๔๖
ธาตุ ๖	๑๔๖
ธาตุ ๑๘	๑๔๗
ขั้นที่ ๕	๑๔๘
อายตนะ ๑๒	๑๔๘
๒. เนื้อหาของธาตุกถา	๑๔๘
๓. ภาคอุทเทส ๕ มาติกา	๑๔๘
๓.๑. นยมาติกา	๑๔๘
สังคหะ ๔ แบบ	๑๕๐
๓.๒. อัพภันตรมาติกา	๑๕๑
๓.๓. นยมุขมาติกา	๑๕๑
๓.๔. ลักขณมาติกา	๑๕๒
๓.๕. พาหิรมาติกา	๑๕๒
บุคคลบัญญัติ (บุ)	๑๕๒
๑. ความหมาย	๑๕๒
บัญญัติ ๖	๑๕๓
บัญญัติ ๖ ประการ ตามนัยของอรรถกถา	๑๕๓
บัญญัติ ๖ ประการ ตามนัยของอาจารย์	๑๕๔
บัญญัติ ๖ ประการตามนัยของอาจารย์อีกพวกหนึ่ง	๑๕๔
๒. เนื้อหาของบุคคลบัญญัติ	๑๕๕
ภาคอุทเทส	๑๕๕
ภาคนิทเทส	๑๕๖
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๗ คัมภีร์ที่ ๕ กถาวัตถุ	๑๕๖

เรื่อง	หน้า
๑. ความหมาย	๑๕๖
๒. ความสำคัญของคัมภีร์กถาวัตถุ	๑๕๗
๒.๑. ความสำคัญทางด้านเนื้อหา	๑๕๗
๒.๒. ความสำคัญทางด้านวิธีการ	๑๕๗
๒.๓. ความสำคัญทางด้านวัตถุประสงค์	๑๕๗
๓. ความเป็นมาของคัมภีร์กถาวัตถุ	๑๕๗
ตอนที่ ๑	๑๕๘
ตอนที่ ๒	๑๕๙
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๘-๓๙ คัมภีร์ที่ ๖ ยมก ภาค ๑-๒	๑๖๐
๑. ความหมาย	๑๖๐
๒. สภาวธรรม ๑๐ หมวด	๑๖๐
๓. สภาวธรรม ๑๐ หมวด กับ ยมก	๑๖๐
เหตุที่ทรงแสดงสภาวธรรม ๑๐ หมวดนี้เป็นเนื้อหาของยมก	๑๖๑
๔. วิธีการของยมก	๑๖๑
ลักษณะและประเภทของปัญหา	๑๖๒
๕. ปัญหาในยมกมี ๔ ประเภท	๑๖๓
๖. ลักษณะและประเภทของวิสัยสนา	๑๖๓
๑. ตอบรับ	๑๖๓
๒. ตอบปฏิเสธ	๑๖๓
วิธีดำเนินการ	๑๖๔
พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔๐-๔๕ คัมภีร์ที่ ๗ ปฏฐาน ภาค ๑-๖	๑๖๕
๑. ความสำคัญของปฏฐาน	๑๖๕
๒. ความหมายของปฏฐาน	๑๖๕
๓. ปฏฐานกับปัจจุสมุปปาท	๑๖๖
๔. การจัดแบ่งคัมภีร์ปฏฐาน	๑๖๖
๕. โครงสร้างของปฏฐาน	๑๖๗
๑. อารัมภกถา	๑๖๗
๒. องค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาของปฏฐาน	๑๖๘
๓. หมวดธรรมเครื่องกำหนดชื่อปฏฐาน ๖ หมวด	๑๖๘

คู่มือพระไตรปิฎก

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

ประวัติของพระไตรปิฎก

ในสมัยพระบรมศาสดาอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ระหว่างพรรษาที่ ๑๒ ท่านพระสารีบุตรเถระอัครสาวกเบื้องขวาผู้มีปัญญาเลิศกว่าพระอรหันต์ทั้งหลาย ได้คำนึงว่า “หากยังไม่มีกรรรวบรวมประมวลคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ เมื่อพระพุทธรองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พระพุทธศาสนาก็จะค่อย ๆ อันตรธานไปได้” (วิ.ภิกขุ. ๑/๑๘)

แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะยังทรงมีพระชนม์อยู่ ท่านก็ได้ดำริไว้เป็นแนวทางแก่พระสาวกรุ่นหลังว่า ควรมีการรวบรวมคำสอนของพระพุทธรองค์เอาไว้ เรียกว่า “สังคิติ” หรือ “การสังคายนา” คือการรวบรวมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาตรวจสอบเทียบเคียงกันดีแล้ว ช่วยกันทรงจำและถ่ายทอดสืบต่อแก่สาวกรุ่นหลังให้เป็นอย่างเดียวกัน เพื่อไม่ให้คลาดเคลื่อนและไม่เสื่อมสลายไป

ต่อมา ช่วงปลายพุทธกาล ศาสดามหาวิระ นิครนถนาฏบุตรผู้เป็นศาสดาของศาสนาเซนซีเปลือย ได้สิ้นชีวิตลง สาวกของท่านไม่ได้รวบรวมคำสอนไว้เป็นหมวดหมู่ และไม่ได้ตกลงกันไว้ให้ชัดเจนก่อนปรากฏว่าเมื่อศาสดาของศาสนาเซนสิ้นชีวิตลง เหล่าสาวกก็แตกแยกทะเลาะวิวาทกันว่า “ศาสดาของตนสอนว่าอย่างนี้ ไม่ใช่อย่างนั้น” ครั้นนั้น พระจุณเถระได้นำขานี้มากราบทูลแด่พระบรมศาสดาอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระองค์ได้ตรัสแนะนำให้พระสงฆ์ทั้งปวง ร่วมกันสังคายนารวบรวมพระสัทธรรมทั้งหลายไว้ เพื่อให้พระศาสดาดำรงอยู่อย่างถาวรเพื่อประโยชน์สุขแก่หมู่ชน (ที.ปา.๑๑/๑๐๘)

เวลานั้น ท่านพระสารีบุตรเถระอัครสาวกเบื้องขวายังมีชีวิตอยู่ ท่านปรารภเรื่องนี้แล้วกล่าวว่า “ปัญหาของศาสนาเซนเกิดขึ้นเพราะไม่ได้รวบรวมหลักคำสอนเอาไว้ ดังนั้น พระพุทธรสาวกเถระทั้งหลาย ควรจะได้ทำการสังคายนา คือรวบรวมประมวลคำสอนของพระพุทธรองค์ไว้ให้เป็นหลักมีแบบแผนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” เมื่อปรารภเช่นนี้แล้ว ท่านพระสารีบุตรเถระก็ได้แสดงวิธีการสังคายนาไว้เป็นตัวอย่าง โดยท่านได้รวบรวมคำสอนที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงไว้เป็นข้อธรรมต่าง ๆ มาแสดงตามลำดับหมวด ตั้งแต่หมวดหนึ่ง ไปจนถึงหมวดสิบ คือเป็น ธรรมหมวด ๑ ธรรมหมวด ๒ ธรรมหมวด ๓ ไปจนถึงธรรมหมวด ๑๐ เมื่อท่านพระสารีบุตรเถระแสดงจบลงแล้ว พระพุทธรเจ้าก็ทรงประทานสาธุการ (ที.ปา.๑๑/๒๒๕-๓๖๓)

หลักธรรมที่ท่านพระสารีบุตรเถระได้แสดงไว้นี้ จัดเป็นพระสูตรหนึ่งเรียกว่า “สังคิตีสูตร” อันว่าด้วยวิธีการสังคายนาหรือสังคิติ เป็นตัวอย่างที่พระอัครสาวกคือท่านพระสารีบุตรเถระได้กระทำไว้ แต่ท่านพระสารีบุตรเองได้นิพพานไปก่อนพระพุทธรเจ้า เมื่อถึงพระพุทธรเจ้าปรินิพพาน ภาระจึงตกอยู่กับพระมหากัสสปเถระผู้เป็นพระอริยสาวกผู้มีอายุพรรษามากและเป็นประมุขสงฆ์สูงสุดในเวลานั้น

การสังคายนาพระไตรปิฎก

การสังคายนา คือ การรวบรวมพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าให้ครบถ้วน เพื่อธำรงรักษาพระธรรมวินัยเอาไว้ไม่ให้สูญหาย ไม่ให้วิปลาสคลาดเคลื่อนผิดไป เพราะพระธรรมวินัยนั้นคือหลักของพระพุทธศาสนา หากปราศจากคำสอนแล้วพระพุทธศาสนาก็ดำรงอยู่ไม่ได้ ดังพระพุทธพจน์ในคราวใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺณโต, โส โว มมจฺเยน สตฺถา.” แปลว่า “ดูกรอานนท์ ธรรมและวินัยใด ที่เราได้แสดงแล้ว และบัญญัติไว้แล้ว แก่เธอทั้งหลาย, ธรรมและวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไป” (ที.ม.๑๐/๑๔๑)

สังคายนาครั้งที่ ๑

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วได้ ๗ วัน พระมหากัสสปเถระได้ทราบข่าวการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ขณะที่ท่านกำลังเดินทางถึงเมืองปาวา พร้อมด้วยหมู่ศิษย์จำนวนมาก เมื่อได้ทราบข่าวนั้น ศิษย์บางท่านผู้ยังเป็นปุถุชนอยู่ ได้เสียใจร้องไห้คร่ำครวญ ในจำนวนนั้น มีพระภิกษุบวชเมื่อแก่รูปหนึ่ง ชื่อว่าสุภัททะ ได้กล่าวขึ้นว่า “หยุดเถิด หยุดเถิด ท่านอย่าร่ำไรรไปเลย พระมหาสมณะนั้นปรินิพพานกิติแล้ว เราจะทำอะไรจะได้ทำตามความพอใจ ไม่ต้องเกรงบัญชาใคร” พระมหากัสสปะได้ฟังเช่นนั้น คิดจะทำนิคคกรรม (ลงโทษ) แต่เห็นว่ายังมีควรก่อนและดำริขึ้นว่า “พระพุทธเจ้าปรินิพพานเพียง ๗ วัน ก็มีผู้คิดที่จะทำให้เกิดความแปรปรวน หรือประพฤติดุปฏิบัติให้วิปริตไปจากพระธรรมวินัยเช่นนี้ จึงควรจะทำการสังคายนา เราจะชักชวนพระเถระผู้เป็นพระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งล้วนทันได้เห็นพระพุทธเจ้า ได้ฟังคำสอนของพระองค์มาโดยตรง เป็นผู้รู้คำสอนของพระพุทธเจ้า และได้อยู่ในหมู่สาวกที่เคยสนทนาตรวจสอบกันอยู่เสมอ ซึ่งรู้ว่าสิ่งใดที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ให้มาประชุมกัน เพื่อช่วยกันแสดง ช่วยกันถ่ายทอด ช่วยกันรวบรวม ประมวลเอาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาไว้ทั้งหมดแล้ว ตกลงวางมติไว้” จากนั้น ท่านจึงเดินทางไปยังเมืองกุสินาราเพื่อเป็นประธานในการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ

การทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๑ เกิดขึ้นภายหลังพระพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน พระมหาเถระล้วนเป็นพระอรหันต์จำนวน ๕๐๐ รูป เห็นความสำคัญของพระธรรมวินัย ซึ่งจะสืบทอดพระศาสนาต่อไปในภายภาคหน้า เป็นห่วงว่า หากปล่อยปละละเลยจนกระทั่งพระธรรมวินัยเกิดความคลาดเคลื่อนไป จะเป็นอันตรายใหญ่หลวงต่อพระพุทธศาสนา จึงได้เริ่มทำการสังคายนารวบรวมพระสัทธรรมคำสอนเอาไว้เป็นครั้งแรก ๓ เดือน ถ้าสดับตรับรู้หา ภูเขาเวภารบรรพต เขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ (รัฐพิหารประเทศอินเดียในปัจจุบัน) ตามคำปรารภของพระมหากัสสปเถระ โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์ราชูปถัมภ์ ใช้เวลาในการสังคายนารวบรวมพระธรรมวินัย ๗ เดือนจึงแล้วเสร็จ โดยในครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปเถระเป็นประธานทำสังคายนาและทำหน้าที่เป็นผู้ปุจฉาในหลักธรรมต่างๆ ท่านพระอุบาลีเถระผู้ทรงพระวินัยเป็นองค์วิสัยชนาพระวินัยปิฎก และท่านพระอานนท์เถระผู้ได้ฟังธรรมมากที่สุดเป็นองค์วิสัยชนาพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งแนวทางการวางระเบียบพระธรรมวินัยในครั้งนั้น จัดเป็นรูปแบบที่เรียกว่า “พระไตรปิฎก” และยังคงรักษาพระธรรมวินัยที่รวบรวมไว้ในรูปพระไตรปิฎกฉบับเถรวาท โดยไม่มีการตัดทอนออกและเพิ่มเข้าใหม่แต่อย่างใด จวบจนปัจจุบัน

สังคายนาครั้งที่ ๒

การทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๒ เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๐๐ ที่วาฬิการาม กรุงเวสาลี แคว้นวัชชี (รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดียในปัจจุบัน) โดยมีท่านพระยสะกากัณทกบุตร เป็นผู้ชักชวน พระเถระผู้ใหญ่ที่เข้าร่วมทำสังคายนา ได้แก่ พระสัพพกามี พระสาฬหะ พระชุชชีโสภิตะ พระวาสวกคามิกะ (ทั้ง ๔ รูปนี้เป็นชาวปาจิณกะ) พระเวตตะ พระลัมภูตะสาณวาสี พระยสะกากัณทกบุตร และพระสุมณะ (ทั้ง ๔ รูปนี้เป็นชาวปาฐา) ในการนี้ พระเวตตะทำหน้าที่เป็นประธานผู้คอยซักถาม และพระสัพพกามีเป็นผู้นำในการวิสัชนาข้อธรรมวินัย การทำสังคายนาครั้งนี้มีพระสงฆ์มาประชุมร่วมกัน ๗๐๐ รูป ดำเนินการอยู่เป็นเวลา ๘ เดือน จึงเสร็จสิ้น

ข้อปรารภในการทำสังคายนาครั้งนี้เกิดขึ้น เมื่อพระยสะกากัณทกบุตรพบเห็นข้อปฏิบัติย่อหย่อน ๑๐ ประการทางพระวินัยของภิกษุวัชชีบุตร คือ (๑) เก็บเกลือไว้ในแขนงแล้วฉันกับอาหารเพิ่มรสเค็มได้ (๒) ฉันอาหารเมื่อเงาเลยเวลาเที่ยงวันไป ๒ องค์ได้ (๓) เข้าบ้านฉันอาหารที่ไม่เป็นเดนได้ (๔) ทำอุโบสถแยกกันในอาวาสที่มีสีมาเดียวกันได้ (๕) ทำสังฆกรรมในเมื่อภิกษุทั้งหลายยังไม่พร้อมแล้ว อนุมัติภายหลังได้ (๖) ประพฤติตามแบบที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์เคยประพฤติมาได้ (๗) ฉันนมสดที่แปรไปแล้วแต่ยังไม่เป็นนมเปรี้ยวได้ (๘) ดื่มสุราอ่อนๆ ได้ (๙) ใช้ผ้ารองนั่งไม่มีชายได้ (๑๐) รับทองรับเงินได้ ท่านพระยสะกากัณทกบุตรจึงชวนพระเถระให้ช่วยกันวินิจฉัย แก้ไขความถ้อยผิดครั้งนี้

โดยรายละเอียดของปฐมสังคายนาและทุติยสังคายนา มีกล่าวถึงในพระวินัยปิฎก จุฬวรรค แม้ในวินัยปิฎกจะไม่กล่าวถึงคำว่า “พระไตรปิฎก” ในการทำปฐมสังคายนาและทุติยสังคายนา แต่ในสมันตปาสาทิกา ซึ่งเป็นอรรถกถาอธิบายวินัยปิฎกนั้น บอกว่าการจัดหมวดหมู่คำสอนของพระพุทธศาสนาให้เป็นรูปเป็นร่างอย่างพระไตรปิฎกนั้น มีมาตั้งแต่ครั้งปฐมสังคายนาแล้ว

สังคายนาครั้งที่ ๓

การทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๓ เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔ ที่โอศกการาม กรุงปาฏลีบุตร แคว้นมคธ ประเทศอินเดีย โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน การทำสังคายนาครั้งนี้มีพระสงฆ์มาประชุมร่วมกัน ๑,๐๐๐ รูป ใช้เวลา ๙ เดือน จึงเสร็จสิ้น

ข้อปรารภในการทำสังคายนาครั้งนี้ เกิดขึ้นเมื่อพวกเดียรธีย์หรือนักบวชศาสนาอื่นมาปลอมบวช แสดงลัทธิศาสนาและความเห็นของตนว่าเป็นพระพุทธศาสนา โดยการสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้ มีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้อุปถัมภ์ยกยอพระพุทธศาสนา ทำการสังคายนาพระธรรมวินัยเพื่อกำจัดความเห็นผิดของพวกเดียรธีย์ออกไปจากพระพุทธศาสนา

ในการทำสังคายนาครั้งนี้ ท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ได้แต่งคัมภีร์กถาวัตถุ ซึ่งเป็นคัมภีร์หนึ่งในพระอภิธรรมไว้ด้วย และเมื่อทำสังคายนาเสร็จแล้ว ก็มีการส่งคณะทูตไปประกาศพระพุทธศาสนาในประเทศต่างๆ เช่น

พระมหินทเถระ โอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช นำพระพุทธศาสนาไปประกาศและประดิษฐานในประเทศศรีลังกาหรือเกาะลังกา

พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ ศิษย์ของพระเวสสภูเถระ นำพระพุทธานามาเผยแพร่และประดิษฐาน ณ ดินแดนสุวรรณภูมิ (รวมประเทศไทยเราด้วย) เป็นต้น

สังคายนาครั้งที่ ๔

การสังคายนาครั้งที่ ๔ เกิดขึ้นที่ชาลันธาราม หรือบางหลักฐานบอกว่าทำที่แคว้นกัษมีร์ ประเทศอินเดียตอนเหนือ ในรัชสมัยของพระเจ้ากนิฏฐกะ แต่เป็นการสังคายนาของพระสงฆ์นิกายมหายาน พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทจึงไม่ยอมรับว่าเป็นการสังคายนา

สังคายนาครั้งที่ ๕ จาริกเป็นอักษร

การทำสังคายนาครั้งที่ ๕ นี้ เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๔๖๐ ที่อาโลกเถสถาน มตเลชนบท ประเทศศรีลังกา โดยมีท่านพระรักขิตมหาเถระเป็นประธาน การทำสังคายนาครั้งนี้เพื่อต้องการจาริกพระพุทธรูปเป็นลายลักษณ์อักษรเอาไว้ เพื่อเทียบความถูกต้องกับความทรงจำ

การนับจำนวนครั้งของการสังคายนาแตกต่างกัน

การนับครั้งการสังคายนา ระหว่างพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน มีความแตกต่างกัน แม้ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทด้วยตนเองก็ยังนับครั้งการสังคายนาไม่ตรงกัน ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

ประเทศศรีลังกา นับการสังคายนา ๓ ครั้งแรกที่ประเทศอินเดีย และการสังคายนาที่ประเทศตนเองอีก ๓ ครั้ง โดยครั้งสุดท้ายกระทำเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ โดยการสังคายนาครั้งนี้เป็นที่รู้จักเฉพาะในประเทศศรีลังกาเท่านั้น

ประเทศสหภาพพม่า นับการสังคายนา ๓ ครั้งแรกที่ประเทศอินเดีย นับการสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่ศรีลังกา เป็นสังคายนาครั้งที่ ๔ และนับการสังคายนาที่ประเทศตนเองอีก ๒ ครั้ง โดยครั้งสุดท้ายหรือครั้งที่ ๖ ในประเทศสหภาพพม่า มีชื่อเรียกว่า “**ฉัตตสังคีติ**” หรือ “**ฉัตตสังคายนา**” เริ่มกระทำเมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๗ เสร็จสิ้นเมื่อวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๙ การทำสังคายนาครั้งนี้ทำขึ้นเนื่องในโอกาสฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ เพื่อพิมพ์พระไตรปิฎก อรรถกถา และคำแปลเป็นภาษาพม่า โดยได้เชิญพุทธศาสนิกชนจากหลายประเทศเข้าร่วมพิธี โดยเฉพาะจากประเทศพม่า ศรีลังกา ไทย ลาว และกัมพูชา เป็นต้น

ประเทศไทย นับการสังคายนา ๓ ครั้งแรกที่ประเทศอินเดีย และครั้งที่ ๑-๒ ที่ศรีลังกา แต่ในหนังสือสังคีตยวงศ์ หรือประวัติแห่งการสังคายนา ของสมเด็จพระวันรัต ได้นับการสังคายนาครั้งที่ ๑-๕ แล้วนับเพิ่มอีก ๔ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๖ เมื่อ พ.ศ. ๙๕๖ ในลังกา โดยพระพุทธโฆสาจารย์ได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถา ซึ่งถือว่าเป็นการชำระอรรถกถา ไม่ใช่พระไตรปิฎก ทางลังกาจึงไม่นับเป็นการสังคายนา

ครั้งที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๑๕๘๗ ในลังกา โดยพระกัศสปเถระเป็นประธานรจนารอรรถกถาต่างๆ

ซึ่งถือว่าเป็นการชำระอรรถกถา ไม่ใช่พระไตรปิฎก ทางลังกาจึงไม่นับเป็นการสังคายนาเช่นกัน

ครั้งที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๐ ในประเทศไทย โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนา

ครั้งที่ ๙ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ ในประเทศไทย โดยการอุปถัมภ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ความหมายของคำว่า “พระไตรปิฎก”

คำว่า “พระไตรปิฎก” แบ่งออกเป็น ๓ คำ คือ “พระ+ไตร+ปิฎก”

คำว่า “พระ” ใช้เรียกเพื่อยกย่อง เพราะเป็นหลักธรรมอันประเสริฐ

คำว่า “ไตร” แปลว่า “สาม” เพราะหลักธรรมอันประเสริฐนั้นแบ่งออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ๆ คือ พระวินัย อันเป็นธรรมเครื่องแนะนำสั่งสอน พระสูตร อันเป็นธรรมเครื่องไหลออกแห่งผล และ พระอภิธรรม อันเป็นปรมัตถธรรมประเสริฐสุด

คำว่า “ปิฎก” แปลว่า “คลัง ตู้ เล่มหนังสือ กระบุง ตะกร้า ภาชนะ” เพราะเป็นที่บรรจุหลักธรรมอันประเสริฐนั้น

เมื่อรวมคำทั้ง ๓ เข้ากันแล้ว เป็น “พระไตรปิฎก” จึงมีความหมายว่า “คลังหลักธรรมอันประเสริฐ ๓ ส่วนใหญ่”

ปิฎก ๓

พระไตรปิฎก คือ คลังหลักธรรมอันประเสริฐ จัดพิมพ์เป็นเล่มหนังสือได้ ๔๕ เล่ม เท่ากับจำนวน ๔๕ พระพรรษาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แบ่งออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่ เรียกว่า “ปิฎก ๓”

ปิฎกที่ ๑ ชื่อว่า พระวินัย หรือ พระวินัยปิฎก เป็นประมวลพระพุทธานุญาตพระวินัยว่าด้วยข้อที่พระพุทธองค์ทรงห้ามและข้อที่ทรงอนุญาต มีจำนวน ๘ เล่ม แบ่งเป็น ๕ ภาคใหญ่ คือ (๑) ภิกขุวิภังค์ ภาค ๑ (๒) ภิกขุวิภังค์ภาค ๒ และ ภิกขุณีวิภังค์ (ซึ่งทั้ง ๒ มักเรียกรวมกันว่า อุภโตวิภังค์) (๓) มหาวรรค (๔) จุลลวรรค และ (๕) ปริวาร (อา/ปา ปา มะ จู ปะ)

ปิฎกที่ ๒ ชื่อว่า พระสูตร หรือ พระสูตรตันตปิฎก เป็นประมวลพระพุทธานุญาตพระสูตรว่าด้วยแบบแผนการละบาปอกุศลและสร้างบุญกุศลต่างๆ มี ๒๕ เล่ม แบ่งเป็น ๕ นิกาย คือ ทิมนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และ ขุททกนิกาย (ที มะ สัง อัง ขุ)

ปิฎกที่ ๓ ชื่อว่า พระอภิธรรม หรือ พระอภิธรรมปิฎก เป็นประมวลพระพุทธานุญาตพระอภิธรรมว่าด้วยปรมัตถธรรม ๔ มีจำนวน ๑๒ เล่ม แบ่งเป็น ๗ คัมภีร์ คือ ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และ ปัญฐาน (สัง วิ ธา ปุ กะ ยะ ปะ)

พระไตรปิฎก ๔๕ เล่ม (ฉบับบาลี)

มีคำเต็ม คำย่อ และหัวใจ ดังนี้

พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม			
เล่มที่	คำเต็ม	คำย่อ	หัวใจ
๑	วินัยปิฎก มหาวิภังค์ ปจฺจมาค	วิ.มหาวิ.	อา/ปา
๒	วินัยปิฎก มหาวิภังค์ ทุติยภาค	วิ.มหาวิ.	ปา
๓	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์	วิ.ภิกขุณี.	ปา
๔	วินัยปิฎก มหาวคฺค ปจฺจมาค	วิ.มหา.	มะ
๕	วินัยปิฎก มหาวคฺค ทุติยภาค	วิ.มหา.	มะ
๖	วินัยปิฎก จุลลวคฺค ปจฺจมาค	วิ.จุลล.	จุ
๗	วินัยปิฎก จุลลวคฺค ทุติยภาค	วิ.จุลล.	จุ
๘	วินัยปิฎก ปริวาร	วิ.ป.	ปะ
พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม			
เล่มที่	คำเต็ม	คำย่อ	หัวใจ
๙	ทีฆนิกาย สีลกฺขณธวคฺค	ที.สี.	ที
๑๐	ทีฆนิกาย มหาวคฺค	ที.มหา.	ที
๑๑	ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค	ที.ปา.	ที
๑๒	มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาส	ม.มู.	มะ
๑๓	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมนปณฺณาส	ม.ม.	มะ
๑๔	มชฺฌิมนิกาย อุปฺปิปณฺณาส	ม.อุ.	มะ
๑๕	สํยุตฺตนิคาย สคฺคาถวคฺค	สํ.ส.	สัง
๑๖	สํยุตฺตนิคาย นิทานวคฺค	สํ.นิ.	สัง
๑๗	สํยุตฺตนิคาย ขนฺธวารวคฺค	สํ.ข.	สัง
๑๘	สํยุตฺตนิคาย สฬายตฺตวคฺค	สํ.สฬ.	สัง
๑๙	สํยุตฺตนิคาย มหาวารวคฺค	สํ.มหา.	สัง
๒๐	อํกุตฺตรนิคาย เอกกนิปาต	อจฺ.เอกก.	อ้ง
	อํกุตฺตรนิคาย ทุกฺกนิปาต	อจฺ.ทุก.	อ้ง
	อํกุตฺตรนิคาย ติกฺกนิปาต	อจฺ.ติก.	อ้ง
๒๑	อํกุตฺตรนิคาย จตฺตูกฺกนิปาต	อจฺ.จตฺตูก.	อ้ง
๒๒	อํกุตฺตรนิคาย ปญฺจกฺกนิปาต	อจฺ.ปญฺจก.	อ้ง
	อํกุตฺตรนิคาย ฉกฺกนิปาต	อจฺ.ฉก.	อ้ง
๒๓	อํกุตฺตรนิคาย สตฺตกฺกนิปาต	อจฺ.สตฺตก.	อ้ง
	อํกุตฺตรนิคาย อฏฺฐกฺกนิปาต	อจฺ.อฏฺฐก.	อ้ง
	อํกุตฺตรนิคาย นวกฺกนิปาต	อจฺ.นวก.	อ้ง
๒๔	อํกุตฺตรนิคาย ทสกฺกนิปาต	อจฺ.ทสก.	อ้ง
	อํกุตฺตรนิคาย เอกาทสกฺกนิปาต	อจฺ.เอกาทสก.	อ้ง

๒๕	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาจ	ขุ.ขุ.	ขุ
	ขุทฺทกนิกาย ฌมมปท	ขุ.ฌ.	ขุ
	ขุทฺทกนิกาย อุทาน	ขุ.อุ.	ขุ
	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตตก	ขุ.อิตี.	ขุ
	ขุทฺทกนิกาย สุตตนิปาต	ขุ.สุ.	ขุ
๒๖	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตถุ	ขุ.วิ.	ขุ
	ขุทฺทกนิกาย เปตวตถุ	ขุ.เปต.	ขุ
	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา	ขุ.เถร.	ขุ
	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา	ขุ.เถรี.	ขุ
๒๗	ขุทฺทกนิกาย ชาตก ปจมภาค	ขุ.ชา.	ขุ
๒๘	ขุทฺทกนิกาย ชาตก ทุตติยภาค	ขุ.ชา.	ขุ
๒๙	ขุทฺทกนิกาย มหานิทเทส	ขุ.มหา.	ขุ
๓๐	ขุทฺทกนิกาย จุฬนิตเทส	ขุ.จุฬ.	ขุ
๓๑	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสัมภิตามคฺค	ขุ.ปฏี.	ขุ
๓๒	ขุทฺทกนิกาย อปทาน ปจมภาค	ขุ.อป.	ขุ
๓๓	ขุทฺทกนิกาย อปทาน ทุตติยภาค	ขุ.อป.	ขุ
	ขุทฺทกนิกาย พุทฺธวส	ขุ.พุทฺธ.	ขุ
	ขุทฺทกนิกาย จริยาปิฎก	ขุ.จริยา.	ขุ
พระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม			
เล่มที่	คำเต็ม	คำย่อ	หัวใจ
๓๔	อภิธมฺมปิฎก ฌมมสงฺคณี	อภิ.สงฺ.	สัง
๓๕	อภิธมฺมปิฎก วิภงฺค	อภิ.วิ.	วิ
๓๖	อภิธมฺมปิฎก ธาตุกถา	อภิ.ธา.	ธา
	อภิธมฺมปิฎก ปุคฺคลปณฺณตฺติ	อภิ.ปุ.	ปุ
๓๗	อภิธมฺมปิฎก กถาวตถุ	อภิ.ก.	กะ
๓๘	อภิธมฺมปิฎก ยมก ปจมภาค	อภิ.ย.	ยะ
๓๙	อภิธมฺมปิฎก ยมก ทุตติยภาค	อภิ.ย.	ยะ
๔๐	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจาน ปจมภาค	อภิ.ป.	ปะ
๔๑	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจาน ทุตติยภาค	อภิ.ป.	ปะ
๔๒	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจาน ตติยภาค	อภิ.ป.	ปะ
๔๓	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจาน จตฺตมภาค	อภิ.ป.	ปะ
๔๔	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจาน ปณฺณมภาค	อภิ.ป.	ปะ
๔๕	อภิธมฺมปิฎก ปญฺจาน ฉนฺนภาค	อภิ.ป.	ปะ

พระไตรปิฎก ๔๔ เล่ม (ฉบับไทย)

พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม		พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม		พระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม	
เล่มที่ ๑	มหาวิงค์ ภาคที่ ๑ (อา/ปา)	เล่มที่ ๑	ศีลขันธวรรค	เล่มที่ ๒๙	มหานิทเทส
	เวรยชิกกัณฐ์ ปาราชิกกัณฐ์	เล่มที่ ๙	มหายวรรค	เล่มที่ ๓๐	จูฬนิทเทส
เล่มที่ ๒	มหาวิงค์ ภาคที่ ๒ (ปา)	เล่มที่ ๑๐	ปาฏิหารวรรค	เล่มที่ ๓๑	ปฏิสัมภิทามรรค
	นิสสัคคิยกัณฐ์ ปาจิตติยกัณฐ์	เล่มที่ ๑๑	มัชฌิมนิกาย (มะ)	เล่มที่ ๓๒	อปทาน ภาคที่ ๑
	ปาฏิเทศนียกัณฐ์ เลขียกัณฐ์	เล่มที่ ๑๒	มุลปณณาสกั	เล่มที่ ๓๓	อปทาน ภาคที่ ๒
เล่มที่ ๓	อภิกขุวิงค์ (ปา)	เล่มที่ ๑๓	มชฌิมปณณาสกั	พุทธวงศ์ จริยาปิฎก	
	ปาราชิกกัณฐ์ สังฆาทิเสสกัณฐ์	เล่มที่ ๑๔	อุปัชฌายกัณฐ์	เล่มที่ ๓๔	ธัมมสังคณี (สัง)
	อนียตกัณฐ์ นิสสัคคิยกัณฐ์	เล่มที่ ๑๕	สังยุตตนิกาย (สัง)		พระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม
เล่มที่ ๔	มหาวรรค ภาคที่ ๑ (มะ)	เล่มที่ ๑๖	สคาถวรรค	เล่มที่ ๓๕	ธัมมสังคณี (สัง)
	มหาขันธ์กัณฐ์ อุปสถกัณฐ์	เล่มที่ ๑๗	นิทานวรรค		มคติก จิตตูปาทกัณฐ์
	ปาจิตติยกัณฐ์ ปาฏิเทศนียกัณฐ์	เล่มที่ ๑๘	ขันธวรรค	เล่มที่ ๓๖	รูปกัณฐ์ นิกเขปกัณฐ์ อัญญกัณฐ์
	เลขียกัณฐ์ อภิกรณสมณะ	เล่มที่ ๑๙	สฬายตนวรรค		วิงค์ ๑๘ (วิ)
เล่มที่ ๕	มหาวรรค ภาคที่ ๒ (มะ)	เล่มที่ ๒๐	มหายวรรค		ขันธ อายตนะ ธาตุ สังขะ อินทริย
	วัสสูปนายิกัณฐกัณฐ์ ปวารณกัณฐ์	เล่มที่ ๒๑	อังกุตรนิกาย (อัง)		ปฏิจจสมุปบาท สติปัฏฐาน
เล่มที่ ๖	มหาวรรค ภาคที่ ๑ (จุ)	เล่มที่ ๒๒	เอกกนิบาต ทุกนิบาต ติกนิบาต		สัมมปธาน
	จัมปนกัณฐ์ เภสัชกัณฐ์ กฐินกัณฐ์	เล่มที่ ๒๓	จตุกกนิบาต	เล่มที่ ๓๗	อิทธิบาท โพชฌงค์ มคังคะ ฌาน
	สิวรรกัณฐ์ จัมเปยกัณฐ์ โกสัมพิกกัณฐ์	เล่มที่ ๒๔	ปัญจกนิบาต จักกนิบาต	เล่มที่ ๓๘	อัปปมัญญา ลิกขาบท ปฏิสัมภิทา
เล่มที่ ๗	จุฬวรรค ภาคที่ ๑ (จุ)	เล่มที่ ๒๕	สถกนิบาต เอกาทสกนิบาต	เล่มที่ ๓๙	ญาณ ขุททกวัตถุ ธัมมทหะ
	กัมมกัณฐ์ ปริวารกัณฐ์ สังฆเภทกัณฐ์	เล่มที่ ๒๖	ขุททกนิกาย (ขุ)	เล่มที่ ๔๐	ธาดุกา (ธ)
	สมุจจยกัณฐ์ สมณกัณฐ์	เล่มที่ ๒๗	ขุททกปาฐะ ธรรมบท		บุคคลบัญญัติ (บุ)
เล่มที่ ๘	จุฬวรรค ภาคที่ ๒ (จุ)	เล่มที่ ๒๘	อุทาน อิติวุตตะกัณฐ์ สุตตนิบาต	เล่มที่ ๔๑	กถาวัตถุ (กะ)
	ขุททกกัณฐ์ เสนาสนกัณฐ์ วัตตกัณฐ์	เล่มที่ ๒๙	วิมานวัตถุ เปตวัตถุ	เล่มที่ ๔๒	ยมก ภาคที่ ๑ (ยะ)
	ปาติเมกขกัณฐ์ ปิกขุณฐ์	เล่มที่ ๓๐	เอกรคคา เกรียคา	เล่มที่ ๔๓	ยมก ภาคที่ ๒ (ยะ)
	ปัจจุเลตติกกัณฐ์ สัตตสติกกัณฐ์	เล่มที่ ๓๑	ชาดก ภาคที่ ๑	เล่มที่ ๔๔	ปัญฐาน ภาคที่ ๑ (ปะ)
เล่มที่ ๙	ปริวาร (ปะ)	เล่มที่ ๓๒	ชาดก ภาคที่ ๒	เล่มที่ ๔๕	ปัญฐาน ภาคที่ ๒ (ปะ)
		เล่มที่ ๓๓		เล่มที่ ๔๖	ปัญฐาน ภาคที่ ๓ (ปะ)
		เล่มที่ ๓๔		เล่มที่ ๔๗	ปัญฐาน ภาคที่ ๔ (ปะ)
		เล่มที่ ๓๕		เล่มที่ ๔๘	ปัญฐาน ภาคที่ ๕ (ปะ)
		เล่มที่ ๓๖		เล่มที่ ๔๙	ปัญฐาน ภาคที่ ๖ (ปะ)

ปฏิทินที่ ๑
พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม
ว่าด้วยข้อห้ามและข้อนุญาต

พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม

ย่อว่า อา ปา มะ จุ ปะ มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้

พระวินัย หรือ **พระวินัยปิฎก** คลังหลักธรรมอันประเสริฐ ที่เป็นข้อห้ามและข้ออนุญาต เมื่อห้ามแล้วขึ้นทำก็ปรับว่าผิด เมื่ออนุญาตแล้วไม่ทำตามก็ปรับว่าผิด **พระวินัยปิฎก**จึงจัดเป็นสัลลิกขา ที่ควรศึกษาให้เข้าใจก่อน เพราะเป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติธรรมเพื่อให้ได้สมาธิและปัญญา

๑. ความหมายของคำว่า “วินัย”

คำว่า “วินัย” มาจาก วิ+นัย มีความหมาย ๓ ประการ คือ

๑. **วินัย** หมายถึงนัยต่างๆ (วิวิธ+นัย) เพราะมีปาติโมกข์ ๒ คือ ภิกขุปาติโมกข์ และภิกขุณีปาติโมกข์ เพราะมีวิภังค์ ๒ คือ ภิกขุวิภังค์ และภิกขุณีวิภังค์ และเพราะมีอาบัติ ๗ กอง เป็นต้น

๒. **วินัย** หมายถึงนัยพิเศษ (วิเสส+นัย) เพราะมีอนุบัญญัติเพิ่มเติมเพื่อให้สิกขาบทรัดกุมยิ่งขึ้น หรือเพื่อผ่อนผันให้เพลาคความเข้มงวดลง

๓. **วินัย** หมายถึงกฎสำหรับฝึกอบรมกายวาจา (วิ+นัย) (วินยฺยนโต เจว กายวาจาณ) เพราะเป็นเครื่องป้องกันความประพฤติที่ไม่เหมาะสมทางกายและทางวาจา

๒. พระวินัยปิฎก ๓ ส่วน

พระวินัยปิฎก คือ ประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับข้อปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิต และวิธีดำเนินการของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ อาทิพรหมจรรย์ อภิสมาจาร และปริวาร

อาทิพรหมจรรย์ คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นพุทธอาณา เพื่อป้องกันความประพฤติเสียหายและวางโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดโดยปรับอาบัติ หนักบ้าง เบาบ้าง และทรงอนุญาตให้พระสงฆ์นำมาสดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า**พระปาติโมกข์**

อภิสมาจาร คือ ขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับมรรยาทและความเป็นอยู่ที่ดีงามสำหรับน้อมนำความประพฤติที่ดี ทำให้ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ดูดีงาม มีคุณค่า น่าเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้น

ปริวาร คือ หมวดพระบาลีที่พระธรรมสังคหาคารยยกขึ้นสังคายนา จัดเป็นหมวดหมู่ไว้เพื่อให้กุลบุตรเกิดความฉลาดในส่วนต่างๆ มีอาบัติเป็นต้น ที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งในมาติกาและในวิภังค์ เป็นภาคผนวกของพระวินัยปิฎกเล่ม ๑-๗

พระพุทธเจ้า ทรงมีธรรมเป็นดุจสร้อย และมิพระอรหันตชีนาสพเป็นปริวาร ฉะนั้น **พระวินัยปิฎก** ก็มีพระวินัยเล่มที่ ๑-๗ เป็นสร้อย และมีเล่มที่ ๘ เป็นปริวาร ฉะนั้น

๓. ขั้นตอนการบัญญัติพระวินัย

ขณะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปประทับจำพรรษาที่ ๑๒ ณ เมืองเวรัญชา แคว้นปัญจาละ ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลเสนอให้ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า “ถึงเวลาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ที่พระผู้มีพระภาคจะทรงบัญญัติสิกขาบท และยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวก อันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้นาน” พระพุทธองค์ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบท เพราะในระยนั้น ภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ล้วนเป็นพระอริยสาวก จึงตรัสตอบว่า “จงรอไปก่อนสารีบุตร ตถาคตรู้เวลาที่จะบัญญัติสิกขาบท”

ต่อมา มีเรื่องมัวหมองเกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงเริ่มบัญญัติสิกขาบท เป็นครุคาบัตินครั้งแรก และอาบัติอื่นๆตามมามาก จึงทรงกำหนดโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนหรือล่วงละเมิด เรียกว่า **ปรับอาบัติ** เมื่อถึงพรรษาที่ ๒๐ ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ยกสิกขาบทขึ้นแสดงในที่ประชุมสงฆ์ในวันอุโบสถทุกกึ่งเดือน เรียกว่า “ประชุมฟังภิกษุปาติโมกข์”

๔. อธิบายคำว่า “อาบัติ”

คำว่า “อาบัติ” แปลว่า การต้องโทษ การล่วงละเมิด คำนี้เป็นชื่อเรียกกิจริยาที่ล่วงละเมิดสิกขาบทนั้นๆ และเป็นชื่อเรียกโทษหรือความผิดที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบท เช่น ภิกษุกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีในตน ต้องอาบัติปาราชิก

อาบัติ มี ๗ กอง คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส อุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ ทุพภาสิต

อาบัติปาราชิก มีโทษหนัก ทำให้ผู้ล่วงละเมิดขาดจากความเป็นภิกษุ อาบัติสังฆาทิเสส มีโทษปานกลาง ผู้ล่วงละเมิดต้องอยู่ประพฤติวัตรตั้งต้นจนจบในสงฆ์จึงจะพ้นจากอาบัติ, ส่วนอาบัติ ๕ กองที่เหลือ มีโทษเบา ผู้ล่วงละเมิดจะพ้นจากอาบัติได้ ต้องปฏิบัติตามพุทธวิธีที่ทรงอนุญาตไว้

บทบัญญัติในพระวินัยแต่ละข้อเรียกว่า “สิกขาบท” แปลว่า ข้อที่ต้องศึกษา บทบัญญัติสำหรับภิกษุสงฆ์มี ๒๒๐ สิกขาบท และข้อวินิจัยสิกขาบทเพื่อระงับอธิกรณ์อีก ๗ แต่มักเรียกรวมกันเป็น ๒๒๗ สิกขาบท และบทบัญญัติสำหรับภิกษุณีสงฆ์ ๓๐๔ นับรวมกับข้อวินิจัยอธิกรณ์อีก ๗ เป็น ๓๑๑ สิกขาบท

สิกขาบทสำหรับภิกษุและภิกษุณีเหล่านี้มาในพระปาติโมกข์ พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ประชุมภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ฟังสวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า ประชุมฟังพระปาติโมกข์

บทบัญญัติสำหรับภิกษุ มาในพระปาติโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบท แบ่งเป็น ๘ กลุ่ม คือ ปาราชิก ๔ สังฆาทิเสส ๑๓ อนียต ๒ นิสัคคิกปาจิตตีย์ ๓๐ ปาจิตตีย์ ๙๒ ปาฏิเทสนียะ ๔ เสดิยะ ๗๕ อธิกรณ์สมณะ ๗

สิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์นั้น ปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดไว้โดยตรง ๔ กอง คือ (๑) ปาราชิก (๒) สังฆาทิเสส (๓) ปาจิตตีย์ทั้งที่เป็นนิสัคคิกปาจิตตีย์และสุทธิกปาจิตตีย์ (๔) ปาฏิเทสนียะ และอาบัติที่ไม่ระบุไว้โดยตรงอีก ๓ กอง คือ อุลลัจจัย ทุกกฏ ทุพภาสิต

พระวินัยเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับฝึกหัดอบรมกุลบุตรผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา เพราะผู้เข้ามาบวชนั้นมาจากต่างตระกูล ต่างชนชั้น ต่างอติยาศัย ต่างจิตต่างใจ หากไม่มีพระวินัย

ไว้คอยควบคุมความประพฤติให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ก็จะเป็นหมู่ภิกษุที่สับสนวุ่นวาย ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธา ถ้าภิกษุทุกรูปประพฤติตามพระวินัย ก็จะเป็นหมู่ภิกษุที่งดงาม น้อมนำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้นาน ดุจดอกไม้นานาชนิดที่ถูกร้อยเข้ากันไว้ด้วยเส้นด้าย ไม่แตกแยกกระจัดกระจายไป ยังคงเป็นพวงมาลัยที่มีระเบียบสวยงามอยู่เสมอ

๕. พระวินัยปิฎกแบ่งเป็น ๕ คัมภีร์

๑. มหาวิภังค์ หรือ ภิกขุวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทหรือศีลของภิกษุ ๒๒๗ ข้อที่มาในพระปาติโมกข์
๒. ภิกขุณีวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทหรือศีลของภิกษุณี ๓๑๑ ข้อที่มาในพระปาติโมกข์
๓. มหาวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกพระปาติโมกข์ตอนต้น ๑๐ ชั้นธกะ
๔. จุลลวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกพระปาติโมกข์ตอนปลาย ๑๒ ชั้นธกะ
(ฉบับภาษาบาลี ใช้ จุลลวคฺค, ฉบับภาษาไทย ใช้ จุลพวรรค)
๕. ปริวาร คัมภีร์ประกอบหรือคู่มือ ที่บรรจุคำถามคำตอบสำหรับซักซ้อมความรู้เรื่องพระวินัยซึ่งเป็นการทบทวนเนื้อหาของ ๔ คัมภีร์ข้างต้น

๖. อักษรย่อของพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎกมี ๕ คัมภีร์ ย่อเป็นหัวใจว่า อา ปา มะ จุ ปะ (หรือ ปา ปา มะ จุ ปะ)

๑. อา ย่อมาจาก อาทิกัมมิกะ
- ปา ย่อมาจาก ปาราชิกาติ หรือภิกขุวิภังค์ ภาค ๑
๒. ปา ย่อมาจาก ปาจิตตียาติ หรือภิกขุวิภังค์ ภาค ๒ และภิกขุณีวิภังค์
๓. มะ ย่อมาจาก มหาวรรค ภาค ๑-๒
๔. จุ ย่อมาจาก จุลลวรรค (หรือจุลพวรรค) ภาค ๑-๒
๕. ปะ ย่อมาจาก ปริวาร

๗. พระวินัยปิฎกมี ๘ เล่ม

เล่มที่ ๑ มหาวิภังค์ ภาคที่ ๑ (ย่อว่า วิ.มหาวิ. ๑) แบ่งเป็นหมวดเรียกว่ากัณฑ์ มี ๔ กัณฑ์ คือ (๑) เวรัญชกัณฑ์ (๒) ปาราชิกกัณฑ์ (๓) สังฆาติเสสกัณฑ์ (๔) อนียตกัณฑ์

เล่มที่ ๒ มหาวิภังค์ ภาคที่ ๒ (ย่อว่า วิ.มหาวิ. ๒) แบ่งเป็น ๔ กัณฑ์ กับ ๑ เรื่อง คือ (๕) นิสสัคคียกัณฑ์ (๖) ปาจิตตียกัณฑ์ (๗) ปาฏิเทสนียกัณฑ์ (๘) เสขียกัณฑ์ (๙) เรื่องอธิกรณสมณะ

เล่มที่ ๓ ภิกขุณีวิภังค์ (ย่อว่า วิ.ภิกขุณี. ๓) แบ่งเป็น ๖ กัณฑ์ กับ ๑ เรื่อง คือ (๑) ปาราชิกกัณฑ์ (๒) สังฆาติเสสกัณฑ์ (๓) นิสสัคคียกัณฑ์ (๔) ปาจิตตียกัณฑ์ (๕) ปาฏิเทสนียกัณฑ์ (๖) เสขียกัณฑ์ (๗) เรื่องอธิกรณสมณะ

เล่มที่ ๔ มหาวรรค ภาคที่ ๑ (ย่อว่า วิ.มหา. ๔) แบ่งเป็นตอนใหญ่เรียกว่า ชั้นธกะ มี ๔ ชั้นธกะ คือ (๑) มหาชั้นธกะ (๒) อุโปสถชั้นธกะ (๓) วัสสูปนายิกชั้นธกะ (๔) ปวารณาชั้นธกะ

เล่มที่ ๕ มหาวรรค ภาคที่ ๒ (ย่อว่า วิ.มหา. ๕) แบ่งเป็น ๖ ชั้นธกะ คือ (๕) จัมมชั้นธกะ (๖) เกสัชชชั้นธกะ (๗) กจฺจนชั้นธกะ (๘) จีวรชั้นธกะ (๙) จัมเปยยชั้นธกะ (๑๐) โกสัมพิกชั้นธกะ

เล่มที่ ๖ จุฬวรรค ภาคที่ ๑ (ย่อว่า วิ.จุล.๖) แบ่งเป็น ๔ ชั้นธกะ คือ (๑) กัมมชั้นธกะ (๒) ปาริวาสิกชั้นธกะ (๓) สมุจจยชั้นธกะ (๔) สมถชั้นธกะ

เล่มที่ ๗ จุฬวรรค ภาคที่ ๒ (ย่อว่า วิ.จุล.๗) แบ่งเป็น ๘ ชั้นธกะ คือ (๕) ขุททก-วัตถุชั้นธกะ (๖) เสนาสนชั้นธกะ (๗) สังฆเภทชั้นธกะ (๘) วัดตักชั้นธกะ (๙) ปาฏิโมกขฐปนชั้นธกะ (๑๐) ภิกขุณีชั้นธกะ (๑๑) ปญฺจสตฺติกชั้นธกะ (๑๒) สัตตสตฺติกชั้นธกะ

เล่มที่ ๘ ปริวาร (ย่อว่า วิ.ป. ๘) เป็นคู่มือถามตอบเกี่ยวกับพระวินัย ประมวลความสำคัญของพระไตรปิฎก ตั้งแต่เล่ม ๑ ถึงเล่ม ๗ มี ๑๙ เรื่อง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑

พระวินัย มหาวิภังค์ ภิกขุวิภังค์ ภาค ๑

๑. เวรัญชกัณฑ์

เวรัญชกัณฑ์ ว่าด้วยเรื่องที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่เมืองเวรัญชา ทรงแสดงธรรมโปรด เวรัญชพราหมณ์ให้เลื่อมใสแล้ว ประกาศตนเป็นอุบาสกแล้วทูลอาราธนาให้ทรงจำพรรษาอยู่ที่เมือง เวรัญชา ในพรรษาที่ ๑๒ ซึ่งเป็นปีที่เมืองเวรัญชาเกิดทุพภิกขภัยอย่างหนัก ปีนั้นพระพุทธเจ้าตรัสเหตุ ที่ทำให้พระศาสดาดำรงอยู่นานและดำรงอยู่ไม่นาน ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลให้ทรงบัญญัติสิกขาบท เพื่อความดำรงอยู่นานแห่งพระศาสนา พระพุทธองค์ทรงเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่จะบัญญัติ เพราะยังไม่มี เรื่องเสียหายเกิดขึ้นในภิกษุสงฆ์ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ที่ติดตามพระพุทธเจ้าล้วนเป็นพระอริยสาวก คือ อย่างต่ำเป็นพระโสดาบัน เมื่อออกพรรษาแล้ว พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากเมืองเวรัญชา ข้ามแม่น้ำ คงคาที่ท่าปายาคะ (ปัจจุบันอยู่ในเขตเมืองอัลลาฮาบาด) ไปยังกรุงพาราณสี และเสด็จถึงกรุงเวสาลี

๒. ปาราชิกกัณฑ์

ปาราชิกกัณฑ์ ว่าด้วยปาราชิก ๔ สิกขาบท ซึ่งเป็นครุกาบัติ (อาบัติหนัก) เมื่อภิกษุผู้ล่วง ละเมิดแล้ว ต้องพ่ายแพ้ขาดจากความเป็นภิกษุทันที ได้แก่

๑. **ภิกษุสพเมถุน** ต้องอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุ เปรียบเหมือนคนถูกตัดศีรษะ แม้จะนำศีรษะมาต่อเข้ากับร่างกาย ก็ไม่อาจมีชีวิตต่อไปได้

๒. **ภิกษุลักทรัพย์มีราคาตั้งแต่ ๕ มาสก หรือ ๑ ปาทะ** (เท่ากับทอง เงิน นาก และ ดีบุก อย่างละ ๑ สลึง) ต้องอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุ เปรียบเหมือนไปไม้แกล่หลิ่งหลุด จากซัว ไม่อาจมีความเชียวสดคืนได้อีก

๓. ภิกษุมีเจตนาฆ่ามนุษย์ตาย ต้องอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุ เปรียบเหมือนแผ่นหินหนาที่แตกออกเป็นเสี่ยงๆ ไม่อาจประสานเข้ากันได้อีก

๔. ภิกษุอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีในตน ต้องอาบัติปาราชิก ขาดจากความเป็นภิกษุ เปรียบเหมือนต้นตาลยอดด้วน ไม่อาจงอกขึ้นมาใหม่ได้

๓. สังฆาทิเสสกัณฑ์

สังฆาทิเสสกัณฑ์ ว่าด้วยสังฆาทิเสส ๑๓ ลิกขาบท ซึ่งเป็นครุกาบัติ รองจากอาบัติปาราชิก เป็นสเตกัจจา (มีวิธีแก้ไขหรือเยียวยาได้) คำว่า “สังฆาทิเสส” แปลว่า หมวดอาบัติที่ต้องอาศัยสงฆ์ ในกรรมเบื้องต้นและกรรมที่เหลือ หมายความว่า วิธีออกจากอาบัตินี้ต้องอาศัยสงฆ์ตั้งแต่ต้นไปจนตลอด ต้องอยู่ปริวาสเท่าจำนวนวันที่ปกปิดอาบัติไว้แล้วอยู่มานัด (นับราตรี) อีก ๖ ราตรี ทั้ง ๒ ขั้นตอนนี้ต้องอาศัยสงฆ์เป็นผู้ให้ ต่อจากนั้นจึงประชุมสงฆ์ไม่น้อยกว่า ๒๐ รูป สวดให้พ้นจากอาบัติแล้ว เรียกเข้าหมู่สงฆ์ ขั้นตอนสุดท้ายเรียกว่า อัฟภาน มีการสวดญัตติ ๓ ครั้ง สวดอนุสาวนา ๑ ครั้ง รวมเป็น ๔ ครั้ง เรียกว่าญัตติจตุตถกรรมวาจา เมื่อจบขั้นตอนนี้แล้ว จึงนับว่าเป็นผู้บริสุทธิ์จากอาบัติสังฆาทิเสส ๑๓ ข้อเหล่านี้

๑. ภิกษุจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน (สำเร็จความใคร่ด้วยตนเอง)
๒. ภิกษุมีความกำหนัดจับต้องกายหญิง
๓. ภิกษุมีความกำหนัด พุดเกี้ยวหญิง
๔. ภิกษุพุดล่อหญิงให้บำเรอความใคร่ของตน
๕. ภิกษุพุดชักส่อให้ชายหญิงเป็นสามีภรรยาหรือเป็นชู้รัก แม้เพียงพุดชักส่อให้เขาอยู่ร่วมกันชั่วคราว

๖. ภิกษุสร้างกุฏิเป็นของส่วนตัว มีขนาดใหญ่เกิน ๑๒x๗ คืบมาตราสุคติ ในที่สาธารณะ โดยไม่ให้สงฆ์กำหนดที่ไว้ก่อน

๗. ภิกษุสร้างวิหารขนาดใหญ่เป็นของส่วนตัวในที่ของทายกโดยไม่ให้สงฆ์กำหนดที่ไว้ก่อน
๘. ภิกษุกล่าวหาภิกษุอื่นด้วยอาบัติปาราชิกโดยไม่มีมูลความจริง
๙. ภิกษุพยายามหาเรื่องกล่าวหาภิกษุอื่นด้วยอาบัติปาราชิกโดยไม่มีมูลความจริง
๑๐. ภิกษุทำสงฆ์ให้แตกแยกกัน ถูกว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ยอมเชื่อฟัง สงฆ์จึงสวดสมณูภาสน์ (ตักเตือน) ถ้าเธอสละพฤติกรรมนั้นได้ขณะที่สงฆ์สวดสมณูภาสน์ก่อนจะครบ ๓ ครั้ง นั้นเป็นการดี แต่ถ้าเธอยืนยันประพฤติดู้อย่างนั้น จนสงฆ์สวดสมณูภาสน์ตักเตือนครบ ๓ ครั้ง

๑๑. ภิกษุผู้สนับสนุนภิกษุที่ทำให้สงฆ์แตกแยกกัน ถูกว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ยอมเชื่อฟัง สงฆ์จึงสวดสมณูภาสน์ (ตักเตือน) ถ้าเธอสละพฤติกรรมนั้นได้ขณะที่สงฆ์สวดสมณูภาสน์ก่อนจะครบ ๓ ครั้ง นั้นเป็นการดี แต่ถ้าเธอยืนยันประพฤติดู้อย่างนั้น จนสงฆ์สวดสมณูภาสน์ตักเตือนครบ ๓ ครั้ง

๑๒. ภิกษุประพฤติดนเป็นคนว่ายากสอนยาก ถูกว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ยอมเชื่อฟัง สงฆ์จึงสวดสมณูภาสน์ (ตักเตือน) ถ้าเธอสละพฤติกรรมนั้นได้ขณะที่สงฆ์สวดสมณูภาสน์ก่อนจะครบ ๓ ครั้ง

นั่นเป็นการดี แต่ถ้าเธอยืนยันประพฤติดูอย่างนั้น จนสงฆ์สวดสมณุภาสน์ตักเตือนครบ ๓ ครั้ง

๑๓. ภิกษุประทุษร้ายตระกูลคือประจบคฤหัสถ์ สงฆ์ขับไล่ออกจากวัด กลับติเตียนสงฆ์ ญกว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ยอมเชื่อฟัง สงฆ์จึงสวดสมณุภาสน์(ตักเตือน) ถ้าเธอสละพฤติกรรมนั้นได้ขณะที่สงฆ์สวดสมณุภาสน์ก่อนจะครบ ๓ ครั้ง นั่นเป็นการดี แต่ถ้าเธอยืนยันประพฤติดูอย่างนั้น จนสงฆ์สวดสมณุภาสน์ตักเตือนครบ ๓ ครั้ง

๔. อนินยตกัณท์

คำว่า “อนินยต” แปลว่า ไม่แน่นอน มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

๑. ภิกษุหนึ่งในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง เป็นสถานที่กำบังพอที่จะเสพเมถุนกันได้ ถ้ามีอุบาสิกาผู้บรรลุลหกรรมตั้งแต่ชั้นโสดาบันขึ้นไป เห็นพฤติกรรมของภิกษุนั้น (เป็นพยานให้ฝ่ายหญิง) กล่าวหาภิกษุด้วยอาบัติปาราชิก สังฆาทิเสส หรือปาจิตติย ถ้าภิกษุนั้นยอมรับว่าเธอได้นั่งอยู่ในที่ลับตากับหญิงสองต่อสองจริง ควรถูกปรับโทษด้วยอาบัติอย่างหนึ่งในอาบัติ ๓ อย่างนั้น หรือพึงปรับอาบัติตามที่อุบาสิกาผู้เชื่อถือได้นั้นกล่าวหา

๒. ภิกษุหนึ่งในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง แต่สถานที่นั้นไม่ใช่ที่กำบัง ไม่พอที่จะเสพเมถุนกันได้ แต่เป็นสถานที่เอื้ออำนวยพอที่จะพูดเกี้ยวหญิงด้วยวาจาชั่วหยาบได้ ถ้ามีอุบาสิกาผู้บรรลุลหกรรมตั้งแต่ชั้นโสดาบันขึ้นไป (เป็นพยานให้ฝ่ายหญิง) เห็นพฤติกรรมของภิกษุนั้นกล่าวหาด้วยอาบัติสังฆาทิเสส หรือปาจิตติย ถ้าภิกษุนั้นยอมรับว่าได้นั่งอยู่ในที่ลับตากับหญิงสองต่อสองจริง ควรถูกปรับโทษด้วยอาบัติอย่างหนึ่งในอาบัติ ๒ อย่างนั้น หรือพึงปรับอาบัติตามที่อุบาสิกาผู้เชื่อถือได้นั้นกล่าวหา

เพิ่มเติมเนื้อหาในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๑

เนื้อหาของแต่ละสิกขาบทในปาราชิก สังฆาทิเสส และอนินยต มี ๕ ขั้นตอน ดังนี้

๑. **ต้นบัญญัติ** เล่าเรื่องภิกษุผู้เป็นอาทิกัมมิกะ คือผู้ประพฤติเสียหายเป็นรายแรก ทำให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท เรียกว่า “ต้นบัญญัติ”

๒. **พระบัญญัติ** คือสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเป็นข้อห้ามมิให้ภิกษุล่วงละเมิด มีบทกำหนดโทษหรือปรับอาบัติผู้ล่วงละเมิด ถ้าเป็นการบัญญัติสิกขาบทในครั้งแรกเรียกว่า “มูลบัญญัติ” ถ้ามีการบัญญัติเพิ่มเติม เรียกว่า “อนุบัญญัติ”

คำว่า “สิกขาบทที่มาในพระปาติโมกข์” หมายถึงพระบัญญัติและพระอนุบัญญัตินี้เอง พระสงฆ์ได้นำพระบัญญัติ ๒๒๗ สิกขาบทไปสวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เรียกว่า สวดปาติโมกข์

๓. **สิกขาบทวิภังค์และบทภาษณีย์** “สิกขาบทวิภังค์” คือ การอธิบายความหมายของศัพท์หรือข้อความในพระบัญญัตินั้นๆ เช่น คำว่า “ภิกษุ” มีคำอธิบายว่า (๑) ผู้ขอ (๒) ผู้อาศัยการเที่ยวขอ (๓) ผู้ใช้ผืนผ้าที่ถูกทำให้เสียราคา (๔) ผู้ที่ถูกตั้งชื่อนั้น (๕) ผู้ปฎิญาณตนอย่างนั้น (๖) ผู้ที่พระพุทธเจ้าบวชให้ (๗) ผู้บวชด้วยวิธีรับไตรสรณะ (๘) ผู้เจริญ (๙) ผู้มีแก่นสาร (๑๐) ผู้ยังต้อง

ศึกษา (๑๑) ผู้ไม่ต้องศึกษา (๑๒) ผู้ที่สงฆ์บวชให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา แล้วชี้เฉพาะความหมายที่ประสงค์ว่า คำว่า “ภิกษุ” ในสิกขาบทนี้ หมายถึงผู้ที่สงฆ์อุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจา

ส่วนคำว่า “บทภชาชนีย” คือการจำแนกแยกแยะความหมายของบท นำเอาบทหรือคำในสิกขาบทวิภังค์มาขยายความเพิ่มเติมอีก เช่น คำว่า “ทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้” หมายถึง “ทรัพย์ที่อยู่ในแผ่นดิน ทรัพย์ที่อยู่บนบก ทรัพย์ที่อยู่ในอากาศ ทรัพย์ที่อยู่ในที่แจ้ง ทรัพย์ที่อยู่ในน้ำ ทรัพย์ที่อยู่ในเรือ ทรัพย์ที่อยู่ในยาน ทรัพย์ที่นำติดตัวไปได้ ทรัพย์ที่อยู่ในสวน ทรัพย์ที่อยู่ในอาวาส ทรัพย์ที่อยู่ในนา ทรัพย์ที่อยู่ในพื้นที่ ทรัพย์ที่อยู่ในหมู่บ้าน ทรัพย์ที่อยู่ในป่า เป็นต้น”

๔. **อนาปัตติวาร** ว่าด้วยข้อยกเว้นสำหรับภิกษุผู้ล่วงละเมิดสิกขาบท โดยไม่ต้องอาบัติ เช่น ไม่ปรับอาบัติปาราชิกแก่ภิกษุผู้เสพเมถุนธรรมในกรณีต่อไปนี้คือ (๑) ภิกษุไม่รู้สีกตัว (๒) ภิกษุไม่ยินดี (๓) ภิกษุวิกลจริต (๔) ภิกษุมึจิตฟุ้งซ่าน (๕) ภิกษุผู้กระสับกระส่ายเพราะเวทนา (๖) ภิกษุดันบัญญัติ

๕. **วินีตวัตถุ** ว่าด้วยเรื่องต่างๆ ของภิกษุผู้กระทำการบางอย่างอันอยู่ในขอบข่ายของสิกขาบทนั้นๆ ส่วนมากพระพุทธเจ้าทรงได้สวนเองแล้วทรงวินิจฉัยชี้ขาดว่าต้องอาบัติหรือไม่ต้องอาบัติ

สรุปว่า พระวินัยปิฎกเล่ม ๑ คือ มหาวิภังค์ ภิกขุวิภังค์ ภาค ๑ นี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นมาของการบัญญัติสิกขาบท ว่าด้วยรายละเอียดของการบัญญัติปาราชิก ๔ สิกขาบท สังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบท และอนินย ๒ สิกขาบท รวมเป็น ๑๙ สิกขาบท

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒

พระวินัย มหาวิภังค์ ภิกขุวิภังค์ ภาค ๒

พระวินัยปิฎก เล่มที่ ๒ คือ มหาวิภังค์ ภิกขุวิภังค์ ภาค ๒ ว่าด้วยบทบัญญัติอันมาในนิสสัคคิกกัณฑ์ ปาจิตตียกัณฑ์ ปาฏิเทสนียกัณฑ์ และเสขียกัณฑ์ มี ๒๐๑ สิกขาบท และรวมเอาอธิกรณสมณะ ๗ เป็น ๒๐๘ สิกขาบท โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นวรรค และตั้งชื่อวรรคตามสิกขาบทที่ ๑ ของแต่ละวรรคเป็นหลัก บทบัญญัติเหล่านี้ปรับโทษสถานเบาแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิด เป็นลหุกาบัติ คือปรับอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ หรือทุกภาสิต

๑. นิสสัคคิกกัณฑ์

คำว่า “นิสสัคคียปาจิตตีย์” มาจากคำว่า นิสสัคคีย + ปาจิตตีย์

คำว่า “นิสสัคคีย” แปลว่า ต้องสละสิ่งของที่ทำให้ต้องแล้วจึงแสดงอาบัติ, คำว่า “ปาจิตตีย์” แปลว่า ทำกุศลจติกล่าวคือกุศลธรรมของผู้ตั้งใจต้องอาบัติให้ตกลงไป ทำให้พลาดจากอริยมรรค

เมื่อรวม ๒ คำนี้เข้าด้วยกันเป็น “นิสสัคคียปาจิตตีย์” ได้แก่ บทบัญญัติในนิสสัคคิกกัณฑ์ ๓๐ สิกขาบท แบ่งเป็น ๓ วรรค คือ

๑.๑. จีวรวรรค ๑๐ ลิกขาบท

คำว่า “จีวร” หมายถึง ผ้าที่นำเอาชิ้นผ้าหลายๆชิ้นมาเย็บต่อกันให้ถูกวิธีและได้ขนาดตามพระพุทธานุญาต มี ๓ ผืน ได้แก่ อันตรวาสก (ผ้านุ่ง) อุตตราสงค์ (ผ้าห่ม) และสังฆาฏิ (ผ้าห่มซ้อน) นอกจากการแสวงหาผ้าบังสุกุล พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์รับถวายไตรจีวรจากคหบดีได้ ปรับอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุใช้อดีตเรกจีวรที่เก็บไว้เกิน ๑๐ วันนอกเขตจีวรกาล
๒. ภิกษุไม่ได้รับสมมติ อยู่ปราศจากไตรจีวรแม้ราตรีหนึ่ง
๓. ภิกษุเก็บผ้าสำหรับทำจีวรไว้เกิน ๑ เดือน
๔. ภิกษุใช้ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติให้ซัก ให้ย้อม หรือให้ทูปจีวรเก่า
๕. ภิกษุรับจีวรจากมือภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ เว้นไว้แต่แลกเปลี่ยนกัน
๖. ภิกษุออกปากขอจีวรจากคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่คนปวารณา ยกเว้นในสมัยที่ภิกษุถูกลักจีวร หรือจีวรสูญหาย
๗. ภิกษุออกปากขอจีวรจากคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติ
๘. ภิกษุไปกำหนดให้คฤหัสถ์ถวายจีวรที่ดี
๙. ภิกษุไปกำหนดให้คฤหัสถ์ ๒ คนเอาทรัพย์รวมกันซื้อจีวรที่ดีถวาย
๑๐. ภิกษุทวงจีวรจากโยยาวัจจกรเกิน ๓ ครั้ง ไปยื่นแสดงอาการให้เขาเห็นว่า เป็นการมาทวงจีวรเกิน ๖ ครั้ง

อติเรกจีวร กับ ไตรจีวร

อติเรกจีวร คือ จีวรที่เกิดจากไตรจีวรอธิฐานและจีวรที่วิกัปไว้, ขนาดของอติเรกจีวร อย่างต่ำยาวประมาณ ๘ นิ้วสุดมาตรา หรือประมาณ ๑ ศอกข้างไม้ กว้างประมาณ ๔ นิ้วสุดมาตรา หรือประมาณ ๑ คืบข้างไม้ ผ้าอติเรกจีวรนี้ ภิกษุจะรับและเก็บไว้ได้เฉพาะในช่วงจีวรกาล คือ ถ้าภิกษุจำพรรษาแล้วไม่ได้กรานกฐิน จีวรกาลอยู่ในช่วงแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ถ้าภิกษุได้กรานกฐิน จีวรกาลก็จะขยายออกไปถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ รวม ๕ เดือน เมื่อพ้นกำหนดจีวรกาลแล้ว ภิกษุจะเก็บอติเรกจีวรไว้ได้เพียง ๑๐ ราตรี ก่อนที่จะพ้นกำหนดจีวรกาลนี้ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุวิกัปอติเรกจีวร คือขอให้สหธรรมิก ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี ลิกขมานา สามเณร และสามเณรี ร่วมกันเป็นเจ้าของอติเรกจีวร แม้จะเก็บไว้เกินกำหนด ก็ไม่ต้องอาบัติ

วิธีวิกัปอติเรกจีวร

วิกัป คือ วิธีทำอติเรกจีวรให้ควรนำกลับมาใช้ได้อีก มี ๒ วิธี คือ (๑) วิกัปต่อหน้า ได้แก่ ต่อหน้าผู้รับวิกัป (๒) วิกัปลับหลัง ได้แก่ ลับหลังผู้รับวิกัป ภิกษุผู้จะวิกัปผ้าอติเรกจีวร ถ้าวิกัปต่อหน้า พึงนำผ้าอติเรกจีวรเข้าไปหาภิกษุผู้ที่ต้องการจะวิกัปผ้าด้วย แล้วกล่าวว่า “อิมิ จีวร (อิมานิ จีวรานิ) ตฺยหิ วิกปเปมิ มหวิกัปจีวรผืนนี้ (จีวรเหล่านี้) ต่อท่าน”

พอวิกัปแล้ว อติเรกจีวรเก็บไว้ได้ แต่ไม่ควรใช้สอย ไม่ควรสละ ไม่ควรอธิฐาน ต่อเมื่อภิกษุ

ผู้รับวิกัปกล่าวอนุญาตว่า “มยหิ สนตกั (สนตกานิ) ปริภุชช วา วิสสุชเชหิ วา ยถาปจยั วา กโรหิ จีวรผืนนี้(จีวรเหล่านี้)เป็นส่วนของผม นิมนต์ท่านใช้สอย หรือจะสละ หรือจะทำตามเหตุที่สมควร” เรียกว่าถอนวิกัป เมื่อถอนวิกัปแล้ว จะใช้สอย จะสละ หรือจะทำตามเหตุที่สมควร ก็ได้ทั้งนั้น

ส่วนการวิกัปกลับหลัง กระทำโดยการเอาติเรกจีวรไปฝากให้ภิกษุรูปอื่นช่วยวิกัปกับสหธรรมิก รูปใดรูปหนึ่ง การวิกัปติเรกจีวรนี้ เมื่อเข้าใจวิธีวิกัปแล้วจะกล่าวคำวิกัปเป็นภาษาไทยก็ได้

ไตรจีวร คือ ผ้า ๓ ผืน ได้แก่ (๑) อันตรวาสก ผ้านุ่ง (๒) อุตตราสงค์ ผ้าห่ม (๓) สังฆาฏิ ผ้าห่มซ้อน เป็นผ้าที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุอธิษฐานเป็นของประจำตัว เดิมภิกษุใช้เพียง ๒ ผืน คือผ้านุ่ง ผ้าห่ม ต่อมาทรงอนุญาตให้ใช้ ๓ ผืน

วิธีอธิษฐานถือครองผ้า

ไตรจีวร บาตร ฯลฯ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุอธิษฐาน วิธีอธิษฐาน ใช้มือสัมผัส ผ้าพร้อมทั้งระลึกในใจหรือเปล่งวาจาอธิษฐาน ดังนี้

ผ้าสังฆาฏิ สำหรับห่มซ้อน อธิษฐานว่า “อิมั สงฆาฏิ อธิญจามิ ข้าพเจ้าอธิษฐานผ้าผืนนี้เป็นผ้าสังฆาฏิ”

ผ้าอุตตราสงค์ สำหรับห่มอธิษฐานว่า “อิมั อุตตราสงค์ อธิญจามิ ข้าพเจ้าอธิษฐานผ้าผืนนี้เป็นผ้าอุตตราสงค์”

ผ้าอันตรวาสก สำหรับนุ่งอธิษฐานว่า “อิมั อนตรวาสกั อธิญจามิ ข้าพเจ้าอธิษฐานผ้าผืนนี้เป็นผ้าอันตรวาสก”

ไตรจีวรและบาตรที่อธิษฐานแล้ว จะขาดจากการอธิษฐานด้วยเหตุ ๙ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ (๑) ให้ผู้อื่น (๒) ถูกชิงเอาไป (๓) ถูกถือวิสาสะเอาไป (๔) ถูเพศคฤหัสถ์ (๕) บอกคีนสิกขา (๖) มรณภาพ (๗) เพศเปลี่ยน (๘) ถอนอธิษฐาน (๙) ขาดเป็นช่องประมาณเท่าหลังเล็บ

วิธีปัจจุทรรณ ถอนอธิษฐานผ้า

ถ้าภิกษุต้องการเปลี่ยนไตรจีวร ควรปัจจุทรรณ คือถอนจากการอธิษฐานไตรจีวรชุดเก่าก่อน

ถอนผ้าสังฆาฏิว่า “อิมั สงฆาฏิ ปัจจุทรรามิ ข้าพเจ้าถอนผ้าสังฆาฏิ”

ถอนผ้าอุตตราสงค์ว่า “อิมั อุตตราสงค์ ปัจจุทรรามิ ข้าพเจ้าถอนผ้าอุตตราสงค์”

ผ้าอันตรวาสกว่า “อิมั อนตรวาสกั ปัจจุทรรามิ ข้าพเจ้าถอนผ้าอันตรวาสก”

เมื่อถอนอธิษฐานผ้าเก่าแล้ว จึงอธิษฐานผ้าใหม่ คือสังฆาฏิ อุตตราสงค์ และอันตรวาสก ตามลำดับ ถ้าต้องการเปลี่ยนเฉพาะผืน ก็ถอนและอธิษฐานเฉพาะผืนนั้นๆ

บุคคลผู้เป็นญาติและไม่ใช่อยาติ

ญาติ คือ ผู้ที่เกี่ยวข้องกันทางมารดาหรือบิดาตลอด ๗ ชั่วโคตร คนอื่นจากนั้นชื่อว่า ผู้ไม่ใช่ญาติ คำว่า “ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ” หรือ “คนผู้ไม่ใช่ญาติ” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๔ และ ๖ ใน

๑.๓. ปัตตวรรค ๑๐ ลิกขาบท

ชื่อว่า “ปัตตวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งลิกขาบทที่ ๑ คำว่า “บาตร” หมายถึงบาตรเหล็กและบาตรดินเผา ทั้งขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก (วิ.มหาวิ. ๒/๖๐๒, วิ.อ.๒/๖๐๒/๒๑๕)

ปัตตวรรค ๑๐ ลิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติในสังคหิยาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำความผิดเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุเก็บอดิเรกบาตรไว้เกิน ๑๐ วัน
๒. ภิกษุมียาตรที่มีรอยซ่อมต่ำกว่า ๕ แห่ง ขอบาตรใหม่จากคฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่คนปวราณา
๓. ภิกษุเก็บเกสรทั้ง ๕ คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อย ที่ไว้เกิน ๗ วัน
๔. ภิกษุแสวงหาผ้าอาบน้ำฝน ก่อนแรม ๑ ค่ำ เดือน ๗ หรือทำผ้าอาบน้ำฝนนุ่งก่อนขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๘
๕. ภิกษุให้จีวรแก่ภิกษุอื่นแล้ว โกรธ ไม่พอใจ ซิงเอาคืน
๖. ภิกษุออกปากขอด้ายจากคฤหัสถ์ที่ไม่ใช่ญาติ ไม่ใช่คนปวราณา เอามาให้ช่างหูกทอจีวรเพื่อตนเอง
๗. ภิกษุสั่งช่างหูกผู้ที่คฤหัสถ์ซึ่งไม่ใช่ญาติไม่ใช่คนปวราณา สั่งให้ทอจีวรเพื่อถวายก่อนแล้ว ให้ทำจีวรตามที่ตนปรารถนา โดยกล่าวว่า จะ ให้สิ่งของเล็กน้อยเป็นรางวัล
๘. ภิกษุรับอัจเจกจีวรในช่วง ๑๐ วันก่อนออกพรรษา (ตั้งแต่แรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๑) แล้วเก็บไว้เกินกำหนดจีวรกาล
๙. ภิกษุไม่ได้รับสมมติ ออกพรรษาแล้ว เก็บจีวรผืนใดผืนหนึ่งไว้ในละแวกบ้าน
๑๐. ภิกษุรู้อยู่ น้อมลาภที่เขาตั้งใจจะถวายสงฆ์มาเพื่อตนเอง

คำว่า “อดิเรกบาตร” คือ บาตรนอกจากบาตรอธิฐาน ภิกษุจะเก็บไว้ได้เพียง ๑๐ วัน อดิเรกบาตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุวิกัปแก่ภิกษุอื่นเช่นกัน การวิกัป การถอนวิกัป เป็นเช่นเดียวกับอดิเรกจีวร ถอนวิกัปแล้ว ภิกษุเจ้าของอดิเรกบาตร จะใช้สอย จะสละ หรือจะทำตามเหตุที่สมควร ก็ได้ทั้งนั้น

บาตรอธิฐาน เป็นบริวารที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุอธิฐานไว้ใช้ประจำตัว ส่วนคำอธิฐานบาตรว่า “อิมํ ปตฺตํ อธิฐามิ” “ข้าพเจ้าอธิฐานบาตรใบนี้”, คำถอนบาตรว่า “อิมํ ปตฺตํ ปุจฺจุทฺธามิ” “ข้าพเจ้าถอนบาตรใบนี้”

บาตรอธิฐาน ย่อมขาดอธิฐานด้วยเหตุ ๗ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ (๑) ให้ผู้อื่น (๒) ถูเศษคฤหัสถ์ (๓) บอกคิณลิกขา (๔) มรณภาพ (๕) เพศเปลี่ยน (๖) ถอนอธิฐาน (๗) ทะลุเป็นช่องเมล็ดข้าวลอดได้ แม้อโจรลักไป หรือถูกเถื่อวิสาสะเอาไป ก็ย่อมละอธิฐานเช่นกัน (วิ.มหาวิ. ๒/๕๔๘-๖๐๘, วิ.อ. ๒/๖๐๘)

คำว่า “อัจเจกจีวร” ที่แปลว่า จีวรเร่งด่วน ตามความแห่งลิกขาบทที่ ๘ หมายถึงผ้าที่ทายกจะถวายแก่ภิกษุผู้จำพรรษาแล้ว แต่มีเหตุผลบางอย่าง ทำให้ทายกนั้นๆ ประสงค์จะถวายล่วงหน้าใน

ช่วงเวลา ๑๐ วันก่อนออกพรรษา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ผ้าจําพรรษา” (วิ.มหาวิ. ๒/๖๔๙, วิ.อ. ๒/๖๔๖-๖๔๙)

คำว่า “จีวรกาล” ตามความแห่งสิกขาบททั้งหลายในวรรคนี้และในวรรคอื่น แบ่งเป็น ๒ ระยะ

๑. เมื่อไม่ได้กรานกฐิน ระยะเวลา ๑ เดือนหลังจากออกพรรษา ชื่อว่า จีวรกาล

๒. เมื่อได้กรานกฐิน ระยะเวลา ๕ เดือนหลังจากออกพรรษา ชื่อว่า จีวรกาล

นอกจากระยะเวลาดังกล่าวนี้นี้ ชื่อว่า พันหรือนอกเขตจีวรกาล

คำว่า “ภิกษุผู้ไม่ได้รับสมมติ” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๙ หมายถึงการไม่ได้รับความเห็นชอบจากสงฆ์ให้เป็นผู้อยู่ปราศจากไตรจีวรได้ (วิ.มหาวิ. ๒/๔๗๔)

วิธีสละสิ่งของที่เป็นนิสสัคคีย์

ภิกษุผู้ล่วงละเมิดสิกขาบทในนิสสัคคีย์กัณฑ์แล้วต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์นั้น แยกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ เมื่อล่วงละเมิดบัญญัติแล้ว สิ่งของนั้นๆ เป็นนิสสัคคีย์ จำต้องสละ ส่วนที่ ๒ ภิกษุผู้ล่วงละเมิดต้องอาบัติปาจิตตีย์

เมื่อภิกษุต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์แล้ว ประสงค์จะพ้นจากอาบัติ ต้องสละสิ่งของนั้นแก่สงฆ์ แก่คณะ หรือแก่บุคคล เมื่อสละสิ่งของแล้วพึงแสดงอาบัติ, สงฆ์ คณะ หรือบุคคลพึงรับการแสดงอาบัติแล้วคืนสิ่งของให้แก่ภิกษุนั้น (วิ.มหาวิ. ๒/๔๖๓-๔๖๗)

ภิกษุรูปที่มีสิ่งของเป็นนิสสัคคีย์ เช่น จีวร บาตร เกสซ์ เมื่อจะสละ จงสละแก่สงฆ์ แก่คณะ แก่บุคคล ถ้าจะสละแก่สงฆ์ ขอกล่าวเฉพาะการสละจีวร ภิกษุรูปนั้นพึงเข้าไปหาสงฆ์ ห่มผ้าเฉวียงบ่า กราบเท้าภิกษุผู้แก่พรรษากว่า ประนมมือกล่าววาระขอสละสิ่งของที่เป็นนิสสัคคีย์ และสาเหตุที่ทำให้ของนั้นเป็นนิสสัคคีย์ เช่น ถ้าจีวรเป็นนิสสัคคีย์ เพราะเก็บไว้เกิน ๑๐ วัน ก็กล่าวว่า “อิทํ เม ภนฺเต จีวรํ ทสฺสาหตฺตํ นิสฺสัคคิยํ, อิมํ สํสฺส นิสฺสชฺชามิ” (วิ.มหาวิ. ๒/๔๖๓/๓) “ท่านผู้เจริญ จีวรผืนนี้ของกระผมเก็บเกิน ๑๐ วัน เป็นนิสสัคคีย์ (จำต้องสละ) กระผมขอสละจีวรผืนนี้แก่สงฆ์” ถ้าจีวรหลายผืน เปลี่ยนคำว่า “อิทํ เม ภนฺเต จีวรํ” เปลี่ยนเป็นพหูพจน์ดังนี้ “อิทํ เป็น อิมานิ, จีวรํ เป็น จีวรานิ จีวรเหล่านี้” สละแก่คณะ สละแก่บุคคล ก็กล่าวอย่างนี้ สละแก่คณะ เปลี่ยนคำว่า “สํสฺส” เป็น “อายสฺมนฺดานํ” “แก่ท่านทั้งหลาย”, สละแก่บุคคลเปลี่ยนคำว่า “สํสฺส” เป็น “อายสฺมโต” “แก่ท่าน”, สละแก่ผู้มีพรรษาน้อยกว่า เปลี่ยนคำว่า “ภนฺเต” เป็น “อาวุโส” “ท่านขอรับ”

ถ้าจำคำบาลีไม่ได้ จะกล่าวด้วยภาษาของตน คือกล่าวเฉพาะภาษาไทยก็ได้ ปาฬี วุตตุ อสฺสโกนฺเตน อญฺญถาปิ วุตตพฺพิ. (วิ.อ. ๒/๔๖๒-๔๖๓, กงฺขา.อ. ๑๘๖)

เมื่อสละจีวรแล้วพึงแสดงอาบัติ เสร็จแล้วภิกษุผู้ฉลาดในการสวดกรรมวาจาจะสวดประกาศคืนจีวรแก่ภิกษุนั้นให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจา

เป็นธรรมเนียมว่าต้องคืนจีวรที่เป็นนิสสัคคีย์ที่ภิกษุสละแล้วให้แก่เจ้าของเดิม ถ้าไม่คืนต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.มหาวิ. ๒/๔๗๐) ยกเว้นรูปียะ ต้องสละทิ้งเลย

การสละจีวรหรือของอื่นแก่สงฆ์แล้ว สงฆ์คืนด้วยญัตติกรรมวาจาท่านว่าเป็นเรื่องใหญ่ ทางที่สะดวก จะทำได้ด้วยการบอกกล่าวกันตามปกติก็ได้ นิสฺสญฺจิวรทานโต คุรุณฺปิ ญตฺติทุติยกมฺมํ ยถา อปโลกเนน กโรนฺติ, เอวมิทํ ญตฺติยา กตฺตพฺพมฺปิ ปกฺติวจนฺน ฏญฺญติ ... ญตฺติกมฺมํ อปโลกเนนาปิ กาคฺตุ ฏญฺญติ. (วชิร.ฎีกา ๔๖๒-๓/๒๔๑)

ปัจจุบัน การสละสิ่งของที่เป็นนิสสัคคีย์แก่บุคคลคือภิกษุรูปเดียว และคืนของที่สละแล้วให้เจ้าของด้วยการบอกกล่าวเป็นภาษาไทย จะเป็นการสะดวกกว่า

๒. ปาจิตตียกัณห์

คำว่า “ปาจิตตีย์” แปลว่า ทำกุศลจิตกล่าวคือกุศลธรรมของผู้ตั้งใจต้องอาบัติให้ตกไป โดยสรุปก็คือทำจิตให้ตกไป และจิตที่ถูกทำให้ตกไปนั้น ย่อมพลัดจากอริยมรรค หรือทำอริยมรรคให้เสียไป และปาจิตตีย์นี้เป็นเหตุให้จิตลุ่มหลง (วิ.อ. ๓/๓๓๙/๔๘๕) เป็นชื่ออาบัติ หมายถึงอาบัติปาจิตตีย์ ซึ่งเป็นลหุกาบัติ เป็นอาบัติเบา และเป็นสเตกิจจา คือยังพอแก้ไขได้ เมื่อภิกษุต้องเข้าแล้ว สามารถพ้นได้ด้วยการแสดงอาบัติต่อหน้าสงฆ์ คณะ หรือบุคคล เป็นชื่อบทบัญญัติ ๙๒ ลิกขาบท มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สุทธิกปาจิตตีย์ แปลว่า ปาจิตตีย์ล้วน ไม่เกี่ยวข้องกับนิสสัคคีย์

ปาจิตตียกัณห์ แบ่งเป็น ๙ พรรค

๑. มุสาวาทพรรค	หมวดว่าด้วยการกล่าวเท็จ	มี ๑๐ ลิกขาบท
๒. ญตคามพรรค	หมวดว่าด้วยพีช	มี ๑๐ ลิกขาบท
๓. โฉวาทพรรค	หมวดว่าด้วยการให้โอวาท	มี ๑๐ ลิกขาบท
๔. โภชนพรรค	หมวดว่าด้วยโภชนะ	มี ๑๐ ลิกขาบท
๕. อเจลกพรรค	หมวดว่าด้วยนัยกบวชเปลือย	มี ๑๐ ลิกขาบท
๖. สุราปานพรรค	หมวดว่าด้วยการดื่มสุรา	มี ๑๐ ลิกขาบท
๗. สัมปทานพรรค	หมวดว่าด้วยสัตว์มีชีวิต	มี ๑๐ ลิกขาบท
๘. สหธรรมิพรรค	หมวดว่าด้วยผู้ร่วมประพฤตินิคม	มี ๑๒ ลิกขาบท
๙. รตนพรรค	หมวดว่าด้วยรัตนะ	มี ๑๐ ลิกขาบท

๒.๑. มุสาวาทพรรค ๑๐ ลิกขาบท

ชื่อว่า “มุสาวาทพรรค” เพราะตั้งตามความแห่งลิกขาบทที่ ๑ และลิกขาบท ที่เหลือที่ว่าด้วยเรื่องของการพูดเป็นส่วนใหญ่ ยกเว้นลิกขาบทที่ ๕-๖ และ ๑๐

คำว่า “มุสาวาท” แปลว่า การกล่าวเท็จ ในพรรคนี้หมายถึงการกล่าวเท็จทั้งที่รู้ (วิ.มหาวิ. ๒/๒-๓, วิ.อ. ๒/๑-๒) เรียกว่า “สัมปทานมุสาวาท”

มุสาวาทพรรค ๑๐ ลิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ เมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุกล่าวเท็จทั้งที่รู้ (หมายถึงรู้แต่ไม่บอก)
๒. ภิกษุกล่าวเสียดสี(กระทบ)ภิกษุอื่น

๓. ภิกษุพูดส่อเสียด(ยุแหยก)ภิกษุอื่น
๔. ภิกษุสอนอนุปสัมบันให้กล่าวธรรมเป็นบท ๆ
๕. ภิกษุนอนร่วมกันกับอนุปสัมบันเกิน ๒-๓ คืบ
๖. ภิกษุนอนร่วมกันกับมาตุคามแม้เพียงเมื่ออาทิตย์อัสดง
๗. ภิกษุแสดงธรรมแก่มาตุคามสองต่อสองเกิน ๖ คำ
๘. ภิกษุบอกอุตตริมนุสสธรรมที่มีจริงแก่อนุปสัมบัน
๙. ภิกษุบอกอาบัติชั่วหยาบของภิกษุแก่อนุปสัมบัน
๑๐. ภิกษุขุดดิน

ในสิกขาบทที่ ๕ ว่าด้วยการนอนร่วมกันกับอนุปสัมบัน และสิกขาบทที่ ๖ ว่าด้วยการนอนร่วมกันกับมาตุคาม

คำว่า “นอนร่วมกันกับอนุปสัมบัน” หมายถึงนอนในที่มุงบังเดียวกันกับคนที่ไม่ใช่ภิกษุ อาจเป็นที่มุงบังทั้งหมดหรือมุงบังบางส่วน การนอนที่ถือว่าล่วงละเมิดสิกขาบทนี้ มุงเอาการที่ทั้ง ๒ ฝ่ายคือภิกษุและอนุปสัมบันนอนในขณะเดียวกันตั้งแต่อาทิตย์ตกไปจนถึงอรุณขึ้นวันใหม่ของวันที่ ๔ ถ้านอนร่วมกันเพียง ๓ คืบ หรือ ฝ่ายหนึ่งนั่ง อีกฝ่ายหนึ่งนอน หรือนั่งทั้ง ๒ ฝ่าย แม้จะเกิน ๓ คืบ ก็ไม่ถือว่าล่วงละเมิดสิกขาบทนี้ (วิ.มหาวิ. ๒/๕๒, วิ.อ. ๒/๕๑)

ส่วนคำว่า “นอนร่วมกันกับมาตุคาม” หมายถึงนอนในที่มุงบังเดียวกันกับสตรี สถานที่และกิริยาที่นอน เหมือนกับสิกขาบทที่ ๕ แต่นอนร่วมกันเพียงเมื่ออาทิตย์ตกเท่านั้น ก็ถือว่าล่วงละเมิดสิกขาบทนี้

ข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่ง คือ สิกขาบทที่ ๘ ว่าด้วยการบอกอุตตริมนุสสธรรมที่มีจริงแก่อนุปสัมบัน คำว่า “อนุปสัมบัน” ในสิกขาบทที่ ๕ หมายถึงคนที่ไม่ใช่ภิกษุ แต่ในสิกขาบทที่ ๘ หมายถึงคนที่ไม่ใช่ทั้งภิกษุและภิกษุณี (วิ.มหาวิ. ๒/๕๒, ๗๐) นั่นหมายถึงว่า ถ้าบอกอุตตริมนุสสธรรมที่มีจริงแก่ภิกษุและภิกษุณีย่อมไม่เป็นการล่วงละเมิดสิกขาบทนี้

๒.๒. ภูตคามวรรค ๑๐ สิกขาบท

ชื่อว่า “ภูตคามวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ คำว่า “ภูตคาม” หมายถึงหมู่แห่งพืชพันธุ์ที่เกิดเจริญเติบโตแล้ว (วิ.มหาวิ. ๒/๙๑, วิ.อ. ๒/๙๐-๙๑) การพราภูกามตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ นั้น หมายถึงการตัดและการทำลายเป็นต้น (วิ.อ. ๒/๙๐)

ภูตคามวรรค ๑๐ สิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้เมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุพราภูกาม (หมายถึงพืชที่งอกและเจริญเติบโต)
๒. ภิกษุเมื่อถูกสงสัยสอบสวน กล่าวกลบเกลื่อนไม่ให้การตามความเป็นจริง
๓. ภิกษุกล่าวให้ผู้อื่นเพ่งโทษ บ่นว่ากรรมที่ภิกษุผู้ได้รับแต่งตั้งทำแล้วโดยชอบ
๔. ภิกษุเอาเตียงเป็นต้นของสงฆ์ไปใช้ในที่แจ้งแล้ว ไม่จัดเก็บให้เรียบร้อย

๕. ภิกษุปูที่นอนในวิหารของสงฆ์แล้ว ไม่จัดเก็บสถานที่ให้เรียบร้อย
๖. ภิกษุเข้าไปนอนแทรกแซงในวิหารสงฆ์ด้วยประสงค์จะให้ผู้อยู่ก่อนหนีไปเพราะความคับใจ
๗. ภิกษุนุดลากภิกษุอื่นออกจากวิหารของสงฆ์
๘. ภิกษุนั่งหรือนอนบนเตียงหรือตั่งที่มีเท้าเสียบไม่แน่นบนกุฏิชั้นลอย
๙. ภิกษุสร้างวิหารใหญ่ โดยเอาดินหรือปูนโบกหลังคาเกิน ๓ ชั้น
๑๐. ภิกษุรู้ว่าน้ำมีสิ่งมีชีวิตปนอยู่ เอารดหญ้าหรือดิน

คำว่า “กุฏิชั้นลอย” ในสิกขาบทที่ ๘ หมายถึงกุฏิที่มีพื้น ๒ หรือ ๓ ชั้น แต่ไม่ได้ปูพื้นชั้นบน รอดที่คานบนสูงพอพ้นศีรษะของคนสัณฐานปานกลาง (วิ.อ. ๒/๑๒๙-๑๓๑)

“น้ำ” ในคำว่า “น้ำมีสิ่งมีชีวิต” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑๐ นั้น หมายถึงน้ำที่อยู่ในภาชนะมีปริมาณไม่มากนัก เมื่อเอาหญ้าหรือดินใส่ลงไปแล้ว น้ำนั้นจะเหือดแห้ง หรือขุ่นมัว ทำให้สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในนั้นตาย (วิ.อ. ๒/๑๔๐)

ความโดยสรุปแห่งกุตคามวรรคนี้ ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม การจัดเก็บรักษาส่งของเครื่องใช้ การจัดอาคารสถานที่ให้ถูกลักษณะ

๒.๓. โอวาทวรรค ๑๐ สิกขาบท

ชื่อว่า “โอวาทวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑-๔ คำว่า “โอวาท” แปลว่า การชี้โทษสั่งสอน ในวรรคนี้หมายถึงการสั่งสอนภิกษุณี

คำว่า “สั่งสอน” ตามความแห่งสิกขาบทต่างๆ ในวรรคนี้มีนัยต่างกัน คือ สิกขาบทที่ ๑ หมายถึงสั่งสอนด้วยครุธรรม ๘ เท่านั้นจึงจะนับว่าล่วงละเมิดบทบัญญัติ (วิ.มหาวิ. ๒/๑๔๘) ในสิกขาบทที่ ๒-๓ หมายถึงสั่งสอนด้วยครุธรรม ๘ และธรรมอย่างอื่น (วิ.มหาวิ. ๒/๑๕๕, ๑๖๑)

“ภิกษุณี” ที่มีส่วนทำให้ล่วงละเมิดบทบัญญัติในโอวาทวรรคนี้ หมายถึงภิกษุณีที่อุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ถ้าภิกษุสั่งสอนภิกษุณีที่อุปสมบทในสงฆ์ฝ่ายเดียว ต้องอาบัติทุกกฏ (วิ.มหาวิ. ๒/๑๖๒) เพราะยังไม่ถือว่าล่วงละเมิดบทบัญญัติเต็มที่

โอวาทวรรค ๑๐ สิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในคราวที่เกิดเรื่องไม่ดั่งงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุไม่ได้รับแต่งตั้ง สั่งสอนภิกษุณี
๒. ภิกษุได้รับแต่งตั้งแล้ว สั่งสอนภิกษุณีเมื่อเวลาอาทิตย์อัสดงแล้ว
๓. ภิกษุเข้าไปสอนภิกษุณีผู้ไม่เป็นไข้ ในสำนักของภิกษุณีสงฆ์
๔. ภิกษุติเตียนภิกษุณีว่า “สอนภิกษุณีเพราะเห็นแก่อำมิส”
๕. ภิกษุให้จีวรแก่ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ เว้นไว้แต่แลกเปลี่ยนกัน
๖. ภิกษุเย็บจีวรให้ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ
๗. ภิกษุชักชวนกันเดินทางไกลร่วมกับภิกษุณีสี่ระยะทางชั่วละแวกหมู่บ้านหนึ่ง ยกเว้นเดินทางผ่านทางเปลี่ยว นำหวาดระแวง มีภัยปรากฏ

๘. ภิกษุชักชวนภิกษุณีโดยสารเรือลำเดียวกัน เว้นไว้แต่ข้ามฟาก
๙. ภิกษุรู้อยู่ จันฉันทบาตที่ภิกษุณีแนะนำให้ทายกจัดเตรียม เว้นแต่คุุหส์ถ์ปรารภไว้ก่อน
๑๐. ภิกษุหนึ่งในที่ลับกับภิกษุณีสองต่อสอง

๒.๔. โภชนวรรค ๑๐ สิกขาบท

ชื่อว่า “โภชนวรรค” เพราะตั้งตามความของสิกขาบทในวรรคนี้ ว่าด้วยเรื่องโภชนะทั้ง ๑๐ สิกขาบท คำว่า “โภชนะ” แปลว่า ของบริโภค ของขบฉัน ในวรรคนี้หมายถึงของเคี้ยว ของฉัน คือ ข้าวสุก ขนมกุ่มมาส (ขนมสด) ข้าวตู (ขนมแห้ง) ปลา เนื้อ และของที่ต้องเคี้ยวอย่างอื่นที่เป็น “ยาวกาลิก” ยกเว้นของที่เป็นยามกาลิก สัตตหาลิก และยาวชีวิก ภิกษุรับประเคนของเคี้ยวของ ฉันเหล่านี้แล้วฉันได้ตั้งแต่เช้าถึงตะวันตกเที่ยงของวันนั้น ถ้าเก็บไว้ค้างคืน ต้องรับประเคนใหม่ก่อนจึงจะฉันได้ (วิ.มหาวิ. ๒/๒๔๔, วิ.ม. ๕/๒๖๓, วิ.อ. ๒/๒๕๔-๒๕๖)

โภชนวรรค ๑๐ สิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุไม่เป็นไข้ จันฉันทอาหารในที่พักแรมติดต่อกัน ๒ วัน
๒. ภิกษุฉันคนโภชนะ นอกสมัยคือสมัยที่เป็นไข้ ๑ สมัยที่ถวายเป็นจิวร ๑ สมัยที่ทำจิวร ๑ สมัยที่เดินทางไกล ๑ สมัยที่โดยสารเรือ ๑ มหาสมัย ๑ สมัยที่เป็นภัตตาหารของสมณะ ๑
๓. ภิกษุฉันปริมปรโภชนะนอกสมัย คือ สมัยที่เป็นไข้ ๑ สมัยที่ถวายเป็นจิวร ๑ สมัยที่ทำจิวร ๑
๔. ภิกษุรับขนมหรือข้าวตูเกิน ๓ บาตร
๕. ภิกษุฉันแล้ว บอกห้ามภัตตาหารแล้ว จันของที่ไม่เป็นเดนภิกษุใช้
๖. ภิกษุรู้อยู่ว่าภิกษุอื่นฉันแล้ว บอกห้ามภัตตาหารแล้ว มุ่งจะจับผิด จึงเอาของที่ไม่เป็นเดน ภิกษุใช้ไปหลอกให้เธอฉันได้สำเร็จ
๗. ภิกษุฉันโภชนะในเวลาวิกาล คือ ตั้งแต่เที่ยงวันไปจนถึงอรุณขึ้นวันใหม่
๘. ภิกษุฉันโภชนะที่เก็บสะสมไว้ โดยไม่รับประเคนใหม่
๙. ภิกษุฉันโภชนะประณีตที่ตนออกปากขอจากคฤหส์ถ์ผู้ไม่ใช่ญาติไม่ใช่คนปวารณา
๑๐. ภิกษุกินอาหารที่ยังไม่มีผู้ประเคนให้ ยกเว้นน้ำและไม้ชำระฟัน

ในสิกขาบทที่ ๑๐ ว่าด้วยการกินอาหารที่ยังไม่มีผู้ประเคนให้ ยกเว้นน้ำและไม้ชำระฟัน หลักการประเคนและการรับประเคนที่ถูกต้อง คือ (๑) ของนั้นมีขนาดและน้ำหนักที่บุรุษสัณฐานปานกลางพอยกได้ (๒) เขาถวายเป็นกาย ด้วยของเนื่องด้วยกาย หรือโยนให้ (๓) เขาอยู่ในหัตถบาต (ช่วงมือเอื้อมถึง) (๔) ภิกษุรับประเคนด้วยกาย หรือด้วยของเนื่องด้วยกาย (วิ.มหาวิ. ๒/๒๖๖, วิ.อ. ๒/๒๖๕)

คำว่า “เวลาวิกาล” ในสิกขาบทที่ ๗ นั้น กับในสิกขาบทที่ ๓ แห่งรัตนวรรค หมายเอาตั้งแต่เที่ยงวันไปจนถึงอรุณขึ้นวันใหม่ (วิ.มหาวิ. ๒/๒๔๔) ส่วนในวินัยของภิกษุณีที่ว่าด้วยการเข้าตระกูลในเวลาวิกาล หมายเอาตั้งแต่อาทิตย์ตกไป จนถึงอรุณขึ้นวันใหม่ (วิ.ภิกขุณี. ๓/๘๖๖)

๒.๕. อเจลกวรรค ๑๐ ลิกขาบท

ชื่อว่า “อเจลกวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งลิกขาบทที่ ๑ ในวรรคนี้ คำว่า “อเจลก” แปลว่า ผู้เปลือย ในที่นี้หมายถึงนักบวชเปลือยที่อยู่ในพวกปริพาชก ปริพาชิกา อาชีวก และอัญญเดียรธีย์ (วิ.มหาวิ. ๒/๒๖๙, ๒๗๑)

การให้ของเคี้ยวหรือของฉันแก่อเจลก ปริพาชก หรือปริพาชิกา ที่นับว่าล่วงละเมิดทบัตถุญัตติตามความแห่งลิกขาบทที่ ๑ นั้น มุ่งเอาการให้ของเคี้ยวของฉันด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการให้ด้วยกาย ด้วยของเนื่องด้วยกาย หรือด้วยการโยนให้ ถ้าบอกให้คนอื่นให้ ฝากคนอื่นไปให้ หรือวางไว้ให้ ณ ที่ใดที่หนึ่ง ไม่นับว่าล่วงละเมิดทบัตถุญัตติ (วิ.อ. ๒/๒๗๓)

อเจลกวรรค ๑๐ ลิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุให้ของเคี้ยวหรือของฉันแก่อเจลก ปริพาชก หรือปริพาชิกา ด้วยมือตน
๒. ภิกษุชวนภิกษุอื่นเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านแล้ว บอกให้เธอลับวัดก่อน
๓. ภิกษุเข้าไปนั่งแทรกแซงในตระกูลที่มีบุรุษกับสตรีอยู่ด้วยกันสองต่อสอง
๔. ภิกษุนั่งบนอาสนะที่กำบังในที่ลับกับมาตุคามสองต่อสอง
๕. ภิกษุนั่งในที่ลับกับมาตุคามสองต่อสอง
๖. ภิกษุรับนิมนต์ฉันไว้แล้ว ไปในที่อื่นในเวลาก่อนฉันหรือหลังฉัน โดยไม่บอกภิกษุอื่นในที่นั้นก่อน นอกสมัย คือ สมัยที่ถวายจีวร ๑ สมัยที่ทำจีวร ๑
๗. ภิกษุไม่เป็นไข้ ขอปัจจัยที่มีผู้ปวารณาไว้ เกิน ๔ เดือน เว้นแต่เขาปวารณาอีก และเขาปวารณาเป็นนิตย์
๘. ภิกษุไปดูกองทัฬหีเคลื่อนขบวนออกรบ นอกจากมีเหตุผลที่สมควร
๙. ภิกษุไปพักแรมอยู่ในกองทัฬหีเกิน ๓ คืนแม้จะมีเหตุผลที่สมควร
๑๐. ภิกษุไปดูสนามรบ ไปดูที่พังกำลังพล หรือไปดูเขาจัดขบวนทัพ ในขณะที่พักอยู่ในกองทัฬหี ๒-๓ คืนนั้น

ลิกขาบทที่ ๔ ว่าด้วยการนั่งบนอาสนะที่กำบังในที่ลับกับมาตุคาม ลิกขาบทที่ ๕ ว่าด้วยการนั่งในที่ลับกับมาตุคามสองต่อสอง มีเนื้อความเหมือนกับอนียต ลิกขาบทที่ ๑ และ ๒ แต่ต่างกันที่การปรับอาบัติ ภิกษุล่วงละเมิดลิกขาบทที่ ๔-๕ นี้ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ส่วนในอนียตลิกขาบทนั้นอาจะปรับอาบัติปาราชิก สังฆาติเสส หรือปาจิตตีย์ก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคำกล่าวหาของอุบาสิกามีภูมิธรรมตั้งแต่ขั้นโสดาบันขึ้นไป และคำรับสารภาพของภิกษุผู้ถูกกล่าวหา หรืออุบาสิกานั้นกล่าวหาโดยระบู้ดลงไปว่าต้องอาบัตินั้นๆ (วิ.มหาวิ. ๑/๔๔๔-๔๔๕, วิ.อ. ๒/๔๔๔-๔๔๕)

๒.๖. สุราปานวรรค ๑๐ ลิกขาบท

ชื่อว่า “สุราปานวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งลิกขาบทที่ ๑ คำว่า “สุรา” ในคำว่า “สุราปานะ” หมายถึงสุรา(เหล้าสุก) และเมรัย(เหล้าดิบ) (วิ.มหาวิ. ๒/๓๒๘, วิ.อ. ๒/๓๒๘) ทั้ง ๒ อย่างนี้ รวมทั้งของมีนเมาอย่างอื่นเรียกว่า “มัชชะ” แปลว่า ของเมา (ขุ.ขุ.อ. ๑๗-๑๘)

สุราปานวรรค ๑๐ ลิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุดื่มสุราและเมรัย
๒. ภิกษุใช้นิ้วมือจีภิกษุ
๓. ภิกษุเล่นน้ำ
๔. ภิกษุแสดงความไม่เอื้อเฟื้อ ไม่ให้ความสำคัญต่อพระวินัย
๕. ภิกษุทำภิกษุอื่นให้ตกใจ
๖. ภิกษุไม่เป็นไข้ ก่อไฟผิง เว้นไว้แต่มีเหตุผลที่สมควร
๗. ภิกษุอาบน้ำเกิน ๑ ครั้งในช่วงเวลา ๑๕ วัน เว้นไว้แต่สมัย คือ (๑) ท้ายฤดูร้อน ๑ เดือนครึ่งและเดือนแรกแห่งฤดูฝน รวมเป็น ๒ เดือนครึ่ง ซึ่งเป็นสมัยที่ร้อนอบอ้าว (๒) สมัยที่เป็นไข้ (๓) สมัยที่ทำงาน (๔) สมัยที่เดินทางไกล (๕) สมัยที่มีพายุฝน
๘. ภิกษุใช้จีวรใหม่โดยไม่ทำพินทุก่อน
๙. ภิกษุวิกัปจีวรแก่ภิกษุอื่นแล้วนำมาใช้โดยที่ผู้รับวิกัปยังไม่ได้ถอนวิกัป
๑๐. ภิกษุชวนบาตรและจีวรเป็นต้นของภิกษุอื่นโดยคิดจะล้อเล่น

ภิกษุดื่มยาตองที่มีสี กลิ่น รสเหมือนน้ำเมา แต่ไม่ใช่น้ำเมาก็ตาม ภิกษุดื่มน้ำเมานิดหน่อยที่เจือในแกง เจือในเนื้อ เจือในน้ำมัน หรือเจือน้ำอ้อยตองมะขามป้อม และภิกษุดื่มยาตองอริฏฐะที่ไม่ใช่น้ำเมา ไม่ต้องอาบัติปาจิตตีย์ (วิ.มหาวิ. ๒/๓๒๙, กงฺขา.อ. ๒๗๘-๒๗๙)

คำว่า “พินทุ” ตามความแห่งลิกขาบทที่ ๘ หมายถึงทำเป็นจุดวงกลมใหญ่ เท้าแหวดานกยุง หรือเล็กเท่าตัวเรือดที่มูกีวร ด้วยสีเขียวคราม สีตม หรือ สีดำคล้ำ เพื่อให้จีวรเสียสีหรือมีดำหนิ ทำให้มีที่สังเกต (วิ.มหาวิ. ๒/๓๖๙, วิ.อ. ๒/๓๖๘-๓๖๙)

คำว่า “วิกัปจีวร” ตามความแห่งลิกขาบทที่ ๙ หมายถึงการทำให้จีวรนั้น ให้มีเจ้าของ ๒ คน ทำการวิกัปในกรณีที่จีวรนั้นเป็นอดีตเรกจีวร เมื่อผู้รับวิกัปคืนให้แล้ว ภิกษุเจ้าของจีวรสามารถใช้สอยจีวรนั้นได้โดยไม่เป็นการล่วงละเมิดทบบัญญัติ วิธีการวิกัปนั้นจะวิกัปต่อหน้าหรือลับหลังก็ได้ จะวิกัปให้แก่ภิกษุ ภิกษุณี ลิกขมานา สามเณร หรือสามเณรีก็ได้ (ย้อนไปดูในจีวรวรรค นิสัคคียปาจิตตีย์)

๒.๗. สัปปาณกวรรค ๑๐ ลิกขาบท

ชื่อว่า “สัปปาณกวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งลิกขาบทที่ ๑ และ ๒ คำว่า “สัปปาณกะ” แปลว่า สัตว์ที่เป็นไปกับด้วยลมหายใจ คือสัตว์มีชีวิตนั่นเอง หมายถึงเอาสัตว์ดิรัจฉาน

สัปปาณกวรรค ๑๐ ลิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุจงใจปลงชีวิตสัตว์
๒. ภิกษุรู้อยู่ บริโภคใช้สอยน้ำที่มีสัตว์มีชีวิต

๓. ภิกษุรู้อยู่ รื้อพื้นอธิกรณ์ที่สงฆ์ทำถูกต้องชอบธรรมแล้วขึ้นมาทำใหม่
๔. ภิกษุรู้อยู่ ปกปิดอาบัติชั่วหยาบของภิกษุอื่น
๕. ภิกษุรู้อยู่ บวชให้บุคคลมีอายุหย่อนกว่า ๒๐ ปี
๖. ภิกษุรู้อยู่ ชักชวนเดินทางไกลกับพ่อค้าเกวียนผู้เป็นโจร ลิ่นระยะทางหมู่บ้านหนึ่ง
๗. ภิกษุชักชวนเดินทางไกลกับมาตุคาม ลิ่นระยะทางหมู่บ้านหนึ่ง
๘. ภิกษุกล่าวดูพระพุทธรูปเจ้า ภิกษุอื่นห้ามก็ไม่ฟัง สงฆ์สวดสมณุภาสน์(เดือน) ครบ ๓ ครั้ง ยังไม่หยุดกล่าวดู
๙. ภิกษุรู้อยู่ คบหากับภิกษุที่กล่าวดูพระพุทธรูปเจ้า
๑๐. ภิกษุคบหาใช้งานสามเณรที่ถูกไล่ออกจากสำนักเพราะข้อหาที่กล่าวดูพระพุทธรูปเจ้า

สิกขาบทที่ ๕ ว่าด้วยการบวชให้กุลบุตรที่มีอายุหย่อนกว่า ๒๐ ปี การนับอายุนั้น ให้เริ่มนับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตคือจิตดวงแรกเกิดในครรภ์มารดา ถ้าทารกอยู่ในครรภ์ ๙ เดือน นั้นหมายถึงว่าทารกนั้นมิอายุได้ ๙ เดือน หลังจากคลอดออกมามีชีวิตอยู่ได้ ๑๙ ปี ๓ เดือนเต็ม ถือว่ามีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ (วิ.ธ. ๒/๔๐๔)

สิกขาบทที่ ๘-๙-๑๐ ว่าด้วยการกล่าวดูพระธรรมเทศนาของพระพุทธรูปเจ้า ในกรณีที่ผู้กล่าวดูเป็นภิกษุ เมื่อสงฆ์สวดสมณุภาสน์ครบ ๓ ครั้ง ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ภิกษุที่คบหาร่วมเสวนากับภิกษุผู้กล่าวดูนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์ แต่ในกรณีที่ผู้กล่าวดูเป็นสามเณร ให้ไล่เธอออกจากสำนักเสีย เรียกว่า “นาสนะ” (วิ.มหาวิ. ๒/๔๒๙)

๒.๘. สหธรรมมิกวรรค ๑๒ สิกขาบท

ชื่อว่า “สหธรรมมิกวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทในวรรคนี้ที่ว่าด้วยเรื่องระหว่างเพื่อนภิกษุด้วยกันทั้ง ๑๒ สิกขาบท

คำว่า “สหธรรมมิก” แปลว่า ผู้ร่วมอยู่ในหลักการเดียวกัน ผู้ประพฤติธรรมร่วมกัน

สหธรรมมิกวรรค ๑๒ สิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุประพฤติไม่สมควร เมื่อถูกว่ากล่าวตักเตือน กลับพูดว่า “ยังไม่ได้ศึกษาในเรื่องนี้ ยังไม่ได้ถามท่านผู้รู้”
๒. ภิกษุกล่าวในขณะที่ผู้อื่นยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงอยู่ว่า “สิกขาบทเล็กน้อยเหล่านี้ไม่มีประโยชน์ เป็นเรื่องก่อให้เกิดรำคาญ ความลำบาก ความยุ่งยาก”
๓. ภิกษุทั้งที่เคยฟังพระปาติโมกข์มาแล้ว ๒-๓ ครั้ง กล่าวในขณะที่ผู้อื่นยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงอยู่ว่า “ข้าพเจ้าเพิ่งรู้เดี๋ยวนี้เองว่า ข้อนี้มาในพระปาติโมกข์”
๔. ภิกษุโกรธเคือง ทำร้ายภิกษุอื่น
๕. ภิกษุโกรธเคือง เจื้อมือขึ้นทำที่ว่าจะทำร้ายภิกษุอื่น
๖. ภิกษุใส่ความภิกษุอื่นด้วยอาบัติสังฆาทิเสสที่ไม่มีมูล

๗. ภิกษุจงใจก่อความรำคาญให้แก่ภิกษุอื่น
๘. ภิกษุแอบฟังภิกษุอื่นทะเลาะวิวาทกัน
๙. ภิกษุมอบฉันทะให้สงฆ์ทำกรรมที่ถูกต้องแล้ว กลับตำหนิในภายหลัง
๑๐. ภิกษุอยู่ในที่ประชุม ลุกออกไปในขณะที่สงฆ์กำลังพิจารณาอธิกรณ์อยู่โดยไม่ให้ฉันทะ
๑๑. ภิกษุเห็นพ้องกับสงฆ์ถวายจีวรแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งแล้ว กลับดิเคียนในภายหลังว่า “สงฆ์ให้จีวรตามความคุ้นเคยกัน”
๑๒. ภิกษุรู้อยู่ น้อมลาภที่เขาจะถวายสงฆ์ไปเพื่อบุคคล

คำว่า “ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดง” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๒ และ ๓ ในวรรคนี้มีนัยต่างกัน สิกขาบทที่ ๒ หมายถึงการที่อาจารย์กล่าวหรือทอฆทบทวน พระปาติโมกข์ให้อันเตวาลิกฟัง (วิ.อ. ๒/๔๓๙-๔๔๐) ส่วนสิกขาบทที่ ๓ หมายถึงการที่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงในวันอุโบสถทุกครั้งเดือน (วิ.อ. ๒/๔๔๔)

คำว่า “กรรมที่ถูกต้อง” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๙ หมายถึงอปโลกนกรรม ญัตติกรรม ญัตติทุติยกรรม ญัตติจตุตถกรรม ที่สงฆ์ทำโดยธรรม โดยวินัย โดยสัตตสุสาน

๒.๙. รตนวรรค ๑๐ สิกขาบท

ชื่อว่า “รตนวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ คำว่า “รตนะ” ในสิกขาบทที่ ๑ หมายถึงพระมเหสี พระราชินี (วิ.มหาว. ๒/๔๙๙, วิ.อ. ๒/๔๙๘) ส่วนคำว่า “รตนะ” ในสิกขาบทที่ ๒ หมายถึงแก้ว ๑๐ ประการ คือ มุกดา มณี ไพฑูรย์ สังข์ ศิลา ประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว รวมทั้งทรัพย์สินอื่นที่สมมติว่าเป็นรัตน

รตนวรรค ๑๐ สิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุผู้กระทำการอันเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุไม่ได้รับแจ้งล่วงหน้า เข้าไปในตำหนักที่บรรทมที่พระราชประทับอยู่กับพระมเหสี
๒. ภิกษุเก็บทรัพย์สินของคฤหัสถ์ที่ตกอยู่นอกเขตที่พักของตน
๓. ภิกษุไม่มีธูระรัดตัว เข้าไปในหมู่บ้านในเวลาวิกาลโดยไม่บอกภิกษุอื่น
๔. ภิกษุทำกล่องเข็มด้วยกระดูกสัตว์ งาช้าง หรือเขาสัตว์
๕. ภิกษุทำเตียงหรือตั้งมีเท้าเกิน ๘ นิ้วสุดมาตรา
๖. ภิกษุทำเตียงหรือตั้งหุ้มหนุน
๗. ภิกษุทำผ้ารองนั่งมีขนาดเกิน ๒ คืบสุด คือ ขนาดกว้างเกิน ๑ คืบครึ่ง ชายมีขนาดเกิน ๑ คืบ
๘. ภิกษุทำผ้าปิดฝิยาวเกิน ๔ คืบสุด กว้างเกิน ๒ คืบสุด
๙. ภิกษุทำผ้าอาบน้ำฝนยาวเกิน ๖ คืบสุด กว้างเกิน ๒ คืบครึ่งโดยคืบสุด
๑๐. ภิกษุทำจีวรมีขนาดเท่าหรือเกินกว่าสุดจีวร

คำว่า “เวลาวิกาล” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๓ ในวรรคนี้มีนัยเหมือนกันกับสิกขาบทที่ ๗

แห่งโกชนวรรค คือ ตั้งแต่เที่ยงวันไปจนถึงอรุณขึ้นวันใหม่ (วิ.มหาวิ. ๒/๕๑๓ เทียบกับ ๒/๒๔๔)

“นิวาสุดและคิปปาสุด” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๕ และที่ ๗ ในวรรคนี้ ๑ นิวาสุดเท่ากับ ๓ นิวาสของคณปานกลางในบัดนี้ (กฐา.ฎีกา. ๒๔๗) ๑ คิปปาสุดเท่ากับ ๓ คิปปของคณปานกลางในบัดนี้ หรือเท่ากับ ๑ ศอกคิปปข้างไม้ (วิ.อ. ๒/๓๔๘”๙/๖๑)

สิกขาบทที่ ๔-๑๐ ในรัตนวรรคมีข้อพิเศษต่างจากสิกขาบทอื่นๆ ในปาจิตติยกัณฑ์ มีลักษณะคล้ายกันกับสิกขาบทในนิสสัคคียกัณฑ์ ภิกษุต้องอาบัติเพราะเกี่ยวข้องกับวัตถุในทางที่ไม่เหมาะสม และเมื่อต้องแล้วประสงค์จะพ้นจากอาบัติ ต้องทำลายหรือทำวัตถุนั้นให้ได้ขนาดก่อนจึงจะแสดงอาบัติตก เช่นสิกขาบทที่ ๔ ว่าด้วยการทำกล่องเข็มด้วยกระดูก งาช้าง หรือเขาสัตว์ ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏในขณะที่ทำ ต้องอาบัติปาจิตติยเพราะได้ของนั้นมา พึงทำลายของนั้นแล้วแสดงอาบัติ (วิ.มหาวิ. ๒/๕๑๘)

๓. ปาฏิเทศนียกัณฑ์

คำว่า “ปาฏิเทศนียะ” แปลว่า พึงแสดงคืน เป็นชื่ออาบัติที่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดพึงแสดงคืน (วิ.อ. ๓/๓๓๙/๔๘๕)

ปาฏิเทศนียะ ๔ สิกขาบทนี้ พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาฏิเทศนียะแก่ภิกษุผู้กระทำความผิดเป็นการล่วงละเมิด ดังนี้

๑. ภิกษุรับของเคี้ยวของฉันจากมือภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติ เอามาฉัน
๒. ภิกษุฉันภัตตาหารอยู่ ไม่ห้ามภิกษุณีที่ยืนคอยบงการให้ทายกถวายของที่นั่งที่น้อยอย่างนั้นอย่างนี้
๓. ภิกษุไม่เป็นไข้ ไม่ได้รับนิมนต์ไว้ก่อน รับแล้วฉันของเคี้ยวของฉัน ในตระกูลที่ได้รับสมมติว่าเป็นเสขะ
๔. ภิกษุอยู่ในเสนาสนะป่าเปลี่ยว ไม่เป็นไข้ รับแล้วฉันของเคี้ยวของฉันที่ทายกไม่ได้แจ้งไว้ก่อน

คำว่า “ตระกูลที่ได้รับสมมติว่าเป็นเสขะ” ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๓ ในวรรคนี้ หมายถึงเอาตระกูลที่มีศรัทธามาก มีความเลื่อมใสทั้งฝ่ายอุบาสกและอุบาสิกา เป็นโสดาบันทั้ง ๒ ฝ่าย มีโภคทรัพย์มาก แต่ได้บริจาคทำบุญจนหมดตัว (วิ.อ. ๒/๕๖๒)

๔. เสขียกัณฑ์

คำว่า “เสขียะ” แปลว่า ข้อปฏิบัติอันเป็นสมบัติของท่านผู้ยังต้องศึกษา (วิ.อ. ๓/๓๓๙/๔๘๖) ธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทที่ภิกษุพึงสำเหนียก หรือพึงฝึกฝนปฏิบัติ เป็นชื่อสิกขาบทที่ว่าด้วยมารยาทผู้ดี เป็นวิธีการวางกริยาทางกายและวาจาที่เหมาะสมของภิกษุ ไม่ได้เป็นชื่ออาบัติ ภิกษุไม่ปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งเสขียะทั้งหลาย ต้องอาบัติทุกกฏ สิกขาบทในเสขียกัณฑ์นี้เป็นบทบัญญัติที่น่าสนใจ เพราะวาดด้วยเรื่องกริยามารยาทที่เป็นธรรมเนียมของภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะ เสขียสิกขาบท ทั้ง ๗ วรรคแบ่งเป็น ๔ กลุ่ม ตามสาระสำคัญดังนี้

- กลุ่มที่ ๑ ว่าด้วยธรรมเนียมควรประพฤติในเวลาเข้าหมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่การนุ่งห่มเรียบร้อย ในขณะที่อยู่ในชุมชน การสำรวมระวังอิริยาบถ การพูดคุยกันให้อยู่ในลักษณะที่เหมาะสมเมื่ออยู่ในชุมชน
- กลุ่มที่ ๒ ว่าด้วยธรรมเนียมในการรับบิณฑบาต เริ่มตั้งแต่อิริยาบถในการรับบิณฑบาต การขบฉันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย
- กลุ่มที่ ๓ ว่าด้วยธรรมเนียมในการแสดงธรรม เริ่มตั้งแต่การแสดงธรรมอย่างถูกกาลเทศะ ไม่แสดงธรรมแก่บุคคลผู้อยู่ในอาการไม่เคารพธรรม
- กลุ่มที่ ๔ ว่าด้วยธรรมเนียมในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ และบ้วนน้ำลาย

การที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสิกขาบทเหล่านี้ขึ้น สะท้อนให้เห็นภาพวัฒนธรรมของคนถินนั้นในสมัยพุทธกาล วัฒนธรรมด้านการนุ่งห่ม การรับประทานอาหาร การใช้คำพูด อาจมีลักษณะที่ไม่เรียบร้อย เมื่อคนเหล่านั้นมาบวชในสังคมสงฆ์แห่งพระพุทธศาสนา พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติเสขยสิกขาบทขึ้นมาเพื่อเป็นหลักปฏิบัติของเหล่าสาวกผู้ยังเป็นเสขะ

แนวคิดที่น่าสนใจในเสขยกัณฑ์อีกอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นพุทธทัศนะที่มีต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ คือบทบัญญัติตามความในสิกขาบทที่ ๑๕ แห่งปาทุการวรรคที่ว่า “ภิกษุพึงสำเหนียกว่า เราไม่เป็นไข้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายรดลงบนพืชเขียวสด”, ตามความในสิกขาบทที่ ๑๔ แห่งปาทุการวรรค “ภิกษุพึงสำเหนียกว่า เราไม่เป็นไข้ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ” เป็นต้น

เสขยกัณฑ์แบ่งเป็น ๗ วรรค

๑. ปริมณฑลวรรค	หมวดว่าด้วยการนุ่งห่มเรียบร้อย เป็นต้น	มี ๑๐ สิกขาบท
๒. อุชัคคฆิการวรรค	หมวดว่าด้วยการหัวเราะ เป็นต้น	มี ๑๐ สิกขาบท
๓. ชัมภตการวรรค	หมวดว่าด้วยการเท้าสะเอว เป็นต้น	มี ๑๐ สิกขาบท
๔. ลักกัจจวรรค	หมวดว่าด้วยความเคารพ เป็นต้น	มี ๑๐ สิกขาบท
๕. กพพวรรค	หมวดว่าด้วยคำขำ เป็นต้น	มี ๑๐ สิกขาบท
๖. สรุสุวรรค	หมวดว่าด้วยการฉันทงู เป็นต้น	มี ๑๐ สิกขาบท
๗. ปาทุการวรรค	หมวดว่าด้วยเขียงเท้า เป็นต้น	มี ๑๕ สิกขาบท

๔.๑. ปริมณฑลวรรค ๑๐ สิกขาบท

ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “จักนุ่งสบง ห่มจีวรให้เรียบร้อยในทุกเวลาและทุกสถานที่ จักสำรวมระวังอิริยาบถ คือ การเดิน การนั่ง การเหยียดมือ ขณะที่เดินหรือนั่งอยู่ในละแวกบ้าน” (๕ x ๒)

๔.๒. อุชัคคฆิการวรรค ๑๐ สิกขาบท

ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “ในขณะที่เดินหรือนั่งอยู่ในละแวกบ้าน จักสำรวมระวังอิริยาบถคือ ไม่หัวเราะ ไม่พูดเสียงดัง ไม่โคลงกาย ไม่แกว่งแขน ไม่โคลงศีรษะ” (๕ x ๒)

๔.๓. ขัมภตการวรรค ๑๐ ลิกขาบท

ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “ในขณะที่เดินหรือนั่งอยู่ในละแวกบ้าน จักสำรวจมรรวังอิริยาบถ คือ ไม่เท้าสะเอว ไม่คลุมศีรษะ ไม่เดินกระโหรง ไม่นั่งรัดเช่า” (๔ x ๒)

พึงสำเหนียกว่า “จักรับบิณฑบาตโดยเคารพ จักให้ความสำคัญหมายรู้ในใจ ขณะที่รับบิณฑบาต จักรับแกวให้พอเหมาะกับข้าว จักรับข้าวให้เสมอขอบปากบาตร” (๒)

๔.๔. สักกัจจวรรค ๑๐ ลิกขาบท

ภิกษุพึงสำเหนียกในขณะที่ฉันข้าวว่า “จักฉันข้าวโดยเคารพ จักให้ความสำคัญในบาตรขณะฉันข้าว จักฉันข้าวไปตามลำดับ จักฉันข้าวให้พอเหมาะกันกับแกว จักไม่ฉันขยุ่มข้าวลงมาแต่ยอด จักไม่เอาข้าวสุกกลบแกวหรือกับข้าวเพื่อให้ได้มาก จักไม่ออกปากขอแกวหรือข้าวสุกมาฉันเองในเมื่อไม่เป็นใช้ จักไม่มองดูบาตรของภิกษุอื่นโดยมุ่งจะตำหนิ จักไม่ทำคำข้าวใหญ่เกิน จักทำคำข้าวให้พอดีกับปาก” (๑๐)

๔.๕. กพพวรรค ๑๐ ลิกขาบท

ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “ในขณะที่ฉันภัตตาหาร จักไม่อ้าปากกรอคำข้าว ไม่สอดมือเข้าในปาก ไม่พูดคุยกัน ไม่โยนคำข้าวเข้าปาก ไม่กัดคำข้าว ไม่ทำกระพุ้งแก้มดูย ไม่สลับมือ ไม่โปรยเมล็ดข้าว ไม่แลบลิ้น ไม่ทำเสียงจ๊ับๆ” (๑๐)

๔.๖. สุรสุรวรรค ๑๐ ลิกขาบท

ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “ในขณะที่ฉันภัตตาหาร จักไม่ฉันทำเสียงดังซู้ดๆ ไม่เลียมือ ไม่เลียบาตร ไม่เลียริมฝีปาก ไม่จับภาชนะน้ำดื่มขณะมือเปื้อน ไม่เทน้ำล้างบาตรมีเมล็ดข้าวปนลงในละแวกบ้าน” (๖)

พึงสำเหนียกว่า “จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ ผู้อยู่ในอาภักดิ์กับภิกษุเหล่านี้ คือ กัณเฑาะว์ ถือไม้พลอง ถือคัศรา ถืออาวุธ” (๔)

๔.๗. ปาทุกาการวรรค ๑๕ ลิกขาบท

ภิกษุพึงสำเหนียกว่า “จักไม่แสดงธรรมแก่คนที่ไม่เป็นใช้ผู้อยู่ในอาภักดิ์กับภิกษุเหล่านี้ คือ ผู้สวมเชียงเท้า ผู้สวมรองเท้า ผู้อยู่ในยานพาหนะ ผู้อยู่บนที่นอน ผู้นั่งรัดเช่า ผู้โปกศีรษะ ผู้คลุมศีรษะ ผู้นั่งบนอาสนะ” (๘)

พึงสำเหนียกว่า “จักไม่แสดงธรรมในขณะที่ตัวเองและคนไม่เป็นใช้ผู้อยู่ในอาภักดิ์กับภิกษุเหล่านี้ คือ ผู้ฟังนั่งอยู่บนอาสนะสูงกว่าตน ผู้ฟังนั่งอยู่ในขณะที่ตัวเองยืน ผู้ฟังเดินไปข้างหลัง ผู้ฟังเดินอยู่ในทางขณะที่ตัวเองอยู่นอกทาง” (๔)

พึงสำเหนียกว่า “ถ้าไม่เป็นใช้ จักไม่ยืนถ่ายอุจจาระ หรือปัสสาวะ จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายรดลงบนพืชเขียวสด หรือลงในน้ำ” (๓)

ภิกษุผู้ละเมิดลิกขาบทเหล่านี้ต้องอาบัติทุกกฏ (๗๕ กรณี)

สิกขาบทในนิสสัคคิยกัณฑ์ ปาจิตตียกัณฑ์ ปาฏิเทสนียกัณฑ์ และเสขียกัณฑ์ แต่ละสิกขาบทมีองค์ประกอบที่กำหนดลักษณะเฉพาะของสิกขาบทนั้นๆ ทำให้บทบัญญัติมีความชัดเจนและรัดกุมยิ่งขึ้น เป็นการบ่งบอกว่า เมื่อล่วงละเมิดสิกขาบทนั้นๆ แล้วต้องอาบัติได้อย่างไร ต้องอาบัติประเภทใด มีลักษณะอย่างไร เช่น

ปฐมกฐินสิกขาบทที่ ๑ แห่งจีวรวรรค เมืองประกอบ ๙ ประการ (กฐา.อ. ๑๓๖-๑๓๘)	
องค์ประกอบเฉพาะ	ความหมาย
กฐินสมุฏฐาน	มีกฐินเป็นป่อเกิด
อภิกิริยา	ต้องอาบัติเพราะไม่ทำการอธิษฐานหรือวิกัปอดิเรกจีวร
โนสัณญาวิมอกซ์	ผู้ล่วงละเมิดเพราะไม่รู้ก็ต้องอาบัติ ไม่สามารถอดพ้นได้
อจิตตะกะ	แม้จะไม่มี ความจงใจก็ต้องอาบัติ
ปณัตติวัชชะ	มีโทษตามพระบัญญัติ
กายกัมมะ	ต้องอาบัติเพราะการกระทำทางกาย
วจีกัมมะ	ต้องอาบัติเพราะการกระทำทางวาจา
ติจิตตะ	ต้องอาบัติเพราะกุศลจิต อกุศลจิต หรืออัปยาคตจิต
ติเวทนา	ต้องอาบัติเพราะสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา
มุตสาวาสสิกขาบทที่ ๑ แห่งมุตสาวาทวรรค เมืองประกอบ ๙ ประการ (วิ.อ. ๒/๓๕/๒๕๙)	
องค์ประกอบเฉพาะ	ความหมาย
มุตสาวาสสมุฏฐาน	มีการกล่าวเท็จเป็นป่อเกิด
กิริยะ	ต้องอาบัติเพราะทำ
สัณญาวิมอกซ์	ผู้ล่วงละเมิดเพราะไม่รู้ ไม่ต้องอาบัติ
สจิตตะกะ	ต้องอาบัติเพราะจงใจ
โลกวัชชะ	มีโทษตามกฎหมายของสังคมมนุษย์
กายกัมมะ	ต้องอาบัติเพราะการกระทำทางกาย
วจีกัมมะ	ต้องอาบัติเพราะการกระทำทางวาจา
อกุศลจิตตะ	ต้องอาบัติเพราะอกุศลจิต
ติเวทนา	ต้องอาบัติเพราะสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา

ในองค์ประกอบเหล่านี้ ข้อที่น่าสังเกตประการแรก คือกรณีที่ให้ผู้ล่วงละเมิด ต้องอาบัติทุกพาสิต สิกขาบทที่เกี่ยวกับคำพูดทั้งหมดในปาจิตตียกัณฑ์ ถ้าล่วงละเมิดไม่เต็มที่ไม่พอที่จะทำให้ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ภิกษุนั้นๆ ย่อมต้องอาบัติทุกพาสิต ผู้ล่วงละเมิดอาบัติทุกพาสิตนั้น มีเวทนา ๒ คือสุขเวทนาและมัชฌัตตเวทนา (อุเบกขาเวทนาหรืออทุกขมสุขเวทนา)

ในองค์ประกอบของแต่ละสิกขาบทนั้น มีคำอยู่ ๒ คำที่น่าศึกษาเพื่อความเข้าใจชัด คือ “โลกวัชชะ” กับ “ปณัตติวัชชะ” และ “สัณญาวิมอกซ์” กับ “โนสัณญาวิมอกซ์”

สิกขาบททั้งหมดทั้งของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ โดยสรุปมี ๒ ประเภท คือ โลกวัชชะและปณัตติวัชชะ (วิ.อ. ๑/๔๒/๒๓๙) แม้อาบัติที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบทนั้นๆ ว่าโดยโทษก็มี ๒ ประเภทเช่นกัน คือ โลกวัชชะและปณัตติวัชชะ (กฐา.อ. ๑๓๗)

“วัชชะ” ในคำว่า “โลกวัชชะ” และ “ปณัตติวัชชะ” นั้นแปลว่า โทษ ความผิด “วาทยนฺติ ตมิตติ วชฺชํ, วท วจนเ, โนย ‘วชฺชกริโก’ ดุยาทีสุ โทเส” (อภิธ.ฎีกา. ๑๔๒, อภิธ.สุจิ. ๑๔๒)

“โลกวัชชะ” แปลว่า โทษทางโลก ความผิดต่อชาวโลก หมายถึง อุกุศลกรรมบถ ทางที่นำไปสู่ความชั่ว สิกขาบทที่เป็นโลกวัชชะนั้น ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ เมื่อล่วงละเมิดแล้วย่อมมีความผิดทั้งสิ้น เพราะเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสมทั่วไป เกิดจากจิตที่เป็นอกุศล เช่น การพูดเท็จ การดื่มสุราและเมรัย การทำลายชีวิต พระชีนาสพทั้งหลายย่อมจะไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทที่เป็นโลกวัชชะ

“ปณัตติวัชชะ” แปลว่า โทษทางพระบัญญัติ ความผิดตามพระบัญญัติ สิกขาบทที่เป็นปณัตติวัชชะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ปรับโทษแก่สงฆ์ผู้ล่วงละเมิด ไม่ปรับโทษแก่คฤหัสถ์ เช่น การฉันอาหารในเวลาวิกาล การพราภฏคามา การเล่นน้ำ ปรับโทษแก่ภิกษุและภิกษุณีเท่านั้น แต่ไม่ปรับโทษแก่คฤหัสถ์ พระชีนาสพเมื่อไม่รู้อาจล่วงละเมิดสิกขาบทที่เป็นปณัตติวัชชะได้ (มิลินท. ๒๑๓-๒๑๔)

คำว่า “สัณญายาโมกข์” แปลว่า พ้นได้เพราะความไม่รู้ (สารตถ.ฎีกา ๒/๖๖/๑๑๗) เช่น มุสาวาท สิกขาบทที่ ๑ แห่งมุสาวาทวรรค เป็น “สัณญายาโมกข์” หมายถึงว่า ภิกษุพูดเท็จเพราะความไม่รู้ ไม่ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ส่วนปฐมกฐินสิกขาบทที่ ๑ แห่งจีวรวรรค เป็น “โนสัณญายาโมกข์” หมายถึงว่า ภิกษุใช้ชุดีเรกจีวรที่เก็บไว้เกิน ๑๐ วัน แม้จะเป็นการใช้โดยที่ไม่รู้ ก็ต้องอาบัตินิสัสคคียปาจิตตีย์

๕. อธิกรณสมณะ ๗

คำว่า “อธิกรณสมณะ” ประกอบด้วย ๒ คำ คือ อธิกรณ แปลว่า เหตุ โทษ เรื่องราว คดีความ ในที่นี้หมายถึงเรื่องที่เกิดขึ้นในสงฆ์ เป็นสิ่งที่สงฆ์จะต้องดำเนินการแก้ไข, คำว่า สมณะ แปลว่า การระงับ การทำให้สงบ การแก้ไข, เมื่อรวมเป็น อธิกรณสมณะ จึงแปลว่า ธรรมเนียมระงับอธิกรณ์ หรือวิธีการเพื่อร้งบอธิกรณ์

อธิกรณสมณะ มี ๗ ประการ (วิ.ป. ๘/๒๗๕, วิ.อ. ๓/๓๔๐) ได้แก่

๑. สัมมุขาวินัย ระงับในที่พร้อมหน้าสงฆ์ พร้อมหน้าบุคคล พร้อมหน้าวัตถุ และพร้อมหน้าธรรม

คำว่า “พร้อมหน้าสงฆ์” คือ ภิกษุเข้าประชุมครบองค์ประชุมตามที่กำหนดไว้ในแต่ละกรณี, คำว่า “พร้อมหน้าบุคคล” คือ คู่กรณีหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นอยู่พร้อมกัน, คำว่า “พร้อมหน้าวัตถุ” คือ ยกเรื่องที่เกิดขึ้นขึ้นมามีวินิจัย, คำว่า “พร้อมหน้าธรรม” คือ วินิจัยถูกต้องโดยธรรมวินัย

๒. สติวินัย ระงับโดยประกาศสมมติให้รู้ว่า เป็นพระอริยะผู้มีสติสมบูรณ์

คำว่า “สติวินัย” คือ วิธีระงับอธิกรณ์โดยเอาสติขึ้นเป็นหลัก ในกรณีที่มีผู้โจทพระอรหันต์ด้วยสัลลิวบติ สงฆ์จะสวดประกาศสมมติให้แก่ผู้เป็นพระอรหันต์นั้นว่า “ท่านผู้นี้มีสติสมบูรณ์” เป็นการบอกให้รู้ว่าใครจะโจทพระอรหันต์ด้วยอาบัติไม่ได้

๓. อมูพหวินัย ระบุโดยยกประโยชน์ให้ว่าต้องอาบัติในขณะที่เป็นบ้า

คำว่า “อมูพหวินัย” คือ วิธีระงับอธิกรณ์โดยยกประโยชน์แก่ภิกษุที่หายเป็นบ้าแล้ว ในกรณีที่มีผู้โจทภิกษุนั้นด้วยอาบัติที่ต้องในขณะที่เป็นบ้า สงฆ์จะสวดประกาศสมมติเพื่อไม่ให้ใครๆ โจทเธอด้วยอาบัติ

๔. ปฏินญาตกรณะ ระบุตามคำรับของจำเลย

คำว่า “ปฏินญาตกรณะ” คือ วิธีการระงับอธิกรณ์โดยปรับอาบัติตามคำรับสารภาพของจำเลย การแสดงอาบัตินี้ถือว่าเป็นปฏินญาตกรณะเช่นกัน

๕. เภยยลิกา ระบุตามเสียงข้างมาก

คำว่า “เภยยลิกา” คือ วิธีระงับอธิกรณ์โดยตัดสินตามเสียงข้างมาก สงฆ์จะใช้วิธีการนี้ในกรณีที่บุคคลหลายฝ่ายมีความเห็นไม่ตรงกัน

๖. ตัสสปาปิยลิกา ระบุโดยการลงโทษแก่ผู้ทำผิด

คำว่า “ตัสสปาปิยลิกา” คือ วิธีระงับอธิกรณ์โดยตัดสินลงโทษแก่ผู้กระทำผิด เมื่อสงฆ์พิจารณาตามหลักฐานพยานแล้วเห็นว่ามีความผิดจริง แม้เธอจะไม่รับสารภาพก็ตาม

๗. ตินวัตถการกะ ระบุโดยการประนีประนอม

คำว่า “ตินวัตถการกะ” คือ วิธีระงับอธิกรณ์โดยการให้ทั้ง ๒ ฝ่ายประนีประนอมกัน เปรียบเหมือนเอาหม้อกลบบังไว้ ไม่ต้องชำระสะสางคดีความ วิธีนี้ใช้ระงับอธิกรณ์ที่ยุ่งยาก อาจจะเป็นอนุวาทาธิกรณ์หรืออาปัตตาธิกรณ์ เช่น กรณีพิพาทกันของภิกษุชาวเมืองโกสัมพี (กฐา.ฎีกา ๔๗๐)

อธิกรณ์สมณะ ๗ ถือว่าเป็นกระบวนการยุติธรรม กระบวนการแก้ปัญหา และกระบวนการดำเนินงานกิจการคณะสงฆ์ที่เป็นทางการของสังคมสงฆ์ ที่แสดงให้เห็นรูปแบบแห่งระบอบประชาธิปไตย และรูปแบบการทำงานในสังคมสงฆ์ นับแต่ครั้งพุทธกาลมาถึงปัจจุบัน

อธิกรณ์ ๔ อย่าง

“อธิกรณ์” ๔ อย่าง คือ (๑) วิวาทาธิกรณ์ การเถียงกันเกี่ยวกับพระธรรมวินัยว่านี้เป็นพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ไม่ใช่พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ เป็นต้น (๒) อนุวาทาธิกรณ์ เรื่องการกล่าวหาใส่ความ โจทกันด้วยอาบัติต่างๆ เช่น ภิกษุรูปนี้รูปนั้นต้องอาบัตินี้ ประพฤติอย่างนี้ มีความผิดอย่างนี้ (๓) อาปัตตาธิกรณ์ เรื่องการต้องอาบัติ การปรับอาบัติ และการแก้ตัวให้พ้นจากอาบัติ (๔) กิจจาธิกรณ์ กิจธุระต่างๆ ที่สงฆ์จะต้องทำ เช่น การสวดปาติโมกข์ การอุปสมบท (วิ.ป. ๘/๒๗๕, วิ.อ. ๓/๓๒๕, กฐา.อ. ๓๓๖)

วิธีระงับอธิกรณ์ ๔ อย่าง ด้วยอธิกรณ์สมณะ ๗

๑. วิวาทาธิกรณ์ ระบุด้วย สัมมุขาวินัย และ เภยยลิกา
๒. อนุวาทาธิกรณ์ ระบุด้วย สัมมุขาวินัย สติวินัย อมูพหวินัย และ ตัสสปาปิยลิกา
๓. อาปัตตาธิกรณ์ ระบุด้วย สัมมุขาวินัย ปฏินญาตกรณะ และ ตินวัตถการกะ
๔. กิจจาธิกรณ์ ระบุด้วย สัมมุขาวินัย (กฐา.อ. ๓๓๘-๓๓๙)

ลำดับเนื้อหาของนิสสัคคิยกัณห์ ปาจิตตียกัณห์ และปาฏิเทสนียกัณห์ ดังกล่าวมา ดำเนินไปในลักษณะเดียวกัน ดังนี้

๑. **ต้นบัญญัติ** คือ การเล่าเรื่องภิกษุผู้เป็นอาทิกัมมิกะ คือผู้ประพฤติเสียหายในกรณีนั้นๆ เป็นรายแรกที่พระพุทธเจ้าอ้างถึงเพื่อบัญญัติสิกขาบท เช่น พวกภิกษุจันทพิคคีย์ทรงอดิเรกจีวรเกิน ๑๐ วัน เป็นเหตุให้ทรงบัญญัตินิสสัคคิยปาจิตตียสิกขาบทที่ ๑ แห่งจีวรวรรค

๒. **พระบัญญัติ** คือ สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเป็นข้อห้ามมิให้ภิกษุล่วงละเมิด มีบทกำหนดโทษหรือปรับอาบัติผู้ล่วงละเมิด ถ้าเป็นการบัญญัติสิกขาบทในครั้งแรก เรียกว่า **มูลบัญญัติ** เช่น มูลบัญญัติของปาจิตตียสิกขาบทที่ ๗ แห่งมูสาวาทวรรคว่า “ก็ภิกษุใดแสดงธรรมแก่มาตุคาม ต้องอาบัติปาจิตตีย์”, ถ้ามีการบัญญัติเพิ่มเติมข้อความให้กับสิกขาบทนั้นเพื่อความรอบคอบรัดกุม สิกขาบทที่ทรงบัญญัติเพิ่มเติมนี้เรียกว่า **อนุบัญญัติ** เช่น อนุบัญญัติของปาจิตตียสิกขาบทที่ ๗ แห่งมูสาวาทวรรคนี้ว่า “อนึ่ง ภิกษุใดแสดงธรรมแก่มาตุคามเกิน ๕-๖ คำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”, และถ้ายังไม่รอบคอบรัดกุมพอ พระพุทธเจ้าก็จะทรงบัญญัติอนุบัญญัติเพิ่มเติมอีก อาจเป็นอนุบัญญัติ ๒, ๓, ๔ ก็ได้ เช่น อนุบัญญัติ ๒ ของปาจิตตียสิกขาบทที่ ๗ แห่งมูสาวาทวรรคนี้ว่า “อนึ่ง ภิกษุใดแสดงธรรมแก่มาตุคาม เกิน ๕-๖ คำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ยกเว้นมีบุรุษที่รู้เดียงสาอยู่ด้วย” แต่ในนิสสัคคิยปาจิตตีย์ ๓๐ และปาจิตตีย์ ๙๒ สิกขาบท บางสิกขาบทก็ไม่มีอนุบัญญัติ

๓. **สิกขาบทวิภังค์** คือ การจำแนกความสิกขาบท เป็นการอธิบายความหมายของศัพท์หรือข้อความในพระบัญญัติ เช่น ในสิกขาบทวิภังค์ของปาจิตตียสิกขาบทที่ ๑ แห่งสุราปานวรรค ท่านอธิบายความหมายของคำว่า “เมรัย” โดยยกเอาสิ่งที่เรียกว่าเมรัยทั้งหมดซึ่งมีอยู่ ๕ ประเภท คือ (๑) น้ำดองดอกไม้ (๒) น้ำดองผลไม้ (๓) น้ำดองน้ำหวาน (๔) น้ำดองน้ำอ้อย (๕) น้ำดองผสม, หรือสิกขาบทวิภังค์ของปาจิตตียสิกขาบทที่ ๑ แห่งสัปปาณกวรรค ท่านอธิบายความหมายของคำว่า “สัตว์มีชีวิต” โดยให้คำนิยามว่า “ที่ชื่อว่า สัตว์มีชีวิต พระผู้มีพระภาคตรัสหมายถึงสัตว์ดิรัจฉาน” การอธิบายความในสิกขาบททั้ง ๒ นี้ ไม่มีอรรถกถารคือไม่มีการยกเนื้อความทั่วไปที่มีอยู่ขึ้นแสดงทั้งหมด ระบุเฉพาะเนื้อความเดียวที่ประสงค์เอาในบริบทนี้ เป็นแต่เพียงระบุประเภทของสิ่งที่เรียกว่าเมรัย และการนิยามความของคำว่า สัตว์มีชีวิต เท่านั้น

๔. **บทภาชนีย** คือ การจำแนกแยกแยะความหมายของบท เป็นการนำเอาบทหรือคำในสิกขาบทวิภังค์มาขยายความเพิ่มเติมอีก ในคัมภีร์มหาวิภังค์ ภาค ๒ นี้ มักจะไม่นำเอาศัพท์ที่มีการจำแนกความในสิกขาบทวิภังค์แล้วมาขยายความเพิ่มเติม แต่จะอธิบายความเพิ่มเติมในส่วนที่ว่าด้วยการปรับอาบัติ เช่น บทภาชนียของปาจิตตียสิกขาบทที่ ๑ แห่งสัปปาณกวรรค ท่านอธิบายความว่า “ที่ชื่อว่า สัตว์มีชีวิต พระผู้มีพระภาคตรัสถึงสัตว์ดิรัจฉาน” บทภาชนียก็อธิบายเพิ่มเติมในอีกลักษณะหนึ่งว่า “สัตว์มีชีวิต ภิกษุสำคัญว่าเป็นสัตว์มีชีวิต พราจากจากชีวิต ต้องอาบัติปาจิตตีย์ สัตว์มีชีวิต ภิกษุไม่แน่ใจพราจากจากชีวิต ต้องอาบัติทุกกฏ” เป็นต้น

สันนิษฐานว่า คำอธิบายตัวสิกขาบทดังที่ปรากฏในสิกขาบทวิภังค์และบทภาชนียนั้น พระผู้มีพระภาคทรงประทานวินิจฉัยไว้บ้าง พระอุบาลีเถระอธิบายไว้บ้าง สมด้วยกับคำที่พระธรรมपालเถระแห่งอินเดียได้ ผู้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ กล่าวไว้ในคัมภีร์ธัมมสังคณีอนุฎีกา (อนุฎีกา

๑/๑๓/๑๓) ว่า “**ปจฺมสํคีติยํ** ยา อฏฺฐกถา สงฺคีตาติวจนน, สา ภควโต ธรรมานกาเลปิ อฏฺฐกถา สวิขฺชติ อรรคถาที่พระสังคีติกาจารย์ร้อยกรองไว้เมื่อคราวปฐมสังคายนานั้น ถือเป็น อรรคถาที่มีอยู่ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคทรงพระชนม์อยู่”

๕. **อนาปัตติวาร** ว่าด้วยข้อยกเว้นสำหรับบุคคลผู้ล่วงละเมิดสิกขาบทโดยไม่ต้องอาบัติ เช่น สิกขาบทที่ ๗ แห่งมูสาวาทวรรคในปาจิตติยกัณฑ์ มีข้อยกเว้นไม่ปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้แสดงธรรมแก่ มาตุคามในกรณีต่อไปนี้ (๑) ภิกษุแสดงธรรม โดยมีบุรุษรู้เพียงสาอยู่ด้วย (๒) ภิกษุแสดงธรรมเพียง ๕-๖ คำ (๓) ภิกษุแสดงธรรมหย่อนกว่า ๕-๖ คำ (๔) ภิกษุลุกขึ้นแล้วนั่งแสดงธรรม (๕) ภิกษุแสดงธรรมแก่มาตุคามที่ลุกขึ้นแล้วนั่งลง (๖) ภิกษุผู้ถามปัญหา (๗) ภิกษุถูกถามจึงกล่าวธรรม (๘) ภิกษุผู้แสดงธรรมแก่คนอื่นแต่มาตุคามอาศัยฟังด้วย (๙) ภิกษุวิกลจริต (๑๐) ภิกษุดันบัญญัติ นี่เป็นลำดับ เนื้อหาของนิสสัคคิกัณฑ์ ปาจิตติยกัณฑ์ และปาฏิเทสนียะ

ส่วนลำดับเนื้อหาของเสขิกัณฑ์ เหมือนกันกับนิสสัคคิกัณฑ์และปาจิตติยกัณฑ์ดังกล่าวมา ยกเว้น “สิกขาบทวิภังค์” ที่ไม่ปรากฏในเสขิกัณฑ์

สรุปว่า พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาค ๑ และมหาวิภังค์ ภาค ๒ มีเนื้อความรวมกันเป็น ๒๒๐ สิกขาบท ส่วนอธิกรณสมถะ ๗ ไม่ใช่สิกขาบท เป็นเพียงวิธีวินิจฉัยตัดสินความถูกต้องความผิดของสิกขาบททั้ง ๒๒๐ แต่อาจารย์ทั้งหลายมักนับรวมเข้าด้วยกันว่าเป็น ๒๒๗ สิกขาบท

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓

พระวินัย ภิกษุณีวิภังค์

พระวินัยปิฎกเล่ม ๓ คือ **ภิกษุณีวิภังค์** ว่าด้วยบทบัญญัติของภิกษุณีสงฆ์ มีปาราชิกกัณฑ์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ นิสสัคคิกัณฑ์ ปาจิตติยกัณฑ์ ปาฏิเทสนียกัณฑ์ เสขิกัณฑ์ และอธิกรณสมถะ รวมเป็น ๓๑๑ สิกขาบท โดยปรับโทษสถานหนัก แก่ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดบทบัญญัติในปาราชิกกัณฑ์และ สังฆาทิเสสกัณฑ์ และปรับโทษสถานเบาแก่ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดบทบัญญัติในกัณฑ์ที่เหลือ

คำว่า “**ภิกษุณีวิภังค์**” แปลว่า ข้อแจกแจงเกี่ยวกับภิกษุณี, การจำแนกความเกี่ยวกับสิกขาบท ของภิกษุณี สิกขาบทเหล่านี้เป็นศีลของภิกษุณี เรียกโดยรวมว่า “**ภิกษุณีปาติโมกข์**” เป็นบทบัญญัติ ที่ภิกษุณีสงฆ์จะต้องสวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกครั้งเดือน เหมือนกับที่ภิกษุสงฆ์สวดภิกษุปาติโมกข์

บทบัญญัติเพื่อภิกษุณี มี ๒ ส่วน

๑. **อสาธารณบัญญัติ** หรือ **เอกโตบัญญัติ** บทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณี สงฆ์ บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียว มี ๑๓๐ สิกขาบท ภิกษุสงฆ์ไม่ต้องรักษา

๒. **สาธารณบัญญัติ** หรือ **อุกโตบัญญัติ** บทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภทั้งภิกษุ สงฆ์และภิกษุณีสงฆ์พึงรักษา มี ๑๘๑ สิกขาบท มีเนื้อหาดังที่แสดงไว้แล้วในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาค ๑ และ ๒

ประเด็นที่ควรศึกษา คือ อสาธารณบัญญัติ ๑๓๐ ลิกขาบท ของภิกษุณีที่แสดงไว้ในภิกษุณีวิวัฏฐ มิได้ตั้งชื่อเฉพาะของแต่ละลิกขาบทไว้ ท่านใช้ปุณณสังขยา เป็นชื่อลิกขาบททั้ง ๑๓๐ ลิกขาบทว่า ลิกขาบทที่ ๑ ลิกขาบทที่ ๒ ฯลฯ ลิกขาบทที่ ๙ ลิกขาบทที่ ๑๐ เป็นต้น

คำที่เป็นชื่อเฉพาะประจำแต่ละลิกขาบททั้งอสาธารณบัญญัติ ทั้งสาธารณบัญญัติ ๓๑๑ ลิกขาบท ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์กัณฐกชาดก (กฐ. ๔๘-๑๐๒) ในวินัยปิฎก ภิกษุณีวิวัฏฐแปล ได้แสดงชื่อลิกขาบทที่เป็นปุณณสังขยาและความหมายคำที่เป็นชื่อเฉพาะของแต่ละลิกขาบท ในพจนานุกรมภาษาไทยตามคำมคธที่เป็นชื่อเฉพาะจากคัมภีร์กัณฐกชาดกไว้ เช่น ปาราชิกลิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการยินดีการจับต้องบริเวณใต้รากขวัญ(ไหปลาร้า)ลงมาถึงเหนือเข้าของชาย เป็นต้น

พระวินัยปิฎก เล่ม ๓ คือ ภิกษุณีวิวัฏฐนี้ แสดงไว้เฉพาะอสาธารณบัญญัติ ๑๓๐ ลิกขาบทเท่านั้น โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๗ กัณฑ์ มีเนื้อหาโดยสังเขปและประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

๑. ปาราชิกกัณฑ์

คำว่า ปาราชิก เป็นชื่อธรรม คือ อาบัติปาราชิก แปลว่า ทำให้พ่ายแพ้ และเป็นชื่อบุคคล ผู้ต้องอาบัติปาราชิก แปลว่า ผู้พ่ายแพ้

บทบัญญัติในปาราชิกกัณฑ์ ปรับโทษสถานหนักแก่ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดจัดเป็นครุกาบัติคืออาบัติหนัก ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดย่อมขาดจากความเป็นภิกษุณีทันที ต้องสละสมณเพศและไม่ได้รับอนุญาตให้บวชเป็นภิกษุณีอีก อาบัติปาราชิกจัดเป็นทุจฺจุลาบัติคืออาบัติชั่วหยาบ เป็นอนวเสสาบัติคืออาบัติไม่มีส่วนเหลือ และเป็นนเดกิจฉาคือแก้ไขไม่ได้

ปาราชิกของภิกษุณีสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ส่วน

๑. อสาธารณปาราชิก เป็นลิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้เฉพาะภิกษุณีสงฆ์

๒. สาธารณปาราชิก เป็นลิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุสงฆ์บัญญัติไว้แล้ว ซึ่งภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย

ในภิกษุณีวิวัฏฐนี้ แสดงไว้เฉพาะอสาธารณปาราชิก ๔ ลิกขาบท ส่วนสาธารณปาราชิก ๔ ลิกขาบทอนุโลมตามของภิกษุ

อสาธารณปาราชิก ๔ ลิกขาบท

ปาราชิกลิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการยินดีการจับต้องของชาย บริเวณใต้รากขวัญ(ไหปลาร้า)ลงมาถึงเหนือเข้า

ภิกษุณีผู้กำหนด มีความยินดีการจับต้อง การลูบคลำ การจับ การต้อง หรือการบีบรัดของชายผู้กำหนด บริเวณใต้รากขวัญ(ไหปลาร้า)ลงมาถึงเหนือเข้า ต้องอาบัติปาราชิกชื่อว่าอุพพชาณุมณฑลิกา

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการปกปิดโทษ

ภิกษุณีรู้อยู่ปกปิดโทษของภิกษุณีผู้ต้องอาบัติปาราชิก ไม่โจทด้วยตนเอง ไม่บอกแก่คณะ ต้องอาบัติปาราชิกชื่อว่าวัชชปฏิจนาทิกา

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ ว่าด้วยการประพฤติดตามภิกษุที่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนิยกรรม

ภิกษุณีประพฤติดตามภิกษุที่ถูกสงฆ์พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนิยกรรมแล้ว และสงฆ์ยังไม่รับกลับเข้าหมู่ ยังไม่มีสิทธิ์อยู่ร่วมกับสงฆ์ ต้องอาบัติปาราชิกชื่อว่าอุกชิตตานวัตติกา

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ ว่าด้วยวัตถุ ๘ มีการยินดีการจับต้องมือของชายเป็นต้น

ภิกษุณีผู้กำหนด มีความยินดีการจับมือ การที่ชายผู้กำหนดจับมัมสังฆาฏิ ยืนเคียงคู่กัน สนทนากัน ไปที่นัดหมาย ยินดีการที่ชายมาหา เดินตามชายเข้าไปสู่ที่ลับ และน้อมกายเข้าไปหาเพื่อคลุกคลีกันเพื่อจะเสพอสังฆกรรมคือการถูกต้องกาย เมื่อกระทำครบทั้ง ๘ อย่างนี้ ต้องอาบัติปาราชิกชื่อว่าอัญจวัตถุกา

สาธารณปาราชิกอีก ๔ สิกขาบท

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการเสพเมถุนธรรม

ภิกษุณีเสพเมถุนธรรมด้วยความพอใจ โดยที่สุดกับสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ เป็นปาราชิก หากสงฆ์วาสนิได้

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้

ภิกษุณีถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลัก จากหมู่บ้านก็ตาม จากป่าก็ตาม มีมูลค่าเท่ากับอัตราโทษที่พระราชาทั้งหลายจับโจรได้แล้วประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง บริภาษว่า “เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย” เพราะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ เช่นใด ภิกษุณีผู้ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้นย่อมเป็นปาราชิก หากสงฆ์วาสนิได้

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ ว่าด้วยการพรากกายมนุษย์

ภิกษุณีจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต หรือแสวงหา ศัสตราอันจะพรากกายมนุษย์นั้น กล่าวพรรณนาคุณแห่งความตายหรือชักชวนเพื่อให้ตายว่า “ท่านผู้เจริญ จะมีชีวิตอย่างลำบากยากเข็ญนี้ไปทำไม ท่านตายเสียดีกว่า” เธอมีจิตใจดำริอย่างนี้ กล่าวพรรณนาคุณแห่งความตายหรือชักชวนเพื่อ ความตายโดยประการต่างๆ ย่อมเป็นปาราชิก หากสงฆ์วาสนิได้

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ ว่าด้วยการกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรม

ภิกษุณีไม่รู้ยังกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมอันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถให้น้อมเข้ามาในตนว่า “ข้าพเจ้ารู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้” ต่อจากนั้น ผู้ใดผู้หนึ่งโจทก็ตาม ไม่โจทก็ตาม เธอต้องอาบัติแล้วหวังความบริสุทธิ์พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “แม่เจ้า ดิฉันไม่รู้อย่างนั้น ได้กล่าวว่ารู้ ไม่เห็นอย่างนั้น ได้กล่าวว่าเห็น ดิฉันกล่าวคำไร้ประโยชน์ เป็นคำเท็จ” เว้นไว้แต่สำคัญว่าได้บรรลุ ย่อมเป็นปาราชิก หากสงฆ์วาสนิได้ (กฐา. ๔๘-๔๙ ดูรายละเอียดในวินัยปิฎกแปล เล่ม ๑/๔๔, ๔๑, ๑๗๑, ๑๙๗/)

ปาราชิกกัณฑ์ของภิกษุณีสงฆ์ กับของภิกษุสงฆ์

สาธารณปาราชิก ๔ ลิกขาบทของภิกษุณีสงฆ์ เนื้อหาสาระในหลักการเหมือนกับของภิกษุสงฆ์ ส่วนที่ต่างกันเป็นเพียงรายละเอียดของปาราชิกลิกขาบทที่ ๑ ที่มีความพิสดารและเนื้อหาบางประเด็น ไม่เหมือนกัน

ปาราชิกลิกขาบทที่ ๑ ของภิกษุณีสงฆ์ ความว่า “ภิกษุณีใดเสพเมถุนธรรมด้วยความพอใจ โดยที่สุดแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ ภิกษุณีนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้” (กฐา. ๔๘)

ปาราชิกลิกขาบทที่ ๑ ของภิกษุสงฆ์ ความว่า “ภิกษุใดถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย ไม่บอกคินสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ เสพเมถุนธรรม โดยที่สุดแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้” (วิ.มหาวิ. ๑/๔๔)

ประเด็นที่ควรศึกษาต่อมา ก็คือ อสาธารณปาราชิกของภิกษุณีสงฆ์ดังกล่าวมานั้น มีข้อความที่เป็นข้อเฉพาะประจำอยู่ในแต่ละลิกขาบท

ลิกขาบทที่ ๑ ชื่อว่า อุพภชาณัมณฑลิกา (การยินดีการจับต้องบริเวณใต้รากขวัญลงมาถึงเหนือเข่า)

ลิกขาบทที่ ๒ ชื่อว่า วัชชปฏิจฉาทิกา (การปกปิดโทษ)

ลิกขาบทที่ ๓ ชื่อว่า อุกขิตตานวัตติกา (การประพฤติดามภิกษุณีที่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนิยกรรม)

ลิกขาบทที่ ๔ ชื่อว่า อัญฐวัตตูกา (การล่วงละเมิดครบวัตตุ ๘) เป็นต้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔

พระวินัย มหาวรรค ภาค ๑

มหาวรรค มี ๒ ภาค แบ่งออกเป็น ๑๐ ชั้นธกะ คือ (๑) มหาวรรค ภาค ๑ มี ๔ ชั้นธกะ จัดเป็นพระวินัยปิฎก เล่ม ๔ (๒) มหาวรรค ภาค ๒ มี ๖ ชั้นธกะ จัดเป็นพระวินัยปิฎกเล่ม ๕

มหาวรรคทั้ง ๒ ภาค มีเนื้อหาวาดด้วยระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียมประเพณีสงฆ์ เรียกโดยรวมว่า “อภิธมาจาริกสิกขา” ไม่ได้เป็นลิกขาบทบัญญัติ ไม่ได้มาในพระปาติโมกข์ สงฆ์ไม่ต้องยกขึ้นแสดงทุกครั้งเดือน

มหาวรรค แปลว่า หมวดยใหญ่ เนื้อหาในคัมภีร์มหาวรรค ภาค ๑ นี้ เนื่องจากไม่ได้เป็นลิกขาบทบัญญัติ ในกรณีที่เป็นข้อห้าม ถ้าภิกษุล่วงละเมิดไม่ปฏิบัติตาม บางกรณีทรงปรับเพียงอาบัติทุกกฏ บางกรณีปรับสูงขึ้นไปถึงอาบัติถุลลัจจัย เช่น

“ภิกษุทั้งหลาย โจรที่มีชื่อโด่งดัง ไม่พึงให้บรรพชา รูปใดให้บรรพชา ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.มหา. ๔/๔๑)

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเข้าจำพรรษาในตูม รูปใดเข้าจำ ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.มหา. ๔/๒๐๔)

“พวกภิกษุอาคันตุกะได้เห็นอาการของภิกษุที่อยู่ในอาวาส ลักษณะของภิกษุที่อยู่ในอาวาส เครื่องหมายของภิกษุที่อยู่ในอาวาส สิ่งสอดแสดงภิกษุที่อยู่ในอาวาส ของพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาส เดียง ตั่ง ฟูก หมอน น้ำจั้น น้ำใช้ จัดไว้ดี บริเวณกวาดสะอาด ครั้นแล้ว ไม่แน่ใจว่า “มีพวกภิกษุที่อยู่ในอาวาสอยู่หรือไม่มีหนอ” ... ภิกษุเหล่านั้น ไม่แน่ใจจึงค้นหาจนพบ มุ่งความแตกร้างว่า ‘ขอภิกษุเหล่านั้น จงเสื่อมสูญ จงพินาศ ภิกษุเหล่านั้นจะมีประโยชน์อะไร’ พวกรณา ต้องอาบัติถุลลัจจัย” (วิ.มหา. ๔/๒๒๙)

การวางระเบียบและข้อกำหนด ในบางกรณี พระผู้มีพระภาคทรงห้ามทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ก่อนแล้ว ทรงอนุญาตให้ทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ได้ เช่น

“ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงทุกวัน รูปใดยกขึ้นแสดง ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงในวันอุโบสถ” (วิ.มหา. ๔/๑๓๖)

เนื้อหาโดยย่อแห่งมหาวรรค ภาค ๑

๑. มหาขันธกะ ตอนว่าด้วยเรื่องสำคัญ มี ๖๗ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยเหตุการณ์ในสมัยที่ตรัสรู้ใหม่ๆ คือทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาท ณ คงคตัน โภธิพฤกษ์ ทรงแสดงธรรมเป็นเหตุให้เป็นพราหมณ์ ณ คงคตันชปาสนิโครธ เป็นต้น นอกจากนี้ก็มีเรื่องสำคัญอื่นๆ เช่น ทรงแสดงปฐมเทศนาธัมมจักกัปปวัตตนสูตรและอนัตตลักขณสูตรโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์ ทรงแสดงอนุปพุทติกถาและสามกัถาสิกธรรมเทศนาคืออริยสัจ ๔ โปรดยสะพร้อมด้วยมารดาบิดา ภรรยา และมีตรสหาย เรื่องข้อกำหนดในการอุปสมบท และเนื้อหาจบลงด้วยเรื่องการลงอุกเขปนียกรรมแก่ภิกษุเพราะไม่เห็นอาบัติ เพราะไม่ทำคินอาบัติ และเพราะไม่สละกิฏฐิบาป

๒. อุโบสถขันธกะ ตอนว่าด้วยอุโบสถ มี ๓๙ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยเรื่องที่พวกปริพาชกอัญญเดียรธีย์ นิยมประชุมกล่าวธรรมในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปักข์ มีคนเลื่อมใสนิยมไปฟังธรรมกันมากเป็นเหตุให้พระเจ้าพิมพิสารทูลขออนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกันอย่างนั้นบ้าง พระผู้มีพระภาคก็ทรงอนุญาตตามที่ทูลขอ และเป็นหลักปฏิบัติให้ภิกษุสงฆ์ยกพระปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงในทุกครั้งเดือนสี่มา นอกจากนี้ก็มีเรื่องสำคัญอื่นๆ เช่น การทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงในวันอุโบสถ การอนุญาตให้สงฆ์สมมติสมาณสังวาสสี่มา การสมมติโรงอุโบสถให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร ปาติโมกขุทเทส ๕ ประการ บุพพกรณ์และบุพพกิจแห่งอุโบสถ และเนื้อหาจบลงด้วยเรื่องภิกษุสงฆ์ ไม่พึงยกพระปาติโมกข์ขึ้นแสดงในบริษัทที่มีภิกษุณีและอนุปสัมบันอื่นๆ รวมอยู่ด้วย

๓. วัสสูปนายิกขันธกะ ตอนว่าด้วยวันเข้าพรรษา มี ๑๓ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยการทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษา ประเภทแห่งวันเข้าจำพรรษา ว่าด้วยข้ออนุญาตเนื่องด้วยสัตตาหกรณียะในกรณีต่างๆ เรื่องขาดพรรษาโดยไม่ต้องอาบัติ สถานที่ที่ควรอยู่จำพรรษาและไม่ควรอยู่จำพรรษา และเนื้อหาจบลงด้วยเรื่องภิกษุรับคำที่จะอยู่จำพรรษาดันหรืออยู่จำ

พรรษาหลังแล้วไม่ปฏิบัติตามที่รับคำ ต้องอาบัติทุกกฏ

๔. ปวารณาชั้นธกะ ตอนว่าด้วยปวารณา มี ๒๗ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยเรื่องภิกษุหลายรูปอยู่จำพรรษาในแคว้นโกศลโดยตั้งกติกากันว่า “จะไม่ทักทายปราศรัยกันในระหว่างพรรษา ๓ เดือน” พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องนั้น ได้ทรงดำหนิวิธีการเช่นนั้นว่า เป็นเหมือนการอยู่ร่วมกันของพวกปศุสัตว์ นอกจากนี้ ก็มีเรื่องสำคัญอื่นๆ เช่น เรื่องประเพณีแห่งวันปวารณา เรื่องอาการที่ทำปวารณา ๔ อย่าง เรื่องวิธีการปวารณาแบบต่างๆ เช่น ปวารณาเป็นการสงฆ์ เรื่องการแก้ไขสภากาบัติในวันปวารณา และเนื้อหาจบลงด้วยเรื่องทรงอนุญาตให้เลื่อนวันปวารณาออกไป และไม่มีใครเป็นใหญ่ในปวารณา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๕

พระวินัย มหาวรรค ภาค ๒

พระวินัยปิฎกเล่มที่ ๕ คือ มหาวรรค ภาค ๒ แบ่งเป็น ๖ ชั้นธกะ มีเนื้อหาต่อจากมหาวรรค ภาค ๑ ว่าด้วยระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณีสงฆ์ เรียกโดยรวมว่า “อภิธมาจาริกสิกขา” ได้แก่ประมวลระเบียบปฏิบัติ ที่เป็นข้อบังคับเล็กๆ น้อยๆ สำหรับภิกษุสงฆ์ซึ่งไม่ได้มาในพระปาติโมกข์ สงฆ์ไม่ต้องยกขึ้นแสดงทุกครั้งเดือน

เนื่องจากเนื้อหาในมหาวรรค ภาค ๒ นี้ มิได้เป็นสิกขาบทบัญญัติ ในกรณีที่เป็นข้อห้าม ถ้าภิกษุล่วงละเมิดไม่ปฏิบัติตาม บางกรณีทรงปรับโทษเพียงอาบัติทุกกฏ บางกรณีปรับโทษสูงขึ้นไปถึงอาบัติถุลลัจจัย เช่น

“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรองเท้าชั้นเดียว ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงสวมรองเท้า ๒ ชั้น ไม่พึงสวมรองเท้า ๓ ชั้น ไม่พึงสวมรองเท้าหลายชั้น รูปใดสวมต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.มहा. ๔/๒๔๕)

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมีจิตกำหนดไม่พึงจับองค์กำเนิด(แม่โค) รูปใดจับ ต้องอาบัติถุลลัจจัย” (วิ.มहा. ๔/๒๕๒)

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้หนังเสืออันเป็นสัญลักษณ์ของเดียรฉัตร รูปใดใช้ ต้องอาบัติถุลลัจจัย” (วิ.มहा. ๔/๓๗๑)

ในบางกรณี พระผู้มีพระภาคทรงวางแนวทางในการปรับโทษแก่ภิกษุผู้กระทำการอันไม่สมควรในเรื่องต่างๆ โดยให้นำเอาสิกขาบทบัญญัติในพระปาติโมกข์มาเป็นเกณฑ์ในการปรับโทษตามสมควรแก่กรณี เช่น

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุที่ฉันแล้ว บอกห้ามภัตตาหารแล้ว ไม่พึงฉันอาหารที่นำมาจากที่นิมนต์ ที่รับประเคนก่อนเวลาภัตตาหาร ที่เกิดในป่า และที่เกิดในกอบัว ซึ่งเป็นอาหารที่ไม่เป็นเดน รูปใดฉัน

พึงปรับอาบัติตามธรรม” (วิ.มहा. ๔/๒๙๕)

คำว่า “ปรับอาบัติตามธรรม” หมายถึงปรับอาบัติตามความผิด ในกรณีนี้ พึงปรับอาบัติปาจิตตีย์ ตามความแห่งปฐมปวารณาลิกขาบทที่ ๕ แห่งโกชนวรรค ว่า

“ภิกษุใดฉันแล้ว บอกห้ามภัตตาหารแล้ว เคี้ยวของเคี้ยวหรือฉันของฉันที่ไม่เป็นเดน ต้องอาบัติปาจิตตีย์” (วิ.มหาวิ. ๒/๒๓๖-๒๓๘)

เนื้อหาโดยย่อแห่งมหาวรรค ภาค ๒

มหาวรรค ภาค ๒ นี้มีทั้งหมด ๖ ชั้นธกะ นับจำนวนต่อจากปวารณชั้นธกะ ซึ่งเป็นหัวข้อที่ ๔ แห่งมหาวรรค ภาค ๑ ดังนี้

๕. จัมมชั้นธกะ ตอนว่าด้วยหนัง มี ๑๓ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยประวัติของพระโสณโกฬิวิสะที่ออกบวช บำเพ็ญเพียรจนทำแตกเนื่องจากเป็นผู้มีลักษณะละเอียดอ่อน เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ใช้รองเท้าชั้นเดียว นอกจากนี้ก็มีเรื่องสำคัญอื่นๆ เช่น เรื่องพระฉัพพัคคีย์ใช้รองเท้าและเชียงเท้ามีลักษณะสีต่างกัน เรื่องพระฉัพพัคคีย์ใช้ที่นอนสูงใหญ่ และเนื้อหาจบลงด้วยเรื่องที่พระผู้มีพระภาคประทานพรอันเป็นพุทธานุญาตพิเศษ ๕ ประการ ตามที่พระมหากัจจนาปุชนียบุคคลแห่งแคว้นอวันตีทูลขอ

๖. เกล็ดชั้นธกะ ตอนว่าด้วยยารักษาโรค มี ๒๗ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยเรื่องอาพาธที่มักเกิดในฤดูสารท เรื่องที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตเกล็ด ๕ นอกจากนี้ก็มีเรื่องสำคัญอื่นๆ เช่น เรื่องเครื่องยาสมุนไพรชนิดต่างๆ เรื่องยาตา เรื่องยานัตถ์ เรื่องวิธีการรักษาโรค เรื่องทรงอนุญาตน้ำอัฐฐาบัน เรื่องมหาปเทศ ๔ ซึ่งเป็นหลักตัดสินของเคี้ยวของฉันว่าอย่างไรสมควรและอย่างไรไม่ควรในกาลไรอย่างไร เนื้อหาจบลงด้วยเรื่องที่ทรงอนุญาตกาลิกระคนกัน

๗. กฐินชั้นธกะ ตอนว่าด้วยกฐิน มี ๑๕ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยเรื่องของภิกษุชาวเมืองปาวา (หรือปาฐา) ๓๐ รูป เดินทางไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี ทันทีกที่ออกพรรษาปวารณาแล้วเดินทางผ่านหนทางที่เต็มไปด้วยหล่มเลนและมีฝนตกชุก ทำให้จีวรเปียกชุ่ม เปอะเปื้อนด้วยน้ำโคลน และภิกษุเหล่านั้นก็เหน็ดเหนื่อย เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้จำพรรษาแล้วต้องกรานกฐินก่อน นอกจากนี้ก็มีเรื่องสำคัญอื่นๆ เช่น เรื่องอาณิสถ์กฐิน หัวข้อการเดาะกฐิน เนื้อหาจบลงด้วยเรื่องปลิโพธ ๒ อย่าง คือ (๑) อวาสปลิโพธ (๒) จีวรปลิโพธ

๘. จีวรชั้นธกะ ตอนว่าด้วยจีวร มี ๓๒ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยเรื่องคณะภุมมพิชชากรุราชคฤห์ไปทำธุรกิจที่กรุงเวสาลี พบหญิงงามเมืองชื่อ อัมพปาลี เกิดความประทับใจ เมื่อกลับมาถึงกรุงราชคฤห์ จึงกราบทูลพระเจ้าพิมพิสารขอให้มีการคัดเลือกเด็กสาวเป็นหญิงงามเมืองแห่งกรุงราชคฤห์ นอกจากนี้ก็มีเรื่องสำคัญอื่นๆ เช่น เรื่องหมอชีวกโกมารภัจทำการรักษาโรคให้แก่บุคคลสำคัญ เรื่องพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตคหบดีจีวร เรื่อง

นางวิสาขาถวายผ้าอาบน้ำฝน เนื้อหาจบลงด้วยเรื่องมาติกาเพื่อการเกิดขึ้นแห่งจีวร ๘ ประการ

๙. จัมเปยยขันธกะ ตอนว่าด้วยภิกษุชาวกรุงจัมปา มี ๓๗ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยเรื่องพระกัสสปโคตรผู้เป็นเจ้าของอาวาส ณ วาสภคาม เขตกรุงจัมปา ต้อนรับอุปัถม์ภิกษุอาคันตุกะ นอกจากนี้ก็มีเรื่องสำคัญอื่นๆ เช่น เรื่องกรรม ๔ ประเภท มีกรรมที่แบ่งพวกโดยไม่ชอบธรรม เป็นต้น เรื่องสงฆ์ ๕ ประเภท มีสงฆ์จตุวรรค เป็นต้น เรื่องนิคคกรรม ๕ ประเภทมีดัชฌนียกรรม เป็นต้น เนื้อหาจบลงด้วยเรื่องความเห็นที่ขัดแย้งกันในการระงับนิคคกรรมมีดัชฌนียกรรม เป็นต้น

๑๐. โกสัมพิกขันธกะ ตอนว่าด้วยภิกษุชาวกรุงโกสัมพี มี ๑๐ หัวข้อ

เนื้อหาเริ่มด้วยเรื่องภิกษุชาวกรุงโกสัมพีทะเลาะวิวาทกัน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีการระงับเวรโดยทรงนำเรื่องที่ฆาตุกรรมมาแสดงให้ฟัง นอกจากนี้ก็มีเรื่องสำคัญอื่นๆ เช่น เรื่องพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปอยู่ ณ ป่าปาริไลยกะ เรื่องเหตุแห่งความแตกแยก ๑๘ ประการ เนื้อหาจบลงด้วยบทสนทนากันระหว่างพระผู้มีพระภาคกับท่านพระอุบาลี ว่าด้วยบุคคลที่ไม่ถูกดำเนินโดยศีล ผู้ที่ควรยกย่องในพระธรรมวินัยนี้ (วิ.มหา. ๕/๔๖๘)

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๖

พระวินัย จุฬวรรค ภาค ๑

พระวินัยปิฎกเล่มที่ ๖ จุฬวรรค ภาค ๑ มี ๔ ขันธกะ

จุฬวรรค แปลว่า **หมวดเล็ก** หมายถึงหมวดที่ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดนอกจากบทบัญญัติที่มาในพระปาติโมกข์ เนื้อหาในคัมภีร์จุฬวรรค ภาค ๑ เกือบจะทั้งหมด ไม่ได้ว่าด้วยบทบัญญัติที่เป็นข้อห้าม แต่ว่าด้วยระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการลงนิคคกรรมแก่ภิกษุผู้ประพฤติน่าสมควรหลังจากที่ปรับอาบัติภิกษุนั้นแล้ว ว่าด้วยปริวาสกรรมเพื่อการออกจากอาบัติสังฆาทิเสส และว่าด้วยอธิกรณสมณะ คือวิธีการระงับอธิกรณในกรณีต่างๆ จึงปรากฏข้อความที่ว่าด้วยการปรับอาบัติเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เช่น

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่ปริวาสไม่พึงยินดีการที่ปกตัตตภิกษุกราบไหว้ ... การอุทเทสให้ในคราวอาบน้ำ รูปใดยินดี ต้องอาบัติทุกกฏ”

“ภิกษุทั้งหลาย ดัชฌนียกรรมก็ดี ... อุกเขปนียกรรมก็ดี ภิกษุไม่พึงลงแก่ภิกษุทั้งหลายผู้มีได้ อยู่ต่อหน้า รูปใดลง ต้องอาบัติทุกกฏ”

เรื่องที่ไม่ดีงามซึ่งเกิดขึ้นในสังคมสงฆ์ ถ้าเป็นการละเมิดบทบัญญัติข้อห้าม ภิกษุผู้ละเมิดย่อมต้องอาบัติตามสมควรแก่กรณีแน่นอน โดยไม่ต้องมีใครมากล่าวโทษ นี่เป็นมาตรการขั้นที่ ๑ แต่ในบางกรณี หลังจากปรับโทษแล้ว ยังต้องมีกระบวนการสังฆกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

กฏนิคคกรรมก็ดี ปริวาสกรรมเพื่อการออกจากอาบัติสังฆาทิเสสก็ดี วิธีการระงับอธิกรณ์ที่เรียกว่าอธิกรณ์สมณะก็ดี ถือเป็นมาตรการขั้นที่ ๒ ที่จะจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์ ทั้งนี้ เพื่อแก้ปัญหาแต่ละอย่างของสงฆ์ให้ได้ขาดและเพื่อประคับประคองศรัทธาของชาวบ้านผู้ถวายความอุปถัมภ์

เนื้อหาแห่งจุฬวรรค ภาค ๑ แสดงให้เห็นกระบวนการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบของสงฆ์ เช่น การประชุมพิจารณาแก้ปัญหากรณีใดๆ ก็ตาม จะมีการประกาศให้ทราบโดยทั่วกัน ถ้าเป็นเรื่องที่ไม่สำคัญมากก็จะประกาศครั้งเดียว เรียกว่า “ญัตติกรรมวาจา” ถ้าเป็นเรื่องสำคัญมากที่สุดก็จะประกาศให้ทราบ ๑ ครั้ง แล้วประกาศ ซ้ำเพื่อขอมติอีก ๓ ครั้ง เรียกว่า “ญัตติจตุตถกรรมวาจา”

นอกจากนี้ เนื้อหาบางตอนยังแสดงให้เห็นกระบวนการยุติธรรมที่ผสมผสานกัน ระหว่างหลักวิชาการของชาวโลกกับหลักพระธรรมวินัย เช่น ตอนที่ว่าด้วย “เยภุยยสิกา” วิธีระงับอธิกรณ์โดยถือตามเสียงข้างมาก ในการดำเนินงานเรื่องใดก็ตาม เมื่อมีความเห็นขัดแย้งไม่ลงรอยกัน พระผู้มีพระภาคทรงมีพระพุทธานุญาตให้ลงคะแนนเสียงโดยการจับสลากในเบื้องต้น ทรงกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นประธานในการจับสลากไว้ว่า ต้องเป็นผู้ไม่ลำเอียงเพราะความชอบ เพราะความชัง เพราะความหลง เพราะความกลัว และมีความรอบรู้เชี่ยวชาญในวิธีการจับสลากเป็นอย่างดี

เนื้อหาโดยย่อแห่งจุฬวรรค ภาค ๑

๑. กัมมขันธกะ ตอนว่าด้วยนิคคกรรม(การลงโทษ) มีทั้งหมด ๕ หัวข้อ

๑. ตัซชนียกรรม	การชู้หรือดักเตือน
๒. นียสกรรม	การถอดยศ
๓. ปัพพาชนียกรรม	การขับไล่
๔. ปฏิสารณียกรรม	การให้กลับสำนึกได้
๕. อุกเขปนียกรรม	การยกออกจากหมู่ เพราะเหตุ ๓ ประการ
๑. อุกเขปนียกรรมเพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ	
๒. อุกเขปนียกรรมเพราะไม่ทำคืนอาบัติ	
๓. อุกเขปนียกรรมเพราะไม่สละทิฏฐิบาป	

๒. ปาริวาสกขันธกะ ตอนว่าด้วยระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับปริวาส มีทั้งหมด ๕ หัวข้อ

๑. ปาริวาสกวัตตะ	ว่าด้วยวัตรของภิกษุผู้อยู่ปริวาส
๒. มุลาปปฏิกัสนารหวัตตะ	ว่าด้วยวัตรของภิกษุผู้ควรแก่การชักเข้าหาอาบัติเดิม
๓. มานัตตารหวัตตะ	ว่าด้วยวัตรของภิกษุผู้ควรแก่มานัต
๔. มานัตตจาริกวัตตะ	ว่าด้วยวัตรของภิกษุผู้ประพฤติมานัต
๕. อัพภานารหวัตตะ	ว่าด้วยวัตรของภิกษุผู้ควรแก่อัพภาน

๓. สมุจจยขันธกะ ตอนว่าด้วยการประมวลวิธีการออกจากอาบัติสังฆาทิเสส ๑๑ หัวข้อ

๑. สุกกวิสัฎฐิ	ว่าด้วยวิธีการออกจากอาบัติที่ต้อง เพราะทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน

๒. ปริวาส	ว่าด้วยการอยู่ชดใช้
๓. จัดดาฬีสกะ	ว่าด้วยกรณีตัวอย่าง ๔๐ กรณี
๔. ฉัตติงสกะ	ว่าด้วยกรณีตัวอย่าง ๓๖ กรณี
๕. มานัตตสตะ	ว่าด้วยกรณีตัวอย่างการให้มานัต ๑๐๐ กรณี
๖. สมุลายสโมธานปริวาสจตุสตะ	ว่าด้วยสโมธานปริวาสกับการชักเข้าหาอาบัติเดิม ๔๐๐ กรณี
๗. ปริมาณาทิวารอฏฐกะ	ว่าด้วยวาระอาบัติมีจำนวนนับได้เป็นต้น ๘ กรณี
๘. เทวภิกขุวารเอกาทสกะ	ว่าด้วยวาระการให้มานัตแก่ภิกษุ ๒ รูป ๑๑ กรณี
๙. มุลายวิสสุทธีนวกะ	ว่าด้วยความไม่หมดจดจากอาบัติเดิม ๙ กรณี
๑๐. มุลายวิสสุทธีนวกะ	ว่าด้วยความหมดจดจากอาบัติเดิม ๙ กรณี
๑๑. ตติยนวกะ	ว่าด้วยความหมดจดจากอาบัติโดยขั้นตอนที่ ๓ รวม ๙ กรณี
๔. สมถขันธกะ ตอนว่าด้วยวิธีระงับอธิกรณ์ มีทั้งหมด ๙ หัวข้อ
๑. สัมมุขาวินัย	ว่าด้วยระงับอธิกรณ์ในที่พร้อมหน้า
๒. สติวินัย	ว่าด้วยระงับอธิกรณ์โดยประกาศสมมติให้ว่า เป็นผู้ไม่มีสติสมบูรณ์
๓. อมฺพหวินัย	ว่าด้วยระงับอธิกรณ์โดยยกประโยชน์ให้ว่าต้องอาบัติ ในขณะที่เป็นบ้า
๔. ปฏินฺญาตกรณะ	ว่าด้วยระงับอธิกรณ์ตามคำรับของจำเลย
๕. เขภุยยสิกา	ว่าด้วยระงับอธิกรณ์ตามเสียงข้างมาก
๖. ตัสสปาปิยสิกา	ว่าด้วยระงับอธิกรณ์โดยการลงโทษแก่ผู้ทำผิด
๗. ตินฺนวัตถการะ	ว่าด้วยระงับอธิกรณ์โดยการประนีประนอม
๘. อธิกรณะ	ว่าด้วยอธิกรณ์ ๔ อย่าง
๙. อธิกรณวุปสมนสมณะ	ว่าด้วยความสงบระงับอธิกรณ์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๗

พระวินัย จุฬวรรค ภาค ๒

พระวินัยปิฎกเล่มที่ ๗ จุฬวรรค ภาค ๒ ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดนอกจากบทบัญญัติ ที่มาในพระปาติโมกข์ ต่อจากจุฬวรรค ภาค ๑ ซึ่งเป็นเรื่องเล็กน้อยเกี่ยวกับการประพฤติดิถีของภิกษุสงฆ์ เรียกโดยรวมว่า “อภิธมาจาริกสิกขา” เช่นกัน เป็นเรื่องข้อห้ามและขออนุญาตเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อ

ร่างกายและอื่นๆ เช่น เรื่องการสงวนน้ำในที่ที่ไม่สมควร เรื่องการใช้เครื่องประดับ เรื่องการไว้ผมยาว เรื่องการตกแต่งผม เรื่องการส่องกระจกดูเงาหน้า เรื่องการแต่งหน้า เรื่องการไปชมมหรสพ เรื่องการสาธยายธรรมลากเสียงยาว เรื่องการใช้บริขารงดงาม เรื่องการเก็บรักษาบาตรจีวร เรื่องการเปลือยกายให้วักัน เรื่องการไว้เล็บยาว เรื่องการแต่งหนวด เรื่องการโกนขน วัตรปฏิบัติในการเข้าอาราม ในการอยู่ในอาราม ในการออกเดินทาง ในการอนุโมทนาทาน ในโรงฉัน ในการบิณฑบาต ในการอยู่ป่า ในเสนาสนะ ในเรือนไฟ ในวัจกุฎี

เรื่องที่กำลังกล่าวเหล่านี้ เป็นเรื่องเล็กน้อย ในกรณีที่เป็นข้อห้าม ถ้าภิกษุล่วงละเมิดไม่ปฏิบัติตาม ทรงปรับอาบัติทุกกฏ ปรับสูงขึ้นไปถึงอาบัติถุลลัจจัย เช่น

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเมื่อจะสงวนน้ำ ไม่พึงขัดสีกายกับต้นไม้ รูปใดขัดสี ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.จุฬ. ๗/๒๔๓)

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีไม่พึงอยู่ป่า รูปใดอยู่ ต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.จุฬ. ๗/๔๓๑)

“ภิกษุทั้งหลาย โมฆบุรุษนั้น เมื่อสิ่งอื่นที่ควรตัดมีอยู่ กลับไปตัดอีกสิ่งหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงตัดดอกศชาตของตน รูปใดตัด ต้องอาบัติถุลลัจจัย” (วิ.จุฬ. ๗/๒๕๑)

“ภิกษุทั้งหลาย ของที่ไม่ควรแบ่ง ๕ หมวด สงฆ์ คณะ หรือบุคคลก็ไม่พึงแบ่ง แม้แบ่งแล้ว ก็ไม่เป็นอันแบ่ง รูปใดแบ่ง ต้องอาบัติถุลลัจจัย

ของที่ไม่ควรแบ่ง ๕ หมวด

๑. อาราม **พื้นที่อาราม** นี่เป็นของที่ไม่ควรแบ่งอันดับที่ ๑ สงฆ์ คณะ หรือบุคคลไม่พึงแบ่ง แม้แบ่งแล้วก็ไม่เป็นอันแบ่ง รูปใดแบ่งต้องอาบัติถุลลัจจัย

๒. วิหาร **พื้นที่วิหาร** นี่เป็นของที่ไม่ควรแบ่งอันดับที่ ๒ สงฆ์ คณะ หรือบุคคลไม่พึงแบ่ง แม้แบ่งแล้วก็ไม่เป็นอันแบ่ง รูปใดแบ่งต้องอาบัติถุลลัจจัย

๓. เติง **ตั้ง พูก หมอน** นี่เป็นของที่ไม่ควรแบ่งอันดับที่ ๓ สงฆ์ คณะ หรือบุคคลไม่พึงแบ่ง แม้แบ่งแล้วก็ไม่เป็นอันแบ่ง รูปใดแบ่งต้องอาบัติถุลลัจจัย

๔. หม้อโลหะ **อ่างโลหะ กระถางโลหะ กระทะโลหะ มีด ขวาน ฝืน จอบ สว่าน** นี่เป็นของที่ไม่ควรแบ่งอันดับที่ ๔ สงฆ์ คณะ หรือบุคคลไม่พึงแบ่ง แม้แบ่งแล้วก็ไม่เป็นอันแบ่ง รูปใดแบ่งต้องอาบัติถุลลัจจัย

๕. เถาว์ลัย **ไม้ไผ่ หญ้าปล้อง หญ้ามุงกระต่าย หญ้าสามัญ ดิน เครื่องไม้ เครื่องดิน** นี่เป็นของที่ไม่ควรแบ่งอันดับที่ ๕ สงฆ์ คณะ หรือบุคคลไม่พึงแบ่ง แม้แบ่งแล้วก็ไม่เป็นอันแบ่ง รูปใดแบ่ง ต้องอาบัติถุลลัจจัย” (วิ.จุฬ. ๖/๓๒๒)

จุฬวรรค ภาค ๒ นี้ ที่ปรับอาบัติทุกกฏนับจำนวนได้ ๒๑๓ เรื่อง ภิกษุก่อเรื่อง ๑๙๗ เรื่อง ภิกษุณีก่อเรื่อง ๙๖ เรื่อง ปรับอาบัติถุลลัจจัยนับจำนวนได้ ๓ เรื่อง ปรับอาบัติปาจิตตีย์นับจำนวนได้ ๕ เรื่อง รวมทั้งหมด ๒๒๑ เรื่อง ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากกลุ่มภิกษุฉัพพัคคีย์ คือ พวกภิกษุผู้ชอบประพฤติดิ ๖ รูป แบ่งเป็น ๓ คู่ ได้แก่

๑. พระปัญชุกะ	๒. พระโลหิตกะ
๓. พระเมตติยะ	๔. พระภุมมชกะ

๕. พระอัสสชิ

๖. พระปุนัพพสุกะ

ในพระไตรปิฎกเล่ม ๗ นี้ เรื่องที่พวกภิกษุนักพหุคดียเป็นผู้ก่อตั้งมีถึง ๙๑ เรื่อง คือ

๑. สรงน้ำขัดสีกายกับต้นไม้ (๒๔๓/๑)
๒. สรงน้ำขัดสีกายกับเสา (๒๔๓/๓)
๓. สรงน้ำขัดสีกายกับฝา (๒๔๓/๔)
๔. สรงน้ำในที่ที่ไม่สมควร (๒๔๓/๕)
๕. ใช้มือที่ทำด้วยไม้หอมถูกายสรงน้ำ (๒๔๓/๕)
๖. ใช้เชือกขุบจุรณถูกายสรงน้ำ (๒๔๓/๖)
๗. สรงน้ำขัดถูร่างกายให้กัน (๒๔๓/๖)
๘. ใช้ไม้บังเวียนถูกายสรงน้ำ (๒๔๓/๖)
๙. ใช้เครื่องประดับหู (๒๔๕/๗)
๑๐. ใช้สร้อยสังวาล (๒๔๕/๗)
๑๑. ใช้สร้อยคอ (๒๔๕/๗)
๑๒. ใช้เครื่องประดับเอว (๒๔๕/๗)
๑๓. ใช้วลัย(กำไล) (๒๔๕/๗)
๑๔. ใช้สร้อยตาบ (๒๔๕/๗)
๑๕. ใช้เครื่องประดับข้อมือ (๒๔๕/๗)
๑๖. ใช้แหวนสวมนิ้วมือ (๒๔๕/๗)
๑๗. ไว้ผมยาว (๒๔๖/๘)
๑๘. ใช้แปรงหวีผม (๒๔๖/๘)
๑๙. ใช้หวีหวีผม (๒๔๖/๘)
๒๐. ใช้นิ้วมือต่างหวีเสยผม (๒๔๖/๘)
๒๑. ใช้น้ำมันผสมขี้ผึ้งเสยผม (๒๔๖/๘)
๒๒. ใช้น้ำมันผสมน้ำเสยผม (๒๔๖/๘)
๒๓. ส่องดูเงาหน้าที่คั่นฉ่อง (๒๔๗/๙)
๒๔. ทาหน้า (๒๔๗/๑๐)
๒๕. ถูหน้า (๒๔๗/๑๐)
๒๖. ผัดหน้า (๒๔๗/๑๐)
๒๗. เจิมหน้า (๒๔๗/๑๐)
๒๘. ย้อมตัว (๒๔๗/๑๐)
๒๙. ย้อมหน้า (๒๔๗/๑๐)
๓๐. ย้อมทั้งตัวและหน้า (๒๔๗/๑๐)
๓๑. ดุมหรสพ (๒๔๘/๑๐)
๓๒. สวดธรรมด้วยเสียงขบยาว (๒๔๘/๑๑)

๓๓. ใช้ผ้าห่มชนสัตว์ (๒๔๙/๑๒)
๓๔. ฉันทมะม่วง (๒๕๐/๑๒)
๓๕. ใช้บาตรชนิดต่างๆ (๒๕๒/๑๙)
๓๖. ใช้เชิงบาตรชนิดต่างๆ (๒๕๓/๑๙)
๓๗. ใช้เชิงบาตรสวयงาม (๒๕๓/๒๐)
๓๘. ไม่ใช้ผ้าปูนั่ง (๒๖๓/๔๑)
๓๙. นอนบนที่นอนโรยดอกไม้ (๒๖๔/๔๒)
๔๐. ฉันทอาหารโตก (๒๖๔/๔๓)
๔๑. ฉันทอาหารในภาชนะเดียวกัน (๒๖๔/๔๓)
๔๒. ดื่มน้ำในขันเดียวกัน (๒๖๔/๔๓)
๔๓. นอนบนเตียงเดียวกัน (๒๖๔/๔๓)
๔๔. นอนบนเตียงมีเครื่องลาดเดียวกัน (๒๖๔/๔๓)
๔๕. นอนบนเตียงมีผ้าห่มผืนเดียวกัน (๒๖๔/๔๓)
๔๖. นอนบนเตียงมีผ้าผืนเดียวเป็นทั้งผ้าปูและผ้าห่ม (๒๖๔/๔๓)
๔๗. กัณธมดินเทียว (๒๗๐/๕๕)
๔๘. ชัดเล็บให้กัน (๒๗๔/๖๑)
๔๙. แต่งหนวด (๒๗๕/๖๒)
๕๐. ปล่อยหนวดไวยาว (๒๗๕/๖๒)
๕๑. ไว้เครายาว (๒๗๕/๖๒)
๕๒. แต่งหนวดเป็นรูปสี่เหลี่ยม (๒๗๕/๖๒)
๕๓. แต่งขนหน้าอก (๒๗๕/๖๒)
๕๔. แต่งขนหน้าท้อง (๒๗๕/๖๒)
๕๕. แต่งหนวดเป็นเขี้ยวโจง (๒๗๕/๖๒)
๕๖. โกนขนในที่แคบ (๒๗๕/๖๒)
๕๗. ใช้กรรไกรตัดผม (๒๗๕/๖๒)
๕๘. ถอนผมหงอก (๒๗๕/๖๓)
๕๙. ใช้ไม้เคาะขี้หูชนิดต่างๆ (๒๗๖/๖๔)
๖๐. สะสมเครื่องโลหะ (๒๗๗/๖๔)
๖๑. ใช้สังฆาฏิรัดเป้า (๒๗๗/๖๕)
๖๒. ใช้ประคดเอาจนชนิดต่างๆ (๒๗๘/๖๖)
๖๓. ใช้ลูกถวินประคดเอาจนชนิดต่างๆ (๒๗๘/๖๖)
๖๔. ใช้ลูกตุ้มจีวรชนิดต่างๆ (๒๗๙/๖๗)
๖๕. นุ่งผ้าอย่างคฤหัสถ์ (๒๘๐/๖๘)
๖๖. ห่มผ้าอย่างคฤหัสถ์ (๒๘๐/๖๘)
๖๗. นุ่งผ้าโจงกระเบน (๒๘๐/๖๘)

๖๘. หาบของ (๒๘๑/๖๘)
๖๙. เคี้ยวไม้ชำระฟันขนาดยาว (๒๘๒/๖๙)
๗๐. จุดไฟเผาหญ้า (๒๘๓/๗๐)
๗๑. ขึ้นต้นไม้ (๒๘๔/๗๑)
๗๒. เรียนโลกายัต (๒๘๖/๗๒)
๗๓. สอนโลกายัต (๒๘๖/๗๒)
๗๔. เรียนดิรัจฉานกถา (๒๘๗/๗๒)
๗๕. สอนดิรัจฉานกถา (๒๘๗/๗๒)
๗๖. ประพฤติไม่เหมาะสม(ปลูกไม้ดอกเป็นต้น) (๒๘๗/๗๘)
๗๗. นอนบนเตียงสูง (๒๘๗/๘๗)
๗๘. ใช้ไม้หนุนเท้าเตียงสูง (๒๘๗/๘๘)
๗๙. ใช้หมอนยาว (๒๘๗/๘๙)
๘๐. ให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรม (๒๘๙/๑๐๒)
๘๑. กีดกันเสนาสนะ(อันเตวาลิกของพวกภิกษุฉัพพัคคีย์) (๓๑๐/๑๒๑)
๘๒. กีดกันของที่ทากถวาย(อันเตวาลิกของพวกภิกษุฉัพพัคคีย์) (๓๑๓/๑๒๗)
๘๓. บังคับภิกษุให้ลุกขึ้น(ย้ายที่) (๓๑๖/๑๓๒)
๘๔. กีดกันเสนาสนะโดยอั้งเลศ (๓๑๖/๑๓๓)
๘๕. จุดลากภิกษุออกจากวิหารของสงฆ์ (๓๑๖/๑๓๓ ต้องอาบัติปาจิตตีย์)
๘๖. รับประทานอาหารอันประณีตไว้เพื่อตนเอง (๓๒๖/๑๕๔ ไม่ปรับอาบัติ)
๘๗. นุ่งห่มไม่เรียบร้อยไปโรงฉัน (๓๖๓/๒๓๐)
๘๘. เคาะเสนาสนะบนที่สูงเหนือลม (๓๖๙/๒๓๗ ไม่ปรับอาบัติ)
๘๙. ไม่เกรงใจใส่พื้นมาก ติดไฟ ปิดประตู นั่งขวางประตูเรือนไฟ (๓๗๑/๒๓๙)
๙๐. เข้าวัจกุฎีเร็ว เวิกผ้าเข้า ถอนหายใจถ่ายอุจจาระ เคี้ยวไม้ชำระถ่าย อุจจาระ ฯลฯ (๓๗๓/๒๔๒ ไม่ปรับอาบัติ)
๙๑. งดปาติโมกข์แก่ภิกษุผู้บริสุทธิ์ (๓๘๖/๒๘๖)

ทั้ง ๙๑ เรื่อง ปรับอาบัติทุกกฏทั้งหมด ยกเว้นที่ระบุไว้ว่าปรับอาบัติปาจิตตีย์ และไม่ปรับอาบัติ มีการปรับอาบัติที่สูงขึ้นไปกว่าอาบัติอุลลัจจัย คือปรับอาบัติปาจิตตีย์ ๕ เรื่อง (วิ.จุฬ. ๗/๒๓๓, ๓๑๖, ๓๔๓, ๔๑๓, ๔๒๗) แต่ท่านกล่าวโดยนัยว่า “พึงปรับอาบัติตามธรรม”

เรื่องที่ ๑ ภิกษุรูปหนึ่งสำรอกอาหารมาเคี้ยวแล้วกลืนเข้าไปอีก พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุรูปที่มีนิสัยเคี้ยวเอื้อง เคี้ยวเอื้องได้ ภิกษุไม่พึงกลืนอาหารที่ออกมาจากปากแล้วเข้าไปอีก รูปใดกลืน พึงปรับอาบัติตามธรรม คือปรับอาบัติปาจิตตีย์ ตามสิกขาบทที่ ๗ แห่งโภชนวรรค (วิ.มหา. ๒/๒๔๘)

เรื่องที่ ๒ พวกภิกษุสัตถรสาวคีย์ คือ กลุ่มภิกษุ ๑๗ รูป ช่วยกันซ่อมแซมวิหารหลังใหญ่เพื่ออยู่จำพรรษา เมื่อซ่อมแซมเสร็จแล้ว พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ได้มาแสดงความโกรธ ไม่พอใจ ขบไล่ จุด

ลากพวกภิกษุสดตรสวัคคีย์ออกจากวิหารของสงฆ์ซึ่งเป็นนิทานต้นบัญญัติสิกขาบทที่ ๗ แห่งภุมมวรรค (วิ.มหา.แปล ๒/๑๒๔-๑๒๕) ในคัมภีร์จุฬวรรค ภาค ๒ นี้ นำมาแสดงอีก เพราะเกี่ยวกับเรื่องเสนาสนะที่อยู่อาศัย

เรื่องที่ ๓ เป็นเรื่องที่พระเทวทัตทำสังฆเภท เลื่อมลามลักการะพาบริษัทออกปากขอภัตตาหารในตระกูลมานัน พระผู้มีพระภาคทรงดำหนิแล้วรับสั่งว่า “ภิกษุฉันคณโกชนะ ฟังปรับอาบัติตามธรรม” ปรับอาบัติตามธรรมคือปรับอาบัติปาจิตตีย์ ตามสิกขาบทที่ ๒ แห่งโกชนวรรค (วิ.มหา. ๒/๒๑๗)

เรื่องที่ ๔ เป็นเรื่องที่ภิกษุณีทั้งหลายไม่ยอมไปรับโอวาท พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุณีไม่ไปรับโอวาทไม่ได้ รูปใดไม่ไป ฟังปรับอาบัติตามธรรม” ปรับอาบัติตามธรรมคือปรับอาบัติปาจิตตีย์ ตามสิกขาบทที่ ๙ แห่งอารามวรรค (วิ.ภิกขุณี. ๓/๑๐๕๘)

เรื่องที่ ๕ เป็นเรื่องที่ภิกษุณีทั้งหลาย ไม่ปวารณากันและไม่ปวารณากับภิกษุสงฆ์ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุณีจะไม่ปวารณาไม่ได้ ปวารณากันเองแล้วจะไม่ปวารณากับภิกษุสงฆ์ไม่ได้ รูปใดไม่ปวารณา ฟังปรับอาบัติตามธรรม” ปรับอาบัติตามธรรมคือปรับอาบัติปาจิตตีย์ ตามสิกขาบทที่ ๗ แห่งอารามวรรค (วิ.ภิกขุณี. ๓/๑๐๕๑)

นอกจากนี้ยังมีการปรับอาบัติทุกกฏ โดยพระผู้มีพระภาคมิได้ทรงบัญญัติ เป็นการปรับอาบัติในฐานะที่ทำไม่เหมาะสม คือ ในคราวปฐมสังคีติ เมื่อได้กระทำการสังคายนาพระธรรมวินัยเสร็จแล้ว พระเถระทั้งหลายได้ปรับอาบัติทุกกฏท่านพระอานนท์ ๕ กรณี คือ

๑. ไม่ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า สิกขาบทข้อไหนจัดเป็นสิกขาบทเล็กน้อย
๒. เหยียบผ้าวัสสิกสาฎกของพระผู้มีพระภาคแล้วปะชุน
๓. ให้มาตุคามถวายอภิวาทพระสรีระของพระผู้มีพระภาคก่อน พระสรีระจึงเปียกเปื้อนน้ำตาของมาตุคาม
๔. พระผู้มีพระภาคทรงทำนิมิต ท่านกลับไม่กราบทูลอ้อนวอนให้ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ตลอดกับ
๕. ขวนขวายให้มาตุคามบวชในพระธรรมวินัย

ท่านพระอานนท์ได้ชี้แจงเหตุผลในเรื่องที่พระเถระทั้งหลายปรับอาบัติ ท่านไม่เห็นว่าเป็นอาบัติ แต่เพราะเชื่อฟังพระเถระทั้งหลายท่านจึงขอแสดงอาบัติทุกกฏ (วิ.จุฬ. ๓/๔๔๓)

ถ้าถือตามนัยนี้ เมื่อภิกษุกระทำเรื่องไม่เหมาะสมไม่สม ไม่ดีไม่งาม ซึ่งพระผู้มีพระภาคมิได้ทรงบัญญัติห้ามไว้ ทั้งไม่เข้าหลักมหาปเทศ ๔ ฝ่ายพระวินัย ก็ฟังปรับอาบัติทุกกฏได้

อีกประการหนึ่ง เรื่องทั้ง ๕ นี้คงมีการโจทขานกันมากเพื่อให้ท่านพระอานนท์ ได้ชี้แจงปัญหาพระเถระทั้งหลายจึงยกประเด็นขึ้น ท่านพระอานนท์ได้ชี้แจงปัญหาทั้งหมด แต่ท่านก็ได้แสดงความเคารพเกรงมิตยยอมแสดงอาบัติทุกกฏ

ในจุฬวรรค ภาค ๒ นี้ มิใช่จะมีแต่เรื่องที่จัดว่าเล็กน้อย แต่มีเรื่องที่สำคัญ เช่น เรื่องภิกษุผู้ควรได้อาสนะ(ที่พัก)อันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ เรื่องพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตการกราบ

โห้ว ลูกรับ ทำอัญชลีกรรม สามิจิกรรม อาสนะอันเลิศ น้ำอันเลิศ บิณฑบาตอันเลิศ ตามลำดับ
พรรษา เรื่องบุคคลที่ไม่ควรโห้ว เรื่องบุคคลที่ควรโห้ว เรื่องพระเทวทัตทำลายสงฆ์ ส่งคนไปลอบปลง
พระชนม์พระผู้มีพระภาค กลิ้งหินจากยอดภูเขาหวังจะปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาค แต่ทำได้เพียงยัง
พระโลหิตที่พระบาทให้ห้อขึ้นเท่านั้น

เรื่องทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา เรื่องการทำสังคายนาพระธรรมวินัย
ครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ แต่ละเรื่องสำคัญทั้งนั้น แต่เนื่องจากส่วนมากเป็นเรื่องเล็กน้อย ท่านจึงตั้งชื่อตาม
เนื้อเรื่องส่วนมากกว่า “จูฬวรรค”

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๘

พระวินัย ปรีวาร

พระวินัยปิฎกเล่มที่ ๘ คัมภีร์ปรีวาร เป็นคัมภีร์สุดท้ายของพระวินัยปิฎก

คำว่า “ปรีวาร” หมายถึงหมวดพระบาลีที่พระธรรมสังคหาคารยยกขึ้นสังคายนา ต่อจาก
พระบาลีชั้นธกะ จัดเป็นหมวดหมู่ไว้เพื่อให้กุลบุตรเกิดความฉลาดในส่วนต่างๆ มีอาบัติเป็นต้น ที่ได้
กล่าวมาแล้วทั้งในมติกะและในวิภังค์ เรียกว่า “ปรีวาร” เพราะเปรียบเหมือนกับเป็นภาคผนวกของ
พระบาลีวิภังค์และพระบาลีชั้นธกะ

ดูจพระอรหันตชีนาสพเป็นปรีวารติดตามพระพุทธองค์ พระพุทธเจ้าทรงมีธรรมชั้นธเป็น
พระสรณะ มีพระอรหันตชีนาสพเป็นปรีวาร ส่วนพระวินัยมีมติกะ คือพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๑-๒-๓ และ
ชั้นธกะ คือพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๔-๕-๖-๗ เป็นสรณะ มีคัมภีร์ปรีวารเป็นปรีวาร

เนื้อหาโดยย่อแห่งคัมภีร์ปรีวาร

คัมภีร์ปรีวารนี้ เป็นคัมภีร์ประกอบหรือคู่มือ บรรจุคำถามคำตอบสำหรับซ่อมความรู้พระวินัย
ตั้งแต่เล่มที่ ๑ ถึงเล่มที่ ๗ เป็นคัมภีร์ที่ประมวลเนื้อหาที่สำคัญต่างๆ มากล่าวไว้ จัดเป็นหัวข้อ ๒๑
ข้อด้วยกัน คือ

๑. ภิกขุวิภังค์โสฬสมหาวาร	ว่าด้วยวาระใหญ่ ๑๖ วาระ ในภิกขุวิภังค์
๒. ภิกขุณีวิภังค์โสฬสมหาวาร	ว่าด้วยวาระใหญ่ ๑๖ วาระ ในภิกขุณีวิภังค์
๓. สมุฏฐานสี่สังเขป	ว่าด้วยการย่อหัวข้อสมุฏฐาน
๔. อันตรเปยยา	ว่าด้วยการละข้อความในระหว่าง
๕. สมถเภท	ว่าด้วยประเภทแห่งสมถะ
๖. ชั้นธกปุจฉาวาร	ว่าด้วยวาระคำถามและคำตอบถึงชั้นธกะ
๗. เอกุตตริกนัย	ว่าด้วยนัยเกินหนึ่ง

๘. อุโปสถาทิพุจนวิสัยสนา	ว่าด้วยคำถามคำตอบเรื่องอุโบสถเป็นต้น
๙. อัฏฐสปรกณ	ว่าด้วยอำนาจประโยชน์ ๑๐ ประการ
๑๐. คาถาสังคณิกะ	ว่าด้วยกลุ่มคาถา
๑๑. อธิกรณเภท	ว่าด้วยประเภทแห่งอธิกรณ์
๑๒. อปรคาถาสังคณิกะ	ว่าด้วยกลุ่มคาถาอีกกลุ่มหนึ่ง
๑๓. โจทณากัณท์	ว่าด้วยหมวดการโจท
๑๔. จูฬสังคามะ	ว่าด้วยภิกษุผู้เข้าสู่จุฬสงคราม
๑๕. มหาสังคามะ	ว่าด้วยภิกษุผู้เข้าสู่มหาสงคราม
๑๖. กฐินเภท	ว่าด้วยประเภทแห่งกฐิน
๑๗. อุปาลิปัญจกะ	ว่าด้วยเรื่องพระอุบาลี ๕ หมวด
๑๘. อัฏฐาปัตติสมุฏฐาน	ว่าด้วยสมุฏฐานอาบัติที่มีอยู่
๑๙. ทุตติยคาถาสังคณิกะ	ว่าด้วยกลุ่มคาถากลุ่มที่ ๒
๒๐. เสทโฆจนคาถา	ว่าด้วยคาถาที่ทำให้เหงื่อแตก
๒๑. ปัญจวรรค	ว่าด้วยหมวด ๕ หมวด

ทั้ง ๒๑ หัวข้อใหญ่นี้ บางข้อก็มีข้อย่อยมาก บางข้อก็มีข้อย่อยน้อย

ตัวอย่างเนื้อหาโดยพิสดารแห่งคัมภีร์ปริวาร

หัวข้อใหญ่ ๒๑ ข้อนั้น กล่าวตามที่พระบาลีอรรถกถาฎีกาแสดงไว้ แต่ละข้อมีข้อย่อยและเนื้อหาพอสรุปได้ดังนี้

๑. ภิกขุวิภังค์โสฬสมหาวาร ว่าด้วยวาระใหญ่ ๑๖ วาระ ในภิกขุวิภังค์

ในภิกขุวิภังค์โสฬสมหาวาร ได้ประมวลสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายจากพระวินัยเล่ม ๑-๒ มาตั้งเป็นปัญหาถามตอบทีละข้อ ตั้งเป็นวาระไว้ ๒ ส่วน ส่วนละ ๘ วาระ รวมเป็น ๑๖ วาระ, ๘ วาระแรกกับ ๘ วาระหลัง ชื่อก็พ้องกัน ต่างกันตรงเนื้อหา, ๘ วาระแรกกล่าวถึงการทำความผิดโดยตรง, ๘ วาระหลังกล่าวถึงผลอันเนื่องมาจากการทำความผิด รวมเป็น ๑๖ มหาวาระ ดังนี้

๘ วาระแรก

๑. กัตถปัญญัตติวาร วาระว่าด้วยบัญญัติ ณ ที่ไหน

ตั้งปัญหาถาม-ตอบ ถึงสถานที่ที่ทรงบัญญัติสิกขาบท ภิกษุผู้เป็นต้นเหตุให้บัญญัติสิกขาบท เรื่องที่เป็นเหตุให้บัญญัติสิกขาบท และถามตอบเรื่องอื่นๆ อีก รวมปัญหาถาม-ตอบในสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ทุกสิกขาบท ๒๖ ข้อ คือ

- (๑) ทรงบัญญัติ ณ ที่ไหน
- (๒) ทรงปรารภใคร
- (๓) เพราะเรื่องอะไร

- (๔) มีพระบัญญัติ พระอนุบัญญัติ อนุปบันนบัญญัติอยู่หรือ
- (๕) มีสัพพัตถบัญญัติ ปเทสบัญญัติอยู่หรือ
- (๖) มีสาธารณบัญญัติ อสาธารณบัญญัติอยู่หรือ
- (๗) มีเอกโตบัญญัติ อุกโตบัญญัติอยู่หรือ
- (๘) จัดเข้าในอุทเทสไหน นับเนื่องในอุทเทสไหน
- (๙) มาสู่อุทเทส โดยอุทเทสไหน
- (๑๐) เป็นวิบัติอย่างไร
- (๑๑) เป็นกองอาบัติไหน
- (๑๒) เกิดด้วยสมุฏฐานเท่าไร
- (๑๓) เป็นอธิกรณ์อย่างไร
- (๑๔) ระวังด้วยสมณะเท่าไร
- (๑๕) อะไรเป็นพระวินัย อะไรเป็นอภิวินัย
- (๑๖) อะไรเป็นพระปาติโมกข์ อะไรเป็นอธิปาติโมกข์
- (๑๗) อะไรเป็นวิบัติ
- (๑๘) อะไรเป็นสมบัติ
- (๑๙) อะไรเป็นข้อปฏิบัติ
- (๒๐) ทรงอาศัยอำนาจประโยชน์เท่าไร
- (๒๑) ใครศึกษาอยู่
- (๒๒) ใครศึกษาสิกขาเรียบร้อยแล้ว
- (๒๓) ตั้งอยู่ในใคร
- (๒๔) ใครทรงเอาไว้
- (๒๕) เป็นถ้อยคำของใคร
- (๒๖) ใครนำสืบกันมา

ตัวอย่างปัญหาข้อที่ ๑

ถาม : พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น ทรงบัญญัติ ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ณ ที่ไหน

ตอบ : ทรงบัญญัติ ณ กรุงเวสาลี

ตัวอย่างปัญหาข้อที่ ๒๖

ถาม : ใครนำมา

ตอบ : พระเถระทั้งหลายนำสืบๆ กันมา

การถามตอบนี้ในตอนท้ายแสดงเป็นข้อความเป่ยยาลไว้

๒. กตาศีติวาร วาระว่าด้วยต้องอาบัติเท่าไร

ตั้งปัญหาถาม-ตอบจำนวนอาบัติที่ภิกษุต้องในเมื่อได้กระทำความผิดไปแล้ว เช่น

ถาม : ภิกษุเสพเมณฺธธรรมต้องอาบัติเท่าไร

ตอบ : ภิกษุเสพเมณฺธธรรมต้องอาบัติ ๓ อย่าง คือ

- (๑) ภิกษุเสพเมณฺธธรรมในซากศพที่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน ต้องอาบัติปาราชิก
- (๒) ภิกษุเสพเมณฺธธรรมในซากศพที่ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก ต้องอาบัติถุลลัจจัย
- (๓) ภิกษุสอดตองคชาตเข้าในปากที่อำ แต่มิได้ถูกต้อง ต้องอาบัติทุกกฏ

ถามตอบเช่นนี้จนครบทุกสิกขาบท

๓. วิบัติติวาร วาระว่าด้วยเป็นวิบัติ

ตั้งปัญหาถาม-ตอบการกระทำความผิดนั้นว่า เป็นวิบัติเท่าไรในบรรดาวิบัติ ๔ อย่าง คือ (๑) สีลวิบัติ (๒) อาจารย์วิบัติ (๓) ทิฏฐิวิบัติ (๔) อาชีวิวิบัติ เช่น

ถาม : อาบัติของภิกษุผู้เสพเมณฺธธรรม บรรดาวิบัติ ๔ อย่าง จัดเป็นวิบัติเท่าไร

ตอบ : อาบัติของภิกษุผู้เสพเมณฺธธรรม บรรดาวิบัติ ๔ อย่าง จัดเป็นวิบัติ ๒ อย่าง คือ (๑) เป็นศีลวิบัติ (๒) เป็นอาจารย์วิบัติ

๔. สังคหวาร วาระว่าด้วยการจัดเข้ากองอาบัติ

ตั้งปัญหาถาม-ตอบการต้องอาบัตินั้นๆ ว่า จัดเข้ากองอาบัติไหน เช่น

ถาม : อาบัติของภิกษุผู้เสพเมณฺธธรรม บรรดากองอาบัติ ๗ กอง จัดเข้ากองอาบัติเท่าไร

ตอบ : อาบัติของภิกษุผู้เสพเมณฺธธรรม บรรดากองอาบัติ ๗ กอง จัดเข้ากองอาบัติ ๓ กอง คือ (๑) กองอาบัติปาราชิก (๒) กองอาบัติถุลลัจจัย (๓) กองอาบัติทุกกฏ

๕. สมุฏฐานวาร วาระว่าด้วยสมุฏฐาน

ตั้งปัญหาถาม-ตอบการต้องอาบัตินั้นๆ ว่าเกิดด้วยสมุฏฐานเท่าไร เช่น

ถาม : อาบัติของภิกษุผู้เสพเมณฺธธรรม บรรดาสมุฏฐานแห่งอาบัติ ๖ สมุฏฐาน เกิดด้วยสมุฏฐานเท่าไร

ตอบ : อาบัติของภิกษุผู้เสพเมณฺธธรรม บรรดาสมุฏฐานแห่งอาบัติ ๖ สมุฏฐาน เกิดด้วยสมุฏฐาน ๑ สมุฏฐาน คือ เกิดทางกายกับจิต (หมายถึงมีจิตคิดจะเสพด้วยและได้กระทำทางกายกับมาตุคามคือสตรีด้วย)

๖. อธิกรณวาร วาระว่าด้วยจัดเป็นอธิกรณ์

ตั้งปัญหาถาม-ตอบการต้องอาบัตินั้นๆ ว่าจัดเป็นอธิกรณ์ไหน เช่น

ถาม : อาบัติของภิกษุผู้เสพเมณฺธธรรม บรรดาอธิกรณ์ ๔ อย่าง จัดเป็นอธิกรณ์ไหน

ตอบ : อาบัติของภิกษุผู้เสพเมณฺธธรรม บรรดาอธิกรณ์ ๔ อย่าง จัดเป็นอาปตฺตาธิกรณ์

๗. สมถวาร วาระว่าด้วยการระงับด้วยสมถะ

ตั้งปัญหาถาม-ตอบการต้องอาบัตินั้นๆ ว่าระงับด้วยสมถะเท่าไร เช่น

ถาม : อาบัติของภิกษุผู้เสพเมถุนธรรม บรรดาสมถะ ๗ อย่าง ระงับด้วยสมถะเท่าไร

ตอบ : อาบัติของภิกษุผู้เสพเมถุนธรรม บรรดาสมถะ ๗ อย่าง ระงับด้วยสมถะ ๓ อย่าง คือ (๑) สัมมุขวินัย (๒) ปฏินญาตกรรมะ (๓) สัมมุขวินัยกับติณวัตถการะ

๘. สมุจจยวาร วาระว่าด้วยการสรุปรวม

ตั้งปัญหาถาม-ตอบการทำผิดอย่างนั้นๆ ว่าต้องอาบัติเท่าไร เช่น

ถาม : ภิกษุเสพเมถุนธรรม ต้องอาบัติเท่าไร

ตอบ : ภิกษุเสพเมถุนธรรมต้องอาบัติ ๓ อย่าง คือ

(๑) ภิกษุเสพเมถุนธรรมในซากศพที่ยังไม่ถูกสัตว์กัดกิน ต้องอาบัติปาราชิก

(๒) ภิกษุเสพเมถุนธรรมในซากศพที่ถูกสัตว์กัดกินโดยมาก ต้องอาบัติถุลลัจจัย

(๓) ภิกษุสอดองคชาตเข้าไปในปากที่อ้า แต่มิได้ถูกต้อง ต้องอาบัติทุกกฏทั้งหมดนี้ เป็น ๘ วาระแรก

ส่วน ๘ วาระหลังก็ตั้งหัวข้อและตั้งปัญหาถามตอบเหมือนกัน ต่างกันตรงที่มุ่งถึงปัจจัยคือการกระทำความผิดนั้นๆ เป็นปัจจัยเป็นเหตุให้เกิดอะไรขึ้น คือ ต้องอาบัติอะไร ขอให้ศึกษาเพิ่มเติมจากพระไตรปิฎกฉบับบาลีพร้อมทั้งฉบับแปล

จบ พระวินัยปิฎก ๘ เล่ม

ปิฎกที่ ๒
พระสูตรต้นปิฎก ๒๕ เล่ม
ว่าด้วยพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยาย

พระสุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม

ย่อว่า ที มะ ลัง อัง ขุ มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี

พระสุตตันตปิฎก เป็นปิฎกที่ ๒ ซึ่งประมวลพระพุทธพจน์ที่เป็นพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยายต่างๆ ที่ตรัสให้เหมาะกับบุคคล เหตุการณ์ และโอกาส ทั้งบทประพันธ์ เรื่องเล่า และเรื่องราวดั้งเดิมในพระพุทธศาสนา

๑. ความหมายของคำว่า “พระสูตร”

เรียกพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยายในพระสุตตันตปิฎกว่า “สูตร” พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีอธิบายว่า ชื่อว่า “สูตร” เพราะมีความหมาย ๖ อย่าง คือ

๑. อุดทาน์ สุนโด เพราะเน้นประโยชน์ คือชี้ให้เห็นทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น
๒. อุดทาน์ สุตตโต เพราะมีอรรถที่ตรัสไว้ดีแล้ว คือตรัสตามอุปนิสัยหรืออัธยาศัยของเวไนยสัตว์ (ซึ่งเป็นผู้ควรแนะนำ)
๓. อุดทาน์ สวนโด เพราะผลิตประโยชน์ คือก่อให้เกิดผล ดุจข้าวกล้าที่เจริญเติบโตแล้ว ผลิตรวงข้าวต่อไปได้
๔. อุดทาน์ สุนโด เพราะหลังประโยชน์ คือทำให้ประโยชน์หลังไหลออกมา ดุจแม่โคนมหลั่งน้ำนมออกมา
๕. อุดทาน์ สุตตนา เพราะปกป้องไว้ด้วยดี คือรักษาประโยชน์ทั้งหลายไว้ได้ด้วยดี
๖. อุดทาน์ สุตตสภาคโต เพราะมีส่วนเสมอด้วยเส้นด้าย คือใช้เป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติของวิญญูชน ดุจเส้นบรรทัดของช่างไม้

๒. มูลเหตุที่ทรงแสดงพระสูตร

มูลเหตุที่พระผู้มีพระภาคและพระอรหันตสาวกแสดงพระสูตรไว้ พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีอธิบายไว้ ๔ ประการ คือ

๑. **อัตตชมาสยะ** ทรงแสดงตามพระอัธยาศัยของพระองค์เอง โดยไม่มีผู้ใดทูลขอให้ทรงแสดง เช่น อากังเขยยสูตร (ม.ม.), วัตถุปมสูตร (ม.ม.), มหาสติปัฏฐานสูตร (ที.ม.), มหาสฬายตนสูตร (ม.อ.)

๒. **ปรัชณาสยะ** ทรงแสดงตามอัธยาศัยของผู้คนที่ทรงตรวจดูด้วยพระญาณก่อนเสด็จไปโปรด เช่น ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ส.ม., วิ.ม.), จุฬาราลูวาทสูตร (ม.ม.), ธาตุวิภังคสูตร (ม.อ.)

๓. **ปุจฉาวลิกะ** ทรงแสดงตามคำทูลถาม เช่น สามัญญผลสูตร (ที.ส.), เติวชสูตร (ที.ส.), สักกปัญหสูตร (ที.ม.), มังคลสูตร (ข.ข., ข.ส., พระสูตรต่างๆ ในโพชฌงค์สังยุต (ส.ส.), มารสังยุต (ส.ส.), พรหมสังยุต (ส.ส.)

๔. **อัตถูปัตติกะ** ทรงแสดงตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นๆ เช่น พรหมชาลสูตร (ที.สี.), ธัมมทนายาสสูตร (ม.ม.), จุฬสีหนาทสูตร (ม.ม.), จันฑุปมสูตร (ส.นิ.), ปุตตมังสุปมสูตร (ส.นิ.), อัคคิกขันธุปมสูตร (ส.นิ.), เณรปัญญูปมสูตร (ส.นิ.), ปาริฉัตตกุปมสูตร (ส.นิ.) เป็นต้น

๓. พระสูตรมีโครงสร้าง ๓ ส่วน

๑. **นิทานวจนะ** คำขึ้นต้นหรือข้อความเบื้องต้น ได้แก่ ข้อความที่ท่านพระอานนท์กล่าวว่า “เอวมเม สุต” เป็นต้นไปจนจบ ซึ่งเป็นข้อความที่บอกถึงความเป็นมาของพระสูตรนั้นๆ

๒. **พระพุทธานุชาด** หรือ **สาวกานุชาด** เนื้อหาของพระสูตรหรือข้อความต่อจากนิทานวจนะ เป็นต้นไปจนถึงนิคมวจนะ

๓. **นิคมวจนะ** คำลงท้ายหรือข้อสรุป ได้แก่ ข้อความต่อจากเนื้อหาของพระสูตร เช่น ข้อความที่ขึ้นต้นว่า “อิทมโวจ ภควา”

พระสูตรที่มีองค์ประกอบครบทั้ง ๓ ส่วนนี้ถือว่ามีความงาม ๓ อย่าง คือ (๑) งามในเบื้องต้นด้วยนิทานวจนะ (๒) งามในท่ามกลางด้วยเนื้อหาที่เป็นพระพุทธานุชาดหรือสาวกานุชาด (๓) งามในที่สุดด้วยนิคมวจนะ พระสิริมังคลาจารย์ ผู้รจนาคัมภีร์มัจฉลัตถปิฎกกล่าวว่า มัจฉลสูตรเป็นตัวอย่างของพระสูตรที่มีความงามครบทั้ง ๓ อย่างดังกล่าว

๔. นวักศัตถุศาสน์

คำสั่งสอนของพระศาสดามีองค์ ๙

พระสูตรแต่ละสูตรในพระสูตรตันตปิฎก ล้วนมีรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ในรูปแบบ ๙ อย่างแห่งพระพุทธพจน์ ที่มีชื่อเฉพาะว่า “นวักศัตถุศาสน์” คือ

๑. **สูตรตะ** ระเบียบคำที่เป็นความเรียงแสดงหรือบรรยายข้อธรรมให้ผู้ฟังเห็นประจักษ์ เป็นอุปมาโวหารก็มี ตั้งประเด็นปัญหาขึ้นถามแล้วตอบเองก็มี ล้วนเป็นระเบียบคำในพระสูตรทั่วไป รวมทั้งในพระวินัยปิฎก และนิกายเทส ๒ อย่าง (คือจุฬนิกายเทส และมหานิกายเทส ซึ่งเป็นผลงานของพระสารีบุตรเถระ)
๒. **เคยยะ** ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองผสมกับคำประเภทร้อยแก้ว ที่เป็นระเบียบคำในพระสูตรที่มีคาถาประพันธ์
๓. **เวยยาकरणะ** ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยแก้วล้วน ซึ่งเป็นระเบียบคำในพระอภิธรรมทั้งหมดและพระสูตรที่ไม่มีคาถาประพันธ์
๔. **คาถา** ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน ซึ่งเป็นระเบียบคำในธรรมบท (ขุ.ธ.), เถรคาถา (ขุ.เถร.), เถรีคาถา (ขุ.เถรี.)
๕. **อุทานะ** พระคาถาหรือพระดำรัสที่ทรงเปล่งด้วยพระทัยอันเปี่ยมด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณ คำประเภทเวยยาकरणะก็มี คำประเภทคาถาก็มี ที่เป็นระเบียบคำในอุทาน (มี ๘๒ สูตร)

๖. **อิติวุตตกะ** ระเบียบคำที่มีการกล่าวอ้างข้อความอื่นมาประกอบโดยมีคำว่า “วุตฺตํ เหตุ ภควตา” (สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้) เป็นคำเชื่อมความเพื่อนำเข้าสู่คาถาหรือพระพุทฺธพจน์ ที่เป็นระเบียบคำในคัมภีร์อิติวุตตกะ (มี ๑๑๐ สูตร)
๗. **ชาดก** ระเบียบคำที่มุ่งเล่าเรื่อง **บุพพริยา** ที่บำเพ็ญมาในอดีต เป็นระเบียบคำในชาดก ซึ่งเป็นคำประเภทร้อยกรองหรือคาถาล้วน
๘. **อัปภูตธัมม** ระเบียบคำที่แสดงถึงเรื่องที่นาอัศจรรย์ไม่เคยมี เป็นระเบียบคำในพระสูตรที่กล่าวถึงอัปภูตธรรม
๙. **เวทลล** ระเบียบคำแบบถาม-ตอบ ในพระสูตรที่เป็นปจฺจวาลิกะ ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตามคำทูลถาม แต่มีลักษณะสำคัญ ๒ อย่าง คือ (๑) ทูลถามเพื่อขอความรู้ (เวทะ) (๒) ผู้ทูลถามฟังแล้วพอใจตั้งใจ (ตฺถุจิ) และทูลถามต่อไปอีก เช่น จุฬเวทลลสูตร (ม.ม.), มหาเวทลลสูตร (ม.ม.), ลักกปัญหสูตร (ที.ม.พ.), สัมมาทิฏฐิสูตร (ม.ม.), มหาปุณณมสูตร (ม.อ.)

๕. พระสุตตันตปิฎกแบ่งเป็น ๕ นิกาย

คำว่า “นิกาย” แปลว่า “หมวด” หรือ “หมู่” หมายถึงหมวดหรือหมู่ของพระสูตร ที่พระสังคีติการจารย์ (พระเถระผู้ทำการสังคายนาพระธรรมวินัย) ใช้เกณฑ์การแบ่งไว้ดังนี้

๑. **ทีฆนิกาย (ที)** หมวดที่มีเนื้อความยาวมาก
๒. **มัชฌิมนิกาย (มะ)** หมวดที่มีเนื้อความยาวปานกลาง
๓. **สังยุตตนิกาย (สัง)** หมวดที่มีเนื้อความประเภทเดียวกัน
๔. **อังคุตตรนิกาย (อัง)** หมวดที่มีเนื้อความเรียงด้วยองค์ธรรม
๕. **ขุททกนิกาย (ขุ)** หมวดที่มีเนื้อความเล็กน้อยรวมกัน

๕.๑. ทีฆนิกาย เล่มที่ ๙-๑๐-๑๑

ทีฆนิกาย หมวดที่มีเนื้อความยาวมาก มีพระสูตรรวม ๓๔ สูตร แบ่งย่อยออกเป็นวรรคตอนได้ ๓ วรรค คือ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค

๑. **สีลขันธวรรค** ตอนที่ว่าด้วยกองศีล มี ๑๓ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐

๒. **มหาวรรค** ตอนใหญ่ๆ มี ๑๐ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑

๓. **ปาฏิกวรรค** ตอนปาฏิกบุตร มี ๑๑ สูตร

๕.๒. มัชฌิมนิกาย เล่มที่ ๑๒-๑๓-๑๔

มัชฌิมนิกาย หมวดที่มีเนื้อความยาวปานกลาง มี ๑๕๐ พระสูตร แบ่งเป็น ๓ หมวด ๆ ละ ๕๐ สูตร ที่เรียกว่า ปัณณาสก์ มี ๓ ปัณณาสก์ รวมเป็น ๑๕๐ สูตร คือ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒

๑. มุลปัณณาสก์ ปัณณาสก์ต้น มี ๕๐ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓

๒. มัชฌิมปัณณาสก์ ปัณณาสก์กลาง มี ๕๐ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔

๓. อุปรปัณณาสก์ ปัณณาสก์ปลาย มี ๕๐ สูตร

๕.๓. สังยุตตนิกาย เล่มที่ ๑๕-๑๖-๑๗-๑๘-๑๙

สังยุตตนิกาย หมวดประมวลเนื้อหาสาระ คือแบ่งตามเนื้อหาสาระ โดยประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระประเภทเดียวกัน จัดไว้เป็นหมวดเดียวกัน การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย มีลักษณะพิเศษไม่เหมือนในนิกายอื่น โดยแบ่งตามลำดับขั้นตอนดังนี้

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕

๑. เทวตาสังยุต เป็นคาถาประพันธ์ จัดเป็น สคาถวรรค มี ๒๗๑ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖

๒. นิทานสังยุต ธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดและการดับแห่งทุกข์ คือหลักปฏิจจสมุปบาท จัดเป็น นิทานวรรค มี ๓๓๗ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗

๓. ชันธสังยุต มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับขันธ ๕ จัดเป็น ชันธวรรค มี ๗๑๖ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๘

๔. สฬายตนสังยุต มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับอายตนะ ๖ จัดเป็น สฬายตนวรรค มี ๔๒๐ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙

๕. มัคคสังยุต กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับธรรมหมวดใหญ่ คือ โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง จัดเป็น มหาวรรค มี ๑,๐๐๘ สูตร

๕.๔. อังคุตตรนิกาย เล่มที่ ๒๐-๒๑-๒๒-๒๓-๒๔

อังคุตตรนิกาย หมวดยี่งด้วยองค์ แบ่งตามลำดับจำนวนองค์ธรรมหรือหัวข้อธรรม รวมพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมเท่ากันเข้าไว้เป็นหมวดเดียวกัน แบ่งออกเป็นนิบาต มี ๑๑ นิบาต

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐

เอกกนิบาต	รวมหมวดหัวข้อธรรม ๑ ข้อ
ทุกนิบาต	รวมหมวดหัวข้อธรรม ๒ ข้อ
ติกนิบาต	รวมหมวดหัวข้อธรรม ๓ ข้อ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑

จตุกกนิบาต	รวมหมวดหัวข้อธรรม ๔ ข้อ
------------	-------------------------

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๒

ปัญจกนิบาต	รวมหมวดหัวข้อธรรม ๕ ข้อ
ฉกนิบาต	รวมหมวดหัวข้อธรรม ๖ ข้อ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๓

สัตตกนิบาต	รวมหมวดหัวข้อธรรม ๗ ข้อ
อัฐกนิบาต	รวมหมวดหัวข้อธรรม ๘ ข้อ
นวกนิบาต	รวมหมวดหัวข้อธรรม ๙ ข้อ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๔

ทสกนิบาต	รวมหมวดหัวข้อธรรม ๑๐ ข้อ
เอกาทสกนิบาต	รวมหมวดหัวข้อธรรม ๑๑ ข้อ

๕.๕. ขุททกนิกาย เล่มที่ ๒๕-๒๖-๒๗-๒๘-๒๙-๓๐-๓๑-๓๒-๓๓

ขุททกนิกาย หมวดเล็กน้อยรวมกัน แบ่งเป็น ๑๕ คัมภีร์

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕

๑. ขุททกปาฐะ	บทสวดย่อยๆ หรือสั้นๆ
๒. อัมมปะทะ	บทแห่งธรรมที่ตรัสไว้เป็นภาษิต
๓. อุทานะ	คำที่เปล่งออกมาด้วยปิติโสมนัส
๔. อิติวุตตกะ	คำที่แสดงซ้ำกับพระสูตรก่อน
๕. สุตตนิบาต	คำประเภทร้อยกรองล้วน

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๖

๖. วิมานวัตถุ	เรื่องผู้ได้วิมาน
๗. เปตวัตถุ	เรื่องเปรต
๘. เถรคาถา	เรื่องธรรมภาษิตของพระเถระต่างๆ
๙. เถรีคาถา	เรื่องธรรมภาษิตของพระเถรีต่างๆ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗-๒๘

๑๐. ชาตกะ	เรื่องอดีตชาติของพระพุทธเจ้า
-----------	------------------------------

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙-๓๐

๑๑. จูฬนิทเทส อธิบายขยายความพระพุทฺธพจน์โดยย่อ
 มหานิทเทส อธิบายขยายความพระพุทฺธพจน์โดยพิสดาร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑-๓๒

๑๒. ปฏิสัมภิทามัคคะ ความแตกฉาน ๔ อย่าง
 ๑๓. อปทานะ ภาค ๑ ชั่วประวัติของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระเถระตอนต้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๒-๓๓

๑๓. อปทานะ ภาค ๒ ชั่วประวัติของพระพระเถระตอยปลาย และพระเถรี
 ๑๔. พุทธวงศ์ วงศ์ของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์
 ๑๕. จรียาปิฎก การบำเพ็ญบารมีของพระพุทธเจ้า

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙

พระสูตร ทิมนิกาย สิลขันธวรรค

สิลขันธวรรค หมวดว่าด้วยศีล หมายถึงประมวลเนื้อหาเกี่ยวกับศีล ๓ ประเภท คือ มหาศีล มัชฌิมศีล และจุฬศีล มี ๑๓ สูตร คือ

๑. **พรหมชาลสูตร** ว่าด้วยชายอันประเสริฐ คำว่า “ชายอันประเสริฐ” หมายถึงพระสัพพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคที่เป็นเหตุให้ทรงรู้ทวิภูติหรือลัทธิต่างๆ ซึ่งแพร่หลายอยู่ในสมัยนั้นโดยแจ่มแจ้ง และยังทรงรู้แจ้งยิ่งไปกว่านั้นอีก พระสูตรนี้ นอกจากชื่อว่าพรหมชาลสูตรแล้ว พระผู้มีพระภาคยังประทานชื่ออื่นอีก ๔ ชื่อ คือ (๑) **อิตถชาลสูตร** แปลว่า พระสูตรว่าด้วยชายแห่งประโยชน์ เพราะทรงจำแนกประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้าไว้ (๒) **ธัมมชาลสูตร** แปลว่า พระสูตรว่าด้วยชายแห่งธรรม เพราะทรงจำแนกธรรมอันเป็นแบบแผนไว้ (๓) **ทวิภูติชาลสูตร** แปลว่า พระสูตรว่าด้วยชายแห่งทวิภูติหรือลัทธิ เพราะทรงจำแนกทวิภูติหรือลัทธิต่างๆ ไว้ถึง ๖๒ ลัทธิ พระองค์ทรงเห็นว่า สมณพราหมณ์ผู้ยึดถือลัทธิเหล่านั้นกำลังถูกลัทธิที่ตนยึดถือครอบงำผูกมัดไว้ จะไพล่ขึ้นก็ไพล่อยู่ในลัทธินั้น ติดอยู่ในลัทธินั้น มีอาจหลุดพ้นไปได้ เหมือนปลาที่ถูกตาข่ายคือแหของชาวประมงครอบคลุมไว้ จะไพล่ขึ้นก็ไพล่อยู่ในตาข่ายนั้น (๔) **สังคามวิชัยสูตร** แปลว่าพระสูตรว่าด้วยดำราพิชัยสงคราม เพราะผู้ที่ได้ฟังพระสูตรนี้แล้วจะสามารถย้ายพวกมารทั้งเทวบุตรมาร ชันธมาร มัจจุมาร หรือกิเลสมาให้พ่ายแพ้ได้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ขณะทรงพักแรม ณ พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัฏฐิกา ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา โดยทรงปรารภคำติเตียนพระรัตนตรัยของปริพาชกชื่อสุปปิยะ และคำสรรเสริญพระรัตนตรัยของพรหมทัตตมาณพผู้เป็นศิษย์ ที่พวกภิกษุได้ยินแล้วนำมาสนทนากัน พระผู้มีพระภาคทรงทราบจึงตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายมิให้โกรธเมื่อถูกตำหนิติเตียน และมีให้ยินดีจนเหลือเมื่อได้รับคำสรรเสริญเยินยอ

แต่ให้พิจารณาหาสาเหตุแห่งการดิเคียนและการสรรเสริญนั้นๆ ตามความเป็นจริง แล้วชี้แจงให้เขาทราบว่าจะอะไรเป็นเรื่องจริง อะไรเป็นเรื่องเท็จ ต่อจากนั้นทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นว่า หลักธรรมของพระองค์สูงส่งกว่าลัทธิอื่นๆ ทั้ง ๖๒ ลัทธิที่แพร่หลายอยู่ในสมัยนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสสี่ ๓ ชั้น คือ (๑) จุฬศีล (ศีลอย่างเล็กน้อย) (๒) มัชฌิมศีล (ศีลอย่างกลาง) (๓) มหาศีล (ศีลอย่างใหญ่) คนทั้งหลายกล่าวสรรเสริญพระองค์ว่า ทรงงดเว้นจากข้อห้ามในจุฬศีล ๒๖ ข้อ ในมัชฌิมศีล ๑๐ ข้อ และในมหาศีล ๗ ข้อ ตรัสถึงสาเหตุที่ทำให้คนสรรเสริญพระองค์ก็อย่างหนึ่งได้แก่ พระสัพพัญญุตญาณ คือทรงรู้แจ้งธรรมะที่ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก ประณีต คัดคเนเอาด้วยเหตุผลไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต เมื่อทรงรู้แจ้งธรรมะนี้แล้ว ทรงสั่งสอนให้ผู้อื่นได้รู้ตาม ด้วยเหตุนี้คนทั้งหลายจึงกล่าวสรรเสริญพระองค์

สมณะและพราหมณ์บางพวกประกาศวาทะแสดงลัทธิ โดยปรารภขันธส่วนอดีตซึ่งเรียกว่า “ปุพพัตถกัปิกวาทะ” มี ๑๘ ลัทธิ และปรารภขันธส่วนอนาคตและปัจจุบันซึ่งเรียกว่า “อปปรันตกัปิกวาทะ” อีก ๔๔ ลัทธิ แต่เพราะพวกเขาไม่รู้ตามความเป็นจริง จึงถูกลัทธิเหล่านี้ครอบคลุมนไว้เหมือนปลาที่ถูกแหครอบคลุมนไว้มีอาจหลุดพ้นไปได้ จึงทรงถือว่า ลัทธิเหล่านี้เป็นมิจฉาทิฎฐิ

พระองค์ทรงรู้แจ้งมูลเหตุแห่งทิฎฐิเหล่านี้ และทรงรู้ด้วยว่าผู้ที่ยึดถือทิฎฐิเหล่านี้มีคติและภพเบื้องหน้าเป็นอย่างไร พระองค์จึงไม่ทรงยึดมั่นถือมั่น เมื่อไม่ทรงยึดมั่นถือมั่น จึงทรงรู้แจ้งความเกิดความดับ คุณ โทษ แห่งเวทนา และอุบายวิธีที่ทำให้สลัดเวทนา (การเสวยอารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ออกไปได้ พระองค์จึงทรงหลุดพ้น และตรัสย่ำว่า “นี่แหละธรรมะอันลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต คัดคเนเอาด้วยเหตุผลไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต” เมื่อพระองค์ทรงรู้แจ้งธรรมะนี้แล้ว ทรงสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตาม จึงเป็นเหตุให้คนทั้งหลายกล่าวสรรเสริญพระองค์ ส่วนสมณะพราหมณ์ผู้มีทิฎฐิเหล่านี้ไม่รู้ความจริง บัญญัติทิฎฐิเหล่านี้ขึ้นตามความเข้าใจของตนเอง เป็นการแสหาการดิ้นรนของคนมีตัณหา คือความทะยานอยากในสิ่งอันน่าใคร่ น่าปรารถนา ผ่านทางอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อมีตัณหาเป็นปัจจัยจึงมีอุปาทาน (ความยึดมั่นถือมั่น) เมื่อมีอุปาทานเป็นปัจจัยจึงมีภพ (ความมีความเป็น) เมื่อมีภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ (ความเกิด) เมื่อมีชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความไม่สบายกาย) โทมนัส (ความไม่สบายใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ)

๒. สามัญญผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งความเป็นสมณะ คำว่า “ความเป็นสมณะ” หมายถึงการบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงพิสูจน์ให้เห็นชัดว่าการบวชได้ผลเห็นประจักษ์ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่พระเจ้าอชาตศัตรูกษัตริย์แคว้นมคธ ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของหมอชีวก โกมารภัจ เขตกรุงราชคฤห์ ท่ามกลางภิกษุจำนวน ๑,๒๕๐ รูป ในคืนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เหตุที่ตรัสพระสูตรนี้ เพราะพระเจ้าอชาตศัตรูทูลถามว่า คนที่มีศีลปะอย่างใดอย่างหนึ่งสามารถนำมาประกอบอาชีพให้เกิดผลประจักษ์แล้วนำผลนั้นมาบำรุงเลี้ยงบิดามารดา บุตรภริยา ญาติมิตร ให้เป็นสุขสำราญได้ และนำผลบางส่วนมาบำเพ็ญทักษิณในสมณะพราหมณ์ทั้งหลายก็ได้ผลอย่างสูง คือได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ พระผู้มีพระภาคจะทรงอธิบายให้เข้าใจได้ไหมว่า การบวชให้ผลที่เห็นประจักษ์ในปัจจุบันเหมือนผลแห่งศีลปะดังกล่าว พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า การบวชมีผลมากกว่า

ในตอนต้น พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเล่าว่าได้เสด็จไปหาเจ้าลัทธิ ๖ คน คือ (๑) ครุปุณณะ กัสสปะ (๒) ครุหมักขลิ โคศาล (๓) ครุชิตะ เกสกะมพล (๔) ครุปุกะ กัจจายนะ (๕) ครุณิครนถ์ นาฏบุตร (๖) ครุสัณชัย เวลัฏฐบุตร ได้ตรัสถามปัญหาเรื่องสามัญญผล ครุทั้ง ๖ ก็ได้ทูลอธิบายลัทธิของตนให้ทรงทราบ

(๑) ลัทธิของครุปุณณะ กัสสปะ จัดอยู่ในประเภทอกิริยวาทะ คือเห็นว่า “ทำไม่เป็นอันทำ” (การกระทำไม่ส่งผลคือทำบุญไม่ได้บุญ ทำบาปไม่ได้บาป)

(๒) ลัทธิของครุหมักขลิ โคศาล จัดอยู่ในประเภทนัตถิกวาทะ คือเห็นว่า “ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย” (ความบริสุทธิ์ ความเศร้าหมอง ไม่มีเหตุปัจจัย คือหลังจากเวียนว่ายตายเกิดจนถึงที่สุดแล้ว สัตว์จักบริสุทธิ์เอง ที่เรียกว่าสังสารสุทธิ)

(๓) ลัทธิของครุชิตะ เกสกะมพล จัดอยู่ในประเภทอุจเฉทวาทะ คือเห็นว่า “ขาดสูญ” (ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล)

(๔) ลัทธิของครุปุกะ กัจจายนะ จัดอยู่ในประเภทนัตถิกวาทะ คือเห็นว่า “ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย” คือจะบริสุทธิ์ก็บริสุทธิ์เอง จะเศร้าหมองก็เศร้าหมองเอง

(๕) ลัทธิของครุณิครนถ์ นาฏบุตร จัดอยู่ในประเภทอัตตกิลมณัญญะ คือการทรมานตนเพื่อเผากิเลส และอยู่ในประเภทสัสตวาทะ คือเห็นว่า “ชีวะเที่ยง”

(๖) ลัทธิของครุสัณชัย เวลัฏฐบุตร จัดอยู่ในประเภทอมราวิกเขปวาทะ คือมีวาทะหลบเลี่ยงไม่ตายตัว

๓. **อัมพัญญสูตร** ว่าด้วยอัมพัญญมาณพ ที่ชื่ออย่างนี้เพราะเนื้อหาของพระสูตรนี้เป็นข้อโต้ตอบระหว่างพระผู้มีพระภาคกับอัมพัญญมาณพในเรื่องวรรณะ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อัมพัญญมาณพ ขณะประทับแรมอยู่ในป่า ใกล้หมู่บ้านอิจฉานังคละ เขตเมืองอุกกัฏฐะ ที่พระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่งแคว้นโกศล พระราชทานเป็นพรหมไทยให้พราหมณ์โปกขรสาติเป็นผู้ปกครอง พราหมณ์โปกขรสาติทราบวาทะพระผู้มีพระภาคเสด็จมา จึงมอบหมายให้อัมพัญญมาณพ ผู้เป็นศิษย์ไปสังเกตดูว่าเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจริงตามกิตติศัพท์เล่าลือหรือไม่ เมื่ออัมพัญญมาณพถามว่า จะสังเกตจากอะไร จึงบอกให้ตรวดดูว่า มีมหาปุริสลักษณะครบ ๓๒ ประการตามคัมภีร์มนตร์ของตนหรือไม่ แต่อัมพัญญมาณพกลับไปแสดงอาการไม่เคารพพระผู้มีพระภาค จึงได้ตรัสพระสูตรนี้เพื่อทำลายทิฏฐิมานะเรื่องการถือชั้นวรรณะ

๔. **โสณฑนทสูตร** ว่าด้วยโสณฑนทพราหมณ์ ที่ชื่ออย่างนี้เพราะเนื้อหาสำคัญของพระสูตรนี้เป็นข้อสนทนากถาม-ตอบ ระหว่างพระผู้มีพระภาคกับโสณฑนทพราหมณ์ผู้มีใจเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอยู่ก่อนแล้ว จากการได้ยินกิตติศัพท์เกี่ยวกับพุทธคุณ การสนทนากถาม-ตอบจึงเป็นไปอย่างราบรื่น ไม่มีข้อโต้แย้งจากโสณฑนทพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสแกโสณฑนทพราหมณ์ขณะประทับอยู่ที่ริมสระคัคครา เขตกรุงจัมปา เมืองหลวงของแคว้นอังคะ ซึ่งขณะนั้นขึ้นกับแคว้นมคธของพระเจ้าพิมพิสาร โสณฑนทพราหมณ์ได้รับพระราชทานเป็นพรหมไทยให้ปกครองกรุงจัมปา ฉะนั้น เมื่อได้ทราบข่าวการเสด็จมาของพระผู้มีพระภาคจึงรีบไปเฝ้าถึงที่ประทับ แม้ถูกพราหมณ์ผู้มาจากต่างถิ่นและพราหมณ์ผู้เป็นสานุศิษย์บริวารคัดค้านว่าไม่สมควรไปเฝ้า ควรให้พระผู้มีพระภาคเสด็จมาหาเอง

ก็ไม่ฟัง กลับโต้แย้ง พวกพราหมณ์เหล่านั้นว่า พระผู้มีพระภาคทรงมีคุณสมบัติยิ่งใหญ่สมควรไปเฝ้าทั้งหมดจึงพากันไปเข้าเฝ้า ขณะเข้าเฝ้าก็นึกภาวนาขอให้พระผู้มีพระภาคตรัสถามเรื่องที่ตนตอบได้เถิด จะได้ไม่เสื่อมเสียเกียรติยศ เพราะการเสื่อมเสียเกียรติศหมายถึงการเสื่อมลาภสักการะที่ควรจะได้อีกด้วย พระผู้มีพระภาคทรงทราบวาระจิตของโสมทัณฑพราหมณ์จึงตรัสถามเรื่องที่เขตอบได้คือเรื่องคุณสมบัติของพราหมณ์อันเป็นเนื้อหาสำคัญของพระสูตรนี้

๕. **กุกกัณตสูตร** ว่าด้วยกุกกัณตพราหมณ์ (กุกกัณตะ แปลว่า ฟันเหยิน) ที่ชื่ออย่างนี้ เพราะเนื้อหาสำคัญของพระสูตรนี้เป็นข้อสนทนาระหว่างพระผู้มีพระภาคกับกุกกัณตพราหมณ์ โดยกุกกัณตพราหมณ์เป็นผู้ถาม พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสตอบ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่กุกกัณตพราหมณ์ขณะประทับอยู่ในสวนอัมพลัฏฐิกา ใกล้หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อชาณุมัต แคว้นมคธ ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารพระราชทานหมู่บ้านนี้เป็นพรหมไทยให้กุกกัณตพราหมณ์ปกครอง ขณะที่พระผู้มีพระภาคเสด็จแวะไปประทับที่นั่น กุกกัณตพราหมณ์กำลังเตรียมการจัดทำพิธีบูชามหาญญ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ ประการ เพื่อความสุขความเจริญของตนเองและประชาชนในหมู่บ้านของเขา โดยเตรียมสัตว์ไว้ฆ่าบูชาญ คือ วัวเพศผู้ ลูกวัวเพศผู้ ลูกวัวเพศเมีย แพะ และแกะ อย่างละ ๗๐๐ ตัว เนื่องจากตนไม่ทราบว่าจะทำพิธีนี้อย่างไรแน่ และทราบว่าพระผู้มีพระภาคทรงทราบดี ฉะนั้น เมื่อทราบจากพวกพราหมณ์ทั้งหลายว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จมาประทับอยู่ที่สวนอัมพลัฏฐิกาแล้ว จึงได้ออกไปเฝ้า แม้จะถูกพราหมณ์หลายร้อยคนที่มาพักเพื่อรับทานในพิธีบูชามหาญญนั้นคัดค้านว่า ไม่สมควรไปเฝ้า ควรให้พระผู้มีพระภาคเสด็จมาหาเอง กุกกัณตพราหมณ์ก็ได้ยกเอาพุทธคุณขึ้นมาอ้างลบล้างเหตุผลของพวกพราหมณ์ทำนองเดียวกับที่โสมทัณฑพราหมณ์กล่าวอ้าง

๖. **มหาลิสูตร** ว่าด้วยเจ้าลิจจวีชื่อมหาลิ คำว่า “เจ้าลิจจวี” เป็นชื่อรวมของกษัตริย์ผู้ครองแคว้นวัชชี ซึ่งมีกรุงเวสาลีเป็นเมืองหลวง แคว้นนี้ ปกครองโดยระบอบสามัคคีธรรมหรือสาธารณรัฐ จึงมีกษัตริย์หลายองค์ร่วมกันปกครอง บางครั้งมีถึง ๗,๗๐๗ องค์ เจ้าลิจจวีที่กล่าวถึงในพระสูตรนี้มีพระนามว่า โกฎฐัททะ (แปลว่า ปากแหวง) ส่วนคำว่า “มหาลิ” เป็นชื่อโคตรหรือสกุล พระผู้มีพระภาคทรงเรียกเจ้าลิจจวีองค์นี้ตามชื่อโคตรว่า มหาลิ โดยตลอด และที่ชื่อว่า มหาลิสูตร เพราะเนื้อหาสำคัญของพระสูตรนี้เป็นข้อสนทนาระหว่างพระผู้มีพระภาคกับเจ้าลิจจวีองค์นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่เจ้ามหาลิหรือเจ้าโกฎฐัทธลิจจวี ขณะประทับอยู่ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ในวันนั้น นอกจากคณะของเจ้ามหาลิแล้ว ยังมีคณะพราหมณ์ทูตจากแคว้นโกศล และคณะพราหมณ์ทูตจากแคว้นมคธมาเฝ้าด้วย เมื่อคณะพราหมณ์ทูตทั้ง ๒ คณะสนทนากับพระผู้มีพระภาคเสร็จแล้วก็นั่งอยู่ในที่ประชุมนั้น ต่อจากนั้น เจ้ามหาลิได้ทูลถามปัญหาเรื่องดาตัพพหุทิพย์

๗. **ชาลียสูตร** ว่าด้วยชาลียปริพาชก ที่ชื่ออย่างนี้ เพราะเนื้อหาของพระสูตรนี้เป็นข้อสนทนาโต้ว่าทเถกันระหว่างพระผู้มีพระภาคกับชาลียปริพาชกและเพื่อนของเขาชื่อมณฑิยะ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่นักบวชนอกพระพุทธศาสนา ๒ รูป คือ มณฑิยะปริพาชกและชาลียปริพาชก ขณะประทับอยู่ ณ โสฬิตาราม เขตกรุงโกสัมพี แคว้นวัชชี นักบวช ๒ รูปนั้นเข้าไปเฝ้าเพื่อโต้ว่าทเถกับพระผู้มีพระภาคเรื่องชีวะ (วิญญาณอมตะหรืออาตมัน) กับสรีระ (ร่างกาย) ซึ่งเป็นปัญหาทางอภิปรายญา

๘. มหาสีหนาทสูตร ว่าด้วยการบ้นลือสีหนาท คำว่า “การบ้นลือสีหนาท” คือการกล่าวอย่างองอาจกล้าหาญดังพญาราชสีห์คำราม เนื้อความในพระสูตรนี้เป็นพระพุทธานุญาตที่ประกาศท้าทายให้ผู้รู้สอบสวนดูได้ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่อเจลกัสสปะ (นักบวชเปลือย) ขณะประทับอยู่ ณ กัณณกถมฤคทายวัน เขตเมืองอุชุนญา แคว้นโกศล ที่ตรัสพระสูตรนี้ เพราะอเจลกัสสปะทูลถามว่าจริงหรือไม่ที่มีผู้กล่าวว่า พระสมณโคดมทรงดำหนิตะทุกชนิด ทรงคัศ้านและชี้โทษของผู้บำเพ็ญตบะทุกคนว่าเป็นผู้มีอาชีวะเศร้าหมองโดยส่วนเดียว

๙. โปฏฐปาทสูตร ว่าด้วยโปฏฐปาทะปริพาชก ที่ชื่ออย่างนี้ เพราะเนื้อหาสำคัญของพระสูตรนี้เป็นข้อสนทนาระหว่างพระผู้มีพระภาคกับโปฏฐปาทะปริพาชก พระผู้มีพระภาคตรัสแก่โปฏฐปาทะปริพาชก ณ มัลลิการาม ซึ่งเป็นที่พักของนักบวชรูปนี้กับคณะประมาณ ๓,๐๐๐ รูป เขตกรุงสาวัตถี แคว้นโกศล ขณะที่พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปนั้น โปฏฐปาทะปริพาชกและบริษัทกำลังสนทนากันอย่างอึกทึก พอเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จมา โปฏฐปาทะปริพาชกจึงสั่งให้บริษัทหยุดสนทนา เมื่อได้ทักทายต้อนรับพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้ทูลถามปัญหาที่ตนและบริษัทสงสัยมานาน คือปัญหาเรื่องอภิธัมมัญญานิโรธ (การดับสัญญาที่ยิ่งใหญ่)

๑๐. สุกุมสูตร ว่าด้วยสุกมาณพ ที่ชื่ออย่างนี้ เพราะเนื้อหาสำคัญของพระสูตรนี้เป็นข้อสนทนาระหว่างท่านพระอานนกับสุกมาณพ บุตรของโคเทยยพราหมณ์ บ้านตุมภี ใกล้กรุงสาวัตถี ท่านพระอานนแสดงแก่สุกมาณพ ณ บ้านของสุกมาณพ หลังจากพระผู้มีพระภาคปรินิพพานไปแล้วไม่นาน ต่างกับพระสูตรชื่อเดียวกันนี้ใน มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปัณณาสก์ เพราะพระสูตรนั้นพระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสแก่มาณพผู้นี้ เนื้อเรื่องที่ตรัสก็ต่างกัน

๑๑. เกวัญญสูตร ว่าด้วยเกวัญญคหบดี ที่ชื่ออย่างนี้ เพราะเนื้อหาของพระสูตรนี้เป็นข้อสนทนาระหว่างพระผู้มีพระภาคกับเกวัญญคหบดี พระผู้มีพระภาคตรัสแก่เกวัญญคหบดี ขณะประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี หรือที่เรียกว่า ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาลันทา เกวัญญคหบดีเป็นพุทธศาสนิกชนผู้มีความปรารถนาอย่างแรงกล้า ที่จะให้ชาวาลันทาหันมานับถือพระพุทธศาสนาโดยทั่วกัน จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลให้รับสั่งแก่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งผู้ชำนาญทางการแสดงปาฏิหาริย์ไปแสดงปาฏิหาริย์ให้ชาวเมืองนั้นชม พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสพระสูตรนี้

๑๒. โลหิจจสูตร ว่าด้วยโลหิจจพราหมณ์ ที่ชื่ออย่างนี้ เพราะเนื้อหาของพระสูตรนี้เป็นข้อสนทนาระหว่างพระผู้มีพระภาคกับโลหิจจพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคตรัสแก่โลหิจจพราหมณ์ ขณะทรงแหวะผักในหมู่บ้านสาละวดีกา (หมู่บ้านที่มีต้นสาละเป็นรั้ว) แคว้นโกศล ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานเป็นพรหมไทยให้โลหิจจพราหมณ์ปกครอง ทรงแสดงพระสูตรนี้เพื่อแก้ความเห็นผิดของโลหิจจพราหมณ์

๑๓. เดวิชชสูตร ว่าด้วยไตรเพท ซึ่งเป็นชื่อคัมภีร์สำคัญของศาสนาพราหมณ์ คือ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท พระผู้มีพระภาคตรัสแก่มาณพ ๒ คน คือ วาเสฏฐมาณพและภาร์ทวาชมาณพ ขณะประทับอยู่ ณ อัมพวัน ใกล้ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี เหนือหมู่บ้านพราหมณ์ชื่อมนสาภุจ แคว้นโกศล เหตุที่ตรัสพระสูตรนี้เพราะมาณพทั้งสองเข้าไปเฝ้าทูลถาม เรื่องทางไปสู่พรหมโลกที่ตกลงกันไม่ได้ว่าทางไหนเป็นทางตรง

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐

พระสูตร ที่มณิกาย มหาวรรค

มหาวรรค ว่าหมวดหมวดใหญ่ คำว่า “หมวด” ในที่นี้หมายถึงหมวดย่อยของนิกาย คือ เป็นตอนหนึ่งของที่มณิกาย มหาวรรค แปลว่า หมวดยาว มี ๑๐ พระสูตร คือ

๑. **มหาปทานสูตร** ว่าด้วยตำนานใหญ่ หรือชีวประวัติใหญ่ของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ ขึ้นนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภเรื่องบุพเพนิวาสญาณ (ความรู้เรื่องชีวิตของคนสมัยก่อน) ของพระองค์ ที่ภิกษุเหล่านั้นนำมาสนทนากันที่หอรั้ง ซึ่งอยู่ใกล้กัณเฑียรนิคม ในพระเชตวัน

๒. **มหานิทานสูตร** ว่าด้วยสิ่งที่เป็นต้นเหตุใหญ่ คำว่า “ต้นเหตุใหญ่” ในที่นี้หมายถึง ปฏิจสุมุบาท หรือกฎปัจจัยการ คือการที่สิ่งทั้งปวงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น ซึ่งเป็นเนื้อหาสาระของพระสูตรนี้ ขึ้นนี้จึงตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุชื่อกัมมาสถัมมะ แคว้นกุรุ เพื่อทรงแก้ความเข้าใจผิดของพระเถระ คือ ท่านกราบทูลว่าน่าแปลกที่ปฏิจสุมุบาทซึ่งเป็นธรรมลึกซึ่งสุดจะคาดคะเนได้ แต่สำหรับท่านกลับเป็นธรรมง่าย ๆ พระผู้มีพระภาคทรงห้ามมิให้พูดเช่นนี้ แล้วทรงอธิบายรายละเอียดให้ฟัง

๓. **มหาปริณิพพานสูตร** ว่าด้วยมหาปริณิพพาน หมายถึงการเสด็จดับขันธปริณิพพานของพระผู้มีพระภาค ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดสำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ขึ้นนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระสูตรนี้เป็นบันทึกประมวลลำดับเหตุการณ์และพระธรรมเทศนาในขบวนเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้ายของพระผู้มีพระภาค ตลอดจนเหตุการณ์ในวันเสด็จดับขันธปริณิพพาน การถวายพระเพลิง การแจกพระบรมสารีริกธาตุ และการสร้างพระสถูป สันนิษฐานกันว่า พระสูตรนี้ พระธรรมสังคหการจารย์ครั้งปฐมสังคายนาจัดทำขึ้น นับเป็นพระสูตรที่ยาวที่สุด

๔. **มหาสุทฺถสณสูตร** ว่าด้วยพระเจ้ามหาสุทฺถสณะ ขึ้นนี้ตั้งตามชื่อบุคคลในเนื้อหาของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับที่สิหไสยาบนเตียงภายใต้คางไม้สาละทั้งคู่ในวันปริณิพพาน เพื่อทรงอธิบายให้พระเถระเข้าใจว่า ทำไมพระองค์เสด็จมาปริณิพพานที่กรุงกุสินาราที่พระเถระเรียกว่า เมืองเล็ก เมืองดอน และเมืองกิ่ง พระสูตรนี้เป็นส่วนขยายตอนว่าด้วยอดีตเคยเป็นพระเจ้าจักรพรรดินามว่ามหาสุทฺถสณะในมหาปริณิพพานสูตร

๕. **ชนวสสสูตร** ว่าด้วยชนวสสยัถ์ คือ อดีตชาติของพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ ขึ้นนี้ตั้งตามชื่อบุคคลในเนื้อหาของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับอยู่ ณ ตำหนักอัฐิในนาทิกคาม เขตแคว้นวัชชี เมื่อครั้งเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้าย โดยทรงปรารภคำกราบทูลเลียบเคียงของท่านพระอานนท์ พระสูตรนี้นับเป็นส่วนขยายอีกส่วนหนึ่งของมหาปริณิพพานสูตร คือส่วนขยายตอนทรงพยากรณ์คดีและอภิสมปรายภพของชาวบ้านนาทิกคาม เป็นต้น

๖. มหาโควินทสูตร ว่าด้วยมหาโควินทพราหมณ์ ซึ่งนี้ตั้งตามชื่อบุคคลในเนื้อหาของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ปัญจสิขะคันธรรพบุตร ขณะประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ โดยทรงปรารภคำกราบทูลของปัญจสิขะคันธรรพบุตร

๗. มหาสมยสูตร ว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา ซึ่งนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ขณะประทับอยู่ ณ ป่ามทวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ โดยทรงปรารภการประชุมกันของเทวดา มาร และพรหมจาก ๑๐ โลกธาตุ หรือหมื่นจักรวาล เพื่อมาเฝ้าพระองค์และชมปฏิบัติของภิกษุสงฆ์

๘. ลักกปัญหสูตร ว่าด้วยปัญหาของท้าวสักกะ ซึ่งนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท้าวสักกะ ขณะประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละ ที่ภูเขาวะทียกะ ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพลันท์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ เพื่อทรงตอบปัญหาของท้าวสักกะ

๙. มหาสติปัฏฐานสูตร ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานสูตรใหญ่ ซึ่งนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกรุงชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกुरु โดยทรงปรารภพุทธบริษัทชาวกัมมาสธัมมนิคมว่ามีความสนใจในการเจริญสติปัฏฐานกันอย่างมาก แม้พวกทาส กรรมกร และบริวารชน ก็พูดกันแต่เรื่องสติปัฏฐาน

๑๐. ปายาสิราชญญสูตร ว่าด้วยเจ้าปายาสี ซึ่งนี้ตั้งตามชื่อบุคคลในเนื้อหาของพระสูตร ท่านพระกุมารกัสสปะแสดงแก่เจ้าปายาสี ผู้ครองเมืองเสตัพพนคร ขณะแวะพักอยู่ที่ป่าไม้สีเขียวทางทิศเหนือของเสตัพพนคร แคว้นโกศล เพื่อทำลายมิจฉาทิฎฐิหรือความเห็นผิดของเจ้าปายาสี

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑

พระสูตร ที่มณิกาย ปาฏิภวรรค

ปาฏิภวรรค ว่าด้วยนักบวชเปลี่ยชื่อปาฏิภบุตรเป็นต้น มี ๑๑ พระสูตร คือ

๑. ปาฏิภสูตร ว่าด้วยนักบวชเปลี่ยชื่อปาฏิภบุตร ซึ่งเป็นคนที่ ๓ ในจำนวนนักบวชเปลี่ย ๓ คนที่ปรากฏในพระสูตรนี้ นักบวชเปลี่ยอีก ๒ คน คือ (๑) โกรักขัตติยะ (๒) กฬารัมฆกะ ซึ่งนี้จึงตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภคควโคตรปริพาชก ณ อารามของปริพาชก ซึ่งตั้งอยู่ในเขตอนุปิยนนิคม แคว้นมัลลสะ โดยทรงปรารภคำถามของภคควโคตรปริพาชก เรื่องเจ้าสุนัขขัตตะ ลิจฉวีบุตรลาสิกขา จึงทรงเล่าสาเหตุที่สุนัขขัตตะ ลิจฉวีบุตร ลาสิกขาให้ฟังอย่างละเอียด

๒. อุทุมพริกสูตร ว่าด้วยการบ้นลือสีหนาทที่อุทุมพริกการาม ซึ่งอยู่ในเขตกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ซึ่งนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่นิโครธปริพาชกและคณะ ณ อุทุมพริกการาม ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกปริพาชก เพื่อจะทรงปราบมิจฉาทิฎฐิของนิโครธปริพาชก

๓. **จักรกัณฐสูตร** ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งหมายถึงกษัตริราชผู้ได้รับมรธาภิเษกแล้ว ทรงประพาศธรรมที่เรียกว่า “จักรวรรดิวัตร” อันเป็นเหตุให้แก้ว ๗ ประการ มีจักรแก้วเป็นต้นเกิดขึ้น และทรงใช้จักรนี้แผ่พระราชอาณาจักร ปราบปรบภัยจนมีเมืองขึ้นทั้ง ๔ ทิศ ชื่อนี้จึงตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ที่เมืองมาตุลา แคว้นมคธ โดยทรงประสงค์ให้ผู้ฟังฟังตนฟังธรรม ไม่ฟังสิ่งอื่น เพราะการฟังตนฟังธรรมทำให้เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ โภคะ และพละ ทำให้มารขัดขวางความเจริญไม่ได้

๔. **อัครัญญสูตร** ว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่สามเณรชื่อว่าเสฏฐะและสามเณรชื่อการทวชะ ขณะประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขาไมคารมาตาในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี เพื่อทรงชี้แจงให้เข้าใจว่า พวกพราหมณ์ไม่รู้เรื่องเก่าหรือความเป็นมาของวรรณะ ๔ ตามความเป็นจริง

๕. **สัมปสาทนียสูตร** ว่าด้วยความเลื่อมใสยิ่งในพระผู้มีพระภาค หมายถึงความเลื่อมใสของท่านพระสารีบุตรที่บันลือลีลนาท ประกาศพระพุทธานุคุณด้วยอาสภิวาจา ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ชื่อนี้จึงตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระสูตรนี้ ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้แสดง ณ เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาฬันทา (นาลันทา) แคว้นมคธ เพื่อกราบทูลความรู้สึกลำบากในพระมหากุณาธิคุณ ที่พระผู้มีพระภาคประทานแก่ท่านและความเลื่อมใสอันยิ่งใหญ่ที่ท่านมีต่อพระองค์

๖. **ปาสาทิกสูตร** ว่าด้วยเหตุให้เกิดความเลื่อมใส ชื่อนี้ตั้งตามคำกราบทูลของท่านพระอุปัชฌายะ กล่าวคือ เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมบรรยายเรื่องนี้จบลง ท่านพระอุปัชฌายะซึ่งยืนถวายงานพัดอยู่ ณ เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระองค์ เกิดความเลื่อมใสอย่างยิ่งจนทนไม่ได้ จึงกราบทูลแสดงความรู้สึกของท่านออกมาและทูลถามว่า ธรรมบรรยายนี้ ชื่ออะไร ตรัสตอบว่า ชื่อปาสาทิกะ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระจุณทะ สมณทูตเทศและท่านพระอาณนท์ ขณะประทับอยู่ ณ ปราสาทในอัมพวันของพวกเวฬุวนายาสิกยะ แคว้นลัทธิกะ โดยทรงปรารภคำกราบทูลของท่านพระจุณทะและท่านพระอาณนท์ เรื่องการแตกสามัคคีของพวกนิครนถ์หลังจากนิครนถ์นาฏบุตรดับขันธได้ไม่นานนัก

๗. **ลักษณะสูตร** ว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นทราบความเป็นมาของลักษณะมหาบุรุษของพระองค์เอง

๘. **สิงคาลกสูตร** ว่าด้วยสิงคาลกมาณพ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลในพระสูตร อนึ่ง ในบางแห่งเรียกชื่อพระสูตรต่างออกไป เช่น สิงคาลสูตรก็มี ลีคาโลวาทสูตรก็มี สิงคาโลวาทสูตรก็มี ทั้ง ๒ ชื่อสุดท้ายนี้ แปลว่า ว่าด้วยพระโอวาทที่ทรงแสดงแก่ลีคาลหรือสิงคาลกมาณพ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่มาณพชื่อสิงคาลกะ (ลีคาละบ้าง สิงคาละบ้าง) ขณะเสด็จออกจากพระเวฬุวันจะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ เพื่อทรงแนะนำให้ไว้ทิศตามแบบของอริยวินัย (แบบพุทธ)

๙. **อาฏานาฏิยสูตร** ว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร อาฏานาฏิยะ เป็นชื่อพระปริตร หรือบทสวดมนต์บทหนึ่ง เหมือนรัตนปริตร ขันธปริตร โมรปริตร

ธชัคคปริตร องคุลิมาลปริตร เป็นต้น ซึ่งนิยมใช้เจริญพระพุทธมนต์ในพิธีกรรมต่างๆ อาภานาฏิยะ ตั้งตามชื่อเมืองอาภานาฏา ในอุตตรกุรุทวีปที่ท้าวเวสวัณมหาราชปกครองอยู่ พระสูตรนี้ ท้าวเวสวัณมหาราช หรือท้าวภูเวระ ในนามของท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์ ได้สาธยายถวายพระผู้มีพระภาค ขณะประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ เพื่อขอให้พระองค์ทรงเรียนไว้และตรัสบอกแก่ภิกษุภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย สำหรับใช้ป้องกันตัว มิให้พวกอสูรผู้ไม่นับถือพระพุทธศาสนา มาทำอันตรายได้ พระองค์ทรงรับและทรงอนุญาตให้พุทธบริษัทใช้เป็นมนต์เครื่องรักษาสืบมาจนบัดนี้

๑๐. **สังคีติสูตร** ว่าด้วยการสังคายนา ขึ้นนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระสูตรนี้ ท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ณ ท้องพระโรงหลังใหม่ ชื่ออุพพตกะของพวกเจ้ามัลละ เขตกรุงปาวา แคว้นมัลละ โดยมีพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ด้วย สาเหตุที่ท่านพระสารีบุตรแสดงพระสูตรนี้มีว่า ก่อนหน้านั้น นิครนถ์นาฏบุตร หรือศาสตมาหาวีระของศาสนาเซนได้ดับขันธ ณ กรุงปาวา หลังจากศาสดาดับขันธ สาวกของท่านก็แตกสามัคคีกันเป็น ๒ ฝ่าย ท่านพระสารีบุตรจึงยกเหตุการณ์นี้ขึ้นปรารภว่า เป็นเพราะศาสดาสอนไว้มิได้ จึงทำให้สาวกตีความคำสอนแตกต่างกัน ส่วนพระธรรมวินัยของพระศาสนานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนไว้ดีแล้ว และเสนอให้เพื่อนพรหมจารีของท่านร่วมกันสังคายนาพระธรรมวินัยนี้ เพื่อให้ดำรงอยู่ได้นาน ไม่ควรทะเลาะวิวาทกันในเรื่องพระธรรมวินัย

๑๑. **ทสุตตรสูตร** ว่าด้วยธรรม ๑ ถึง ๑๐ ประการ ขึ้นนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร คำว่า “ทสุตตระ” มาจากคำ ๒ คำ คือ ทส แปลว่า ๑๐ และ อุตตร แปลว่า ยิ่ง, เหนือ, เปื้องบน เป็นต้น เมื่อรวมกันแปลว่า ยิ่งกว่า ๑๐ เกิน ๑๐ หรือสูงสุด ท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป ขณะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปพัก ณ ฝั่งสระโบกขรณีชื่อคัคครา ใกล้กรุงจัมปา (นครหลวงของแคว้นอังคะซึ่งขณะนั้นขึ้นกับแคว้นมคธ) เพื่อให้ภิกษุเหล่านั้นทำที่สุดทุกข์ บรรลุพระนิพพาน ดังที่ท่านยกขึ้นเป็นนิยกเขปนทว่า “เราจักกล่าวทสุตตรสูตร อันเป็นธรรมเครื่องปลดปล่อยกิเลสเครื่องร้อยรัด เพื่อบรรลุพระนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์”

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒

พระสูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์

มัชฌิมนิกาย หมวดหรือหมู่พระสูตรขนาดปานกลาง คือ ไม่ยาวมากเหมือนพระสูตรทั้งหลายในทีฆนิกาย มี ๓ หมวด คือ (๑) มูลปัณณาสก์ปัณณาสก์ต้น มี ๕๐ พระสูตร (๒) มัชฌิมนปัณณาสก์ ปัณณาสก์กลาง มี ๕๐ พระสูตร (๓) อุปรปัณณาสก์ ปัณณาสก์ปลาย มี ๕๒ พระสูตร

มูลปัณณาสก์ มี ๕ วรรคๆ ละ ๑๐ พระสูตร ขอยกมาพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑. มูลปริยายวรรค มี ๑๐ สูตร

๑. **มูลปริยายสูตร** ว่าด้วยมูลเหตุแห่งธรรม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุ ๕๐๐ รูป ขณะประทับอยู่ ณ สุกวัน เขตเมืองอุกกัฏฐา เหตุที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ คัมภีร์ปัญจสุทธานันเป็น

อรรถกถามัชฌิมนิกาย อธิบายไว้ว่า ทรงปรารภความเมาในปริยัติของภิกษุเหล่านั้น ทรงแสดงพระสูตรนี้เพื่อทำลายมานะ (ความถือตัว) อันเกิดจากความเมาในปริยัตินั้น

๒. **สัพพาสวสูตร** ว่าด้วยอุบายกำจัดอาสวะทั้งปวง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เหตุที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ คัมภีร์ปัญจสุทธานิธิบายว่า เพราะทรงประสงค์ให้ภิกษุเหล่านั้น กำจัดอุปกิเลสของตนให้หมดสิ้นไป เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทปรัจฉาสยะ คือทรงแสดงตามอัธยาศัยของผู้อื่น

๓. **ธัมมทายาทสูตร** ว่าด้วยทายาทแห่งธรรม พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภลาภสักการะเป็นอันมากที่เกิดขึ้นแก่พระองค์และภิกษุสงฆ์ในขณะนั้นว่า จะเป็นเหตุให้ภิกษุบางพวกยึดติดในลาภสักการะเหล่านั้น เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทอตัปปัตติกะ

๔. **ภยเกรวสูตร** ว่าด้วยความขลาดกลัว พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ชาณุสโสนิพราหมณ์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เหตุเกิดแห่งพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปุจฉาลิกะ คือทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของผู้ถาม

๕. **อนังคนสูตร** ว่าด้วยบุคคลผู้ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน คือ ราคะ โทสะ โมหะ หรือกิเลสที่เป็นมลทินใจ ท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายมีท่านพระมหาโมคคัลลานะร่วมอยู่ด้วย โดยปรารภภิกษุบางรูปในกลุ่มนั้นผู้ไม่ได้บวชด้วยศรัทธา เป็นคนโอ้อวดและประพฤติชั่วต่างๆ ดังที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวไว้ใน ตอนท้ายของพระสูตรนี้ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทปรัจฉาสยะ

๖. **อากังเขยยสูตร** ว่าด้วยความหวัง ๑๗ ประการ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยที่ภิกษุเหล่านั้นมิได้ทูลอาราธนา หรือทูลถามปัญหาาก่อน เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทอตัตฺตชฌาสยะ คือ ทรงแสดงตามพระอัธยาศัยของพระองค์เอง

๗. **วัตถุปมสูตร** ว่าด้วยข้ออุปมาด้วยผ้า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ซึ่งมีสุนทริกการทวาชปริพาชกนั่งฟังอยู่ด้วย และทรงทราบวาปริพาชกนี้เชื่อถือลัทธิินหานุสสุติ คือ เชื่อว่าความบริสุทธิ์มิได้เพราะการอาบน้ำลอยบาป จึงทรงแสดงธรรมให้เป็นไปตามอัธยาศัยของปริพาชกนี้ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทปรัจฉาสยะ

๘. **สัลเลขสูตร** ว่าด้วยธรรมเครื่องขัดเกลาภิเลส พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระมหาจุณทะที่ทูลถามเรื่องทวิญญูและการสลัดทิ้งทวิญญู ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทปุจฉาลิกะ

๙. **สัมมาทิฏฐิสูตร** ว่าด้วยสัมมาทิฏฐิ ท่านพระสารีบุตรแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายขณะพักอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยยกคำกล่าวของคนทั้งหลายขึ้นเป็นอุทเทสนัย เพื่อสนทนาธรรมกับภิกษุทั้งหลายที่มาจากที่ต่างๆ เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทปุจฉาลิกะ

๑๐. **มหาสติปัฏฐานสูตร** ว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานสูตรใหญ่ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่

ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกรุง ชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกรุง โดยทรงปรารภพุทธบริษัทชาวกัมมาสธัมมนิคมว่า มีความสนใจในการเจริญสติปัฏฐานกันอย่างมาก แม้พวกทาส กรรมกร และบริวารชนก็พูดกันแต่เรื่องสติปัฏฐาน เหตุเกิดของพระสูตรนี้ จัดอยู่ในประเภทปรัชญาสาละ

นอกจากนี้ ในมูลปัณณาสก์ยังมีอีก ๔ วรรคๆ ละ ๑๐ สูตร ดังนี้

๒. สีนหาทวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. จุฬสีนหาทสูตร	๒. มหาสีนหาทสูตร
๓. มหาทุกขักขันธสูตร	๔. จุฬทุกขักขันธสูตร
๕. อนุมานสูตร	๖. เจโตศีลสูตร
๗. วณปัตถสูตร	๘. มธูปินทิกสูตร
๙. เทวธาวิตกกสูตร	๑๐. วิตกกถัสถฐานสูตร

๓. โอปัมมวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. กกจูปมสูตร	๒. อลคัทพมสูตร
๓. วัมมิกสูตร	๔. รถวินิตสูตร
๕. นิวาปสูตร	๖. ปาสราลีสูตร
๗. จุฬหัตถิปโทปมสูตร	๘. มหาหัตถิปโทปมสูตร
๙. มหาสารโปมสูตร	๑๐. จุฬสารโปมสูตร

๔. มหายมกวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. จุฬโคสิงคสูตร	๒. มหาโคสิงคสูตร
๓. มหาโคपालสูตร	๔. จุฬโคपालสูตร
๕. จุฬสัจจกสูตร	๖. มหาสัจจกสูตร
๗. จุฬตันหาสังขยสูตร	๘. มหาตันหาสังขยสูตร
๙. มหาอัธสปรสูตร	๑๐. จุฬอัธสปรสูตร

๕. จุฬยมกวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. สาเลยยกสูตร	๒. เวรัญชกสูตร
๓. มหาเวทลลสูตร	๔. จุฬเวทลลสูตร
๕. จุฬธัมมสมาทานสูตร	๖. มหาธัมมสมาทานสูตร
๗. วิมังสกสูตร	๘. โกธัมพยสูตร
๙. พรหมนิมัตตนิกสูตร	๑๐. มارتตชเนยสูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๓

พระสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์

มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ มี ๕ วรรคๆ ละ ๑๐ สูตร ดังนี้

๑. คหปติวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

คหปติวรรค หมวดว่าด้วยคหบดี ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๒,๔,๖ และที่ ๑๐ มี ๑๐ สูตร คือ

๑. **กัณทรกสูตร** ว่าด้วยปริพาชกชื่อกัณทรกะ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคล ที่ปรากฏในพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ใกล้สระโบกขรณีชื่อคัคครา เขตกรุงจัมปา เมืองหลวงของแคว้นอังคะ โดยทรงปรารภกัณทรกปริพาชกที่คาดเดาพระสัพพัญญุตญาณ ทั้งๆ ที่ตนไม่มีญาณที่สามารถกำหนด อดีต อนาคต และปัจจุบัน เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปรัชญาสยะ คือ แสดงตามอัธยาศัยผู้อื่น (ม.ม.อ. ๒/๒)

๒. **อัญญนาครสูตร** ว่าด้วยคหบดีชาวอัญญนาคร ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลที่เรียกตามภูมิลำเนา ในที่นี้หมายถึง ทสมคหบดี ท่านพระอานนท์แสดงแก่ทสมคหบดีชาวอัญญนาคร ขณะพักอยู่ ณ เวฬุคาม เขตกรุงเวสาลี เหตุเกิดแห่งพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปุจฉาวลิกะ คือแสดงเพื่อตอบ ปัญหาของผู้ถาม

๓. **เสขปฏิบัติสูตร** ว่าด้วยข้อปฏิบัติของพระเสขะ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร ซึ่งว่าด้วยข้อปฏิบัติของพระเสขะ หรือเสขปฏิบัติ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านพระอานนท์แสดงแก่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ ขณะประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เพื่อเป็นมงคลแก่ท้องพระโรงหลังใหม่ของพวกเจ้าศากยะ

คัมภีร์ปัญญาสุทนีอธิบายว่า เหตุที่พระผู้มีพระภาคทรงเลือกท่านพระอานนท์ เป็นผู้แสดงเพราะทรงเห็นว่า เจ้าศากยะเหล่านั้นมีความเลื่อมใสในท่านพระอานนท์ ประสงค์จะฟังธรรมกถาจากท่านพระอานนท์ซึ่งเป็นพระประยูรญาติ (ม.ม.อ. ๒/๒๒) เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปรัชญาสยะ

๔. **โปตลียสูตร** ว่าด้วยคหบดีชื่อโปตลียะ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่โปตลียคหบดี ที่เข้าไปเฝ้าพระองค์โดยบังเอิญ ขณะประทับอยู่ ณ อาปณนิคม แคว้นอังคตตราปะ โดยทรงปรารภอาการไม่เคารพของคหบดีนั้น คือ การยืสนทนากับพระองค์ เมื่อทรงเชิญให้นั่งด้วยพระดำรัสว่า “คหบดี” เขาก็โกรธเพราะเข้าใจว่าตนเป็นนักบวช

คัมภีร์ปัญญาสุทนีอธิบายว่า โปตลียคหบดีถือตัวว่าเป็นนักบวช เพราะได้ตั้งเจตนาว่าขอเป็นสมณะหรือบรรพชิต(บวชด้วยใจ) (ม.ม.อ. ๒/๓๒) เขาคิดว่า พระผู้มีพระภาคควรเรียกเขาว่า บรรพชิตหรือสมณะ แต่กลับเรียกว่า คหบดี (ผู้เป็นใหญ่ในเรือน) เขาก็รู้สึกโกรธและน้อยใจ กล่าวหาพระผู้มี

พระภาคว่า ใช้พระดำรัสที่ไม่เหมาะสม เพราะเขาเลิกทำงานทุกอย่าง ตัดขาดโฆหารทุกอย่างแล้ว คือ บวชเป็นบรรพชิตแล้ว

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสถามถึงการตัดขาดโฆหารของเขา แล้วทรงแสดงการตัดขาดโฆหารใน อริยวินัยให้ฟัง เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปรัชมาสยะ

๕. **ชีวกสูตร** ว่าด้วยหมอชีวกโกมารภัจ์ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่หมอชีวกโกมารภัจ์ ขณะประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของหมอชีวกโกมารภัจ์ เขตกรุงราชคฤห์ เพื่อทรงตอบปัญหา เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปุจฉาลิกะ

๖. **อุปาลิวาสสูตร** ว่าด้วยวาทีของคหบดีชื่ออุปาลี ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร คือ กล่าวถึงการได้วาทีระหว่างอุปาลีคหบดีกับพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่นิครนถ์ชื่อ ทิมตปัสสีและอุปาลีคหบดี ขณะประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาลันทา คือในตอนต้นทรงแสดงแก่นิครนถ์ชื่อทิมตปัสสี โดยมีพระประสงค์ที่จะให้นำการสนทนานั้นเข้าไปสู่นิครนถ์บริษัท ซึ่งมีอุปาลีคหบดีร่วมอยู่ด้วย พระองค์ทรงทราบล่วงหน้าว่า เมื่ออุปาลีคหบดีทราบการสนทนานั้นแล้วจักต้องเข้ามาได้วาทีกับพระองค์อย่างแน่นอน พระองค์จะถือโอกาสนั้นแสดงธรรมให้ฟัง เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปรัชมาสยะ

๗. **กุกกุรวตติสูตร** ว่าด้วยการประพฤติวัตรเลียนแบบสุนัข ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรนี้ คือ การประพฤติกุกกุรวตติ (การประพฤติเลียนแบบสุนัข โดยแสดงกิริยาอาการเหมือนสุนัขทุกอย่าง) รวมถึงการประพฤติโควัตร (การประพฤติเลียนแบบโค โดยผูกเขา ผูกหาง ทำท่าทางกินหญ้าเที่ยวไปกับฝูงโค) (ม.ม.อ. ๒/๗๘/๗๕)

๘. **อภยราชกุมารสูตร** ว่าด้วยพระราชกุมารพระนามว่าอภัย ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในพระสูตรนี้ คือ อภยราชกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่อภัยราชกุมาร ซึ่งรับอาสนานิครนถ์นาฏบุตรมาได้วาทีกับพระองค์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปุจฉาลิกะ

๙. **พหุเวทนียสูตร** ว่าด้วยเวทนาหลายประการ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภการสนทนาธรรมเรื่องเวทนาระหว่างท่านพระอุททปัญชิกับช่างไม้ชื่อปัญจกังคะ ที่ท่านพระอานนท์นำไปทูลถาม เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปุจฉาลิกะ

๑๐. **อปัลณกสูตร** ว่าด้วยการปฏิบัติไม่ผิด ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรนี้ ที่กล่าวถึงอปัลณกธรรม (ข้อปฏิบัติไม่ผิด) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อสาลา

คัมภีร์ปัญจสุทธานิธิบายว่า บ้านสาลาอยู่ปากทางเข้างด สมณะพราหมณ์หลายจำพวกจะแวะเข้าไปพักอยู่เสมอ ชาวบ้านก็จะต้อนรับและถวายทาน สมณะพราหมณ์เหล่านั้นได้แสดงทิฏฐิ (ลัทธิ) ๖๒ แก่ชาวบ้านเป็นประจำ แต่ชาวบ้านเหล่านั้นไม่อาจจะยอมรับลัทธิเหล่านั้นได้แม้แต่ลัทธิเดียว พระ

ผู้มีพระภาคทรงประสงค์จะให้เกิดประโยชน์แก่ชาวบ้านเหล่านั้น จึงทรงแสดงการปฏิบัติไม่ผิดเพื่อให้นำไปใช้เป็นหลักปฏิบัติในการนับถือลัทธิต่างๆ ต่อไป (ม.ม.อ. ๒/๔๓/๘๗) เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปรัชญาสาสยะ

นอกจากนี้ ในมัชฌิมปัณณาสก์ยังมีอีก ๔ วรรคๆ ละ ๑๐ สูตร ดังนี้

๒. ภิกขุวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. จูฬราหุโลวาทสูตร	๒. มหาราหุโลวาทสูตร
๓. จูฬมาลุงกยสูตร	๔. มหามาลุงกยสูตร
๕. ภัททาลิสูตร	๖. ลมฺภิกโกปมสูตร
๗. จาตุมสูตร	๘. นพกปานสูตร
๙. โคลิสถานิสูตร	๑๐. กีฏาภิสิสูตร

๓. ปริพพาชกวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. จูฬวัจจนโคตตสูตร	๒. อัคคิวัจจนโคตตสูตร
๓. มหาวัจจนโคตตสูตร	๔. ทีฆนขสูตร
๕. มาคัณทียสูตร	๖. สันทกสูตร
๗. มหาสุกฤททัยสูตร	๘. สมณมุนตีกสูตร
๙. จูฬสุกฤททัยสูตร	๑๐. เวชนสสูตร

๔. ราชวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ฌฎิการสูตร	๒. รัฏฐุปาลสูตร
๓. มฆเทวสูตร	๔. มธฺรสูตร
๕. โพธิราชกุมารสูตร	๖. อังคุลิมาลสูตร
๗. ปิยชาติกสูตร	๘. พาหิติกสูตร
๙. ธิมมเจตียสูตร	๑๐. กัณณกัตถสูตร

๕. พราหมณวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. พรหมายสูตร	๒. เสลสูตร
๓. อัถสลายนสูตร	๔. โฆฏมุขสูตร
๕. จังกีสูตร	๖. เอสฺการีสูตร
๗. ฌนัญชานิสูตร	๘. วาเสฏฐสูตร
๙. สุกสูตร	๑๐. สัฏฺถาวสูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔

พระสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ มี ๕ วรรคๆ ละ ๑๐ สูตร เฉพาะวรรคที่ ๔ มี ๑๒ สูตร จึงรวมเป็น ๕๒ สูตร ดังนี้

๑. เทวทหรรค มีพระสูตร ๑๐ สูตร

เทวทหรรค หมายความว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีสาระสำคัญ ดังนี้

๑. เทวทหสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม ชื่อนี้ตั้งตามชื่อสถานที่ที่ทรงแสดงพระสูตรนี้ เทวทหนิคม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เทวทหนคร เป็นชื่อเมืองหลวงของเจ้าศากยยะสย โกลิยะ เช่น พระนางมหายาพระพุทธรมาดา และพระนางมหาปชาบดีโคตมีพระนางของพระผู้มีพระภาค สอนลูมพินีวันก็อยู่ในเมืองนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ เทวทหนิคม แคว้นสักกะ โดยทรงประสงค์ให้ภิกษุเหล่านั้นศึกษาเปรียบเทียบกับ ความเพียรตามหลักคำสอนของพวกนิครนถ์ที่เรียกว่าการบำเพ็ญตบะกับความเพียรตามหลักคำสอนของพระองค์ มีผลแตกต่างกันอย่างไร เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปรัชญาสยะ

๒. ปัญจัตตยสูตร ว่าด้วยความเห็นผิด ๕ ลัทธิ ๓ หมวด ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร คำว่า ความเห็นผิด ๕ ลัทธิ ๓ หมวด หมายถึงความเห็นที่เกิดจากการกำหนดขั้นต้นส่วนอนาคต (อปรรันตกับปิกทิจฺจุ) ๕ ลัทธิ คือ (๑) สัณฺณวาทะ (๒) อสัณฺณวาทะ (๓) เนวสัณฺณวาทะ (๔) อุกฺเขวาทะ (๕) ทิจฺจุธัมมนิพพานวาทะ ลัทธิทั้ง ๕ นี้อย่างได้ ๓ หมวด คือ (๑) อัตถิกวาทะ หรือสัสตวาทะ (๒) อุกฺเขวาทะ (๓) ทิจฺจุธัมมนิพพานวาทะ ทั้งหมดนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งและส่วนเบื้องต้นของพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงประสงค์ให้ภิกษุเหล่านั้นทราบความเห็นผิดของสมณะพราหมณ์ในสมัยนั้น พร้อมทั้งทรงวิเคราะห์และวิจารณ์เปรียบเทียบให้เข้าใจ เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปรัชญาสยะ

๓. กินติสูตร ว่าด้วยภิกษุคิดอย่างไรในพระพุทธเจ้า ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ ป่าชัฏ เขตกรุงกุสินารา แคว้นมัลละ โดยทรงปรารภความคิดเห็นของภิกษุทั้งหลายที่มีต่อพระองค์ เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปรัชญาสยะ

๔. สามคามสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สามคาม ชื่อนี้ตั้งตามชื่อสถานที่ที่ทรงแสดงพระสูตร คำว่า สามคาม แปลว่า หมู่บ้านที่มีข้าวฟ่างมาก หรืออุดมสมบูรณ์ เป็นหมู่บ้านของชาวศากยยะ แคว้นสักกะ (ม.อุ.อ. ๗/๔๑)

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ และท่านพระจุนทะสมณทูตเสส ขณะประทับอยู่ ณ หมู่บ้านสามคามของชาวศากยะ แคว้นสักกะ โดยทรงปรารภคำกราบทูลของท่านพระอานนท์ เรื่อง การแตกสามัคคีถึงขั้นวิวาทกันของพวกนิครนถ์ หลังจากนิครนถ์นาญบุตรดับขันธไปไม่นาน เหตุเกิดของพระสูตรนี้จึงจัดอยู่ในประเภทอรรถอุปบัติติกะ

๕. **สุนัขขี้ตดสูตร** ว่าด้วยเจ้าสุนัขขี้ตดะ ลิจจวีบุตร ขึ้นนี้ตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่เจ้าสุนัขขี้ตดะ ลิจจวีบุตร ขณะประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี โดยทรงปรารภคำถามของเจ้าสุนัขขี้ตดะ เหตุเกิดของพระสูตรนี้จึงจัดอยู่ในประเภท ปุจฉาวลีกะ

๖. **อาเนญยสัปปายสูตร** ว่าด้วยปฏิปทาอันเป็นสัปปายะแก่อาเนญยสมาบัติ ขึ้นนี้ตั้งตาม เนื้อหาสาระของพระสูตร

คำว่า สัปปายะ แปลว่า สบาย ในที่นี้หมายถึงเป็นอุปการะหรือเกื้อหนุน คือเป็นอุปการะหรือ เกื้อหนุนแก่สมาบัติ ๓ ประการ มี อาเนญยสมาบัติ เป็นต้น

คำว่า อาเนญยสมาบัติ แปลว่า สมาบัติที่ไม่หวั่นไหว ในที่นี้หมายถึงฌานที่ ๔ และสมาบัติ อีก ๒ ประการ ได้แก่ อาภิญญัญญายตนสมาบัติ และเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกรุงช็อกกัมมาธัมมะ โดยทรงปรารภถามทั้งหลาย ทั้งวัตถุกามและกิลเลสคามว่า จะเป็นอุปสรรคแก่การปฏิบัติธรรมของภิกษุ เหล่านั้น จึงทรงสอนเรื่องปฏิปทาอันเป็นสัปปายะแก่สมาบัติทั้งหลาย มีอาเนญยสมาบัติ เป็นต้น เหตุ เกิดของพระสูตรนี้จึงจัดอยู่ในประเภทปรัชฌาสยะ

๗. **คณกโมคคัลลานสูตร** ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อคณกโมคคัลลานะ ขึ้นนี้ตั้งตามชื่อบุคคลที่ ปรากฏในพระสูตร

คำว่า คณกะ แปลว่า นักคำนวณ คำว่า โมคคัลลานะ เป็นชื่อตัว หมายถึงนายโมคคัลลานะ ผู้เป็นนักคำนวณ ทำหน้าที่เป็นครูสอนการคำนวณ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่คณกโมคคัลลานพราหมณ์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อาราม ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสววัตถี เพื่อทรงตอบคำถามของพราหมณ์นั้น เหตุเกิดของพระสูตร นี้จัดอยู่ในประเภทปุจฉาวลีกะ

๘. **โคปกโมคคัลลานสูตร** ว่าด้วยพราหมณ์ชื่อโคปกโมคคัลลานะ ขึ้นนี้ตั้งตามชื่อบุคคลที่ ปรากฏในพระสูตร

คำว่า โคปกะ แปลว่า ผู้คุมครอง ผู้ดูแลรักษา ผู้รักษาการณ์ ซึ่งป่งถึงหน้าที่ของโมคคัลลาน พราหมณ์คนนี้ เช่นเดียวกับคำว่า คณกะ ที่ป่งบอกถึงหน้าที่ของโมคคัลลานพราหมณ์ในพระสูตรที่ ๗ ท่านพระอานนท์แสดงแก่โคปกโมคคัลลานพราหมณ์ ณ ที่ทำงานของพราหมณ์นี้ ซึ่งตั้งอยู่ในกรุง ราชคฤห์ หลังจากพุทธปรินิพพานไม่นานนัก (คือก่อนถึงวันประชุมทำปฐมสังคายนา) เพื่อตอบปัญหา เรื่องภิกษุผู้เป็นตัวแทนของพระผู้มีพระภาค เนื่องจากผู้ถามได้ถามด้วยความหวังใยในการบริหารคณะ สงฆ์ตามความรู้สึกของผู้มีหน้าที่คุ้มครองป้องกันภัยของบ้านเมือง พระเถระจึงแสดงธรรมให้หายความ หวังใย เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปุจฉาวลีกะ

๙. มหาปุณณมสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาในคินดววจันท์เต็มดวงสูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร ที่เรียกว่า สูตรใหญ่ (มหา) นั้น เพราะเมื่อเปรียบเทียบกับปุณณมสูตรอีกสูตรหนึ่ง ได้แก่ พระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ พระสูตรที่ ๙ นี้ มีเนื้อหาและรายละเอียดมากกว่าพระสูตรที่ ๑๐ จึงเรียกพระสูตรนี้ว่า มหาปุณณมสูตร เรียกพระสูตรที่ ๑๐ ว่า จุฬปุณณมสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยพระธรรมเทศนาในคินดววจันท์เต็มดวง สูตรเล็ก

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขา มิครามาดา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ คิณพระจันท์เต็มดวง โดยทรงประทานโอกาสให้ภิกษุทูลถามปัญหาแล้วตรัสตอบปัญหาต่างๆ ที่ภิกษุทูลถามพระองค์เอง เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปัจฉาวิลิกะ

๑๐. จุฬปุณณมสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาในคินดววจันท์เต็มดวง สูตรเล็ก ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ ปราสาทของนางวิสาขามิครามาดา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี ในวันอุโบสถ ขึ้น ๑๕ ค่ำ คิณพระจันท์เต็มดวง โดยทรงตั้งปัญหาขึ้นถามภิกษุทั้งหลายว่า “อัสตบรูษัจจกอัสตบรูษหรือไม” เพื่อทรงแสดงเรื่องนี้ให้ภิกษุเหล่านั้นฟัง เหตุเกิดของพระสูตรนี้จัดอยู่ในประเภทปรัชญาสยะ

๒. อนุปทวรรค มีพระสูตร ๑๐ สูตร

๑. อนุปทสูตร	๒. จวิโสธนสูตร
๓. สัมปปริสสูตร	๔. เสวิตัพพาเสวิตัพพสูตร
๕. พหุธาตุกสูตร	๖. อิลิสิลสูตร
๗. มหาจัดตารัสกสูตร	๘. อานาปานัสสติสูตร
๙. กายคตาสติสูตร	๑๐. สังขารูปปัตติสูตร

๓. สุธญญตวรรค มีพระสูตร ๑๐ สูตร

๑. จุฬสุธญญตสูตร	๒. มหาสุธญญตสูตร
๓. อัจฉริยัพภูตธัมมสูตร	๔. พักกุลัตเถรัจฉริยัพภูตสูตร
๕. ทันทภูมิตสูตร	๖. ภูมิตสูตร
๗. อนรุทสูตร	๘. อุปักกิเลสสูตร
๙. พาลปัญทิตสูตร	๑๐. เทวทูตสูตร

๔. วิภังควรรค มีพระสูตร ๑๒ สูตร

๑. ภัทเทกรัตตสูตร	๒. อาเนนทภัทเทกรัตตสูตร
๓. มหาภักจจานภัทเทกรัตตสูตร	๔. โลมสกังคิยภัทเทกรัตตสูตร
๕. จุฬกัมมวิภังคสูตร	๖. มหากัมมวิภังคสูตร
๗. สฬายตนวิภังคสูตร	๘. อุทเทสวิภังคสูตร
๙. อรณวิภังคสูตร	๑๐. ธาตุวิภังคสูตร
๑๑. สัจจวิภังคสูตร	๑๒. ทักขินาวิภังคสูตร

๕. สฬายตนวรรค มีพระสูตร ๑๐ สูตร

๑. อนาถปิณฑโกวิทสูตร	๒. จันโนวาทสูตร
๓. ปุณโณวาทสูตร	๔. นันทโกวิทสูตร
๕. จุฬราหุลาวาทสูตร	๖. ฉนิกกสูตร
๗. สฬายตนวิภังคสูตร	๘. นครวินเทยสูตร
๙. ปิณฑปาตปาริสุทธิสูตร	๑๐. อินทริยภาวนาสูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕
พระสูตร สังยุตตนิกาย สคาถวรรค

สังยุตตนิกาย ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกัน มารวมไว้เป็นหมวดเดียวกัน การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย มีลักษณะพิเศษไม่เหมือนในนิกายอื่นๆ สามารถแบ่งตามลำดับขั้นตอนเป็น ๓ อันดับดังนี้

อันดับที่ ๑ จัดแบ่งเป็นวรรค

ในการจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย อันดับแรกท่านประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกันมารวมกลุ่มกันเป็น ๕ กลุ่ม มีจำนวน ๒,๗๕๒ สูตร (อรรถกถาพระวินัยกล่าวว่า มี ๗,๗๖๒ สูตร : วิ.อ. ๑/๑๗) เรียกชื่อกลุ่มพระสูตรแต่ละกลุ่มว่า “วรรค” แต่ละวรรคมีชื่อนำหน้าตามลักษณะสำคัญของพระสูตรกลุ่มนั้นๆ ดังนี้

๑. พระสูตรที่มีรูปแบบเป็นคาถาประพันธ์ เรียกว่า **สคาถวรรค** มีจำนวน ๒๗๑ สูตร
๒. พระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดและการดับแห่งทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท เรียกว่า **นิทานวรรค** มีจำนวน ๓๓๗ สูตร
๓. พระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับชั้น ๕ เรียกว่า **ชั้นธวาวรรค** มีจำนวน ๗๑๖ สูตร
๔. พระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับอายตนะ ๖ เรียกว่า **สฬายตนวรรค** มีจำนวน ๔๒๐ สูตร
๕. พระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับธรรมหมวดใหญ่ คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง เรียกว่า **มหาวรรค** มีจำนวน ๑,๐๐๘ สูตร

อันดับที่ ๒ จัดแบ่งเป็นสังยุต

ในแต่ละวรรคท่านจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรอีกชั้นหนึ่ง โดยประมวลเฉพาะพระสูตรที่มีเนื้อหาประเภทเดียวกันมารวมเข้าเป็นเรื่องๆ เรียกว่า **สังยุต** มี ๕๖ สังยุต เช่น

ในสคาถวรรค ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับเทวดา เรียกว่า **เทวดาสังยุต**

ในนิทานวรรค ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดและการดับแห่งทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท เรียกว่า **นิทานสังยุต**

ในชั้นธาวรรค ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับชั้น ๕ เรียกว่า **ชั้นธสังยุต**
 ในสหายตนวรรค ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอายตนะ ๖ เรียกว่า **สหายตนสังยุต**
 ในมหาวรรค ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ เรียกว่า **มัคคสังยุต**

อันดับที่ ๓ จัดแบ่งสังยุตเป็นแบบต่างๆ

ในสังยุตทั้ง ๕๖ สังยุตนั้น ท่านยังจัดแบ่งเป็นแบบต่างๆ อีก ๓ แบบ คือ
 แบบที่ ๑ แบ่งสังยุตออกเป็นปณาสก์ คือ หมวด ๕๐ สูตร แล้วแบ่งปณาสก์ออกเป็นวรรค
 แบบที่ ๒ แบ่งสังยุตออกเป็นวรรค โดยไม่แบ่งออกเป็นปณาสก์
 แบบที่ ๓ ไม่มีการแบ่งเป็นปณาสก์หรือเป็นวรรค

คัมภีร์สังยุตตนิกาย

สังยุตตนิกายซึ่งแบ่งเป็น ๕ วรรคนั้น ดังนี้

๑. สคาถวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕
๒. นิทานวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖
๓. ชั้นธาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗
๔. สหายตนวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๘
๕. มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙

สังยุตตนิกาย สคาถวรรค จัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวลเป็นเรื่องๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่างๆ โดยแบ่งเป็น ๑๑ สังยุต มี ๒๗๑ สูตร ดังนี้

๑. เทวตาสังยุต ประมวลเรื่องเทวดา หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการถามปัญหาหรือการสนทนาธรรมของเทวดา เช่น การสนทนาธรรมระหว่างเทวดากับพระผู้มีพระภาค จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๘ วรรค คือ **นพวรรค** (หมวดว่าด้วยต้นอ้อ), **นันทนวรรค** (หมวดว่าด้วยสวนนันทวัน), **สัตตวรรค** (หมวดว่าด้วยหอก), **สตูลลปกายิกวรรค** (หมวดว่าด้วยพวกเทวดาสตูลลปกายิกา), **อาทิตตวรรค** (หมวดว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน), **ชราวรรค** (หมวดว่าด้วยชรา), **อัทธวรรค** (หมวดว่าด้วยสิ่งครอบงำ), และ **มัตตวรรค** (หมวดว่าด้วยการฆ่า) มี ๘๑ สูตร

เทวตาสังยุต กล่าวถึงเทวดาที่เข้ามาทูลถามปัญหาหรือสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคก็มี กับพระสาวกก็มี บางสูตรพระผู้มีพระภาคทรงยกเรื่องราวเกี่ยวกับเทวดาขึ้นมาแสดงให้ภิกษุฟังก็มี ในที่นี้ขอแสดงตัวอย่าง เนื้อความของพระสูตรบางสูตร เช่น

เทวดาทูลถามว่า

บุคคลให้อะไร	ชื่อว่าให้กำลัง
ให้อะไร	ชื่อว่าให้วรรณะ
ให้อะไร	ชื่อว่าให้ความสุข
ให้อะไร	ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง

ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์ได้โปรดตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

บุคคลให้ข้าว	ชื่อว่าให้กำลัง
ให้ผ้า	ชื่อว่าให้วรรณะ
ให้ยานพาหนะ	ชื่อว่าให้ความสุข
ให้ประทับ	ชื่อว่าให้จักขุ
และผู้ให้ที่พักอาศัย	ชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง
ส่วนผู้ที่พร่ำสอนธรรม	ชื่อว่าให้อมตะ เป็นต้น

๒. เทวปุตตสังยุต ประมวลเรื่องเทพบุตร หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการถามปัญหา หรือการสนทนาธรรมของเทพบุตร เช่น การสนทนาธรรมระหว่างเทพบุตรกับพระผู้มีพระภาค จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค คือ ปฐมวรรค (หมวดที่ ๑), อนาถปิณฑิกวรรค (หมวดว่าด้วยอนาถปิณฑิกเทพบุตร), และ นานาตติยวรรค (หมวดว่าด้วยเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถียต่าง ๆ) แต่ละวรรคมีพระสูตรวรรคละ ๑๐ สูตร รวมทั้งหมด ๓๐ สูตร

๓. โกศลสังยุต ประมวลเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการสนทนาธรรมระหว่างพระผู้มีพระภาคกับพระเจ้าปเสนทิโกศล (พระมหากษัตริย์แห่งแคว้นโกศล) จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค คือ ปฐมวรรค (หมวดที่ ๑), ทุตติยวรรค (หมวดที่ ๒), และ ตติยวรรค (หมวดที่ ๓) แต่ละวรรคมีพระสูตร ๕ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง รวมทั้งหมด ๒๕ สูตร

๔. มารสังยุต ประมวลเรื่องมาร หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการโต้ตอบระหว่างมารกับพระผู้มีพระภาค จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค เช่นเดียวกับโกศลสังยุต แต่ละวรรคมีพระสูตร ๕ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง รวมทั้งหมด ๒๕ สูตร

๕. ภิกขุณีสังยุต ประมวลเรื่องภิกษุณี หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการโต้ตอบระหว่างมารกับภิกษุณี ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรดังตามชื่อ บุคคลคือภิกษุณี ๑๐ รูป ได้แก่ อาฬวกภิกษุณี โสมาภิกษุณี กิสาโคตมีภิกษุณี วิชาภิกษุณี อุบลวรรณาภิกษุณี จาลาภิกษุณี อุปจาลาภิกษุณี สีสุปจาลาภิกษุณี เสลาภิกษุณี และวชิราภิกษุณี

๖. พรหมสังยุต ประมวลเรื่องพรหม หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพรหมเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเข้าพบพระสาวก จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค คือ ปฐมวรรค มีพระสูตร ๑๐ สูตร และ ทุตติยวรรค มีพระสูตร ๕ สูตร รวมเป็น ๑๕ สูตร

๗. พรหมณสังยุต ประมวลเรื่องพรหมณ์ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการสนทนาธรรมระหว่างพรหมณ์กับพระผู้มีพระภาค จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค คือ อรหันตวรรค (หมวดว่าด้วยพระอรหันต์) มีพระสูตร ๑๐ สูตร และ อุปาสกวรรค (หมวดว่าด้วยอุปาสก) มีพระสูตร ๑๒ สูตร รวมทั้งหมด ๒๒ สูตร

๘. วังคีสสังยุต ประมวลเรื่องพระวังคีสะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพระวังคีสะสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคบ้าง กับเพื่อนพรหมจารีบ้าง ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร

๙. **วนสังยุต** ประมวลเรื่องป่า หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับภิกษุผู้อยู่ในป่า ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค มี ๑๔ สูตร

๑๐. **ยักษสังยุต** ประมวลเรื่องยักษ์ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับยักษ์เข้าไปสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค มี ๑๒ สูตร

๑๑. **ลักกสังยุต** ประมวลเรื่องท้าวลักกะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับท้าวลักกะจอมเทพ แบ่งเป็น ๓ วรรค คือ **ปฐมวรรค** **ทุติยวรรค** และ **ตติยวรรค** แต่ละวรรคมีพระสูตร ๕ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง รวม ๒๕ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖

พระสูตร สังยุตตนิกาย นิทานวรรค

สังยุตตนิกาย นิทานวรรค จัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวลเป็นเรื่องๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่างๆ โดยแบ่งเป็น ๑๐ สังยุต มี ๓๓๗ สูตร ดังนี้

๑. **นิทานสังยุต** ประมวลเรื่องเกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุ หรือเหตุเบื้องต้นแห่งความเกิดและความดับแห่งทุกข์ ได้แก่ความทุกข์และความดับแห่งทุกข์ตามวงจรปฏิบัติจนจบปาท เป็นต้น มี ๑๔๔ สูตร

๒. **อภิสมยสังยุต** ประมวลเรื่องการตรัสรู้ธรรม หมายถึงการบรรลุธรรมเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และมีคุณค่าต่อสรรพสัตว์ ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค มี ๑๑ สูตร

๓. **ธาตุสังยุต** ประมวลเรื่องธาตุ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธาตุ ความต่างกันแห่งธาตุทั้งหลาย มี ๓๙ สูตร

๔. **อนมตคคสังยุต** ประมวลเรื่องสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับสังสารวัฏ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายเห็นชัดโดยเปรียบเทียบแผ่นดิน ภูเขา เป็นต้น จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตร รวมเป็น ๒๐ สูตร

๕. **กัสสปสังยุต** ประมวลเรื่องพระมหากัสสปะ หมายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับท่านพระมหากัสสปะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายฟังบ้าง ท่านพระมหากัสสปะเล่าเองบ้าง ส่วนมากเกี่ยวกับคุณธรรมและการประพฤติปฏิบัติของท่าน เช่น ท่านพระมหากัสสปะเป็นผู้สันโดษในปัจจัย ๔ และถืออุตุงควัตรเป็นประจำ มี ๑๓ สูตร

๖. **ลามกการสังยุต** ประมวลเรื่องเกี่ยวกับลามกการะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับลามกการะและความสรรเสริญที่พระผู้มีพระภาคทรงชี้โทษว่า เป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาบคาย และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม มีพระสูตรทั้งหมด ๔๒ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๔ วรรค

วรรคที่ ๑-๓ มีวรรคละ ๑๐ สูตร

๗. **ราหุลสังยุต** ประมวลเรื่องพระราหุล หมายถึงพระสูตรที่เกี่ยวกับพระราหุลทูลถามปัญหา กับพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับชั้น ๕ ว่า เทียงหรือไม่เทียง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงในลักษณะถามตอบ โดยพระองค์ตรัสถาม พระราหุลเป็นผู้ตอบ มีพระสูตรทั้งหมด ๒๒ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๑๐ สูตร วรรคที่ ๒ มี ๑๒ สูตร รวมเป็น ๒๒ สูตร

๘. **ลักษณะสังยุต** ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระลักษณะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการถามปัญหาเรื่องเปรตชนิดต่างๆ ของท่านพระลักษณะ มีพระสูตรทั้งหมด ๒๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๑๐ สูตร วรรคที่ ๒ มี ๑๑ สูตร รวมเป็น ๒๑ สูตร

๙. **โอปัมมสังยุต** ประมวลเรื่องเกี่ยวกับการเปรียบเทียบ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับกุศลธรรม และเมตตาเจโตวิมุตติ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเทศนาด้วยการเปรียบเทียบให้ภิกษุเข้าใจและมองเห็นได้ชัดเจน มี ๑๒ สูตร

๑๐. **ภิกขุสังยุต** ประมวลเรื่องเกี่ยวกับภิกษุ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับภิกษุที่เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ภิกษุทั้งหลาย มีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ เป็นต้น มี ๑๒ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๗

พระสูตร สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค

สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับชั้น ๕ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับชั้นเหล่านี้ จัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวลเป็นเรื่องๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่างๆ โดยแบ่งเป็น ๑๓ สังยุต มี ๗๑๖ สูตร ดังนี้

๑. **ชั้นสังยุต** ประมวลเรื่องชั้น ๕ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับชั้น ๕ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับชั้นเหล่านี้ เป็นต้น มี ๑๕๙ สูตร

๒. **ราชสังยุต** ประมวลเรื่องพระราชา หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพระราชา มี ๔๖ สูตร

๓. **ทิวาสสังยุต** ประมวลเรื่องทิวาส หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับทิวาสหรือลัทธิต่างๆ มี ๙๖ สูตร

๔. **โศกกันตสังยุต** ประมวลเรื่องผู้กำลงสู่อริยมรรค หมายถึงพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้กำลงสู่อริยมรรค คือ พระโสดาบัน ไม่มีการแบ่งเป็นปณาสกหรือวรรค มี ๑๐ สูตร

๕. **อุปปาตสังยุต** ประมวลเรื่องความเกิดขึ้น หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่างๆ ที่เป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งได้แก่ธรรม ๑๐ หมวด คือ (๑) อายตนะภายใน ๖,

(๒) อายตนะภายนอก ๖, (๓) วิญญาณ ๖, (๔) สัมผัส ๖, (๕) เวทนา ๖, (๖) สัญญา ๖, (๗) เจตนา ๖, (๘) ตัณหา ๖, (๙) ธาตุ ๖, (๑๐) ชันธ์ ๕ มี ๑๐ สูตร

๖. **กิเลสสังยุต** ประมวลเรื่องกิเลส หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับกิเลส (ความเศร้าหมอง) มี ๑๐ สูตร

๗. **สารีปุตตสังยุต** ประมวลเรื่องพระสารีบุตร หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับท่านพระสารีบุตร มี ๑๐ สูตร

๘. **นาคสังยุต** ประมวลเรื่องนาค หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับนาค รวมถึงกำเนิดของนาค และเหตุที่ทำให้เกิดเป็นนาคเป็นต้น มี ๕๐ สูตร

๙. **สุปฺปนสังยุต** ประมวลเรื่องครุฑ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับครุฑ รวมถึงกำเนิดของครุฑ และเหตุที่จะทำให้เกิดเป็นครุฑ เป็นต้น มี ๔๖ สูตร

๑๐. **คันธัพพกายสังยุต** ประมวลเรื่องเทพผู้ขับเครื่องในหมู่คนธรรพ์ มี ๑๑๒ สูตร

๑๑. **วลาหกสังยุต** ประมวลเรื่องเทพพวกวลาหก (เทพผู้ทำให้เกิดเมฆ) ๕ จำพวก คือ (๑) เทพที่เป็นสัตว์วลาหก, (๒) เทพที่เป็นอุณหวลาหก, (๓) เทพที่เป็นอัปวลาหก, (๔) เทพที่เป็นวาทวลาหก, (๕) เทพที่เป็นวัสสวลาหก รวมทั้งเหตุปัจจัยที่ทำให้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพเหล่านั้น มี ๕๗ สูตร

๑๒. **วัจจนโคตตสังยุต** ประมวลเรื่องวัจจนโคตรปริพาชก หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับวัจจนโคตรปริพาชกที่เข้ามาทูลถามปัญหาเกี่ยวกับอันตคาหิกทิฏฐิ (ความเห็นที่ยึดถือที่สุด) ๑๐ อย่าง คือ (๑) โลกเที่ยง, (๒) โลกไม่เที่ยง, (๓) โลกมีที่สุด, (๔) โลกไม่มีที่สุด, (๕) ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น (ชีวะกับสรีระไม่ต่างกัน), (๖) ชีวะอย่างหนึ่ง สรีระก็อย่างหนึ่ง, (๗) สัตว์ (ภาษาเดิมใช้ว่า ตถาคต) ตายแล้วเกิดอีก (ไม่สูญ), (๘) สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก (สูญ), (๙) สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี (บางอย่างเที่ยงบางอย่างไม่เที่ยง), (๑๐) สัตว์ตายแล้วจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ (คือพูดให้ตายตัวลงไปได้) มี ๕๕ สูตร

๑๓. **ฌานสังยุต** ประมวลเรื่องฌาน หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับ ผู้ได้ฌานประเภทต่างๆ และวิธีปฏิบัติในฌาน (สมาธิ)

วิธีปฏิบัติในฌาน ทรงแสดงไว้ ๑๑ วิธี คือ

๑. การตั้งจิตมั่น	๒. การเข้า
๓. การตั้งอยู่	๔. การออก
๕. ความพร้อม	๖. อารมณ์
๗. โคจร	๘. อภินิหาร
๙. การทำโดยเคารพ	๑๐. การทำความเพียรต่อเนื่อง
๑๑. การทำสัปปายะ	

ส่วนผู้ได้มานประเภทต่างๆ ทรงแสดงไว้ในแต่ละสูตร ๔ ประเภท คือ

๑. ผู้ฉลาดในวิธีที่ ๑ แต่ไม่ฉลาดในวิธีที่ ๒
๒. ผู้ฉลาดในวิธีที่ ๒ แต่ไม่ฉลาดในวิธีที่ ๑
๓. ผู้ไม่ฉลาดใน ๒ วิธีนี้
๔. ผู้ฉลาดใน ๒ วิธีนี้ มี ๕๕ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๘

พระสูตร สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มนะ และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูปะ สัททะ คันธะ รสะ โผฏฐัพพะ ธรรมะ แบ่งเป็น ๑๐ สังยุต มี ๔๒๐ สูตร ดังนี้

๑. สฬายตนสังยุต ประมวลเรื่องอายตนะ ๖ หมายถึงประมวลพระสูตร ที่เกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับอายตนะเหล่านี้ เป็นต้น มี ๒๔๘ สูตร

๒. เวทนาสังยุต ประมวลเรื่องเวทนา หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับเวทนา ๓ คือ สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์) อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกสุขที่ไม่ใช่ทุกข์ที่ไม่ใช่) และเวทนา ๒ คือ เวทนาทางกาย (ความรู้สึกทางกาย) เวทนาทางใจ (ความรู้สึกทางใจ) มี ๓๑ สูตร

๓. มาตุคามสังยุต ประมวลเรื่องมาตุคาม หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ ความปรารถนา และคติภพของมาตุคาม มี ๓๔ สูตร

๔. ชัมพูชาทกสังยุต ประมวลเรื่องชัมพูชาทกปริพาชก หมายถึงประมวลพระสูตรว่าด้วยปัญหาของชัมพูชาทกปริพาชกที่ถามท่านพระสารีบุตร มี ๑๖ สูตร

๕. สามัญชกสังยุต ประมวลเรื่องสามัญชกปริพาชก หมายถึงประมวลพระสูตรว่าด้วยปัญหาของสามัญชกปริพาชกที่ถามท่านพระสารีบุตร มี ๒ สูตร

๖. โมคคัลลานสังยุต ประมวลเรื่องพระมหาโมคคัลลานะ หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับพระมหาโมคคัลลานะ มี ๑๑ สูตร

๗. จิตตสังยุต ประมวลเรื่องจิตตคหบดี หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับจิตตคหบดี (เจ้าของอัมพวาฏวัน เมืองมัจฉิกาสัณห์ แคว้นกาสิ) มี ๑๐ สูตร

๘. ความนิสังยุต ประมวลเรื่องผู้ใหญ่บ้าน หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับผู้ใหญ่บ้านทูลถามถึงเหตุทำให้เป็นคนชั่วร้าย เป็นต้น มี ๑๓ สูตร

๙. อสังขตสังยุต ประมวลเรื่องอสังขตธรรม หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับอสังขตธรรม ซึ่งแปลว่า สิ่งที่ยังปรับปรุงแต่งไม่ได้ ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ และธรรมที่มีลักษณะอย่างเดียวกันนี้ ที่เป็นไวยากรณ์ของนิพพาน มี ๔๔ สูตร

๑๐. **อัพยาทสังยุต** ประมวลเรื่องอัพยาทปัญหา หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับอัพยาทปัญหา คือ ปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ (ไม่ทรงตอบ) ได้แก่ ปัญหาเกี่ยวกับอันตคาหิกทิกขุ (ความเห็นที่ยึดถือที่สุด) มี ๑๐ อย่าง คือ (๑) โลกเที่ยง, (๒) โลกไม่เที่ยง, (๓) โลกมีที่สุด, (๔) โลกไม่มีที่สุด, (๕) ชีวะอันนั้น สรรีระก็อันนั้น (ชีวะกับสรีระไม่ต่างกัน), (๖) ชีวะอย่างหนึ่ง สรรีระก็อย่างหนึ่ง, (๗) สัตว์ (ภาษาเดิมใช้ว่า ตถาคต) ตายแล้วเกิดอีก (ไม่สูญ), (๘) สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก (สูญ), (๙) สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี (บาง อย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง), (๑๐) สัตว์ตายแล้วจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีก ก็มีใช่ (คือ พุติให้ตายตัวลงไปไม่ได้) มี ๑๑ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙

พระสูตร สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ว่าด้วยวาระใหญ่ คือ วาระที่อธิบายหมวดธรรมไว้เป็นจำนวนมาก หลายนัย พระธรรมสังคิตกัจจายจึงตั้งชื่อว่า **มหาวารวรรค** แปลว่า หมวดว่าด้วยวาระใหญ่ มีการจัดแบ่งหมวดหมู่เป็นสังยุต (ประมวลเป็นเรื่องๆ) แต่และสังยุตแบ่งย่อยออกเป็นวรรคต่างๆ แต่ละวรรคได้แบ่งออกเป็นพระสูตรมากบ้าง น้อยบ้าง โดยแบ่งเป็น ๑๒ สังยุต มี ๑,๐๐๘ สูตร ดังนี้

๑. **มัคคสังยุต** ประมวลเรื่องมรรค หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น แบ่งเป็น ๑๔ วรรค มี ๑๘๑ สูตร

๒. **โพชฌังคสังยุต** ประมวลเรื่องโพชฌงค์ หมายถึง ประมวลพระสูตรเกี่ยวกับธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ แบ่งเป็น ๑๘ วรรค มี ๑๘๔ สูตร

๓. **สติปัฏฐานสังยุต** ประมวลเรื่องสติปัฏฐาน หมายถึง ประมวลพระสูตรเกี่ยวกับหลักสติปัฏฐาน ๔ แบ่งเป็น ๑๐ วรรค มี ๑๐๔ สูตร

๔. **อินทริยสังยุต** ประมวลเรื่องอินทริย์ หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับอินทริย์ ๒๒ ซึ่งจัดเป็น ๕ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ มี ๖ คือ

๑. จักขุอินทริย์	อินทริย์คือจักขุปสาท
๒. โสติดินทริย์	อินทริย์คือโสตปสาท
๓. ฆานินทริย์	อินทริย์คือฆานปสาท
๔. ชิวหินทริย์	อินทริย์คือชิวหาปสาท
๕. กายินทริย์	อินทริย์คือกายปสาท
๖. มนินทริย์	อินทริย์คือใจ หรือจิต

หมวดที่ ๒ มี ๓ คือ

๑. อิตถินทริย์	อินทริย์คืออิตถิภาวะ
๒. ปุริสินทริย์	อินทริย์คือปุริสภาวะ

๓. **ชีวิตินทรีย** อินทรียคือชีวิต

หมวดที่ ๓ มี ๕ คือ

๑. **สุขินทรีย** อินทรียคือสุขเวทนา
๒. **ทุกขินทรีย** อินทรียคือทุกขเวทนา
๓. **โสมนัสสินทรีย** อินทรียคือโสมนัสสเวทนา
๔. **โทมนัสสินทรีย** อินทรียคือโทมนัสสเวทนา
๕. **อุpekขินทรีย** อินทรียคืออุเบกขาเวทนา

หมวดที่ ๔ มี ๕ คือ

๑. **สัทธินทรีย** อินทรียคือศรัทธา
๒. **วิริยินทรีย** อินทรียคือวิริยะ
๓. **สติทรีย** อินทรียคือสติ
๔. **สมาธินทรีย** อินทรียคือสมาธิ
๕. **ปัญญาทรีย** อินทรียคือปัญญา

หมวดที่ ๕ มี ๓ คือ

๑. **อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย** อินทรียแห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมรรคญาณ
๒. **อัญญินทรีย** อินทรียคือปัญญา ได้แก่ โสตาปัตติผลญาณถึงอรหัตตมรรคญาณ
๓. **อัญญาตาวินทรีย** อินทรียแห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว ได้แก่ อรหัตตผลญาณ

แบ่งเป็น ๑๗ วรรค มี ๑๑๔ สูตร

๕. **สัมมปปธานสังยุต** ประมวลเรื่องสัมมปปธาน หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับสัมมปปธาน (ความเพียรชอบ) ๔ ประการ คือ (๑) สังวรปธาน เพียรระวัง, (๒) ปหานปธาน เพียรละ, (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ, (๔) อนุรักษนาปธาน เพียรรักษา แบ่งเป็น ๕ วรรค มี ๔๔ สูตร

๖. **พลสังยุต** ประมวลเรื่องพละ หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับพละ (ธรรมที่เป็นกำลัง) ๕ ประการคือ (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา, (๒) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ, (๓) สติพละ กำลังคือสติ, (๔) สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ, (๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา ซึ่งก็คืออินทรียหมวดที่ ๔ ในอินทรียสังยุตนั่นเอง แต่เรียกชื่อต่างกัน แบ่งเป็น ๑๐ วรรค มี ๕๖ สูตร

๗. **อิทธิปาทสังยุต** ประมวลเรื่องอิทธิบาท หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับอิทธิบาท (คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ) ๔ ประการ คือ (๑) ฉันทะ พอใจ, (๒) วิริยะ เพียร, (๓) จิตตะ ใสใจ, (๔) วิมังสา ไตรตรองพิจารณา แบ่งเป็น ๘ วรรค มี ๕๔ สูตร

๘. **อนรุทธสังยุต** ประมวลเรื่องพระอนรุทธะ หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับท่านพระอนรุทธะ แบ่งเป็น ๒ วรรค มี ๒๔ สูตร

๙. **ฌานสังยุต** ประมวลเรื่องฌาน หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับฌาน ๔ คือ (๑) ปฐมฌาน, (๒) ทุติยฌาน, (๓) ตติยฌาน, (๔) จตุตถฌาน แบ่งเป็น ๕ วรรค มี ๒๒ สูตร

๑๐. อานาปานสังยุต ประมวลเรื่องอานาปานสติ หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับอานาปานสติ (สติกำหนดลมหายใจเข้าออก) ๑๖ ชั้น ก็คือวิธีปฏิบัติตามกายานุปัสสนาสติปัฏฐานนั่นเอง แบ่งเป็น ๒ วรรค มี ๒๐ สูตร

๑๑. โสตาปัตติสังยุต ประมวลเรื่องโสตาปัตติ หมายถึงประมวลพระสูตรเกี่ยวกับการถึงกระแสธรรม คือองค์เครื่องบรรลุโสตาบัน แบ่งเป็น ๗ วรรค มี ๗๔ สูตร

๑๒. สัจจสังยุต ประมวลเรื่องสัจจะ คือ ประมวลพระสูตรเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ประการ แบ่งเป็น ๑๑ วรรค มี ๑๓๑ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐

พระสูตร อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต ทุกนิบาต ดิกนิบาต

อังคุตตรนิกาย หมวดธรรมที่ยิ่งด้วยองค์ หรือหมู่ธรรมที่ยิ่งด้วยองค์ธรรม เพราะในนิกายนี้ พระสังคีติกาจารย์ ได้รวบรวมจัดลำดับพระสูตรเข้าไว้เป็นหมวดหมู่ตามจำนวนหัวข้อธรรมเป็นหลัก

การจัดแบ่งเป็นเล่ม

การจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรในอังคุตตรนิกาย มีลักษณะพิเศษที่นาคศึกษา กล่าวคือ อันดับแรก ท่านจัดแบ่งพระสูตรในนิกายนี้จำนวน ๗,๙๐๒ สูตร โดยจัดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวนเท่ากันไว้ในนิบาตเดียวกัน เริ่มตั้งแต่จัดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๑ ข้อไว้ในนิบาตหมวด ๑ ไปจนถึงจัดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๑๑ ข้อไว้ในนิบาตหมวด ๑๑ รวมทั้งหมด ๑๑ นิบาต ดังนี้

๑. เอกกนิบาต	หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๑ ข้อ	มี ๖๑๙ สูตร
๒. ทุกนิบาต	หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๒ ข้อ	มี ๗๕๐ สูตร
๓. ดิกนิบาต	หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๓ ข้อ	มี ๓๕๓ สูตร
๔. จตุกกนิบาต	หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๔ ข้อ	มี ๗๘๒ สูตร
๕. ปัญจกนิบาต	หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๕ ข้อ	มี ๑,๑๕๒ สูตร
๖. ฉักกนิบาต	หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๖ ข้อ	มี ๖๓๙ สูตร
๗. สัตตกนิบาต	หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๗ ข้อ	มี ๑,๑๓๒ สูตร
๘. อัฏฐกนิบาต	หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๘ ข้อ	มี ๖๒๖ สูตร
๙. นวกนิบาต	หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๙ ข้อ	มี ๔๓๒ สูตร
๑๐. ทสกนิบาต	หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๑๐ ข้อ	มี ๗๔๖ สูตร
๑๑. เอกาทสกนิบาต	หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๑๑ ข้อ	มี ๖๗๑ สูตร

ลักษณะการย่อ-ขยายจำนวนหัวข้อธรรมในอังคุตตรนิกาย

ในการจัดหมวดหมู่พระสูตรเข้าเป็นนิบาตแต่ละนิบาต โดยถือจำนวนหัวข้อธรรมในแต่ละสูตรเป็นหลักนั้น มีข้อที่นาศึกษาอีกอย่างหนึ่ง นั่นคือ มีการย่อและขยายจำนวนหัวข้อธรรมของบางหมวดธรรมให้แตกต่างไปจากจำนวนที่เป็นจริงของหมวดธรรมนั้น ด้วยเหตุนี้ หมวดธรรมเดียวกันจึงปรากฏซ้ำในหลายนิบาต โดยปรากฏตามจำนวนที่เป็นจริงในนิบาตหนึ่ง แต่ปรากฏในอีกนิบาตหนึ่งว่า ได้มีการย่อจำนวนหัวข้อธรรมให้น้อยลงกว่าเดิมก็มี ได้ขยายจำนวนหัวข้อธรรมให้มากขึ้นกว่าเดิมก็มี ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

เอกกนิบาต

เอกกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๑ ประการ มีทั้งหมด ๖๑๙ สูตร แบ่งเป็นวรรคจำนวน ๒๐ วรรค แต่ละวรรคมีพระสูตรจำนวนต่างกัน คือ น้อยที่สุดมี ๑๐ สูตร และมากที่สุดมี ๑๘๑ สูตร ดังนี้

๑. รุพาทิวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. นีวรณพหาวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. อกัมมณียวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. อทันทวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. ปณฺหิตัจฉวรรค	มี ๑๐ สูตร	๖. อัจฺจราสังฆาตวรรค	มี ๑๐ สูตร
๗. วิริยารัมภาทิวรรค	มี ๑๐ สูตร	๘. กัลยาณมิตตาทิวรรค	มี ๑๐ สูตร
๙. ปมาทาทิวรรค	มี ๑๗ สูตร	๑๐. ทุติยปมาทาทิวรรค	มี ๔๒ สูตร
๑๑. อธัมมวรรค	มี ๑๐ สูตร	๑๒. อนาปัตติวรรค	มี ๒๐ สูตร
๑๓. เอกปุคคลวรรค	มี ๑๘ สูตร	๑๔. เอตทัคควรรค	มี ๘๐ สูตร
๑๕. อัญฺฐานบาลี	มี ๒๘ สูตร	๑๖. เอกธัมมบาลี	มี ๗๘ สูตร
๑๗. ปสาทกรธัมมวรรค	มี ๑๖ สูตร	๑๘. อปรอัจฺจราสังฆาตวรรค	มี ๑๘๑ สูตร
๑๙. กายคตาสติวรรค	มี ๓๗ สูตร	๒๐. อมตวรรค	มี ๑๒ สูตร

ทุกนิบาต

ทุกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมจำนวน ๒ ประการ มีทั้งหมด ๗๕๐ สูตร แบ่งเป็น ปณณาสก จำนวน ๓ ปณณาสก แต่ละปณณาสกมีวรรคและพระสูตรจำนวนต่างกัน คือ ปฐมปณณาสก มี ๕ วรรค ๕๒ สูตร ทุติยปณณาสกมี ๕ วรรค ๖๖ สูตร ตติยปณณาสกมี ๕ วรรค ๖๒ สูตร รวมวรรคทั้งหมดเป็น ๑๕ วรรค และจัดเป็นหัวข้อเปยยา ๔ ข้อ มี ๕๗๐ สูตร ดังนี้

ปฐมปณณาสก มี ๕ วรรค

๑. กัมมกรณวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. อธิกรณวรรค	มี ๑๑ สูตร
๓. พาลวรรค	มี ๑๑ สูตร	๔. สมจิตตวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. ปริสววรรค	มี ๑๐ สูตร		

ทุติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. ปุคคลวรรค	มี ๑๒ สูตร	๒. สุขวรรค	มี ๑๓ สูตร
๓. สนิมิตตวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. ธัมมวรรค	มี ๑๑ สูตร
๕. พาลวรรค	มี ๒๐ สูตร		

ตติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. อาสาทุปปขหวรรค	มี ๑๒ สูตร	๒. อายาจนวรรค	มี ๑๑ สูตร
๓. ทานวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. สันถารวรรค	มี ๑๒ สูตร
๕. สมาปัตติวรรค	มี ๑๗ สูตร		

เปยยาล มี ๔ ข้อ

๑. โกธเปยยาล	มี ๕๐ สูตร	๒. อกุสลเปยยาล	มี ๕๐ สูตร
๓. วินยเปยยาล	มี ๓๐๐ สูตร	๔. รากเปยยาล	มี ๑๗๐ สูตร

ติกนิบาต

ติกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมสูตรละ ๓ ประการ มีทั้งหมด ๓๕๓ สูตร แบ่งเป็น ๓ ปัณณาสก์ ๑๖ วรรค กับหัวข้อเปยยาล ๒ ข้อ ดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. พาลวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. รกการวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. ปุคคลวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. เทวทูตวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. จูฬวรรค	มี ๑๑ สูตร		

ทุติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. พรหมณวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. มหาวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. อานันทวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. สมนวรรค	มี ๑๑ สูตร
๕. โลกผลวรรค	มี ๑๑ สูตร		

ตติยปัณณาสก์ มี ๖ วรรค

๑. สัมโพธวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. อาปายิกวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. กุสินารวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. โยธาชีวรรค	มี ๑๓ สูตร
๕. มังคลวรรค	มี ๑๐ สูตร	๖. อเจลกวรรค	มี ๗ สูตร

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑

พระสูตร อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต

จตุกกนิบาต

จตุกกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๔ ประการ มีพระสูตรทั้งหมด ๗๘๒ สูตร แบ่งเป็น ๕ ปัณณาสก์ ๒๗ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล ดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. ภัณฑคามวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. จรวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. อรุเวลวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. จักกวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. โรหิตัสสวรรค	มี ๑๐ สูตร		

ทุติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. ปุญญาภิสันทวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. ปัตตกัมมวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. อปัณณกวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. มจลวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. อสุรวรรค	มี ๑๐ สูตร		

ตติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. วลาหกวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. เกลิวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. ภยวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. ปุคคลวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. อาภาวรรค	มี ๑๐ สูตร		

จตุตถปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. อินทริยวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. ปฏิปทาวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. สัตถเจตนิยวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. โยธาชีวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. มหาวรรค	มี ๑๐ สูตร		

ปัญจมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. สัปปริสววรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. โสภณวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. ทุจจริตวรรค	มี ๑๑ สูตร	๔. กัมมวรรค	มี ๑๑ สูตร
๕. อาปัตติภยวรรค	มี ๑๑ สูตร		

วรรคพิเศษที่อยู่นอกปัณณาสก์ มี ๒ วรรค

๑. อภิญญาวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. กัมมปถวรรค	มี ๑๐ สูตร
---------------	------------	---------------	------------

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๒

พระสูตร อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาท จักกนิบาท

ปัญจกนิบาท

ปัญจกนิบาท คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๕ ประการ มีพระสูตรทั้งหมด ๑,๑๕๒ สูตร แบ่งเป็น ๕ ปัณณาสก์ ๒๖ วรรค กับ ๓ หัวข้อเปยยาล ดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. เสขพลวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. พลวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. ปัญจจิกิวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. สุมณวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. มุณฑาราวรรค	มี ๑๐ สูตร		

ทุติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. นีรณวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. สัณญาวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. โยธาชีววรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. เถรวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. กกุธวรรค	มี ๑๐ สูตร		

ตติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. ฬาสุวิหารวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. อันธกวินทวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. คิลานวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. ราชวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. ดิกัณฑกัวรรค	มี ๑๐ สูตร		

จตุตถปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. สัทธัมมวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. อาฆาตวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. อุปาสกวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. อรัญญวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. พราหมณวรรค	มี ๑๐ สูตร		

ปัญจมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. กิมฬิวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. อัคโกสกวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. ทีฆจาริวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. อาวาสิกวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. ทุจจิตรวรรค	มี ๑๐ สูตร	๖. อุปสัมปทาวรรค	มี ๒๑ สูตร

เปยยาล มี ๓ เปยยาล

๑. สัมมุติเปยยาล มี ๑๔ สูตร	๒. ลิกขาปทเปยยาล มี ๑๗ สูตร
๓. รากเปยยาล มี ๘๕๐ สูตร	

ฉกกนิบาต

ฉกกนิบาต คือหมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๖ ประการ มีพระสูตรทั้งหมด ๖๔๙ สูตร แบ่งเป็น ๒ ปัณณาสก์ ๑๒ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล ดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. อาหุเนยยวรรค มี ๑๐ สูตร	๒. สาราณียวรรค มี ๑๐ สูตร
๓. อนุตตริยวรรค มี ๑๐ สูตร	๔. เทวดาวรรค มี ๑๒ สูตร
๕. ธัมมิกวรรค มี ๑๒ สูตร	

ทุติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. มหาวรรค มี ๑๐ สูตร	๒. เทวดาวรรค มี ๑๐ สูตร
๓. อรหัตตวรรค มี ๑๐ สูตร	๔. สีติวรรค มี ๑๑ สูตร
๕. อาณิสสวรรค มี ๑๑ สูตร	๖. ดิถกวรรค (พิเศษ) มี ๑๐ สูตร
๗. สามัญญวรรค (พิเศษ) มี ๒๓ สูตร	เปยยาล มี ๑ เปยยาล

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๓

พระสูตร อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต อฏฐกนิบาต นวกนิบาต

สัตตกนิบาต

สัตตกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๗ ประการ มีพระสูตรทั้งหมด ๑,๑๓๒ สูตร แบ่งเป็น ๑ ปัณณาสก์ ๑๐ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล ดังนี้

ปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. ธนวรรค มี ๑๐ สูตร	๒. อนุสยวรรค มี ๑๐ สูตร
๓. วชิขัตตกวรรค มี ๑๑ สูตร	๔. เทวดาวรรค มี ๑๒ สูตร
๕. มหายุญญวรรค มี ๑๐ สูตร	

วรรคที่ไม่จัดเป็นปณาสก์

๑. อัปยากตวรรค	มี ๑๑ สูตร	๒. มหาวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. วินยวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. สมณวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. อาหุเนยยวรรค	มี ๕๒๘ สูตร	เปยยาล	มี ๑ เปยยาล

อัฐกนิบาต

อัฐกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๘ ประการ มีพระสูตรทั้งหมด ๖๒๖ สูตร แบ่งเป็น ๒ ปณาสก์ ๑๐ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล ดังนี้

ปฐมปณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. เมตตาวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. มหาวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. คหปติวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. ทานวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. อุโปสถวรรค	มี ๑๐ สูตร		

ทุติยปณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. โคตมีวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. ภูมิจาลวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. ยมกวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. สติวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. สามัญญวรรค	มี ๒๖ สูตร	เปยยาล	มี ๑ เปยยาล

นวกนิบาต

นวกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๙ ประการ มีพระสูตรทั้งหมด ๔๓๒ สูตร แบ่งเป็น ๒ ปณาสก์ ๙ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล ดังนี้

ปฐมปณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. สัมโพธิวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. สีหนาทวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. สัตตาวาสวรรค	มี ๑๑ สูตร	๔. มหาวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. สามัญญวรรค	มี ๑๐ สูตร		

ทุติยปณาสก์ มี ๔ วรรค

๑. เขมวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. สติปัญฐานวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. สัมมปปธานวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. อิทธิปาทวรรค	มี ๑๐ สูตร
เปยยาล	มี ๑ เปยยาล		

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๔

พระสูตร อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต เอกาทสกนิบาต

ทสกนิบาต

ทสกนิบาต คือหมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๑๐ ประการ มีทั้งหมด ๗๔๖ สูตร แบ่งเป็น ๕ ปัณณาสก์ ๒๒ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล ดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. อานิสังสวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. นาถกรณวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. มหาวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. อุปาสิวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. อัฏโถสวรรค	มี ๑๐ สูตร		

ทุติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. สจจิตตวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. ยมกวรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. อากังขวรรค	มี ๑๐ สูตร	๔. เถรวรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. อุปาสกวรรค	มี ๑๐ สูตร		

ตติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. สมณสังญววรรค	มี ๑๒ สูตร	๒. ปัจโจโรหณววรรค	มี ๑๐ สูตร
๓. ปริสุทธรววรรค	มี ๑๑ สูตร	๔. สาธววรรค	มี ๑๑ สูตร
๕. อริยมัคคววรรค	มี ๑๐ สูตร		

จตุตถปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. ปุคคลววรรค	มี ๑๒ สูตร	๒. ชาณุสโสณววรรค	มี ๑๑ สูตร
๓. สาธววรรค	มี ๑๑ สูตร	๔. อริยมัคคววรรค	มี ๑๐ สูตร
๕. อปรปุคคลววรรค	มี ๑๒ สูตร		

ปัญจมปัณณาสก์ มี ๒ วรรค

๑. กรชกายววรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. สามัญญววรรค	มี ๑๖ สูตร
เปยยาล	มี ๑ เปยยาล		

เอกาทสกนิบาต

เอกาทสกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละ ๑๑ ประการ มีทั้งหมด ๖๗๑ สูตร แบ่งเป็น ๓ วรรค กับหัวข้อเปยยาล ๑ ข้อ ดังนี้

๑. นิสสยวรรค	มี ๑๐ สูตร	๒. อนุสสตีวรรค	มี ๑๑ สูตร
๓. สามัญญวรรค	มี ๔๘๐ สูตร	เปยยาล	มี ๑ เปยยาล

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕

ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธัมมปะทะ อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต

ขุททกนิกาย คำว่า “ขุททก” แปลว่า เล็กน้อยหรือหมวดย่อยๆ คำว่า “นิกาย” แปลว่า หมวดหรือหมู่ หมายถึงหมวดหรือหมู่ของพระธรรมชั้น (กองธรรม) ดังนั้น คำว่า “ขุททกนิกาย” จึงหมายถึงหมวดพระธรรมชั้นหรือพระสูตรเล็กน้อยหรือย่อยๆ กล่าวคือหมวดพระธรรมหรือพระสูตรใดที่มีจำนวนเล็กน้อย ไม่อยู่ในกฎเกณฑ์ที่จะจัดเข้าในทีมนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย และอังคุตตรนิกายได้ ท่านก็จัดหมวดพระธรรมหรือ พระสูตรนั้นเข้าไว้เป็นหมวดหรือหมู่หนึ่งต่างหาก เรียกว่า ขุททกนิกาย แบ่งเป็นคัมภีร์ได้ ๑๕ คัมภีร์ ตามตารางดังนี้

ที่	ชื่อคัมภีร์	เล่มที่
๑	ขุททกปาฐะ	๒๕
๒	ธัมมปะทะ (ธรรมบท)	
๓	อุทานะ (อุทาน)	
๔	อิติวุตตกะ	
๕	สุตตนิปาตะ (สุตตนิบาต)	
๖	วิมานวัตถุ	๒๖
๗	เปตวัตถุ	
๘	เอรคาถา	
๙	เอรีคาถา	
๑๐	ชาดกะ (ชาดก ภาค ๑ และ ๒)	๒๗, ๒๘
๑๑	นิทเทสะ (มหานิทเทส จุฬานิทเทส)	๒๙, ๓๐
๑๒	ปฏิสัมภิตามัคคะ (ปฏิสัมภิตามรรค)	๓๑

๑๓	อปทานะ (อปทาน ปฐมภาค)	๓๒
	อปทานะ (อปทาน ทุตติยภาค)	
๑๔	พุทธรังสะ (พุทธรังค์)	๓๓
๑๕	จริยาปิฎกะ (จริยาปิฎก)	

นอกจากนี้ยังรวมถึงพระวินัยปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกด้วย (วิ.อ. ๑/๑๗-๑๘, ๒๖, ขุ.ข.อ. ๒)

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ มี ๕ คัมภีร์

๑. **ขุททกปาฐะ** คือบทสวดย่อยๆ หรือบทสวดสั้นๆ แต่ละบทล้วนเป็นธรรมที่เป็นเบื้องต้นแห่งการเข้าถึงธรรมชั้นสูงขึ้นไป หรือเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญ มี ๙ บท (๙ ตำนาน) ดังนี้

(๑) สรณคมน์	(๒) ทสสิกขาบท
(๓) ทวัตติงสาการ	(๔) สามเณรปัญหา (หรือกุมารปัญหา)
(๕) มงคลสูตร	(๖) รตนสูตร
(๗) ติโรกขทสูตร	(๘) นิธิกัณทสูตร
(๙) เมตตสูตร	

๒. **ธัมมปทะ** หรือ **ธรรมบท** คือบทแห่งธรรม หรือธรรมที่ตรัสไว้เป็นบทๆ หมายถึงบทธรรมภาษิตสั้นๆ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ต่างเวลา ต่างสถานที่ และต่างบุคคล มีทั้งหมด ๔๒๓ บท การนับเป็นบท นับตามจำนวนพระคาถา คือ พระคาถา ๑ คาถา หรือคาถา ๑ คาถา กับอีกกึ่งพระคาถา นับเป็น ๑ บท ธรรมบทเหล่านี้ ท่านรวบรวมไว้เป็นเรื่องๆ มีชื่อเรื่องปรากฏตามสภาวะธรรม หรือบุคคลที่ทรงปรารภถึง บางเรื่องไม่ปรากฏบุคคลชัดเจน ท่านก็ใช้คำว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่งบ้าง ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งบ้าง รวมได้ ๓๐๕ เรื่อง แต่ละเรื่องจัดไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า “วรรค” รวมเป็น ๒๖ วรรค แต่ละวรรคมีชื่อปรากฏตามอำนาจเนื้อหาสาระของธรรมบทนั้นๆ และเรื่องนั้นๆ กล่าวคือ ธรรมบทใดๆ และเรื่องใดๆ ที่มีเนื้อหาสาระสัมพันธ์กันโดยเหมือนกัน คล้ายกัน หรือตรงข้ามกัน ท่านก็จัดธรรมบทนั้นๆ และเรื่องนั้นๆ เป็นหมวดหมู่เดียวกัน หรือวรรคเดียวกัน ดังนี้

ลำดับที่	ชื่อวรรค	จำนวนเรื่อง	จำนวนคาถา
๑	ยมกวรรค	๑๔	๒๐
๒	อัปมาทวรรค	๙	๑๒
๓	จิตตวรรค	๙	๑๑
๔	ปุပ္ผวรรค	๑๒	๑๖
๕	พาลวรรค	๑๕	๑๖
๖	ปัญชิตวรรค	๑๑	๑๖
๗	อรหันตวรรค	๑๐	๑๔

ลำดับที่	ชื่อวรรค	จำนวนเรื่อง	จำนวนคาถา
๘	สหัสสวรรค	๑๔	๑๐
๙	ปาปวรรค	๑๒	๑๖
๑๐	ทัณทวรรค	๑๑	๑๗
๑๑	ชราวรรค	๙	๑๑
๑๒	อิตตวรรค	๑๐	๑๐
๑๓	โลกวรรค	๑๑	๑๒
๑๔	พุทธรวรรค	๙	๑๘
๑๕	สุขวรรค	๘	๑๒
๑๖	ปิยวรรค	๙	๑๒
๑๗	โกธวรรค	๘	๑๔
๑๘	มถวรรค	๑๒	๒๑
๑๙	ธัมมัญญวรรค	๑๐	๑๗
๒๐	มคควรรค	๑๒	๑๗
๒๑	ปภินณกวรรค	๙	๑๖
๒๒	นिरยวรรค	๙	๑๔
๒๓	นาควรรค	๘	๑๔
๒๔	ตณ्हาวรรค	๑๒	๒๖
๒๕	ภิกขุวรรค	๑๒	๒๓
๒๖	พราหมณวรรค	๔๐	๔๒
รวมเป็น ๒๖ วรรค		๓๐๕ เรื่อง	๔๒๓ คาถา

๓. อุทาน คำพูดที่เปล่งออกมาทางจิตด้วยกำลังปีติโสมนัส เพราะไม่สามารถจะยับยั้งไว้ภายในหทัยได้ ดุจน้ำที่เต็มสระจนล้นไหลออกจากสระฉะนั้น แต่ในที่นี้หมายถึงระเบียบพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งออกมาด้วยกำลังโสมนัสสญาณ เรียกว่า “พุทธุทาน” เป็นพระดำรัสประเภทคาถา (ร้อยกรอง) ก็มี เป็นประเภทเวียการณะ (ร้อยแก้ว) ก็มี

๔. อิติวุตตกะ หมวดพระสูตรที่มีคำขึ้นต้นด้วยคำว่า “วุตฺตํ เหนฺ ภควตา” แปลว่า “แท้จริงพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว” ซึ่งเป็นคำกล่าวอ้างอิงที่ท่านพระอานนทเถระกล่าวไว้ในคราวสังคายนาครั้งที่ ๑ เป็นนิทานวจนะ แต่มิได้ปรารภบุคคล สถานที่ เวลา หรือเหตุการณ์อื่นใดของเรื่องที่มีเนื้อความบางตอนหรือทั้งหมดไปเข้ากับพระสูตรบางพระสูตรที่เคยกล่าวไว้ก่อนแล้ว

๕. สุตตนิบาต หมวดพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเป็นประเภทร้อยกรองล้วน (คาถา) บางสูตรแม้จะมีเนื้อหาสาระที่เป็นประเภทร้อยแก้ว (เวียการณะ) แต่ก็มีเนื้อหาสาระที่เป็นประเภทร้อยกรองผสมอยู่ในสูตรเดียวกันด้วย เรียกว่า “เคยยะ” จัดเป็นวรรคได้ ๕ วรรค คือ (๑) อรุควรรค (๒) จุฬวรรค (๓) มหาวรรค (๔) อัญญวรรค (๕) ปารายณวรรค ทั้ง ๕ วรรคนี้มี ๗๐ สูตร ๑,๑๕๖ คาถา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๖

พระสูตร ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา

ในเล่มนี้ เป็นประมวลเรื่องย่อยต่างๆ เอาไว้ ๔ ประเภท คือ

๑. **วิมานวัตถุ** ประมวลเรื่องผู้ได้วิมาน คือประมวลเรื่องของผู้เกิดในวิมาน เป็นเรื่องเล่า ซึ่งส่วนใหญ่เจ้าของเรื่องเป็นผู้เล่า เหตุที่เล่าเพราะมีผู้ถาม เหตุที่ถามเพราะเมื่อได้เห็นวิมานและ ทิพยสมบัตินั้นๆ แล้วรู้สึกแปลกใจ รู้สึกชื่นชมยินดี จึงถามเพื่อขอทราบความเป็นมา ผู้ถามได้แก่พระ ผู้มีพระภาคบ้าง (ในกรณีที่เกิดตามันๆ ลงมาเฝ้า) ท้าวสักกะจอมเทพบ้าง (เมื่อทรงทราบประวัติของ วิมานใดแล้ว ก็ตรัสบอกแก่ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระในกาลต่อมา) เทวดาเล่าเองบ้าง พระเถระ ทั้งหลายเล่าบ้าง แต่ส่วนมากได้แก่ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระผู้เลิศทางฤทธิ์ มี ๘๕ เรื่อง

๒. **เปตวัตถุ** ประมวลเรื่องเปรต คำว่า “เปต, เปต” เป็นคำภาษาบาลี ส่วนคำว่า “เปรต” เป็นคำภาษาสันสกฤต ทั้ง ๓ คำนี้มีความหมายตรงกัน คือ (๑) ผู้จากโลกนี้ไป คือผู้ตายไปแล้ว ผู้ ล่วงลับไปแล้ว เป็นความหมายทั่วไป พวกที่ตายไปเกิดเป็นเทวดา ก็เรียกว่าเปตะหรือเปรตในความ หมายนี้ก็มี เช่น พิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายไปแล้ว เรียกว่าเปตพลี (๒) สัตว์พวกหนึ่งที่เกิดใน อบายภูมิที่เรียกว่าปิตติวิสัย หรือเปรตวิสัย สัตว์พวกนี้ได้รับทุกขเวทนาต่างๆ ตามผลแห่งกรรมชั่วที่ ได้ทำไว้ เช่น อดอยาก ผอมโซเพราะไม่มีอาหาร หรือมีแต่กินไม่ได้ หรือกินได้แต่กินยาก เพราะปาก เท้ารูกันเข็ม หรือกินเข้าไปได้แต่กลายเป็นเลือด เป็นหนอง เป็นมูล เป็นคูบ้าง มี ๕๑ เรื่อง

๓. **เถรคาถา** ประมวลเรื่องธรรมภาษิตของพระเถระต่างๆ คือ คาถาที่พระเถระทั้งหลาย กล่าวไว้ คำว่า “เถระ” แปลว่า พระผู้ใหญ่ที่เป็นเพศชาย ตามพระวินัยกำหนดว่ามีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป ในที่นี้หมายถึงพระเถระผู้เป็นพระอรหันต์ ซึ่งมีชื่อปรากฏจำนวน ๒๖๔ รูป มีพระสุภุติเถระเป็นต้น มี ๒๖๔ เรื่อง มี ๑,๓๖๐ คาถา

๔. **เถรีคาถา** ประมวลเรื่องธรรมภาษิตของพระเถรีต่างๆ คือ คาถาที่พระเถรีทั้งหลายกล่าว ไว้ คำว่า “เถรี” แปลว่า พระผู้ใหญ่ที่เป็นเพศหญิง ตามพระวินัยกำหนดว่ามีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป ในที่นี้หมายถึงพระเถรีผู้เป็นพระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งมีชื่อปรากฏจำนวน ๗๓ รูป มีพระ อัญญาตมราเถรี เป็นต้น มี ๗๓ เรื่อง มี ๕๖๖ คาถา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗

พระสูตร ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๑

ชาดก เป็นอดีตนิทานที่พระผู้มีพระภาคทรงยกขึ้นมาแสดง เพื่อเป็นข้อเปรียบเทียบเรื่องที่เป็นปัจจุบันซึ่งเกิดขึ้นในขณะนั้น บางชาดกพระพุทธองค์ตรัสพระคาถาสรุปไว้ในที่สุดของเรื่อง เช่น อปัณณกชาดก วัณณุปกชาดก เสรีวณณชาดก เป็นต้น บางชาดกพระพุทธองค์ทรงยกคาถาของพระโพธิสัตว์ในชาดกนั้นๆ มาตรัสไว้ในบาลีซ้ำอีก เช่น จูฬเสฏฐิชาดก ตัณฑุลนาฬิชาดก เทวธัมมชาดก เป็นต้น

เนื้อหาเป็นคาถาล้วน หากผู้อ่านไม่ได้ศึกษาอรรถกถาชาดกนั้นๆ เป็นส่วนประกอบก็จะยากต่อการเข้าใจ จึงจำเป็นต้องนำอรรถกถาเสริมเข้ามาเพื่อประโยชน์แก่การเข้าใจในการอ่านชาดก โดยได้ย่อเรื่องในอรรถกถามาไว้ในบทนำนี้ก่อน เพื่อให้เข้าใจว่า ก่อนจะถึงคาถาชาดกนั้นๆ ท่านได้แสดงเรื่องประกอบไว้อย่างไร ดังนั้น ก่อนจะถึงคาถาจึงมีคำเปิดเรื่องไว้ในวงเล็บเพื่อเป็นที่เข้าใจว่าใครกล่าวคาถานี้ แล้วจึงเข้าคาถาที่มีอยู่ต่อไป หรือในกรณีที่มิใช่ ๒ คาถาขึ้นไป มักมีการกล่าวโต้ตอบกัน ซึ่งการกล่าวโต้ตอบนี้ ได้ใส่คำพูดของผู้กล่าวไว้ในวงเล็บซึ่งเป็นตัวเปิดเรื่องไว้ด้วย

พึงทราบว่า ชาดกที่ยกมาเป็นตัวอย่างต่อไปนี้ คำที่อยู่ในวงเล็บนั้นเป็นคำที่มีมาในอรรถกถา ไม่ใช่มีมาในบาลีพระไตรปิฎก เช่น

๑. อปัณณกชาดก

ว่าด้วยการปฏิบัติไม่ผิด

(พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรารภพ่อค้าเกวียนสองคน คนหนึ่งปฏิบัติผิด คนหนึ่งปฏิบัติถูกต้อง ตรัสพระคาถาว่า)

[๑] คนฉลาดพวกหนึ่งกล่าวฐานะที่ไม่ผิด นักคาคะเนทั้งหลายกล่าวฐานะที่ผิด
ผู้มีปัญญาจักฐานะที่ไม่ผิดและฐานะที่ผิดนั้นแล้ว ควรถือฐานะที่ไม่ผิดไว้เกิด
ในการกล่าวโต้ตอบกันได้ใส่ชื่อผู้กล่าวโต้ตอบกันไว้ในวงเล็บด้วย เช่น

๒. ทิวิหาชนชาดก

ว่าด้วยพระเจ้าทิวิหาชนะ

(พระเจ้าทิวิหาชนะตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า)

[๗๑] ในกาลก่อน มะม่วงนี้มีผิวสวย กลิ่นหอม รสอร่อย ได้รับการบำรุงเหมือน
เดิม เพราะเหตุไร จึงกลับกลายเป็นมะม่วงที่มีรสขมไป
(อำมาตย์โพธิสัตว์กราบทูลแจ้งเหตุของมะม่วงนั้นว่า)

[๗๒] ข้าแต่พระเจ้าทิวาหนะ มะม่วงของพระองค์มีต้นสะเดาล้อมรอบ รากกับ รากเกี่ยวพันกัน กิ่งกับกิ่งประสานกัน เพราะการเกี่ยวข้อกับต้นไม้ที่มีรส ขมไม่น่าพอใจนั้น มะม่วงต้นนี้จึงกลายเป็นมะม่วงที่มีรสขมไป

ความเป็นมาของชาดก

ชาดกเป็นเรื่องเก่า มีมาก่อนพุทธกาลประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ลงมาถึง ๑๐๐ ปี ที่มาในชาดก มักขึ้นต้นว่า **อดีเต** ซึ่งแสดงว่าเป็นเรื่องเก่า ในพระสูตรต้นปิฎกเล่มอื่นๆ และพระวินัยปิฎกนิยมขึ้นต้นว่า **ภูตบุพพะ** เรื่องเคยมีมาแล้ว ก็แสดงว่าเป็นเรื่องเก่าเช่นกัน ในบาลีพระไตรปิฎกเล่มนี้คำทั้ง ๒ นี้ไม่ปรากฏ เพราะปรากฏชัดอยู่ในอรรถกถา แต่ที่ยกมากล่าวก็เพื่อให้เข้าใจว่าชาดกนี้แยกเป็น ๓ ประเภท คือ

ประเภทที่ ๑ เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารของบ้านเมืองในสมัยโบราณ ก่อนสมัยพุทธกาล เช่น เรื่องที่ชาวกุมาร ในที่มิดิโกสลชาดก ข้อ ๓๗๑ อรรถนิบาต ซึ่งเป็นผู้รวบรวมแคว้นกาสิและโกศลเข้าอยู่ในปกครองเดียวกันมาจนถึงสมัยพุทธกาล ชาดกเรื่องนี้ มิได้มุ่งแสดงเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ แต่มุ่งแสดงหลักธรรมคือการไม่ล่วงละเมิดคำสอนของมารดา บิดา การรู้จักให้อภัยแก่ศัตรูเป็นสำคัญ โดยความก็คือการมีเมตตากรุณาไม่ผูกเวรก่อศัตรูต่อกันนั่นเอง

ประเภทที่ ๒ เป็นนิทานพื้นบ้าน ซึ่งมีอยู่ในถิ่นต่างๆ ของชมพูทวีปตลอดไปถึงแถบ อาหรับเปอร์เซีย ข้อนี้เห็นได้ชัดในนิทานชาดกหลายเรื่องที่ตรงกับนิทานในอีสปกรณหรือนิทาน อีสป เช่น สุวณฺณหังสชาดก ข้อ ๑๓๖ ในอัสสัมปทานวรรค เอกกนิบาต พระโพธิสัตว์เสวยพระ ชาติเป็นหงส์มีขนเป็นทอง ถูกภรรยาและธิดาจับถอนขนจนหมด ขนที่ขึ้นมาใหม่กลับขาวปกติ ตรง กับเรื่องห่านทองในนิทานอีสป เรื่องทั้ง ๒ หากถอดใจความคงได้ในคติโบราณที่ว่า “โลภมาก ลากหาย” ซึ่งเป็นคติชาวบ้าน

ประเภทที่ ๓ เป็นนิทานเทียบสุภาษิต เช่น เรื่องคนพูดกับสัตว์ สัตว์พูดกับสัตว์ หรือเทวดา แสดงธรรม เป็นต้น เช่น เรื่องกณฺธิชาดก ข้อ ๑๓ ในสีลวรรค เอกกนิบาต เทวดาโพธิสัตว์ดำหนิ เรื่องที่ควรดำหนิ ๓ อย่าง จึงกล่าวว่า

[๑๓] นาดำหนิ คนที่มีลูกศรเป็นอาวุธยิงไปเต็มกำล้ง นาดำหนิชนบทที่มีสตรี เป็นผู้นำ อนึ่ง แม้ชายผู้ตกอยู่ในอำนาจของสตรีก็นาดำหนิ

การแสดงชาดกในทำนองนี้เป็นการหลีกเลี่ยงการแสดงธรรมกระทบตนเองและผู้อื่น หรือแสดง ธรรมเสียดลีสื่อผู้อื่น เพราะเป็นการสอนธรรมโดยให้ตัวละครในนิทานเป็นผู้สอนและรับฟังคำสอน ทำให้ผู้ ฟังรู้สึกว่ามีส่วนใดกระทบตน มีความเพลิดเพลินและสามารถน้อมนำธรรมนั้นๆ มาประพฤติปฏิบัติ ให้เหมาะสมได้

ชาดกภาค ๑ แบ่งออกเป็น ๑๗ นิบาต ตั้งแต่ เอกกนิบาต ถึง เตรสกนิบาต เรียงตามลำดับ ๑ ถึง ๑๓ ต่อจากนั้นเป็นปิกณณนิบาต วิสดีนิบาต ดิงสตินิบาต และ จัตตาลีสนิบาต ในแต่ละนิบาต จัดเป็นวรรค ดังนี้

๑. เอกกนิบาต มี ๑๕ วรรค ๆ ละ ๑๐ ชาดก รวม ๑๕๐ ชาดก

๒. ทุกนิบาต มี ๑๐ วรรค ๆ ละ ๑๐ ชาดก รวม ๑๐๐ ชาดก
๓. ดิกนิบาต มี ๕ วรรค ๆ ละ ๑๐ ชาดก รวม ๕๐ ชาดก
๔. จตุกนิบาต มี ๕ วรรค ๆ ละ ๑๐ ชาดก รวม ๕๐ ชาดก
๕. ปัญจกนิบาต มี ๓ วรรค วรรคที่ ๑ และ ๒ มีวรรคละ ๑๐ ชาดก
วรรคที่ ๓ มี ๕ ชาดก รวม ๒๕ ชาดก
๖. ฉักกนิบาต มี ๒ วรรค ๆ ละ ๑๐ ชาดก รวม ๒๐ ชาดก
๗. สัตตกนิบาต มี ๒ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๑๐ ชาดก
วรรคที่ ๒ มี ๑๑ ชาดก รวม ๒๑ ชาดก
๘. อัญญกนิบาต มี ๑๐ ชาดก (นิบาตที่ ๘ เป็นต้นไปไม่มีวรรค)
๙. นวกนิบาต มี ๑๒ ชาดก
๑๐. ทสกนิบาต มี ๑๖ ชาดก
๑๑. เอกาทสกนิบาต มี ๙ ชาดก
๑๒. ทวาทสกนิบาต มี ๑๐ ชาดก
๑๓. เตรสกนิบาต มี ๑๐ ชาดก
๑๔. ปกิณณกนิบาต มี ๑๓ ชาดก
๑๕. วีสตินิบาต มี ๑๔ ชาดก
๑๖. ดิงสตินิบาต มี ๑๐ ชาดก
๑๗. จัตตาลีสนิบาต มี ๕ ชาดก (รวม ๕๒๕ ชาดก)

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘

พระสูตร ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๒

ชาดก ภาค ๒ มีเนื้อหาเป็นคาถาล้วนเหมือนกัน การแปลจึงต้องแปลในรูปของคาถา และก่อนที่จะแปลเนื้อหาของคาถาแรกในแต่ละชาดก ได้กล่าวเปิดเรื่องไว้ด้วยข้อความในวงเล็บ ซึ่งเป็นคำพูดของตัวละครในชาดกนั้นๆ หากมีการกล่าวโต้ตอบกันก็จะบอกชื่อผู้พูดไว้ในวงเล็บนั้นด้วย ในบางคาถาอาจมีคำกล่าวเปิดเรื่องไว้ในวงเล็บว่า (พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า) ฟังทราบว่าเป็นเนื้อความที่พระศาสดาตรัสเล่าเพื่อดำเนินเรื่องของชาดกตอนนั้นๆ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ท่านนำมากล่าวไว้ ส่วนมากเป็นเรื่องยาวมีตั้งแต่ ๕๐ คาถาขึ้นไป และมีผู้กล่าวเปิดเรื่องในวงเล็บหลายคน ฟังทราบว่า เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ที่ไม่มีโอกาสอ่านอรรถกถาได้ทราบความเป็นมาที่แท้จริงของแต่ละชาดกเท่านั้น หรือแม้จะไม่ได้ใส่ข้อความเปิดเรื่องไว้ในวงเล็บ แต่ถ้าผู้อ่านตั้งใจอ่านจริงๆ ก็สามารถเข้าใจเนื้อหาของชาดกนั้นๆ ได้เช่นกัน ดังนั้น การใส่ข้อความเปิดเรื่องไว้ในวงเล็บ จึงมุ่งเพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ที่เพิ่งอ่านชาดกไม่ให้เกิดความสับสนเท่านั้น

ชาดกภาค ๒ นี้ ท่านจัดนิบาตตามจำนวนของคาถา ต่อจากพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๗ ดังนี้

๑๘.	ปัญญาสนิบาต	หมวดที่มี	๕๐	คาถาขึ้นไป	มี	๓	ชาดก	
๑๙.	สัจฉินิบาต	หมวดที่มี	๖๐	คาถาขึ้นไป	มี	๒	ชาดก	
๒๐.	สัตตตินิบาต	หมวดที่มี	๗๐	คาถาขึ้นไป	มี	๒	ชาดก	
๒๑.	อัสตินิบาต	หมวดที่มี	๘๐	คาถาขึ้นไป	มี	๕	ชาดก	
๒๒.	มหานิบาต	หมวดที่มี	๑๐๐	คาถาขึ้นไป	มี	๑๐	ชาดก	(รวม ๒๒ ชาดก)
(เมื่อรวมชาดก ภาค ๑ และภาค ๒ จึงมี ๕๔๗ ชาดก)								

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙

พระสูตร ขุททกนิกาย มหานิทเทส

มหานิทเทส แปลว่า **นิทเทสใหญ่** เป็นเนื้อความที่แสดง ชี้แจง จำแนกแจกแจง หมายถึง คัมภีร์ที่ว่าด้วยการอธิบายขยายความพระพุทธรจน์ส่วนที่ย่อ ให้มีความหมายกว้างขวางพิสดาร ดุจ มหาสมุทรและมหาปฐพี เป็นคัมภีร์แนวอรรถกถา เพราะยกพระพุทธรจน์มาตั้งแล้วอธิบายขยายความ แต่ละคำศัพท์ แต่ละบท และแต่ละบาท ด้วยวิธีการอธิบายถึง ๙ วิธี จึงให้ความหมายอย่างละเอียดลึกซึ้ง กว้างขวาง พิศดารยิ่ง สมบูรณ์ทั้งในด้านอรรถและพยัญชนะ ช่วยผู้ศึกษาให้เข้าใจหลักธรรมที่เป็น โลกุตตระและสุญญตา ช่วยผู้ปฏิบัติให้บรรลุคุณวิเศษคือมรรค ผล นิพพาน ช่วยจัดอุปสรรคแห่ง การปฏิบัติธรรมให้หมดไป เป็นบ่อเกิดความรู้อันประเสริฐแก่พระโยคาวจร เป็นเหตุให้พระธรรมกถึก แสดงธรรมได้ไพเราะเป็นพิเศษ ช่วยผู้กลัวทุกข์ในสังสารวัฏให้หลุดพ้นจากทุกข์นั้นได้ ช่วยผู้ต้องการรู้ อรรถแห่งคัมภีร์ให้เข้าใจความหมายนัยต่างๆ แห่งสุดตบททั้งหลายอย่างถูกต้องตามพระพุทธรประสงค์

คัมภีร์มหานิทเทส เป็นผลงานของท่านพระสารีบุตรเถระผู้เป็นอัครสาวกฝ่ายขวาของพระสัมมา สัมพุทธเจ้า ผู้ได้รับยกย่องจากพระพุทธรองค์ว่า เป็นเอกทัศคะเลิศปัญญา คือ เป็นผู้เลิศทางปัญญา และได้รับสมญานามว่า **เป็นพระธรรมเสนาบดี** คือ เสนาบดีผู้บัญชาการกองทัพธรรมของพระผู้มี พระภาคผู้เป็นพระธรรมราชา

คัมภีร์มหานิทเทส ว่าด้วยการอธิบายขยายความพระพุทธรจน์ในพระสูตร ๑๖ สูตรแห่ง อัญญากรรม ในสุดตติยาต ขุททกนิกาย (ตอนปลายของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕) ส่วนคัมภีร์จุฬานิทเทส ว่าด้วยการอธิบายขยายความพระพุทธรจน์ในพระสูตร ๑๖ สูตรที่เป็นโสฬสปัญหาแห่งปารายนวรรค ใน สุดตติยาตเหมือนกันและชัคควิสาลสูตร รวมเป็น ๑๗ สูตร แต่คงมีความสำคัญน้อยกว่าพระสูตร ๑๖ สูตรในอัญญากรรม ดังความปรากฏในคัมภีร์มหาวรรคแห่งพระวินัยปิฎกว่า ครั้งหนึ่ง ท่านพระโสณะ กุฎิกัณณะ (ศิษย์ของท่านพระมหากัจจายนะ แห่งทักษิณปาณชนบท) มาเฝ้าพระผู้มีพระภาค และได้รับพุทธานุญาตให้พักในที่เดียวกับพระองค์ เมื่อพระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านสาธยายพระสูตรถวาย ท่านได้สาธยายพระสูตรต่างๆ ในอัญญากรรม สุดตติยาต ด้วยทำนองสรภัญญะ พระผู้มีพระภาคตรัส

ชมเชยว่า สาธยายได้ถูกต้องตรงตามที่พระองค์ตรัสไว้ทุกประการ และสาธยายได้ไพเราะยิ่ง การที่ท่านเลือกสาธยายพระสูตรต่างๆ ในอัฐกวรรค สุตตนิบาต ได้ถูกต้องแม่นยำเช่นนี้ แสดงว่าในสำนักของท่านพระมหากัจจายนะได้มีการศึกษาและสาธยายพระสูตรเหล่านั้นเป็นประจำ

โดยปกติ ท่านพระสารีบุตรทำหน้าที่อธิบายขยายความพระพุทฺธพจน์ที่มีผู้สงสัย และมาขอให้ท่านอธิบายอยู่เนืองๆ และมีหลายครั้งที่ท่านได้ฟังพระพุทฺธพจน์โดยย่อแล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคทันทันทีว่า ท่านเข้าใจเนื้อหาพระพุทฺธพจน์นั้นโดยละเอียด และได้อธิบายถวาย พระผู้มีพระภาคตรัสชมเชยว่า ท่านอธิบายขยายความได้ถูกต้องตรงตามพระพุทฺธประสงค์ ผลงานในลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายสูตร เช่น สัมมาทิฏฐิสูตร (ม.มู. ๑๒/๘๙-๑๐๔/๖๓-๗๕) ทุติยโสฬสจัสตาสสูตร (อง.สตุตก. ๒๓/๓๕/๒๗-๒๘) ลักกัจจุสูตร (อง.สตุตก. ๒๓/๗๐/๙๗-๑๐๒)

ผลงานอีกลักษณะหนึ่ง เป็นการอธิบายขยายความพระพุทฺธพจน์ในแนวพระอภิธรรมให้มีนัยและความหมายวิจิตรพิสดารยิ่ง และจัดอยู่ในพระไตรปิฎกด้วย ผลงานนี้คือปฏิสัมภิทามรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑

นอกจากนี้ ยังมีผลงานที่ท่านริเริ่มขึ้นเพื่อเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคง มี ๒ ลักษณะ คือ (๑) สังคีติสูตร (ที.ปา. ๑๑/๒๙๖-๓๔๘/๑๘๘-๒๔๐) และทสฺตตรสูตร (ที.ปา. ๑๑/๓๕๐-๓๖๐/๒๔๑-๒๘๒) (๒) คัมภีร์นิเทศที่กำลังกล่าวถึง

๑. **สังคีติสูตร** ท่านพระสารีบุตรแสดงในที่ประชุมสงฆ์ ซึ่งมีพระพุทฺธองค์ประทับอยู่ด้วย ณ ท้องพระโรงหลังใหม่ชื่ออุพทกะของพวกมัลลกะษัตริย์ กรุงปาวา แคว้นมัลละ โดยปรารภความแตกสามัคคีของสาวกนิครนถ์ หลังจากนิครนถ์นั้นถูกบุตรดับขันธไม่นาน แล้วเสนอแนะให้มีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะดวกแก่การศึกษา ซึ่งจะทำให้พระธรรมวินัยนี้เจริญมั่นคงสืบไปในอนาคต จากนั้นท่านได้แสดงตัวอย่างการจัดหมวดธรรมไว้ ๑๐ หมวด คือหมวดธรรมที่มีหัวข้อเดียว จนถึงหมวดธรรมมี ๑๐ หัวข้อ เมื่อท่านแสดงธรรมจบลง พระผู้มีพระภาคตรัสชมเชยว่า เป็นความคิดที่ดี ต่อมาท่านได้เสนอวิธีการจัดหมวดหมู่พระธรรมให้พิสดารขึ้นไปอีก ดังปรากฏในทสฺตตรสูตร แนวความคิดนี้เป็นตัวอย่างของการทำสังคายนา คือการร้อยกรองพระธรรมวินัยสืบมา นับแต่ปฐมสังคายนาเป็นต้นมา

๒. **คัมภีร์นิเทศ** เป็นผลงานแนวอรรถกถา เนื่องมาจากการมองเห็นการณ์ไกลว่า แม้จะมีการสังคายนาจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยให้เป็นระเบียบเรียบร้อย สะดวกแก่ผู้ศึกษาแล้วก็ตาม แต่เมื่อเวลาผ่านไป คนรุ่นใหม่ที่ไม่เข้าใจภาษาในพระไตรปิฎกดีพอ ก็จะทำให้ความเข้าใจแตกต่างกัน อันทำให้แตกสามัคคีได้ ท่านจึงเสนอวิธีอธิบายความหมายของพระพุทฺธพจน์ในแนวอรรถกถาไว้ให้เป็นตัวอย่างการแต่งคัมภีร์อรรถกถาแก่พระเถระรุ่นหลัง โดยท่านได้แสดงแนวความคิดนี้แก่พระเถระหลายรูป มีท่านพระอานนท์ เป็นต้น

ต่อมา เมื่อพระสารีบุตรนิพพานก่อนพระผู้มีพระภาค หลังพระพุทฺธปรินิพพาน ๓ เดือน มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๑ ท่านพระอานนท์เถระได้สาธยายนิเทศให้ที่ประชุมพระธรรมสังคากาจารย์ฟังตามที่ท่านได้ฟังมาโดยตรงจากท่านพระสารีบุตร ที่ประชุมจึงมีมติให้จัดเข้าไว้ในขุททกนิกาย ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน และถือเป็นแม่แบบของการรจนาคัมภีร์อรรถกถาสืบมา

วิธีอธิบายพระพุทพจน์ตามแนววรรคถา ๙ วิธี

การอธิบายพระพุทพจน์ในพระสูตรต่างๆ ที่ท่านพระสารีบุตรใช้ในคัมภีร์มหานิเทศนี้มี ๙ วิธี

วิธีที่ ๑

ยกพระพุทพจน์ทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แล้วอธิบายทีละบท เช่น

กามัม กามยमानสฺส ตสฺส เจ ตํ สมิขฺฆติ

อทุธา ปิติมโน โหติ ลทุธา มจฺโจ ยทิจฺฉติ. (ขุ.สุ. ๒๕/๗๗๒)

ถ้ากามนั้นสำเร็จด้วยดี แก่สัตว์นั้นผู้อยากได้กามอยู่

สัตว์นั้นได้กามตามที่ต้องการแล้ว คงเป็นผู้มีใจแน่นแฟ้น

อทุธา ปิติมโน โหติติ อทุธาติ : เอกัสวณํ นิสฺสํสยวณํ นิกกุงฺชาวณํ อเทฺวชฺฉวณํ
อเทฺวพฺพหวณํ นิโยคฺวณํ อปณฺณกฺวณํ อวตฺถาปนวณเมตํ อทุธาติ. ปิตีติ : ยา ปณฺจกามคุณ-
ปฏิสลฺยุตฺตา ปิติ ปามุชฺชํ อาโมทนา ปโมทนา หาสฺส ปหาสฺส วิตฺติ ตฺถุจฺจิ โอทคฺยํ อตฺตมนตา
อภิปรุณฺตา จิตฺตสฺส. มโนติ : ยํ จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺทรํ มโน มนายตฺนํ มนินฺทริยํ
วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺธํ ตชฺชา มโนวิญฺญาณธาคฺคํ, อยํ วุจฺจติ มโน. อยํ มโน อิมาย ปิตฺติยา
สทฺคโต โหติ สทฺชาโต สํสฺสฺสฺสํ สมนฺยตฺโต เอกุปฺปาโท เอกนิโรธํ เอกวตฺถุโก เอการมฺมโณ.
ปิติมโน โหติติ : ปิติมโน โหติ ตฺถุจฺจมโน หฏฺฐมโน ปหฏฺฐมโน อตฺตมโน อุกคฺคมโน มุทิตมโน
ปโมทิตมโน โหติติ อทุธา ปิติมโน โหติ. (๑/๒)

คำว่า **แน่นแฟ้น** ในคำว่า ย่อมเป็นผู้มีใจแน่นแฟ้น เป็นคำกล่าวโดยนัยเดียว เป็นคำกล่าวโดยไม่
สงสัย เป็นคำกล่าวโดยไม่เคลือบแคลง เป็นคำกล่าวโดยไม่มีเป็น ๒ นัย เป็นคำกล่าวโดยไม่มีเป็น ๒
อย่าง เป็นคำกล่าวโดยรัดกุม เป็นคำกล่าวโดยไม่ผิด คำว่า **แน่นแฟ้น** นี้ เป็นคำกล่าวที่กำหนดไว้แน่แล้ว

คำว่า **อิม** ได้แก่ ความอิมเิบ ความปราโมทย์ ความบันเทิง ความเบิกบาน ความร่าเริง
ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความยินดี ความมีใจสูง ความมีใจแช่มชื่น ความเต็มใจ ที่ประกอบด้วย
กามคุณ ๕

คำว่า **ใจ** ได้แก่ จิต มโน มานัส หทัย ปันธุระ มนะ มนายตนะ มนินทริย วิญญาน วิญญาน
ขันธ มโนวิญญานธาคค ที่เกิดจากผัสสะเป็นต้นนั้น นี้เรียกว่า ใจ ใจนี้ ไปพร้อมกัน คือ เกิดร่วมกัน
ระคนกัน เกี้ยวเนื่องกัน เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกัน
กับความอิมเิบนี้

คำว่า **คงเป็นผู้มีใจ** ได้แก่ เป็นผู้ที่มีใจ คือ เป็นผู้ที่มีใจยินดี มีใจร่าเริง มีใจเบิกบาน มีใจ
แช่มชื่น มีใจสูง บันเทิงใจ ปลื้มใจ รวมความว่า คงเป็นผู้มีใจแน่นแฟ้น

วิธีที่ ๒

ยกพระพุทพจน์ทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แล้วอธิบายภาพรวมทั้งหมด เช่น

ตสฺส เจ กามยานสฺส

ฉนฺทชาตสฺส ชนฺตโน

เต กามา ปริหายนฺติ

สลฺลวิทุวํ ৰูปปติ. (ขุ.สุ. ๒๕/๗๗๓)

ถ้าเมื่อสัตว์นั้นอยากได้กามอยู่ เกิดความพอใจแล้ว กามเหล่านั้นเสื่อมไป
สัตว์นั้นย่อมเจ็บปวดเหมือนถูกลูกศรแทง

สลลวิทุโธ รูปปติติ : ยถา อโยมเยน วา สลฺเลน วิทุโธ, อญฺจิมเยน วา สลฺเลน
ทณฺทมเยน วา สลฺเลน วิสาณมเยน วา สลฺเลน กญฺจมเยน วา สลฺเลน วิทุโธ รูปปติ
กุปฺปติ ฆญฺญียติ ปีฬียติ, พฺยธิโต โทมนสลฺลิโต โหติ. เอวเมวํ วตฺตุกามานํ วิปริณามณฺณถา
ภาววา อุปฺปชฺชติ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา. โส กามสลฺเลน จ โสกสลฺเลน จ วิทุโธ
รูปปติ กุปฺปติ ฆญฺญียติ ปีฬียติ, พฺยธิโต โทมนสลฺลิโต โหตีติ สลลวิทุโธ รูปปติ. (๒/๔)

คำว่า สัตว์นั้นย่อมเจ็บปวดเหมือนถูกลูกศรแทง อธิบายว่า สัตว์ผู้ถูกลูกศรเหล็กแทงก็ตาม
ถูกลูกศรกระดูก ลูกศรงา ลูกศรเขา หรือลูกศรไม้แทงก็ตามย่อมเจ็บปวด ดิ้นรน กระสับกระส่าย เดือด
ร้อน เจ็บกาย เจ็บใจ ฉันทิโด เพราะวัตถุกามแปรเป็นอื่นไป ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความ
ทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจย่อมเกิดขึ้น ฉันทิโนเหมือนกัน สัตว์นั้นถูกลูกศรคือกาม และ
ลูกศรคือความเศร้าโศกแทงแล้ว ย่อมเจ็บปวด ดิ้นรน กระสับกระส่าย เดือดร้อน เจ็บกาย เจ็บใจ
รวมความว่า สัตว์นั้นย่อมเจ็บปวดเหมือนถูกลูกศรแทง

วิธีที่ ๓

ยกพระพุทธพจน์ทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แล้วอธิบายทีละบท และบทที่นำมาอธิบายนั้นมีวิภัตติ
ตรงกันกับบทตั้ง เช่น

เขตต์ วตฺถุํ หิรณฺณํ วา คฺวาสุลํ ทาสโปริสํ
ถิโย พนฺธุ ปญฺญ กามะ โย นโร อนุคิฆฺมติ. (ขุ.ส. ๒๕/๗๗๕)

นรชนใด ปรารรณาเนื่องๆ ซึ่งไร่นา ที่ดิน เงิน โค ม้า ทาส บุรุษ สตรี
พวกพ้อง หรือกามเป็นอันมาก

เขตต์ วตฺถุํ หิรณฺณํ วาติ เขตฺตนฺติ : สาลิกเขตต์ วิหิกเขตต์ มุคฺคกเขตต์ มาสฺกเขตต์
ยวฺกเขตต์ โคธฺมกเขตต์ ดิลกเขตต์. วตฺถุนฺติ : ขรรวตฺถุ โภจฺจกฺวตฺถุ ปุเรวตฺถุ ปจฺจาวตฺถุ
อารามวตฺถุ วิหารวตฺถุ. หิรณฺณนฺติ: หิรณฺณํ วุจฺจติ กหาปณฺติ เขตต์ วตฺถุํ หิรณฺณํ วา.
(๔/๘)

คำว่า ไร่นา ในคำว่า ไร่นา ที่ดิน ได้แก่ นาข้าวสาลี นาข้าว ไร่ถั่วเขียว ไร่ถั่วราชมาส
นาข้าวเหนียว นาข้าวละมาน ไร่เงาะ

คำว่า ที่ดิน ได้แก่ ที่ปลูกเรือน ที่สร้างยุ้งฉาง ที่หน้าเรือน ที่หลังเรือน ที่สวน ที่อยู่

คำว่า เงิน ได้แก่ เหรียญกษาปณ์ ตรัสเรียกว่า เงิน รวมความว่า ไร่นา ที่ดิน เงิน

วิธีที่ ๔

ยกพระพุทธพจน์ทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แต่บทที่นำมาอธิบาย มีวิภัตติต่างกับบทที่มีอยู่ใน
บาทพระคาถานั้น เช่น

ฉนฺทชาตสฺส ชนฺตุนฺติ ฉนฺโทติ : โย กาเมสุ กามจฺจนฺโท กามราโค กามนฺนํ กามตณฺหา กามเสนฺโท กามปริฬาโห กามมุจฺจา กามชฺเฌสํ กามโฆ กามโยโค กามุปาทานํ กามจฺจนฺท-
นํวณฺณํ, ตสฺส โส กามจฺจนฺโท ชาโต โหติ สฺสชาโต นิพฺพตฺโต อภินิพฺพตฺโต ปาตุญฺโต. (๒/๓)

คำว่า เมื่อสัตว์...เกิดความพอใจแล้ว อธิบายว่า คำว่า ความพอใจ ได้แก่ ความพอใจด้วย
อำนาจความใคร่ ความกำหนดด้วยอำนาจความใคร่ ความเพติดเพลินด้วยอำนาจความใคร่ ความ
ทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความเร่าร้อนด้วยอำนาจความ
ใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ ห่วงน้ำคือความใคร่ กิเลส
เครื่องประกอบคือความใคร่ กิเลสเครื่องยึดมั่นคือความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความพอใจด้วย
อำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่เกิดแล้ว เกิดขึ้นแล้ว บังเกิดแล้ว
บังเกิดขึ้นแล้ว ปรากฏแล้วแก่สัตว์นั้น

วิธีที่ ๕

วิเคราะห์ศัพท์ เช่น

วิสตติกาติ : เกณฺฐเจเน วิสตติกา ? วิสตติ วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา,
วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา,
วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา, วิสตติกา. (๓/๗)

คำว่า วิสตติกา อธิบายว่า ค้นหาชื่อว่าวิสตติกา เพราะมีความหมายอย่างไร ค้นหาชื่อว่า
วิสตติกา เพราะแผ่ไป ชื่อว่าวิสตติกา เพราะชันไป ชื่อว่าวิสตติกา เพราะขยายไป ชื่อว่าวิสตติกา
เพราะครอบงำ ชื่อว่าวิสตติกา เพราะสะท้อนไป ชื่อว่าวิสตติกา เพราะเป็นตัวการให้พุดผิด ชื่อว่า
วิสตติกา เพราะมีรากเป็นพิษ ชื่อว่า วิสตติกา เพราะมีผลเป็นพิษ ชื่อว่าวิสตติกา เพราะเป็นตัวการ
ให้บริโภคลึงมีพิษ

วิธีที่ ๖

ยกพระพุทธพจน์ที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรอื่น มายืนยันหรือสนับสนุนคำอธิบายนั้น เช่น

ปริสฺสยาติ : เกณฺฐเจเน ปริสฺสยา ? ปริสฺสยาติ ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา,
ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา,
ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา, ปริสฺสยา. ๕เปย

ถ้า ดตฺราสยาติ ปริสฺสยา ? ดตฺเรเต ปาปกา อุกุสลา ธมฺมา อุปปชฺชนฺติ อตฺตภาว-
สนฺนิสฺสยา, ยถา ฟิลเล ฟิลาสยา ปาณา สยฺนฺติ, ทเก ทกาสยา ปาณา สยฺนฺติ, วเน
วนาสยา ปาณา สยฺนฺติ, รุกฺเข รุกฺขาสยา ปาณา สยฺนฺติ. เอวเมวํ ดตฺเรเต ปาปกา
อุกุสลา ธมฺมา อุปปชฺชนฺติ อตฺตภาวสนฺนิสฺสยา. เอวเมวํ ดตฺราสยาติ ปริสฺสยา.

วุตฺตํ เหตุ ภาควา : สานฺเตวาลิโก ภิกฺขเว ภิกฺขุ สาจริยโก ทุกฺขํ น ฆาสุ วิหริ-
ติ. ภิกฺขเว ภิกฺขุ สานฺเตวาลิโก สาจริยโก ทุกฺขํ น ฆาสุ วิหริติ ? อิทฺ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน
จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุปปชฺชนฺติ เย ปาปกา อุกุสลา ธมฺมา สรสงฺกปฺปา สญฺญชฺเฌยา,
ตฺยสฺส อนฺโต วสนฺติ อนฺวาสวณฺติ ปาปกา อุกุสลา ธมฺมาติ, ตสฺมา “सानฺเตวาลิโก”ติ วุจฺจติ.

เต นํ สมุทาจรณฺติ, สมุทาจรณฺติ นํ ปาปกา อกุสลา ธมฺมาติ ตสฺมา “สาจริยโก”ติ วุจฺจติ. (๕/๑๐-๑๑)

คำว่า **อันตรายทั้งหลาย** อธิบายว่า ชื่อว่าอันตราย เพราะมีความหมายอย่างไร ชื่อว่าอันตราย เพราะครอบงำ ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นไปเพื่อความเสื่อม ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ ฯลฯ

ที่ชื่อว่า **อันตราย** เพราะเป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ เป็นอย่างไร คือ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น มีอัตภาพเป็นที่อาศัยเปรียบเหมือนสัตว์ที่อาศัยอยู่ย่อมอยู่ในรู สัตว์ที่อาศัยน้ำย่อมอยู่ในน้ำ สัตว์ที่อาศัยป่าย่อมอยู่ในป่า สัตว์ที่อาศัยต้นไม้ย่อมอยู่บนต้นไม้ ฉะนั้นได้ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมเกิดในอัตภาพนั้น มีอัตภาพเป็นที่อาศัย ฉะนั้นเหมือนกัน ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ เป็นอย่างนี้บ้าง

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่กับกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน ผู้อยู่กับกิเลสที่ฟุ้งขึ้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สบาย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่กับกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน ผู้อยู่กับกิเลสที่ฟุ้งขึ้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สบาย เป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย มีความดำริชานไป เกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะตาเห็นรูป บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมอยู่ ย่อมชานไปภายในของภิกษุนั้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสเรียกภิกษุนั้นว่า “ผู้อยู่กับกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน” บาปอกุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมฟุ้งขึ้นท่วมภิกษุนั้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสเรียกภิกษุนั้นว่า “ผู้อยู่กับกิเลสที่ฟุ้งขึ้น”

วิธีที่ ๗

ยกคาถาภาษิตมายืนยันหรืออ้างอิง เช่น

ควาสลํ ทาสปริสฺสนฺติ **ควนฺติ** : คาโว วุจฺจนฺติ. อสฺสชาติ ปสฺสกาทโย วุจฺจนฺติ. **ทาสาติ** : จตฺตารโ ทาสา : อนุโตชาตโก ทาสโ ส ธนุกิิตโก ทาสโ สามํ วา ทาสพฺยํ อุเปติ อกามโก วา ทาสวิสยํ อุเปติ.

อามาย ทาสาปี ภวนฺติ เหา

ธเนน กิตาปี ภวนฺติ ทาสา

สามญฺจ เอเก อุปยฺนฺติ ทาสพฺยํ

ภยาปญฺญาปิ ภวนฺติ ทาสาติ. (ขุ.ม.หานิ. ๒๙๕/๔)

คำว่า ทาส ได้แก่ทาส ๔ จำพวก คือ (๑) ทาสที่เกิดภายใน (คือทาสในเรือนเบี้ย) (๒) ทาสที่ซื้อได้ด้วยทรัพย์(ทาสสินไถ่) (๓) ผู้สมัครเป็นทาสเอง (๔) เชลยที่ตกเป็นทาส (๔/๘-๙)

(สมจริงดังที่วิฐฐบัณฑิตโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่า)

คนบางพวกเป็นทาสโดยกำเนิด บางพวกเป็นทาสที่เขาซื้อได้ด้วยทรัพย์ บางพวกสมัครเข้าเป็นทาสเอง บางพวกตกเป็นเชลยจึงยอมเป็นทาส

วิธีที่ ๘

นำศัพท์ที่เป็นไวยากรณ์หรือคำพ้อง ซึ่งใช้แทนกันได้ มาไขความให้พิสดารขึ้น เช่น

โสมี วิสตติกัม โลเก, สโต สมติวตตตติ สโตติ : โย กาเม ปริวชเชติ. วิสตติกา วุจจติ ตณฺหา. โย ราโค สาราโค อนฺนโย อนฺนโรธํ นนฺที นนฺทิราโค จิตฺตสฺส สาราโค อิจฺจา มุจฺจา อชฺฌเณสํ เคธํ ปลิเคธํ สงฺโก ปงฺโก เอชา มายา ชนิกา สยฺชนนี สิพฺพิณี ชาลินี สริตา วิสตติกา สุตฺตํ วิสฺฐา อายุหนิ พุติยา ปณฺธิ ภาวนตฺติ วณฺํ วณฺเถ สนฺถโว เสนฺโห อเปกฺขา ปฏฺิพฺนฺธุ อาสา อาสีสฺนา อาสีลิตฺตํ ฐาปสา สทฺทสา คุณฺธาสา รสาสา โผฏฺฐพฺพสา ลาภาสา ธนาสา ปุตฺตาสา ชีวิตาสา ชปฺปา ปชปฺปา อภิชปฺปา ชปฺปนา ชปฺปิตฺตํ โลลูปํ โลลูปายนา โลลูปายิตฺตํ ปุจฺจนฺชิกตา สาธุกมฺยตา อธมฺมราโค วิสมฺโลโก นิกฺกนฺติ นิกามนา ปตฺถนา ปิหนา สมฺปตฺถนา, กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา, รูปตณฺหา อรูปตณฺหา นิโรธตณฺหา, รูปตณฺหา สทฺทตณฺหา คุณฺธตณฺหา. รสตณฺหา โผฏฺฐพฺพตณฺหา ธมฺมตณฺหา... (๓/๖-๗)

คำว่า **ผู้**นั้น ในคำว่า ผู้นั้นมีสติล่วงพ้นตัณหาที่ชื่อว่าวิสัฏฐิกานี้ในโลก ได้แก่ ผู้ละกามได้ ตัณหา ตรัสเรียกว่า วิสัฏฐิกา คือ ความกำหนด ความกำหนดนัย ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนดนัยแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความเห็น ความเห็นกระหาย ความข้องอยู่ ความจมอยู่ ธรรมชาติที่ทำให้พลุกพล่าน ธรรมชาติที่หลอกลวง ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิด ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติที่ร้อยรัด ธรรมชาติที่มีชาย ธรรมชาติที่กำซาบใจ ธรรมชาติที่ซ่านไป ธรรมชาติดุจเส้นด้าย ธรรมชาติที่แผ่ไป ธรรมชาติที่ประมวลมา ธรรมชาติที่เป็นเพื่อน ความคั่นหา ตัณหาที่นำพาไปสู่ภพ ตัณหาจุจปา ตัณหาจุจปาทีป ความเซยชิด ความเยื้อใย ความหวังใย ความผูกพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ภาวะที่หวัง ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโผฏฐัพพะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ธรรมชาติที่กระชับ ธรรมชาติที่กระชับบ่อยๆ ธรรมชาติที่กระชับยิ่ง ความกระชับ กิริยาที่กระชับ ภาวะที่กระชับ ความละโมภ กิริยาที่ละโมภ ภาวะที่ละโมภ ธรรมชาติที่ทำให้หวั่นไหว ภาวะที่ใคร่แต่อารมณ์ดี ๆ ความกำหนดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินพอดี ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความใฝ่หา ความหมายปอง กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ รูปตัณหา สัททตัณหา คุณฺธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธมฺมตัณหา ...

วิธีที่ ๙

มุ่งอธิบายเนื้อหาสาระเป็นสำคัญ เช่น

มุนิติ : โมนํ วุจฺจติ ญาณํ. ยา ปญฺญา ปชานนา ... อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺฐิ, เตน ญาณेณ สมฺนฺนาโคโต มุนิ โมนปฺปโตติ. ตีณิ โมนเญยานิ : กายโมเนญยํ วจีโมเนญยํ มโนโมเนญยํ.

กตมํ กายโมเนยฺยํ ? ติวิธานํ กายทฺถจฺจริตํ ปหานํ กายโมเนยฺยํ, ติวิธํ กายสุจฺจริตํ กายโมเนยฺยํ, กายารมฺมณ ญาณํ กายโมเนยฺยํ, กายปริญฺญา กายโมเนยฺยํ, ปริญฺญาสทฺทโค มคฺโค กายโมเนยฺยํ, กายะ จนฺทราศสฺส ปหานํ กายโมเนยฺยํ, กายสงฺขารนิโรธํ จตฺตถุชฺฌาน-สมาปตฺติ กายโมเนยฺยํ, อิทํ กายโมเนยฺยํ.

กตมํ วจฺจโมเนยฺยํ ? จตฺตพฺพิธานํ วจฺจทฺถจฺจริตํ ปหานํ วจฺจโมเนยฺยํ, จตฺตพฺพิธํ วจฺจสุจฺจริตํ วจฺจโมเนยฺยํ, วาจารมฺมณ ญาณํ วจฺจโมเนยฺยํ, วาจาปริญฺญา วจฺจโมเนยฺยํ, ปริญฺญาสทฺทโค มคฺโค วจฺจโมเนยฺยํ, วาจา ยะ จนฺทราศสฺส ปหานํ วจฺจโมเนยฺยํ, วจฺจสงฺขารนิโรธํ ทฺตยชฺฌาน-สมาปตฺติ วจฺจโมเนยฺยํ, อิทํ วจฺจโมเนยฺยํ.

กตมํ มโนโมเนยฺยํ ? ติวิธานํ มโนทฺถจฺจริตํ ปหานํ มโนโมเนยฺยํ, ติวิธํ มโนสุจฺจริตํ มโนโมเนยฺยํ, จิตฺตารมฺมณ ญาณํ มโนโมเนยฺยํ, จิตฺตปริญฺญา มโนโมเนยฺยํ, ปริญฺญาสทฺทโค มคฺโค มโนโมเนยฺยํ, จิตฺเต จนฺทราศสฺส ปหานํ มโนโมเนยฺยํ, จิตฺตสงฺขารนิโรธํ สทฺธญาเวทยิต-นิโรธํ มโนโมเนยฺยํ, อิทํ มโนโมเนยฺยํ. (๑๔/๔๗)

คำว่า มุนี อธิบายว่า ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ คือ ความรู้ทั่ว หน้าที่รู้ชัด ... ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ ผู้ที่ประกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่ามุนี คือ ผู้บรรลุโมณญาณแล้ว โมเนยยธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี) มี ๓ ประการ คือ (๑) โมเนยยธรรมทางกาย (๒) โมเนยยธรรมทางวาจา (๓) โมเนยยธรรมทางใจ

โมเนยยธรรมทางกาย เป็นอย่างไร

คือ การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางกาย, กายสุจฺจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางกาย, ญาณมีกายเป็นอารมณ์ ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางกาย, กายปริญฺญา (การกำหนดรู้กาย) ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางกาย, มรรคที่สละด้วยปริญฺญา ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางกาย, การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในกาย ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางกาย, ความดับแห่งกายสังขาร การบรรลุจตฺตถุชฺฌาน ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางกาย, นี้ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางกาย

โมเนยยธรรมทางวาจา เป็นอย่างไร

คือ การละวจีทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางวาจา, วจฺจสุจฺจริต ๔ อย่าง ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางวาจา, ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางวาจา, วาจาปริญฺญา (การกำหนดรู้วาจา) ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางวาจา, มรรคที่สละด้วยปริญฺญา ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางวาจา, การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในวาจา ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางวาจา, ความดับแห่งวจีสังขาร การบรรลุทฺตยชฺฌาน ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางวาจา, นี้ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางวาจา

โมเนยยธรรมทางใจ เป็นอย่างไร

คือ การละมโนทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางใจ, มโนสุจฺจริต ๓ อย่าง ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางใจ, ญาณมีใจเป็นอารมณ์ ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางใจ, จิตฺตปริญฺญา(การกำหนดรู้จิต) ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางใจ, มรรคที่สละด้วยปริญฺญา ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางใจ, การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในจิต ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางใจ, ความดับแห่งจิตตสังขาร การบรรลุสทฺธญาเวทยิตนิโรธ ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางใจ, นี้ชื่อว่า โมเนยยธรรมทางใจ เป็นต้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐

พระสูตร ขุททกนิกาย จุฬนิทเทส

จุฬนิทเทส แปลว่า นิทเทสน้อย เป็นคำอธิบายขยายความพระพุทฺธพจน์โดยย่อให้มีความหมายกว้างขวางเหมือนกัน แต่ถือว่ามีเนื้อหาที่สำคัญน้อยกว่า คัมภีร์จุฬนิทเทสนี้ ก็เป็นผลงานของท่านพระสารีบุตรผู้เป็นอัครสาวกฝ่ายขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งได้รับยกย่องจากพระพุทฺธองค์ที่ว่า เป็นผู้เลิศทางปัญญา และได้รับสมญานามว่า เป็นพระธรรมเสนาบดี คือ เสนาบดีผู้บัญชาการกองทัพนครของพระผู้มีพระภาคผู้เป็นพระธรรมราชา

จุฬนิทเทส เป็นคัมภีร์แนวอรรถกถาที่ยกเอาพระพุทฺธพจน์มาตั้งไว้แล้ว อธิบายขยายความแต่ละศัพท์ แต่ละบท แต่ละบาท ด้วยวิธีการอธิบาย ๙ วิธี เหมือนกับมหานิทเทส จึงให้ความหมายลึกซึ้งไม่แพ้มหานิทเทส ประวัติความเป็นมาของจุฬนิทเทสได้กล่าวไว้แล้วในบทนำของมหานิทเทส ผู้สนใจโปรดศึกษาจากมหานิทเทสนั้น ส่วนในที่นี้จะกล่าวถึงวิธีการอธิบายของจุฬนิทเทสที่ท่านพระสารีบุตรอธิบายใจความสำคัญของจุฬนิทเทสนี้โดยย่อดังนี้

๑. วิธีที่ยกพระพุทฺธพจน์ทั้งบาทพระคาถามาตั้งแล้ว อธิบายทีละบท
๒. วิธีที่ยกพระพุทฺธพจน์ทั้งบาทพระคาถามาตั้งแล้ว อธิบายภาพรวมทั้งหมด
๓. วิธีที่ยกพระพุทฺธพจน์ทั้งบาทพระคาถามาตั้งแล้ว อธิบายทีละบท และบทที่นำมาอธิบายนั้นมีวิวัตติตรงกันกับบทตั้ง
๔. แบบที่ยกพระพุทฺธพจน์ทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แต่บทที่นำมาอธิบายมีวิวัตติต่างกับบทที่มีอยู่ในบาทพระคาถานั้น
๕. แบบวิเคราะห์ศัพท์
๖. แบบที่ยกพระพุทฺธพจน์ที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรอื่นมายืนยันเพื่อสนับสนุนคำอธิบายนั้น
๗. แบบที่ยกคาถาภาสิตมายืนยันเพื่ออ้างอิง
๘. แบบที่นำศัพท์ที่เป็นไวยากรณ์หรือคำพ้องที่ใช้แทนกันได้มาขยายความให้พิสดารขึ้น
๙. แบบที่มุ่งอธิบายเนื้อหาสาระเป็นสำคัญ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑

พระสูตร ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค

ปฏิสัมภิทามรรค เป็นผลงานแนวพระอภิธรรมของท่านพระสารีบุตรเถระ อัครสาวกฝ่ายขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และถือว่าเป็นปกรณ์ทางกัมมัฏฐานเล่มแรกของพระพุทฺธศาสนา

ปฏิสัมภิทามรรค แปลว่า ทางแห่งปฏิสัมภิทา, ปฏิสัมภิทา แปลว่า ความรู้แตกฉาน, ฉะนั้นปฏิสัมภิทามรรค จึงมีความหมายว่า “ทางแห่งความแตกฉาน” ซึ่งมี ๔ ประการ

ปฏิสัมภิทา คือความแตกฉาน ๔ ประการ

๑. **อรรถปฏิสัมภิทา** ความรู้แตกฉานในอรรถ หมายถึงความรู้ที่สามารถกำหนดลักษณะเฉพาะและความหมายของผลประเภทต่างๆ เช่น ความรู้แตกฉานในทุกข์ และความรู้แตกฉานในทุกขนิโรธ คำว่า “อรรถ” หมายถึง อรรถอันเป็นผล ตามตัวอย่างนี้ ทุกข์เป็นผลของทุกขสมุทัย และทุกขนิโรธเป็นผลของทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นอกจากนี้คำว่า “อรรถ” ยังหมายถึง ความหมาย เช่น ความรู้แตกฉานในความหมายแห่งธรรมภาสิตต่างๆ ภิกษุนี้รู้ธรรมคือความหมายของภาสิตนั้นๆนั่นเอง ว่า “นี่เป็นอรรถของธรรมภาสิตนั้น นี่เป็นอรรถของธรรมภาสิตนี้” นี้ชื่อว่า “ความรู้แตกฉานในอรรถ”

๒. **ธัมมปฏิสัมภิทา** ความรู้แตกฉานในธรรม หมายถึงความรู้ที่สามารถกำหนดลักษณะเฉพาะและความหมายของเหตุประเภทต่างๆ เช่น ความรู้แตกฉานในทุกขสมุทัย และความรู้แตกฉานในทุกขนิโรธ คามินีปฏิปทา คำว่า “ธัมม” หมายถึง ธรรมอันเป็นเหตุ ในตัวอย่างนี้ ทุกขสมุทัยเป็นเหตุของทุกข์ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาเป็นเหตุของทุกขนิโรธ นอกจากนี้คำว่า “ธัมม” ยังหมายถึงพระธรรมคำสอนที่เรียกว่า ธรรมภาสิต เช่น ที่ท่านอธิบายไว้ว่า “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อภัยุตตรม และ เวทลสะ นี้ชื่อว่า “ความรู้แตกฉานในธรรม”

๓. **นิรุตติปฏิสัมภิทา** ความรู้แตกฉานในนิรุตติ (หรือนิรุกติ) หมายถึงความรู้ที่สามารถกำหนดลักษณะเฉพาะและความหมายของโวหารแห่งภาษาประเภทต่างๆ ที่กล่าวถึงอรรถและธรรม ดังกล่าวไว้ข้างต้น นี้ชื่อว่า “ความรู้แตกฉานในนิรุตติ”

๔. **ปฎิภาณปฏิสัมภิทา** ความรู้แตกฉานในปฎิภาณ หมายถึงความรู้ที่สามารถกำหนดลักษณะเฉพาะและความหมายของปฎิภาณประเภทต่างๆ ได้แก่ ความรู้แตกฉานในอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ธัมมปฏิสัมภิทาญาณ และนิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ สามารถนำมาอธิบายได้อย่างถูกต้องและทำให้ผู้ฟังเข้าใจอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงของเรื่องนั้น นี้ชื่อว่า “ความรู้แตกฉานในปฎิภาณ”

ปฏิสัมภิทามรรค มีวิธีดำเนินการแจกแจงเนื้อหาดังกล่าวข้างต้นอย่างมีระบบแบบแผนเป็นลักษณะเฉพาะของตน กล่าวคือในแต่ละกถาแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ส่วน คือ (๑) ส่วนที่เป็นมาติกาหรืออุทเทส (๒) ส่วนที่เป็นคำอธิบาย หรือนิทเทส

อุทเทส และ นิทเทส

อุทเทส หรือ **มาติกา** หมายถึงบทตั้ง คือบทธรรมหรือหัวข้อธรรมที่ตั้งขึ้นเพื่ออธิบาย เช่น ในญาณกถาแห่งมหารวรรค มีบทมาติกาจำนวน ๗๓ บท มาติกาหรืออุทเทสนี้มีที่มา ๓ แหล่ง คือ (๑) มาจากพระพุทธพจน์โดยตรง (๒) มาจากพระพุทธพจน์ที่ท่านพระอานนท์เถระรับฟังมาจากพระผู้มีพระภาคแล้ว นำมาบอกกล่าวแก่เพื่อนสหายในโอกาสต่างๆ (๓) เป็นภาสิตของท่านพระสารีบุตรเถระที่ได้สดับรับมาจากพระผู้มีพระภาคในโอกาสต่างๆแล้ว นำมาประยุกต์อธิบายตามความเหมาะสม ในกรณีที่ไม้อาจยกพระพุทธพจน์โดยตรง หรือเป็นพระพุทธพจน์ที่ได้ฟังผ่านท่านพระอานนท์เถระมาตั้งเป็นมาติกาไว้ โดยปกติถ้าบทตั้งใดเป็นพระพุทธพจน์โดยตรง หรือที่เป็นภาสิตของท่านพระอานนท์เถระ ท่านพระสารีบุตรเถระก็จะอ้างที่มาไว้ด้วย ถ้าบทตั้งใดมิได้อ้างไว้ ให้เข้าใจว่าเป็นภาสิตของท่านพระสารีบุตรผู้รจนาเอง

นิทเทส หมายถึงบทขยายหรือคำอธิบายอุเทศด้วยนัยและอรรถต่างๆ อย่างวิจิตรพิสดาร โดยยกบทอุเทศดังกล่าวในข้อ (๑) มาตั้งเป็นคำปุจฉาแล้ววิสัชนา จนได้ความแจ่มแจ้งดีโดยเริ่มต้นจากการนิยามคำแล้วขยายความบทนิยามด้วยการยกหมวดธรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมารับรอง ในทำนองเดียวกับที่ท่านใช้ในมหานิทเทสและจุฬานิทเทส

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๒

พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๑

อปทาน แปลว่า **ประวัติ** **ชีวประวัติ** และ **อัตชีวประวัติ** (ในกรณีที่เจ้าของชีวประวัติเป็นผู้เล่าเอง เช่น เถราปทาน เถรียาปทาน) ในที่นี้ใช้เป็นคำกลางๆว่า **ประวัติ** ได้แก่ **พุทธาปทาน** พระประวัติของพระพุทธเจ้า, **ปัจเจกพุทธาปทาน** พระประวัติของพระปัจเจกพุทธเจ้า, **เถราปทาน** ประวัติของพระเถระ, และ **เถรียาปทาน** ประวัติของพระเถรี

อปทาน มุ่งเน้นประวัติการสั่งสมบารมี การบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติ เช่น ทานบารมี ศีลบารมี เป็นต้น ซึ่งถือเป็น การณิ เหตุการณ์สำคัญของแต่ละชาติ อรรถกถาจึงอธิบายขยายความของคำว่า “อปทาน” ว่า การณิ เช่น **เดสเมว สมพุทธานิ อปทานิ การณิ พุทธาปทานิ** (ขุ.อป.ป. ๑/๕/๑๒๐) ฉะนั้น ในที่นี้จึงแปลอปทานว่า ประวัติในอดีตชาติ เช่น พุทธาปทาน = พระประวัติในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เป็นต้น

เนื้อหาสาระของอปทาน

ภาค ๑ ประกอบด้วยพุทธาปทาน ๑ เรื่อง ปัจเจกพุทธาปทาน ๔๑ เรื่อง และเถราปทานตอนต้น ๔๑๐ เรื่อง เป็น ๔๙๒ เรื่อง

ภาค ๒ ประกอบด้วยเถราปทานตอนปลาย ๑๕๑ เรื่อง และเถรียาปทาน ๔๐ เรื่อง เป็น ๑๙๑ เรื่อง เมื่อรวมทั้ง ๒ ภาค จึงเป็น ๖๘๓ เรื่อง

สาระสำคัญของอปทาน ได้แก่ ประวัติการสั่งสมบารมีของเจ้าของอปทานนั้นๆ คือ **พุทธาปทาน** กล่าวถึงพระประวัติการสั่งสมบารมีของพระพุทธเจ้า, **ปัจเจกพุทธาปทาน** กล่าวถึงพระประวัติการสั่งสมบารมีของพระปัจเจกพุทธเจ้า, **เถราปทาน** กล่าวถึงประวัติการสั่งสมบารมีของพระเถระผู้เป็นพระอรหันตสาวกของพระพุทธเจ้า, และ **เถรียาปทาน** กล่าวถึงประวัติการสั่งสมบารมีของพระเถรีผู้เป็นพระอรหันตสาวิกาของพระพุทธเจ้า

การสั่งสมบารมี

การสั่งสมบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และพระอรหันตสาวิกา มีความแตกต่างกันดังนี้

๑. การสั่งสมบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้า คือ ผู้ตรัสรู้พระอนุดตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยพระองค์เอง และทรงสามารถสั่งสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตาม หลังจากได้รับพยากรณ์แล้ว ผู้จะเป็นพระพุทธเจ้าจะต้องบำเพ็ญบารมี ๓๐ ประการให้ครบบริบูรณ์ บารมี ๓๐ ประการ คือ บารมี ๑๐ ประการ ได้แก่ (๑) ทาน (๒) ศีล (๓) เนกขัมมะ (๔) ปัญญา (๕) วิริยะ (๖) ขันติ (๗) สัจจะ (๘) อธิษฐาน (๙) เมตตา (๑๐) อุเบกขา บารมีทั้ง ๑๐ ประการ แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ (๑) **ชั้นบารมี** เช่น ทานบารมี (การให้วัตถุสิ่งของภายนอกกาย), (๒) **ชั้นอุปบารมี** เช่น ทานอุปบารมี (การให้ของภายในเช่นอวัยวะ), (๓) **ชั้นปรมัตถบารมี** เช่น ทานปรมัตถบารมี (การให้ชีวิต) แบ่งตามประเภทแห่งการสั่งสมบารมีเป็น ๓ ประเภท คือ

๑.๑. **พระพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิกะ** ได้แก่ พระพุทธเจ้าผู้เลิศทางปัญญา ทรงสั่งสมบารมีหนักไปทางปัญญา ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติ คือ หลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้า จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๔ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป

๑.๒. **พระพุทธเจ้าประเภทสัทธาธิกะ** ได้แก่ พระพุทธเจ้าผู้เลิศทางศรัทธา ทรงสั่งสมบารมีหนักไปทางศรัทธา ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติ คือ หลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้า จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๘ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป

๑.๓. **พระพุทธเจ้าประเภทวิริยาธิกะ** ได้แก่ พระพุทธเจ้าผู้เลิศทางความเพียร ทรงสั่งสมบารมีหนักไปทางวิริยะ ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติ คือ หลังจากได้รับคำพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าพระองค์ใดพระองค์หนึ่งว่า จะเป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้า จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๑๖ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป (ขุ.อป.อ. ๑/๙๐-๙๑/๑๖๖-๑๖๙)

๒. การสั่งสมบารมีเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

พระปัจเจกพุทธเจ้า คือ ผู้ตรัสรู้อนุดตรสัมมาสัมโพธิญาณด้วยพระองค์เอง แต่เป็นการตรัสรู้เฉพาะตน ไม่ทรงชวนชวายเป็นเพื่อสั่งสอนผู้อื่นให้ตรัสรู้ตามได้ มี ๓ ประเภท เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า และมีวิธีการปฏิบัติแตกต่างกันดังนี้

๒.๑. **พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทปัญญาธิกะ** จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๒ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป

๒.๒. **พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทสัทธาธิกะ** จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๒ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป

๒.๓. **พระปัจเจกพุทธเจ้าประเภทวิริยาธิกะ** จะต้องบำเพ็ญบารมีนานกว่า ๒ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป (ขุ.อป.อ. ๑/๙๐-๙๑/๑๖๙)

๓. การสั่งสมบารมีเพื่อเป็นพระอรหันตสาวกและพระอรหันตสาวิกา

พระอรหันตสาวก ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามี ๓ ประเภท คือ (๑) พระอัครสาวก (๒) พระมหาสาวก (๓) พระปถิสาวก

๓.๑. **พระอัครสาวก** หมายถึงพระสาวกผู้เลิศกว่าพระสาวกทั้งปวงในพระศาสนา นี้ ได้แก่ พระสารีบุตรเถระและพระมหาโมคคัลลานเถระ ผู้ปรารถนาจะเป็นพระอัครสาวก จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๑ อสงไขย กับอีก ๑๐๐,๐๐๐ กัป (ขุ.อป.อ. ๑/๙๐-๙๑/๑๖๙)

๓.๒. **พระมหาสาวก** หมายถึงพระสาวกผู้ใหญ่ในพระศาสนา นี้ ได้แก่พระอสีติมหาสาวก ๘๐ รูป มีพระมหากัสสปเถระเป็นต้น ผู้ปรารถนาจะเป็นพระมหาสาวก จะต้องบำเพ็ญบารมีนาน ๑๐๐,๐๐๐ กัป (ขุ.อป.อ. ๑/๙๐-๙๑/๑๖๙)

๓.๓. **พระปกตีสาวก** หมายถึงพระสาวกทั่วไปนอกจากพระอัครสาวกและพระมหาสาวก ผู้ปรารถนาจะเป็นพระปกตีสาวก ถ้ามีอุปนิสัยพอ อาจใช้เวลาบำเพ็ญบารมี ๑๐๐ กัป หรือ ๑,๐๐๐ กัป ไม่กำหนดระยะเวลาแน่นอน ทั้งนี้ต้องขึ้นกับว่าเริ่มต้นสร้างสมบารมีตั้งแต่สมัยของพระพุทธเจ้าพระองค์ใด เช่น พระอนุเลปทายกเถระ เริ่มสร้างสมสมัยพระพุทธเจ้าอโนมทัสสี จึงใช้เวลา ๑ อสงไขย กับ ๑๐๐,๐๐๐ กัป พระอรหันตสาวิกาก็พึงศึกษาเปรียบเทียบกับพระอรหันตสาวก ๒ ประเภทหลัง อีกประการหนึ่ง ที่มาของคัมภีร์อปทานอาจแยกกล่าวเป็น ๓ หัวข้อใหญ่ได้ดังนี้

๑. **พุทธापทาน และ ปัจเจกพุทธापทาน** พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เพื่อทรงตอบคำถามของพระเถระเรื่องการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า และเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า

๒. **เกราปทาน และ เถรียาปทาน** พระเถระและพระเถรีเจ้าของอปทานนั้นๆ เป็นผู้เล่าเอง เพื่อประกาศประวัติการบำเพ็ญบารมีของตนให้ผู้อื่นทราบ

ต่อมา พระธรรมสังคหาคารยได้รวบรวมอปทานเหล่านั้นขึ้นสู่การสังคายนา และจัดรวมไว้เป็นคัมภีร์หนึ่งในขุททกนิกายแห่งพระสูตรตันตปิฎก นับเป็นคัมภีร์ที่ ๑๓ ในจำนวน ๑๕ คัมภีร์ดังกล่าวมาข้างต้น

อปทานกับเถรคาถาและเถรีคาถา

ถ้าจะถามว่า เกราปทานและเถรียาปทาน กับ เถรคาถาและเถรีคาถา ต่างกันอย่างไร มีคำตอบรวมกัน ดังนี้

๑. **เกราปทาน และ เถรียาปทาน** ว่าด้วยประวัติการสั่งสมบารมีในอดีตชาติของพระเถระและพระเถรีทั้งหลาย ส่วนเถรคาถาและเถรีคาถา ว่าด้วยภาษิตที่พระเถระและพระเถรีทั้งหลายเปล่งออกมาในโอกาสต่างๆ เพื่อแสดงความปิติโสมนัสในผลแห่งการปฏิบัติธรรมของตน

๒. **เกราปทาน และ เถรียาปทาน** มุ่งแสดงให้เห็นว่า ผลที่ได้รับในปัจจุบันชาติ สืบเนื่องมาจากการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติ ส่วนเถรคาถาและเถรีคาถามุ่งแสดงให้เห็นคติชีวิตของผู้เล่า เพื่อเป็นแบบฉบับสำหรับดำเนินชีวิตแก่ผู้อื่น แต่ก็มีส่วนที่เหมือนกันดังนี้

๒.๑. ต่างมีรูปแบบเป็นคาถาประพันธ์ล้วน ซึ่งใช้ความงามทางวรรณศิลป์แสดงวิมุตติรส

๒.๒. ต่างเป็นเรื่องส่วนตัวของผู้เล่าเอง ที่แสดงออกมาเพื่อให้เป็นปรีดถประโยชน์

๒.๓. พระธรรมสังคหาคารยจัดไว้ในขุททกนิกายแห่งพระสูตรตันตปิฎกด้วยกัน

การจัดแบ่งวรรคตอนของอปทาน

ในอปทาน ภาค ๑ ท่านจัดแบ่งเถราปทาน (ตอนต้น) เป็น ๔๑ วรรค วรรคละ ๑๐ เรื่อง ชื่อวรรคตั้งตามชื่ออปทานที่ ๑ ของแต่ละวรรค ยกเว้นวรรคที่ ๑ ซึ่งมีชื่อว่าพุทธวรรค เพราะท่านจัดให้พุทธาปทานและปัจเจกพุทธาปทานรวมอยู่ในวรรคนี้ด้วย ชื่อวรรคที่ ๑ จึงตั้งตามชื่อพุทธาปทาน เนื้อหาของวรรคนี้จึงมีถึง ๕๒ เรื่อง คือ พุทธาปทาน ๑ เรื่อง ปัจเจกพุทธาปทาน ๔๑ เรื่อง และเถราปทาน ๑๐ เรื่อง เริ่มจากสาริปุตตเถราปทานจนถึงอนันตเถราปทาน

ในเถราปทาน วรรคที่ ๓๔ เรื่องที่ ๑๐ เป็นพุทธาปทาน ชื่อว่าบุพพกัมมปิโสดิ เล่าเรื่องบุพกรรมฝ่ายอกุศลของพระผู้มีพระภาคของเราที่ทรงทำไว้ในอดีต และยังให้ผลแก่พระองค์ในชาติปัจจุบัน ความจริงเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของพุทธาปทาน น่าจะรวมไว้ในพุทธาปทานข้างต้น แต่ที่ท่านแยกไว้เป็นคนละส่วนกัน เพื่อมุ่งแสดงคนละประเด็น คือ พุทธาปทานมุ่งแสดงพระประวัติการสั่งสมบารมีซึ่งเป็นฝ่ายกุศล ส่วนพุทธาปทานชื่อว่าบุพพกัมมปิโสดินี้ มุ่งแสดงพระประวัติการกระทำอกุศลกรรม นอกจากนี้ ยังมีพระประวัติการสั่งสมบารมีของพระผู้มีพระภาคอีกชุดหนึ่ง ซึ่งท่านแยกไว้ต่างหาก และจัดเป็นคัมภีร์ที่ ๑๕ ของขุททกนิกาย เรียกว่า จริยาปิฎก มี ๓ วรรค ๓๔ เรื่อง ดังปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓ ต่อไป

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๓

พระสูตร ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒ พุทธวงศ์ จริยาปิฎก

คัมภีร์อปทาน ภาค ๒

คัมภีร์อปทาน ภาค ๒ ประกอบด้วย เถราปทานตอนปลาย และ เถรียาปทาน, เถราปทานตอนปลาย ว่าด้วยประวัติในอดีตชาติของพระเถระอรหันตสาวก จำนวน ๑๕๑ รูป ๑๕๑ เรื่อง แบ่งเป็นวรรคได้ ๑๕ วรรค วรรคละ ๑๐ เรื่อง แต่วรรคสุดท้ายมี ๑๑ เรื่อง โดยนับลำดับวรรคต่อจากเถราปทานตอนต้น ในอปทาน ภาค ๑ ส่วนเถรียาปทาน ว่าด้วยประวัติในอดีตชาติของพระเถระอรหันตสาวิกา จำนวน ๔๐ รูป ๔๐ เรื่อง แบ่งเป็นวรรคได้ ๔ วรรค วรรคละ ๑๐ เรื่อง

เนื่องจากชื่อพระเถระและพระเถรีที่ปรากฏในคัมภีร์อปทานนี้ ส่วนมากไม่ใช่ชาตินามที่บิดามารดาตั้งให้มาแต่เกิด แต่เป็นกิริยานามที่ตั้งตามพฤติกรรมของท่าน บางท่านจึงมีชื่อเป็นอย่างอื่นในคัมภีร์อื่น เช่น พระปิยาลผลทายกเถระ ในคัมภีร์นี้ แต่เป็นพระปิณฑโกลการทวาชเถระในคัมภีร์อื่น เป็นต้น

คัมภีร์พุทธวงศ์

คัมภีร์พุทธวงศ์ แปลว่า วงศ์ของพระพุทธเจ้า ว่าด้วยพระประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต ๒๔ พระองค์ นับจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร จนถึงพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ และว่า

ด้วยพระประวัติของพระพุทธเจ้าของเราคือพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม รวมเป็น ๒๕ พระองค์

เนื้อหาของคัมภีร์พุทธวงศ์มี ๑,๔๕๔ คาถา แบ่งเป็น ๓ ตอนใหญ่ ๒๙ ตอนย่อย แต่แบ่งตามสาระสำคัญเป็น ๕ ตอนใหญ่ ดังนี้

๑. รตนจิงมณกัณท์ ว่าด้วยรัตนจกรม
๒. สุธเมธกถา ว่าด้วยความปรารถนาของสุเมธดาบส
๓. พุทธวงศ์ ว่าด้วยวงศ์ของพระพุทธเจ้า ๒๕ พระองค์ มีที่ปึงกรพุทธวงศ์เป็นต้น
๔. พุทธปภินณกัณท์ ว่าด้วยเรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า
๕. ธาตุภาษนียกถา ว่าด้วยการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

คัมภีร์พุทธวงศ์นี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระประยูรญาติ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์ ตามคำทูลขอของท่านพระสารีบุตร คราวเสด็จโปรดพระพุทธบิดาครั้งแรก และทรงประสงค์จะทำลายทิฏฐิมานะของพระประยูรญาติที่เห็นว่า พระองค์เป็นเพียงคากยะชั้นลูกหลาน จึงไม่แสดงความเคารพ

คัมภีร์พุทธวงศ์ พระพุทธองค์ทรงเล่าพระประวัติการสั่งสมบารมีของพระองค์ เริ่มตั้งแต่เสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบสเรื่อยมา โดยทรงเล่าพระประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต ๒๔ พระองค์ที่เป็นบุญเขตของพระองค์ไว้ด้วย ดังที่ทรงสรุปไว้ในตอนท้ายของพุทธวงศ์นั้นๆ ความจริงยังมีพระนามพระพุทธเจ้าอีก ๓ พระองค์ ที่ปรากฏในพุทธปภินณกัณท์ คือ (๑) พระตันหังกรพุทธเจ้า (๒) พระเมธังกรพุทธเจ้า (๓) พระสรณังกรพุทธเจ้า ทั้ง ๓ พระองค์นี้เสด็จอุบัติขึ้นในกัปเดียวกับพระที่ปึงกรพุทธเจ้า แต่เพราะไม่ได้เป็นบุญเขตของพระองค์ จึงไม่ทรงเล่าพระประวัติไว้

คัมภีร์จริยาปิฎก

คัมภีร์จริยาปิฎก ว่าด้วยพุทธจริยาสั้นๆ ที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระผู้มีพระภาค รวม ๓๕ เรื่อง ใน ๓๕ ชาติ แบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค

- วรรคที่ ๑ ประมวลพุทธจริยาที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญทานบารมี ๑๐ เรื่อง ใน ๑๐ ชาติ
- วรรคที่ ๒ ประมวลพุทธจริยาที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญศีลบารมี ๑๐ เรื่องใน ๑๐ ชาติ
- วรรคที่ ๓ ประมวลพุทธจริยาที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี ๕ เรื่อง, สัจจบารมี ๖ เรื่อง, อธิษฐานบารมี ๑ เรื่อง, เมตตาบารมี ๒ เรื่อง, และอุเบกขาบารมี ๑ เรื่อง รวมเป็น ๑๕ เรื่อง ใน ๑๕ ชาติ

คัมภีร์จริยาปิฎกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงตามคำทูลขอของท่านพระสารีบุตรเช่นเดียวกันกับคัมภีร์พุทธวงศ์

พระสูตรตันตปิฎก จบ

ปิฎกที่ ๓

พระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม
ว่าด้วยปรมัตถธรรม ๔ มี ๗ คัมภีร์

พระอภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม

ย่อว่า สัง วิ ธา ปุ กะ ยะ ปะ มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้

ความเป็นมาของพระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎก เป็นปิฎกกว่าด้วยปรมัตถธรรม ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ คำว่า “ปรมัตถธรรม” แปลว่า ธรรมอันยิ่ง เป็นธรรมอันพิเศษ เป็นธรรมอันละเอียด ลุ่มลึก และเป็นธรรมประเสริฐยิ่งกว่าธรรมทั้งปวง ที่จะยังสัตว์ให้ถึงสวรรค์และนิพพาน เพราะมิได้กล่าวถึงสัตว์ บุคคล สถานที่ และเหตุการณ์ต่างๆ เข้ามาประกอบแต่อย่างใด เป็นเรื่องของวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เป็นสภาวะธรรมล้วนๆ โดยแบ่งออกเป็น ๗ คัมภีร์ คือ ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมก และ ปัญฐาน

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์นี้ในพรรษาที่ ๗ โดยมีเรื่องกล่าวไว้ในคัมภีร์ อรรถกถาอัฐธาสินีว่า เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ทรมานพวกเดียรฉัตรนิครนถ์ ภายใต้วังไม้คันทิมพะพุกษ์ (ต้นมะม่วงที่ทรงอนุญาตให้นายคันทิมพะพุกษ์ไว้) แล้ว ทรงดำริว่า “พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์แล้วเสด็จจำพรรษา ณ ที่ใด” เมื่อทรงทราบด้วยพระญาณว่า “เสด็จอยู่จำพรรษา ณ ภพดาวดึงส์ เพื่อแสดงพระอภิธรรมโปรดพระพุทธมารดาตลอดไตรมาส ซึ่งเป็นพุทธประเพณีของพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต”

เมื่อพระองค์ทรงทราบเช่นนี้ ดำริว่า “พระชนนีของตถาคตนี้มีคุณูปการ รักใคร่ในตถาคตมาก ทรงตั้งความปรารถนาไว้แต่ครั้งพระวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้าประมาณแสนกัปล่วงมาแล้วว่า ขอให้ได้เป็นพระมารดาของตถาคต” จึงได้เสด็จไปภพดาวดึงส์เพื่อแสดงพระอภิธรรมตอบแทนพระคุณ ทรงยกพระบาทเบื้องขวาก้าวแรกเหยียบเหนือยอดไม้คันทิมพะพุกษ์ พระบาทเบื้องซ้ายก้าวที่สองเหยียบเหนือยอดภูเขาเขยูนคร และพระบาทก้าวที่สามเหยียบภพดาวดึงส์อันเป็นที่สถิตของท้าวสักกเทวราช ประทับเหนือบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ภายใต้คันทิมพะพุกษ์

ท้าวอมรินทราธิราชได้มีเทวราชโองการป่าวประกาศแก่ทวยเทพนิกรทั้งปวง ขอให้ออกจากวิมานไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เทพบุตรเทพธิดาต่างก็ออกจากทิพย์วิมาน ถือนอบทองเต็มไปด้วยบุปผชาติของหอมอันเป็นทิพย์ มาเฝ้าท้าวอมรินทราธิราช แล้วพากันไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วทำการสักการบูชา แม้เทพดาเหล่าอื่นในห้วงจักรวาล ต่างก็ถือเครื่องสักการบูชาไปยังมณฑลจักรวาลอันเป็นสถานที่เทพดาสมาคมประชุมกันสักการบูชาพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรดู มิได้ทรงเห็นพระมารดาเสด็จมา จึงตรัสถามท้าวอมรินทราธิราชว่า “พระสิริhamายามารดาของตถาคตมิได้เสด็จมาด้วยหรือ” ท้าวอมรินทราธิราชทราบว่ “พระพุทธเจ้าเสด็จมาครั้งนี้ ทรงมีพระประสงค์จะตรัสพระธรรมเทศนาโปรดพระมารดา” จึงรีบเสด็จไปยังภพดุสิตอันเป็นที่สถิตของพระสิริhamายาทูลว่า “ข้าแต่พระสิริhamายา บัดนี้พระพุทธเจ้าเสด็จมายังภพของข้าพระองค์ ประทับ ณ บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ภายใต้คันทิมพะพุกษ์ ทรงคอยเพื่อตรัสพระธรรมเทศนา ขอเชิญเสด็จไปเฝ้าโดยเร็วเถิด”

พระสิริมหาเมธา สดับดังนั้นก็ทรงโสมนัส เสด็จลงจากภพดุสิตไปยังภพดาวดึงส์พร้อมด้วยเทพอัปสรบริวาร ขณะนั้น พระพุทธเจ้าทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวา ตรัสเชิญพระสิริมหาเมธามารดาให้เข้าไปใกล้ ให้เป็นประธานเทศพาดำทั้งหลาย แล้วจึงโปรดประทานพระธรรมเทศนาอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เริ่มตั้งแต่วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ตามลำดับ จนครบไตรมาสในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑

พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์นี้ทั้งกลางคืนและกลางวัน มิได้เว้นสักเวลาเลยเป็นเวลาถึง ๓ เดือนเต็ม โดยเทียบกับเวลาของมนุษย์โลก ในระหว่างที่ทรงแสดงพระอภิธรรมนี้ เมื่อถึงเวลาบิณฑบาต เวลาเสวย และเวลาพักผ่อนกลางวันพระองค์ก็เสด็จไปตามพุทธกิจ โดยทรงบันดาลพระพุทธนิมิตไว้แสดงเทศนาพระอภิธรรมแทนพระองค์เสมอ

ครั้นถึงวันมหาปวารณาออกพรรษาขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ พระพุทธองค์จึงเสด็จลงจากเทวโลกไปยังเมืองสังกัสสนคร ซึ่งต่อมาได้ถือเป็นประเพณีทำบุญวันเทโวโรหณะ เรียกตามภาษาชาวบ้านว่า วันตักบาตรเทโว บางแห่งก็เลื่อนวันเทโวโรหณะไปเป็นแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ก็มี ซึ่งหมายถึงว่า พระพุทธเจ้าเสด็จลงจากเทวโลกภายหลังจากที่เสด็จจากมนุษย์โลกไปเป็นเวลา ๓ เดือน

พระอภิธรรมนี้ ชาวพุทธถือว่า เป็นพระธรรมเทศนาที่ออกจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า ดังที่พระอรหันตภิกษุกล่าวไว้ในอรรถกถาอรรถสาธินี หน้า ๔๖๖ ว่า “เป็นธรรมที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาโปรดเทพยดามีพระพุทธานุภาพเป็นประธาน เป็นการแสดงความกตัญญูตถะที่ต่อพระพุทธานุภาพ ส่วนในมนุษย์โลก ได้ทรงแสดงพระอภิธรรมแก่พระธรรมเสนาบดีสารีบุตรอัครสาวกเบื้องขวา เป็นครั้งแรก ที่ป่าไม้จันทน์แดงใกล้สระอนาคต แล้วพระสารีบุตรได้นำมาสั่งสอนแก่ศิษย์ต่อๆกันมา” พระอภิธรรมจึงเป็นหลักการศึกษาพระพุทธศาสนาจนตราเป็นเทวาทะทุกวันนี้

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ (ปกรณ์)

เมื่อคราวกระทำปฐมสังคายนา พระมหากัสสปเถระเป็นปจฺจนกะผู้ถามพระอภิธรรม พระอานนท์เถระเป็นวิสัยกะผู้ตอบ ได้รวบรวมพระอภิธรรมปิฎกไว้เป็นหมวดหมู่ พระอภิธรรมจึงเป็นคลังวิชาการทางพระพุทธศาสนาทั้ง ๗ คัมภีร์ คือ

คัมภีร์ที่ ๑ ธัมมสังคณี	เป็นคัมภีร์รวบรวมปรมัตถธรรมทั้งหมดไว้เป็นหมวดหมู่
คัมภีร์ที่ ๒ วิภังค์	เป็นคัมภีร์จำแนกหรือกระจายปรมัตถธรรมออกเป็นส่วนๆ
คัมภีร์ที่ ๓ ธาตุกถา	เป็นคัมภีร์ที่จัดปรมัตถธรรมไว้เป็นหมวดๆ ซึ่งสงเคราะห์เข้ากันได้ และสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ โดยชั้น ๓ आयตนะ และธาตุ เป็นต้น
คัมภีร์ที่ ๔ ปุคคลบัญญัติ	เป็นคัมภีร์ที่แสดงพระอภิธรรมโดยบัญญัติ ซึ่งยกบุคคลขึ้นแสดงมากกว่าสิ่งอื่น
คัมภีร์ที่ ๕ กถาวัตถุ	เป็นคัมภีร์ที่แสดงพระอภิธรรมขึ้นโต้ตอบ โดยปุจฉาวิสัชนาเป็นเรื่องราวๆ ซึ่งมีอยู่ ๑,๐๐๐ เรื่อง เป็นสกวาทะ ๕๐๐ เรื่อง เป็นปรวาทะ ๕๐๐ เรื่อง
คัมภีร์ที่ ๖ ยมก	เป็นคัมภีร์ที่ยกปรมัตถธรรมขึ้นแสดงเป็นคู่ๆ มี อนุโลมปุจฉา และ ปฏิโลมปุจฉา เป็นต้น

คัมภีร์ที่ ๗ ปฏฐาน

แสดงปรมัตถธรรมแผ่กว้างขวางพิสดาร จำแนกไปตามปัจจัย ๒๔
มี เหตุปัจจัย เป็นต้น

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๔

พระอภิธรรม คัมภีร์ที่ ๑ ธัมมสังคณี

ธัมมสังคณี เป็นคัมภีร์แรกของพระอภิธรรมปิฎก และเป็นคัมภีร์สำคัญที่สุด เพราะเป็นคัมภีร์ที่แสดงหัวข้อหลักธรรมของพระอภิธรรมปิฎกไว้เป็นเบื้องต้น เรียกว่า “มาติกา” จากนั้นจึงนำไปแสดงขยายออกไปเป็น ๔ กัณฑ์ คือ จิตตูปปาตกัณฑ์ รูปกัณฑ์ นิกเขปกัณฑ์ และอัญญกถากัณฑ์ ตามลำดับ เพื่อให้ผู้ศึกษาได้ทราบความพิสดารของพระอภิธรรมปิฎกส่วนนี้มากยิ่งขึ้น

ความหมายของธัมมสังคณี

คำว่า “ธัมมสังคณี” มาจากคำว่า ธัมมะ+สังคณี

ธัมมศัพท์ มีความหมายหลายนัย เช่น

๑. ปริยัตติ หมวดยกยคำที่ควรศึกษาให้ครบถ้วน
๒. ปกติ ธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมาช้านานจนเป็นปกติ
๓. เหตุ ธรรมที่เป็นสาเหตุให้ได้รับทุกข์หรือสุข
๔. สัจจะ ธรรมที่เป็นความจริง
๕. คุณะ ผลแห่งความดีและความชั่ว
๖. เกฺยยะ ธรรมที่สามารถรู้ได้ด้วยปัญญา
๗. สภาวะ ธรรมที่มีอยู่จริงตามสภาพ

ธัมมะ ในคำว่า **ธัมมสังคณี** มีความหมายว่า **สภาวะ** ซึ่งเป็นธรรมที่มีอยู่จริงตามสภาพ สภาวะธรรมล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับอดีต อนาคต สัตว์ บุคคล เรา เขา

สังคณี หมายถึง การรวบรวม การประมวล หรือ การนับ

เมื่อรวมเป็น **ธัมมสังคณี** จึงหมายถึง คัมภีร์ที่ประมวลสภาวะธรรมหรือปรมัตถธรรมล้วนๆ มาไว้เป็นหมวดหมู่ เป็นคัมภีร์ที่แสดงการนับจำนวนสภาวะธรรมที่มีปรากฏตามความเป็นจริง อันได้แก่ ปรมัตถธรรม ซึ่งมีหมวดต่างๆ ดังนี้

หมวดทวิเหตุกะ

๑. เหตุกะ ธรรมที่เป็นเหตุ
๒. อเหตุกะ ธรรมที่ไม่มีเหตุ

หมวดมาติกา

๑. ดิกมาติกา หัวข้อปรมัตถธรรมหมวดละ ๓ หัวข้อ
๒. ทุกมาติกา หัวข้อปรมัตถธรรมหมวดละ ๒ หัวข้อ

หมวดกุสลัตติกะ

๑. กุศล หมวดธรรมฝ่ายกรรมดี
๒. อกุศล หมวดธรรมฝ่ายกรรมชั่ว
๓. อัปฺยาगत หมวดธรรมที่เหลือทั้งหมด

หมวดภุมมจตุกกะ

๑. กามาวจร หมวดของผู้เกิดในกามาวจรภูมิ
๒. รูปาวจร หมวดของผู้เกิดในรูปาวจรภูมิ
๓. อรูปาวจร หมวดของผู้เกิดในอรูปาวจรภูมิ
๔. โลกุตตระ หมวดของผู้เกิดในโลกุตตรภูมิ

หมวดกัณท์

๑. จิตตูปปาตกัณท์ แสดงเรื่องจิต และเจตสิก
๒. รูปกัณท์ แสดงเรื่องรูป
๓. นิกเขปกัณท์ แสดงทั้งติกะและทุกะรวมกันด้วยวิธีที่ไม่ย่อไม่พิสดารจนเกินไป
๔. อัญญกถากัณท์ แสดงเพื่อเก็บองค์ธรรมของติกะและทุกะทั้งหมด ยกเว้นสุดตันติกทุกะ

๑. จิตตูปปาตกัณท์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงกุสลติกมาติกาตามลำดับ ดังนี้

๑. กุสลา ธมฺมา กุศลจิตและเจตสิก
๒. อกุสลา ธมฺมา อกุศลจิตและเจตสิก
๓. อพฺยากตา ธมฺมา วิปากจิต กิริยาจิต เจตสิก รูป และนิพพาน
รวมทั้งปรมัตถธรรมที่เหลือ

ภูมิเภทนัย

จำแนกกุศลธรรมโดยภูมิ ๕ ดังนี้

๑. กามภูมิ ภูมิที่มีกามาวจรกุศลธรรมเป็นปัจจัยให้เกิด
๒. รูปภูมิ ภูมิที่มีรูปาวจรกุศลธรรมเป็นปัจจัยให้เกิด
๓. อรูปภูมิ ภูมิที่มีกุศลธรรมเป็นปัจจัยให้เกิด

๔. เตภูมิกะ ภูมิทั้ง ๓ นั้น ที่มีกุศลธรรมนำไปเกิด
 ๕. โลกุตตรภูมิ ภูมิที่มีโลกุตตรกุศลธรรมเป็นปัจจัยให้ออกจากภูมิทั้ง ๓

๑. กามาวจรกุศล

แม้ในกามาวจรกุศลก็ทรงจำแนกจิตเป็น ๘ ชนิด (ดวง) โดยชนิดที่ ๑ เรียกว่า ปฐมจิต, ชนิดที่ ๒ เรียกว่า ทุตติยจิต ดังนี้ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังทรงจำแนกจิตทั้ง ๘ ชนิดดังกล่าวเป็น ๓ วาระ คือ

๑. อัมมววัฏฐานวาระ (อัมมะ = ธรรม, ววัฏฐานะ = การกำหนด, วาระ = ช่วง, ตอน) ตอนว่าด้วยการกำหนดกามาวจรมหากุศลจิตดวงที่ ๑ กับเจตสิกที่ประกอบพร้อม

๒. โภจฐาสวาระ (โภจฐาสะ = กอง, ส่วน, หมู่) ตอนว่าด้วยการรวมจิตและเจตสิกที่ทรงแสดงไว้แล้วในอัมมววัฏฐานวาระมาแสดงไว้เป็นหมวดหมู่ โดยจำแนกเป็นชั้นธ आयตนะ และธาตุ เป็นต้น ทั้งหมดมี ๒๓ วาระ

๓. สุธญญตวาระ (สุธญญตะ = ความว่างเปล่าจากอึดตา) ตอนว่าด้วยการแสดงหมวดธรรม ซึ่งได้แสดงไว้แล้วในโภจฐาสวาระ โดยเพิ่มหมวดอัมมวาระมาอีกหมวดหนึ่ง รวมเป็น ๒๔ หมวด โดยเน้นให้เห็นสภาวะธรรมล้วนๆ ที่เกิดมาจากเหตุปัจจัย ไม่ได้มีอึดตาดำรงตนแต่อย่างใด

ในวาระทั้ง ๓ นั้น ทรงแบ่งอัมมววัฏฐานะเป็น ๒ วาระ คือ อุทเทสวาระ วาระที่แสดงโดยสังเขป และนิทเทสวาระ วาระที่แสดงโดยพิสดาร

จากนั้น ทรงแบ่งอุทเทสวาระเป็น ๑๗ วาระ โดยนัยมีผัสสปัญจกเกทนะเป็นต้น และใน ๑๗ วาระเหล่านั้น ทรงแสดงตามลำดับดังต่อไปนี้

๑. ผัสสปัญจกเกทนัย ว่าด้วยธรรม ๕ อย่าง มี ผัสสะ เป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้เกิดจิตเกิดขึ้น เช่น ก่อนจิตดวงหนึ่งๆ จะเกิดขึ้นนั้น ต้องอาศัยผัสสะคือการกระทบกับอารมณ์ก่อน จิตจึงจะเกิดขึ้นได้ ดังนี้ เป็นต้น

๒. ฌานเกทนัย ว่าด้วยองค์ฌาน ๕ มี วิตก เป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้ผัสสปัญจกธรรม ซึ่งได้กล่าวไว้ในข้อที่ ๑ เกิดขึ้น อธิบายว่า ถ้าหากไม่มีวิตกเป็นต้นมาช่วยยกจิตขึ้นสู่อารมณ์แล้ว จิตกับผัสสเจตสิกเป็นต้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ดังนั้น จึงทรงแสดงนัยนี้ต่อจากผัสสปัญจกเกทนัย

๓. อินทริยเกทนัย ว่าด้วยอินทริย์ ๘ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้ฌานเกทธรรมเกิดขึ้น อธิบายว่า การที่ฌานธรรมมีวิตกเป็นต้นจะเกิดขึ้นได้นั้น จะต้องอาศัยอินทริย์มีศรัทธาเป็นต้น ดังนั้น จึงทรงแสดงนัยนี้ต่อจากฌานเกทนัย

๔. มัคคเกทนัย ว่าด้วยองค์มรรค ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้อินทริย์เกิดขึ้น อธิบายว่า ศรัทธาความเชื่อยอมเกิดขึ้นในจิตของบุคคลผู้มีสัมมาทิฐิคือความเห็นที่ถูกต้องเท่านั้น ดังนั้น จึงทรงแสดงนัยนี้ต่อจากอินทริยเกทนัย

๕. พลเภทนัย ว่าด้วยธรรม ๗ อย่าง อันได้ชื่อว่าพละมีศรัทธาเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้องค์มรรคเกิดขึ้น อธิบายว่า องค์มรรคมีสัมมาทิฐิเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นได้เฉพาะในสันดาน (ในจิต) ของบุคคลผู้มีศรัทธามั่นคงเท่านั้น ดังนั้น จึงทรงแสดงนัยนี้ต่อจากมคฺคเภทนัย

๖. มูลเภทนัย ว่าด้วยธรรม ๓ อย่าง อันเป็นรากเหง้า ต้นตอ ได้แก่ โอลงะ อโทสะ และ อโมหะ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้พละอันมีศรัทธาเป็นต้นเกิดขึ้น อธิบายว่า การที่จะเกิดศรัทธาเป็นต้นได้นั้น จะต้องมิมีเล็ดบุญคือเคยสั่งสมบุญมาก่อน ดังนั้น จึงทรงแสดงนัยนี้ต่อจากพลเภทนัย

๗. กัมมปถเภทนัย ว่าด้วยกรรมบถ ๓ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้รากเหง้าของกุศลเกิดขึ้น อธิบายว่า ธรรมที่เป็นรากเหง้าของกุศลจะเกิดขึ้นเฉพาะในตัวบุคคลผู้ที่ได้ทำบุญให้ทาน รักษาศีล บำเพ็ญภาวนา ด้วยจิตที่ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง เท่านั้น ดังนั้น จึงทรงแสดงนัยนี้ต่อจากมูลเภทนัย

๘. โลภปาลเภทนัย ว่าด้วยธรรม ๒ อย่าง อันได้ชื่อว่าธรรมคัมครองโลก ได้แก่ หิริ และ โอตตปปะ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้กุศลกรรมบถเกิดขึ้น อธิบายว่า บุคคลผู้มีความเกรงกลัว ละอายบาปเท่านั้นจึงจะสามารถทำกุศลได้ ดังนั้น จึงทรงแสดงนัยนี้ต่อจากกัมมปถเภทนัย

๙. ปัสสัทธิยคฺคพาทีเภทนัย ว่าด้วยธรรม ๑๒ อย่างอันเป็นคู่ๆ มีคู่แห่งปัสสัทธิเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้ธรรมคัมครองโลกเกิดขึ้น อธิบายว่า ความเกรงกลัวละอายบาปจะไม่มีแก่บุคคลผู้ที่มีร่างกายและจิตใจเร่าร้อน จะมีได้ก็เฉพาะบุคคลผู้มีร่างกายและจิตใจสงบเท่านั้น ดังนั้น จึงทรงแสดงนัยนี้ต่อจากโลภปาลเภทนัย

๑๐. สติสัมปชัญญนัย ว่าด้วยสติและสัมปชัญญะ ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้ธรรมมีปัสสัทธิเป็นต้นเกิดขึ้น อธิบายว่า ความสงบทั้งกายและใจนั้น จะเกิดได้เฉพาะกับบุคคลผู้มีสติสัมปชัญญะเท่านั้น ดังนั้น จึงทรงแสดงสติสัมปชัญญะต่อจากปัสสัทธิยคฺคพาทีเภทนัย

๑๑. สมถวิปัสสนานัย ว่าด้วยสมถะและวิปัสสนา ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้สติและสัมปชัญญะเกิดขึ้น อธิบายว่า ความดำรงมั่นและความรู้ทันอารมณ์ จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการเจริญ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาเท่านั้น ดังนั้น จึงทรงแสดงสมถวิปัสสนานัยต่อจากสติสัมปชัญญนัย

๑๒. ปคฺคาหวิกฺเขปนัย (วิริยสมาธินัย) ว่าด้วยปคฺคาหะคือความเพียรและวิกฺเขปะคือความตั้งมั่น ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำให้สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาเกิดขึ้น อธิบายว่า เมื่อบุคคลได้จัดระดับความเพียรและสมาธิให้อยู่ในระดับเดียวกันได้แล้วเท่านั้น สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาจึงจะเกิดขึ้นได้ ดังนั้น จึงทรงแสดงปคฺคาหวิกฺเขปนัยต่อจากสมถวิปัสสนานัย

ธรรม ๕๖ ชนิดมีผัสสะเป็นต้น ต่างก็เกิดพร้อมกับจิต ไม่มีธรรมใดที่เกิดขึ้นก่อน หรือหลังจิตเลย การที่จะพูดแยกแยะโดยกำหนดให้เป็นเหตุเป็นผลของกันและกันนั้นเป็นไปได้ยาก ส่วนที่แสดงโดยสังเขปข้างต้นนั้นได้อาศัยนัยแห่งอรรถกถาอัฐฐาสาลินีพอเป็นแนวทางเท่านั้น

อนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงแยกแยะสภาวะธรรมในมหาจุลจิตตวงศ์ ๑ ไว้ ๑๗ นัย หรือ ๕๖ ประการ แต่ยังมีใช้ทั้งหมด เพราะยังมีองค์ธรรมอื่นๆ ที่ประกอบในจิตตวงศ์ ซึ่งมีได้ทรงระบุออกมา แต่ทรงแสดงไว้โดยใช้ศัพท์ว่า “เยวาทน” เท่านั้น ซึ่งธรรมที่ทรงแสดงด้วยศัพท์ที่ว่านี้ พระอรรถกถาจารย์

ท่านเรียกว่า เยวาปนกธรรม หรือ เยวาปนกเจตสิก ในมหาภูตจิตดวงที่ ๑ มีเยวาปนกเจตสิกดังต่อไปนี้ คือ จันทะ อธิโมกษ์ มนสิการ ตัตรัมชฉัตตตา กรุณา มุทิตา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ

ในเจตสิกทั้ง ๙ ดวงนี้ วิรติเจตสิก ๓ และอัปปมัญญาเจตสิก ๒ ท่านเรียกว่า “อนิยตเจตสิก” เพราะประกอบไม่แน่นอน ส่วนเจตสิก ๔ ดวงที่เหลือได้ชื่อว่า “นิยตเจตสิก” เพราะประกอบแน่นอน ในมหาภูตจิตดวงที่ ๑

อนึ่ง ในนิยตเจตสิก ๔ ดวงเหล่านั้น จันทเจตสิก พระพุทธรองค์ทรงแสดงไว้หลายแง่หลายมุม เช่น ทรงแสดงอกุศลจันทะโดยทรงใช้คำว่า กามจันทะหรือ จันทราคะดังนี้ เป็นต้น ทรงแสดงกุศลจันทะโดยใช้คำว่า จันทาธิปติ หรือ จันทิททิบาท เป็นต้น โดยเฉพาะในการที่ทรงแสดงเตภูมิกกุศลนั้น ทรงใช้คำว่า จันทาธิปเตยยะ แทนจันทะในกามาวจรกุศลและในโลกุตตรกุศล ซึ่งถ้าหากจะแยกแยะธรรมเหล่านี้โดยละเอียดนั้นก็ทำให้คัมภีร์กว้างขวางเกินที่จะกำหนดได้

๒. รูปาวจรกุศล

พระพุทธรองค์ทรงแสดงรูปาวจรกุศล ต่อจากกามาวจรกุศล โดยจำแนกเป็นฉาน ๕ คือ

๑. กสิณฉาน ฉานที่ได้มาจากการเพ่งกสิณ
๒. อภิกายตณฉาน ฉานที่ได้มาจากการชำพังกสิณ
๓. วิโมกขฉาน ฉานที่หลุดพ้นจากข้าศึกคือกิเลส
๔. พรหมวิหารฉาน ฉานที่ได้จากการเจริญพรหมวิหาร ๔
๕. อสุภฉาน ฉานที่ได้จากการเจริญอสุภะ ๑๐

๒.๑. กสิณฉาน ๘

ต่อจากนั้น ทรงแบ่งกสิณฉานออกเป็น ๘ ประเภท คือ

๑. ปฐวีกสิณฉาน ฉานที่ได้โดยการเจริญปฐวีกสิณ ที่เป็นปฏิภาคนิมิต
๒. อาโปกสิณฉาน ฉานที่ได้โดยการเจริญอาโปกสิณ ที่เป็นปฏิภาคนิมิต
๓. เตโชกสิณฉาน ฉานที่ได้โดยการเจริญเตโชกสิณ ที่เป็นปฏิภาคนิมิต
๔. วาโยกสิณฉาน ฉานที่ได้โดยการเจริญวาโยกสิณ ที่เป็นปฏิภาคนิมิต
๕. นีลกสิณฉาน ฉานที่ได้โดยการเจริญนีลกสิณ ที่เป็นปฏิภาคนิมิต
๖. ปิตตกสิณฉาน ฉานที่ได้โดยการเจริญปิตตกสิณ ที่เป็นปฏิภาคนิมิต
๗. โลหิตกสิณฉาน ฉานที่ได้โดยการเจริญโลหิตกสิณ ที่เป็นปฏิภาคนิมิต
๘. โอทาทกสิณฉาน ฉานที่ได้โดยการเจริญโอทาทกสิณ ที่เป็นปฏิภาคนิมิต

อนึ่ง ในมัชฌิมนิกาย เล่ม ๑๓ ข้อ ๒๕๐ มหาสกุททายสูตร ได้ทรงแสดงกสิณฉานไว้ ๑๐ อย่าง โดยเพิ่ม วิญญานกสิณ และ อากาสกสิณ เข้ามา แต่ที่ไม่ทรงแสดงไว้ในพระอภิธรรมเพราะทรงเห็นว่า วิญญานกสิณนั้นเป็นกสิณที่นับเข้าในรูปฉาน ส่วนอากาสกสิณเป็นฉานที่นับเข้าได้ทั้งในรูปฉานและอรุพฉาน สำหรับอากาสกสิณ ไม่ได้แสดงไว้ ณ ที่นี้ ก็เพราะเป็นกสิณที่นับเข้าในโอทาทกสิณแล้ว

ในกถิตถนทุกทั้ง ๘ นั้น พระพุทธองค์ทรงแบ่งปฏิภาณกถิตถนออกเป็นกถิตถนจตุกกนัย ๔ และกถิตถนปัญจกนัย ๕ (การนับกถิตถนมี ๒ วิธี คือ นับแบบ ปัญจกนัย สำหรับมันทบุคคลผู้มีปัญญาน้อย ซึ่งนัยนี้เป็นนัยที่เข้าใจกันโดยทั่วๆ ไป ส่วนอีกนัย คือการนับแบบจตุกกนัย คือนัยที่นับกถิตถนได้เพียง ๔ กถิตถน สำหรับติกขบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม สามารถละวิตกและวิจารณ์ในเวลาเดียวกัน เป็นเหตุให้ต้องรวมทุตติยกถิตถนกับตติยกถิตถนให้เหลือเป็นกถิตถนเดียวคือทุตติยกถิตถน เพราะฉะนั้น จึงนับเป็นกถิตถน ๔) รวมแล้วเป็นกถิตถน ๘ อย่าง

จำแนกโดยปฏิปทา ๔

แม้ในกถิตถน ๘ อย่างนั้น ทรงแบ่งกถิตถนแต่ละกถิตถนโดยปฏิปทา ๔ ดังนี้

๑. ทุกขาปฏิปทาทัณฑาภิญญาญาณ กถิตถนที่ปฏิบัติลำบากและรู้ได้ช้า
๒. ทุกขาปฏิปทาชิปปาภิญญาญาณ กถิตถนที่ปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็ว
๓. สุขาปฏิปทาทัณฑาภิญญาญาณ กถิตถนที่ปฏิบัติสะดวกแต่รู้ได้ช้า
๔. สุขาปฏิปทาชิปปาภิญญาญาณ กถิตถนที่ปฏิบัติสะดวกและรู้ได้เร็ว

อีกนัยหนึ่ง ทรงจำแนกกถิตถนทั้ง ๘ นั้น โดยอารมณ ๔ ดังนี้

๑. ปรีตตปรีตตารัมมณกถิตถน กถิตถนที่มีคุณน้อยและมีอารมณเล็กน้อย
๒. ปรีตตอัปปมาณารัมมณกถิตถน กถิตถนที่มีคุณน้อย แต่มีอารมณหาประมาณมิได้ (เป็นปัจจัยแก่กถิตถนเบื้องสูง)
๓. อัปปมาณปรีตตารัมมณกถิตถน กถิตถนที่มีคุณมาก แต่มีอารมณเล็กน้อย
๔. อัปปมาณอัปปมาณารัมมณกถิตถน กถิตถนที่มีคุณมากและมีอารมณไพศาล

โสฬสกถิตถน

ทรงจำแนกกถิตถนเป็น ๑๖ นัย โดยการผสมปฏิปทา ๔ เข้ากับอารมณ ๔ หมายความว่า ทรงเพิ่มอารมณทั้ง ๔ เข้าไปในแต่ละปฏิปทา เพราะฉะนั้น จึงได้กถิตถน ๑๖ ประเภทขึ้นมา และการที่ทรงแสดงนัย ๑๖ ประเภทเช่นนี้ เพราะทรงมีพระประสงค์ให้รู้ว่า โยคาวจรบุคคลจะปฏิบัติให้ได้กถิตถนนั้น จะไปเน้นหนักเอาแต่ทางปฏิปทาอย่างเดียวไม่ได้ หรือจะไปเน้นหนักแต่ในอารมณก็ได้ไม่ได้ ทางที่ถูกแล้ว จะต้องรู้จักผสมผสานปฏิปทาและอารมณทั้ง ๒ นี้ให้สม่ำเสมอ จึงจะสามารถบรรลุกถิตถนได้

๒.๒. อภิกายตถน

ทรงจำแนกอภิกายตถนเป็น ๘ อย่าง ดังนี้

๑. ปรีตตรูป กถิตถนที่ได้ด้วยการละทิ้งอารมณรูปกถิตถนขนาดเล็ก
๒. ปรีตตสุวัณณทูปพัฒนรูป กถิตถนที่ได้ด้วยการละทิ้งอารมณรูปกถิตถนขนาดเล็ก ซึ่งมีสิ่งงามและไม่งามดี (มีสีเข้มและจาง)
๓. อัปปมาณรูป กถิตถนที่ได้ด้วยการละทิ้งอารมณรูปกถิตถนขนาดใหญ่

๔. **อัปปมาณสุวณฺณทูปฺพันฺนรูป** ฌานที่ได้ด้วยการละทิ้งอารมณ์รูปกสิณขนาดใหญ่ ซึ่งมีสีงามและไม่งามดี

- ๕. **นึละ** ฌานที่ได้ด้วยการละทิ้งอารมณ์รูปนึลกลิน
- ๖. **ปีตะ** ฌานที่ได้ด้วยการละทิ้งอารมณ์รูปปีตกลิน
- ๗. **โลหิตะ** ฌานที่ได้ด้วยการละทิ้งอารมณ์รูปโลหิตกลิน
- ๘. **โอทาทะ** ฌานที่ได้ด้วยการละทิ้งอารมณ์รูปโอทาทกลิน

นอกจากนี้ยังทรงจำแนกอภิกายตนฌานทั้ง ๘ ฌาน เป็น ๔ ประการ คือ จตุกกนัย ๔ และ ปัญจกนัย ๕

หลังจากนั้นทรงจำแนกฌาน ๔ ประการในแต่ละฌาน ดังต่อไปนี้ คือ ทรงจำแนกฌานจตุกกนัย (ปฐมอภิกายตนฌาน ถึง จตุตถอภิกายตนฌาน) โดยปฏิปทา ๔, โดยอารมณ์ ๒, โดยการผสมอารมณ์เข้ากับปฏิปทาเป็น ๘ นัย (ในบาลีพระพุทธร่องค์ทรงแสดงปฏิปทา ๔ และอารมณ์ ๔ และทรงแสดง “อฏฺฐกฺขตฺตูกเทสนา” โดยจำแนกอารมณ์ ๔ เป็น ๒ เท่านั้น) สำหรับในอภิกายตนะ ๔ มี นึละ ปีตะ เป็นต้น ที่เหลือพึงทราบว่าเป็น “โสฬสกฺขตฺตูกเทสนา” เหมือนกับกสิณฌานนั้นนั่นเอง

อภิกายตนฌานนี้ นอกจากจะเป็นนัยที่ค่อนข้างจะสับสนยุ่งยากแล้ว ยังมีความหมายที่รู้ได้ยากพอสมควร อาจารย์ทั้งหลายได้ให้ความหมายของอภิกายตนฌาน ตามนัยแห่งไวยากรณ์ว่า “ฌานอันได้มาเพราะสามารถชมอารมณ์” สำหรับลักษณะการชมอารมณ์นั้นพึงทราบด้วยอุปมาดังต่อไปนี้ คือ บุคคลผู้มีระบบการย่อยอาหารดีนั้น การได้อาหารแม้เพียงเล็กน้อยแม้ด้วยคำๆเดียว ย่อมสามารถรับประทานให้หมดและอิ่มได้ ฉะนั้น โยคาวจรบุคคลได้อารมณ์เป็นรูปกสิณขนาดเล็ก ย่อมสามารถเข้าฌานชมอารมณ์นั้นได้ ฉะนั้น โดยนัยเดียวกัน บุคคลผู้ตะกละในอาหาร ถึงแม้ว่าจะได้อาหารจานใหญ่ ก็ไม่อาจเพียงพอกับความต้องการ สามารถรับประทานอาหารจานแล้วจานเล่าได้หมด ฉะนั้น แม้โยคาวจรบุคคลได้อารมณ์เป็นรูปกสิณขนาดใหญ่ ก็สามารถเข้าฌานชมอารมณ์นั้นได้ ฉะนั้นเช่นกัน

สรุปว่า อภิกายตนฌานนี้ เป็นฌานชนิดที่บุคคลผู้มีปัญญาหลักแหลมได้มาแบบรวดเร็ว พร้อมกับการปรากฏของกสิณนิมิตนั้นนั่นเอง

๒.๓. วิโมกขฌาน

พระพุทธร่องค์ทรงจำแนกวิโมกขฌาน (ซึ่งเป็นฌานที่หลุดพ้นจากเงื้อมมือคัฏฐคือกิเลส ก่อให้เกิดความอภิริมย์ในอารมณ์รูปกสิณ) ไว้ ๓ ประการดังนี้

- ๑. ฌานที่ได้มาโดยการเพ่งเฉพาะกสิณภายในและภายนอกเป็นอารมณ์ (รูปี รูปานิ ปสฺสติ)
- ๒. ฌานที่ได้มาโดยการเพ่งเฉพาะกสิณภายนอกเท่านั้นเป็นอารมณ์ (พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ)
- ๓. ฌานที่ได้มาโดยการเพ่งวรรณกสิณที่มีแสงเจิดจ้าเป็นอารมณ์ (สุภา)

พึงทราบว่า แม้ในวิโมกขฌานนี้ก็เป็น “โสฬสกฺขตฺตูกเทสนา” คือนัย ๑๖ อย่าง ซึ่งเป็นนัยที่ทรงแสดงโดยการผสมอารมณ์เข้ากับปฏิปทา ซึ่งเคยแสดงไว้แล้วในกสิณฌาน

วิโมกขคัมภีร์ นักปราชญ์ทั้งหลายแปลกันว่า ฌานที่หลุดพ้นจากศัตรูคือกิเลสแล้วก่อให้เกิดความยินดีในอารมณ์รูปกสิณ ก็เมื่อแปลอย่างนี้จึงสามารถทำให้ผู้ศึกษาคิดได้ว่า แม้ฌานอื่นซึ่งเป็นฌานที่ไม่ได้ระบุว่าหลุดพ้นก็เป็นฌานที่หลุดพ้นจากกิเลสเช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้น ยังจะทำให้คิดได้อีกว่า แม้แต่อภิกายตณณาน ก็เป็นฌานที่ได้มาโดยการชมอารมณ์ แต่จะอย่างไรก็ตาม ตามความเป็นจริงแล้วไม่ว่าจะเป็นกสิณฌาน อภิกายตณณาน หรือ วิโมกขฌาน ก็ล้วนแต่เป็นชื่อของฌานเหมือนกัน คือเป็นรูปาวจรฌาน เหตุที่มีชื่อแตกต่างกันออกไป เป็นเพราะมีลักษณะความแตกต่างกันโดยอาการที่เกิดขึ้น โดยอารมณ์และโดยสมรรถภาพของฌานนั้น เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงไว้โดยความหมายที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

ที่ชื่อว่า กสิณฌาน เพราะว่าเกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์ คือรูปกสิณกลม ๆ เต็มดวงบริบูรณ์

ที่ชื่อว่า อภิกายตณณาน เพราะว่าสามารถชมอารมณ์ โดยอาศัยภavanaพิเศษซึ่งมีอานุภาพในการชม หรือมีความสามารถในการให้เข้าถึงฌานได้โดยรวดเร็ว

ที่ชื่อว่า วิโมกขฌาน เพราะว่าหลุดพ้น คือหลุดพ้นโดยอาศัยลักษณะของการหลุดพ้นจากกิเลสที่ยอดเยี่ยมเหนือชั้นกว่าฌานอื่นๆ ก็ถ้าหากผู้ใดมีความประสงค์ที่จะค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องอภิกายตณณานและวิโมกขฌานทั้ง ๒ นี้ พึงศึกษาได้จากพระบาลีเหล่านี้คือ ในสังคีตสูตร ที่มณิกาย ปาฏิกวรรค, มหาสกุททายสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์, วิโมกขสูตร อังคุตตรนิกาย อัฏฐกนิบาต และในพระบาลีที่อื่นๆ พร้อมทั้งคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาด้วย

๒.๔-๕. พรหมวิหารฌาน-อสุภฌาน

แม้ในพรหมวิหารฌานและอสุภฌาน ก็ทรงแสดงโสฬสลักษณะตถุเทศนา หรือนัย ๑๖ อย่าง เช่นกับวิโมกขฌานทุกประการ

เหตุที่ทรงเรียกรูปาวจรกุศลจิตว่า “ฌาน”

หากเราได้ศึกษาตอนที่ด้วยการเกิดขึ้นของปฐมฌานจิตฝ่ายรูปาวจรกุศลแล้ว จะเห็นได้ว่ามี นัย ๑๗ นัย ซึ่งประกอบด้วยผัสสปัญจมนัยเป็นต้น ตลอดถึงสัมปยุตตเจตสิก ๕๖ ดวง ซึ่งได้แสดงไว้ในมหากุศลจิตดวงที่ ๑ นั้นนั่นเอง เพียงแต่ว่าจิตทั้ง ๒ มีอารมณ์ไม่เหมือนกัน คือ มหากุศลจิตดวงที่ ๑ นั้น อาศัยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอารมณ์ทั้ง ๖ เกิดขึ้น ส่วนปฐมฌานจิตฝ่ายรูปาวจรกุศลนั้นอาศัยกสิณบัญญัติเป็นอารมณ์เกิดขึ้น นอกจากนั้น ในหมู่เจตสิกที่ประกอบในปฐมฌานฝ่ายรูปาวจรนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้โดยให้ความสำคัญเฉพาะวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข และเอกัคคตาเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากการที่จะได้ปฐมฌานนั้น จำเป็นต้องมีธรรม ๕ ประการเหล่านี้เป็นธรรมนำหน้าธรรมเหล่านี้ เช่น อินทริย องค์กรรรค และพละ เป็นต้น ซึ่งถ้าเราได้ศึกษาเรื่องของฌานให้ละเอียด ยิ่งๆ ขึ้นไป ก็จะสามารถเข้าใจถึงภาวะความเป็นผู้นำของธรรม ๕ ประการเหล่านั้นโดยแจ่มแจ้งได้ ดังนี้

(ก) การทำฌาน หมายถึง การประกอบจิตให้อยู่ในอารมณ์เดียวอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง ซึ่งเป็นบัญญัติ อันได้แก่ ปฐวีกสิณบัญญัติ เป็นต้น ก็ในการกิจนี้ หน้าที่ในการผลักดันจิตหรือยกระดับจิตให้เข้าถึงอารมณ์กสิณบัญญัตินั้น เป็นหน้าที่ที่สำคัญที่สุด ซึ่งในการนี้ วิตกเจตสิก เป็นผู้รับภาระไป

เพราะฉะนั้น จึงทรงแสดงวิตกเจตสิกให้อยู่ในฐานะผู้นำธรรมเหล่าอื่น

(ข) เมื่อวิตกได้ทำหน้าที่ผลักดันจิตให้เข้าถึงอารมณ์แล้ว ภารกิจรองที่ควรทำต่อไปก็คือ การพิจารณาไตร่ตรองอารมณ์ ซึ่งรับหน้าที่โดยวิจาร์เจตสิก ดังนั้น จึงทรงแสดงวิจาร์ต่อจากวิตก

(ค) เพื่อไม่ให้จิตที่เข้าถึงอารมณ์แล้วเกิดความเบื่อหน่าย จำเป็นต้องมีผู้ให้กำลังใจ การที่วิจาร์จะตั้งอยู่ได้นานนั้นจำเป็นต้องอาศัยกำลังใจหรือความพอใจที่จะทำ ในการนี้ ปิติเจตสิก เป็นผู้ตอบสนองนโยบายโดยรับหน้าที่อันนี้ไปทำ ด้วยเหตุนี้ จึงทรงแสดงปิติไว้ถัดจากวิจาร์

(ฆ) เมื่อมีความอึดใจหรือพอใจในอารมณ์เหล่านั้นแล้ว จิตก็จะเกิดความสงบสุข ซึ่งเจตสิกที่ทำหน้าที่นี้ ได้แก่ เวทนาเจตสิก ดังนั้น จึงทรงแสดงสุขไว้ถัดจากปิติ

(ง) การที่จิตดังกล่าวจะอยู่ได้อย่างสงบโดยไม่แล่นไปหาอารมณ์อื่นนั้น จำเป็นต้องพบความสุขในอารมณ์ของตน (คือกสิณบัญญัติ) เสียก่อน ก็เจตสิกที่ทำหน้าที่รักษาความสงบจิตนั้น ได้แก่ สมာธิ หรือ เอกัคคตาเจตสิก ดังนั้น จึงทรงแสดงเอกัคคตาเจตสิก (สมာธิ) ไว้ถัดจากสุข

ที่กล่าวมานี้เป็นภารกิจสำคัญขององค์ฌาน ๕ ซึ่งนำโดยวิตก เรียกภารกิจนี้ว่า อุนนิชฌานกิจ เป็นกลุ่มธรรมที่ทำหน้าที่คอยกระตุ้นผลักดันให้จิตตั้งลงในอารมณ์ของภาวนา เพราะฉะนั้น จึงได้ขนานนามกลุ่มธรรมเหล่านี้ว่า “ฌาน”

นอกจากนี้กลุ่มธรรมเหล่านี้ยังทำหน้าที่เพาณิวรรณ ซึ่งเป็นข้าศึกของฌานให้วอดวาย โดยแบ่งภาระกันดังนี้ คือ

ปฏิบัติกษธรรม

วิตก เพาณินิวรรณและมิทณิวรรณ (วิตกโก ถินมิทตสส ปฏิปกุโข = วิตกเป็นข้าศึกต่อถินมิทตะ) ธรรมชาติของถินมิทตะ คือ ท้อถอย เชื่องซึม เปรียบเหมือนกับคนเกียจคร้านลึนคิด ส่วนวิตกนั้นเป็นธรรมชาติที่ขยันโดยพยายามประคับประคองสัมปยุตตธรรมให้เข้าถึงอารมณ์ตามที่ต้องการ เปรียบเหมือนกับคนที่มีความคิดริเริ่มในการทำงาน ด้วยเหตุนี้ วิตกจึงเป็นข้าศึกต่อถินมิทตะโดยตรง วิตกคอยทำหน้าที่ขจัดถินมิทตะมิให้เข้าสู่กระแสจิต พร้อมกันนั้นก็ทำให้จิตเข้าถึงอารมณ์แห่งภาวนา

วิจาร์ เพาวิจิจจณานิวรรณ ด้วยว่าศัตรูที่ร้ายกาจที่สุดของวิจาร์ก็คือวิจิจจณานิวรรณ (วิจาร์โร วิจิจจณาย ปฏิปกุโข = วิจาร์เป็นข้าศึกต่อวิจิจจนา) ธรรมชาติของวิจิจจนา คือความสงสัยไม่แน่ใจ ไม่กล้าตัดสินใจในอารมณ์ เพราะฉะนั้น ถ้าจิตมีวิตกทำหน้าที่ผลักดันมาแล้ว เมื่อมีวิจิจจนามารบกวน ก็จะทำให้จิตตกจากอารมณ์นั้นได้ ส่วนธรรมชาติของวิจาร์นั้น คือทำหน้าที่ไตร่ตรองหรือทดสอบอารมณ์เพื่อให้สัมปยุตตธรรมเกิดความมั่นใจในอารมณ์แล้วจะได้ไม่ท้อถอย หรือผละเหินจากอารมณ์นั้น ด้วยเหตุนี้ จะเห็นว่าวิจาร์กับวิจิจจนานั้นเป็นข้าศึกต่อกันและกันโดยตรง เวลาใดมีวิจาร์ เวลานั้นจะไม่มีวิจิจจนา เวลาใดมีวิจิจจนา เวลานั้นจะไม่มีวิจาร์

ปิติ เพาพยาปาทนิวรรณ ซึ่งเป็นศัตรูของตน (ปิติ พยาปาทสส ปฏิปกุขา = ปิติเป็นข้าศึกต่อพยาบาท) โดยปรมาตม์แล้ว พยาบาท ได้แก่ โทสะ ธรรมชาติของโทสะคือดูร้ายไม่พอใจในอารมณ์ ส่วนธรรมชาติของปิติคือความพอใจในอารมณ์ จะเห็นได้ว่า ธรรม ๒ ประการนี้ เป็นข้าศึกต่อกันและ

กันโดยตรง เพราะฉะนั้น (ในการทำมาน) แม้วิจารณ์จะเป็นตัวไตรตรองทดสอบอารมณ์อยู่ก็ตาม หากมีพยาบาทเข้ามารบกวนแล้วจะทำให้จิตเกิดความไม่พอใจในอารมณ์แล้วผลหณี ไม่ยอมไตรตรองต่อ จึงจำเป็นต้องนำปิตีซึ่งเป็นองค์มานมาปราบพยาบาทไม่ให้เข้ามาสู่กระแสแห่งวิจิตได้ ซึ่งปิตีก็สามารถทำหน้าที่ทั้ง ๒ ได้อย่างสมบูรณ์ คือ ทางหนึ่งทำให้สัมปยุตตรวมเกิดความอึดใจไม่เบื่อหน่าย อีกทางหนึ่งทำหน้าที่เผาพยาบาทซึ่งเป็นไฟร้ายที่คอยเผาผลาญจิตให้ดับเย็นลง

สุข เผาอุทัจจนีวรรณ์และกุกกัจจนีวรรณ์ ซึ่งเป็นศัตรูของตน (สุข อุตฺถจฺจนฺกุกฺกจฺจสฺส ปฏิปทฺชํ = ความสุขเป็นข้าศึกต่อความฟุ้งซ่านและรำคาญใจ) ธรรมชาติของอุทัจจะและเป็นสภาพที่ฟุ้งซ่านไม่สงบ กุกกจะจะเป็นธรรมชาติที่เดือดร้อนใจ เสียใจภายหลัง ส่วนสุขนั้นเป็นธรรมชาติที่ส่วยอารมณ์โดยอาการอันสงบเยือกเย็น ดังนั้น จะเห็นว่าสภาวะธรรมเหล่านี้เป็นปฏิปักษ์กันโดยตรง เพราะฉะนั้น ถึงแม้ว่าปิตีจะทำหน้าที่ทำให้จิตมีความอึดใจในอารมณ์อยู่ก็ตาม ถ้าหากมีสิ่งรบกวน เช่น อุทัจจะและกุกกจะเข้ามาแทรก จะทำให้ตั้งอยู่ในอารมณ์ได้ไม่นาน จึงจำเป็นต้องนำองค์มานคือสุขเข้ามาปราบ สุขซึ่งเชี่ยวชาญในหน้าที่นี้อยู่แล้ว จึงทำการเผาผลาญอุทัจจนีวรรณ์และกุกกัจจนีวรรณ์ทันที

สมาธิ และ เอกัคคตา เผากามฉันทนีวรรณ์ ซึ่งเป็นศัตรูของตน (เอกคฺคตา กามฉนฺทสฺส ปฏิปทฺชา = เอกัคคตาเป็นข้าศึกต่อความยินดีในกามคุณ) กามฉันทะองค์ธรรมคือ โลภะ ตัณหา อันเป็นธรรมชาติที่ติดใจยินดีในกามคุณอารมณ์ ส่วนเอกัคคตาหรือสมาธินั้น เป็นธรรมชาติที่ตั้งมั่นในอารมณ์เดียวโดยไม่วกแวกไปในอารมณ์อื่น ๆ ดังนั้น สภาวะของธรรมเหล่านี้จึงตรงกันข้ามโดยสิ้นเชิง ด้วยเหตุนี้ (ในการทำมานนั้น) เมื่อใดที่กามฉันทะเข้ามารบกวน เมื่อนั้นก็จะทำให้จิตใจหวั่นไหวหลุดออกจากอารมณ์กสิณได้โดยง่าย จึงจำเป็นต้องสรรหามือปราบคือเอกัคคตาเข้ามาช่วย เพราะเห็นว่าเป็นศัตรูกันอยู่แล้ว ส่วนทางเอกัคคตานั่นเล่า เมื่อเห็นกามฉันทะก็รีบจัดการเผาผลาญทันที นับเป็นวิธีการที่ทรงใช้ธรรมให้รบกับธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สุด

การทำมาน (โดยปัญญา)

(ก) **ปฐมมาน** ประกอบด้วยเจตสิก ๕๖ ดวง มีผัสสะเป็นต้นซึ่งกล่าวมาแล้วในมหากุศลจิตดวงที่ ๑

(ข) **ทุติยมาน** นั้นขาดผู้นำคือวิตกไป เพราะตอนที่ยังไม่บรรลุมานนั้น ถึงแม้ว่าวิตกจะสำคัญสักแค่ไหน แต่เมื่อได้บรรลุปฐมมานแล้ว ก็เกิดความซ้ำของขึ้น เมื่อพยายามที่จะขึ้นไปอีกชั้น จึงไม่จำเป็นต้องอาศัยวิตกคอยยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ ดังนั้น ความสำคัญของวิตกจึงไม่จำเป็น เมื่อบรรลุทุติยมานจึงตัดวิตกออกไปทันที เป็นเหตุให้ทุติยมานไม่มีวิตกประกอบ

(ค) **ตติยมาน** ไม่มีวิตกและวิจารณ์ประกอบอยู่ ด้วยว่าในการพยายามเพื่อเข้าถึงตติยมานนั้น เมื่อวิจารณ์ทำหน้าที่พิจารณาไตรตรองอารมณ์กลับไปกลับมาจนซ้ำของแล้ว จะทำให้เกิดความสงบและเมื่อจิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวแล้ว การพิจารณาไตรตรองซึ่งเป็นหน้าที่ของวิจารณ์ จึงหมดความสำคัญลง และเมื่อได้บรรลุตติยมานตามต้องการแล้ว วิจารณ์จึงถูกตัดออกไป

(ง) **จตุตถมาน** ไม่มีปิตีประกอบ โดยปกติแล้วจิตที่ปราศจากวิตก วิจารณ์ เป็นจิตที่สงบอย่างยิ่ง แต่ก็ยังไม่สูงสุด เพราะยังมีปิตีคอยรั้งเอาไว้ เพราะฉะนั้น เมื่อต้องการที่จะให้จิตสงบอย่างแท้จริง

จึงจำเป็นต้องตัดปีติออกไปเสีย อนึ่ง ความสุขที่ปราศจากปีตินั้น เป็นความสุขที่ประณีตที่สุด ไม่มีความสุขในโลก(โลกียสุข)อันใดที่จะมาเปรียบกับความสุขชนิดนี้ได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงมิได้แสดงการประกอบปีติไว้ในจตุตถฌาน

(ง) **ปัญจฌมาน** ไม่มีสุขประกอบ จริงอยู่ การทำฌานนั้นมีจุดมุ่งหมายสูงสุดอยู่ที่การทำจิตให้สงบโดยบริบูรณ์ ถ้าจะมัวแต่ไปหลงติดอยู่กับความสุขในจตุตถฌาน ซึ่งเป็นความสุขสูงสุดในบรรดาโลกียสุขทั้งหลาย ก็จะทำให้จิตสงบอย่างแท้จริงไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงต้องละความสุขนั้นเสีย เพื่อทำจิตให้เข้าถึงจุดสูงสุดแห่งความสงบ ซึ่งเป็นความสงบที่สะอาดหมดจด ปราศจากคลื่นกระแสธรรมอื่นมารบกวน ประดุจจันทร์เพ็ญในราตรีอันหมดจด เป็นจิตที่มีความผ่องใสมาก แสงสว่างออกเป็นระยิบระยับงดงามยิ่ง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ไม่มีสุขในปัญจฌมาน”

นี่เป็นเพียงการแสดงแนวทางการศึกษาสภาวะของเจตสิกซึ่งประกอบในจิตเท่านั้น การที่จะยกอุปมาอุปไมยมาเปรียบเทียบกับที่ได้แสดงยุทธวิธีการรบของกามาวจรกุศลจิตดวงที่ ๑ นั้น เป็นภารกิจที่ค่อนข้างจะหนักพอสมควร เพราะเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนกว่ากัน โดยเฉพาะสงครามในรูปาวจรเป็นการรบขั้นที่ ๒ ซึ่งยากกว่าขั้นที่ ๑ แต่ถ้าจะสรุปโดยคร่าวๆ จะเห็นว่ากองทัพทั้งกองทัพนั่น ล้วนเป็นกองทัพทั้ง ๑๗ เหล่าทัพที่เคยผ่านสมรภูมิการมาจรมาแล้วทั้งนั้น แต่ที่น่าอัศจรรย์ก็คือ เหล่าเสนาทหารทั้งหลายล้วนมีการพัฒนาฝีมือของตนขึ้นไปถึงขั้น **อาชาไนย** และที่ยิ่งกว่านี้ก็คือ ในการรบขั้นที่ ๒ นี้ ถึงแม้ว่าจะมีอาวุธคือสมณวิปัสสนารวมอยู่ด้วยก็ตาม แต่ก็ยังมิได้ใช้วิปัสสนาแต่อย่างใด เพราะเพียงใช้สมณะเข้าคุกคามฝ่ายตรงกันข้ามกับบอบช้ำพอควรอยู่แล้ว จึงยังไม่ใช้ยุทธวิธีขั้นเด็ดขาดชนิดถอนรากถอนโคนกับฝ่ายตรงกันข้าม ด้วยข้อความข้างต้นนี้จะเห็นว่า อานุภาพแห่งสมณะและวิปัสสนานั้นแตกต่างกันมาก เพราะว่าสมณะถึงจะร้ายแรงเพียงไร ก็ยังไม่สามารถบดขยี้ศัตรูชนิดถอนรากถอนโคนได้

๓. รูปาวจรกุศล

ทรงแสดงรูปาวจรกุศลตามต่อจากรูปาวจรกุศลตาม โดยทรงจำแนกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑. **อากาสัญญายตนฌาน** มีอากาสบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์
๒. **วิญญูญายตนฌาน** มีปฐมรูปวิญญูญานอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์
๓. **อากิญจัญญายตนฌาน** มีนัตถิภาวะบัญญัติ (ความไม่มีแห่งปฐมรูปวิญญูญานนั้น) เป็นอารมณ์
๔. **เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน** (เป็นจิตที่ไม่มีสัญญาชนิดหยาบแต่ยังมีสัญญาชนิดละเอียดอยู่) มีตติยรูปวิญญูญานเป็นอารมณ์

ลำดับการเกิดขึ้นของรูปฌาน

(ก) ตามความเป็นจริงแล้ว รูปาวจรกุศลตามนี้ ถ้าหากนับโดยวิธีจุตกกนัยแล้ว หมายถึง รูปาวจรจตุตถฌาน และถ้านับโดยวิธีปีญจกนัยแล้ว หมายถึง รูปาวจรปัญจฌานนั่นเอง แต่ว่า

อรุปาวจรฌาน(คืออรุปฌาน)นี้ เหตุที่ท่านเรียกว่าปัญจฌาน เพราะว่ามืองค์ฌานเท่ากับปัญจฌาน ในรูปาวจร ธรรมชาติของอรุปาวจรฌานนี้ คือการละทิ้งอารมณ์กสิณ(รูปสัญญา)ซึ่งเป็นอารมณ์ของ รูปาวจรฌาน เป็นเหตุให้อากาสบัญญัติก็คือความว่างจากอารมณ์กสิณปรากฏเป็นอารมณ์ของ อรุปฌานขั้นที่ ๑ ซึ่งเพ่งอากาสบัญญัติ (ที่ที่ว่างเปล่าโดยปราศจากสสาร) เป็นอารมณ์ โดยลักษณะที่ว่า “อากาสไม่มีที่สิ้นสุด” ท่านเรียกฌานนี้ว่า อากาสนัญญาตนฌาน และเพราะเหตุที่ข้ามพ้น (ละ) “รูปสัญญา” ซึ่งเป็นอารมณ์ของรูปาวจรฌานได้ จึงเรียกว่า “อรุปาวจรฌาน”

(ข) ยิ่งกว่านั้น เมื่อพระโยคาวจรปรารถนาที่จะเข้าฌานขั้นสูงขึ้นไปอีก จำเป็นต้องละแม้อารมณ์ที่กำหนดอยู่คือ อากาสบัญญัติแล้วกำหนดปฐมอรุปวิญญานเป็นอารมณ์ ก็ปฐมอรุปวิญญานนั้น เดิมทีเคยมีอากาสบัญญัติอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้น เมื่อตนเองกลับกลายเป็นอารมณ์ของจิตอื่น (คือทุติยอรุปวิญญานจิต) จึงเป็นวิญญานอันไม่มีที่สิ้นสุดเช่นกัน ส่วนทุติยอรุปวิญญานจิตนั้น เป็นจิตที่เพ่งปฐมอรุปวิญญานเป็นอารมณ์ จึงได้ชื่อว่า “วิญญานัญญาตนฌาน”

(ค) ยิ่งกว่านั้น เมื่อพระโยคาวจรปรารถนาที่จะเลื่อนขึ้นสู่ฌานขั้นสูงไปอีก แม้แต่ปฐมอรุปวิญญานซึ่งเป็นอารมณ์ที่ท่านกำหนดอยู่ ก็จำเป็นต้องละ ครั้นละแล้ว ก็เท่ากับว่าอารมณ์คือปฐมอรุปวิญญานไม่มี จึงปรากฏเป็น “นัตติภาวบัญญัติ” ขึ้นมาแทน (นัตติภาวะ หมายถึงความไม่ปรากฏแห่งปฐมอรุปวิญญาน เมื่อวิญญานไม่ปรากฏ จึงต้องเพ่งนัตติภาวว่า (นตฺถิ กิณฺหิ ไม่มีอะไรเลย) ก็ฌานจิตที่เพ่งนัตติภาวบัญญัติเป็นอารมณ์นี้ ท่านเรียกว่า “อาภิญญัญญาตนฌาน”

(ฆ) ยิ่งกว่านั้น เมื่อพระโยคาวจรปรารถนาที่จะเลื่อนขึ้นสู่ฌานขั้นสูงไปอีก ก็จำเป็นต้องละนัตติภาวบัญญัติ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่ท่านเพ่งกำหนดอยู่ และเมื่อละอารมณ์นั้นแล้วก็ไม่มีอะไรที่จะนำมาเป็นอารมณ์ จึงต้องนำตติยอรุปวิญญานมาเป็นอารมณ์ ก็ฌานที่เพ่งตติยอรุปวิญญานเป็นอารมณ์นี้เป็นฌานที่ละเอียดอ่อนที่สุด ยากที่จะรู้ได้ว่ายังมีสัญญาอยู่หรือไม่ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกฌานนี้ว่า “เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน”

เมื่อพระโยคาวจรเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานนี้แล้ว ถ้าเป็นพระอริยบุคคลชั้นอนาคามี หรือพระอรหันต์ก็สามารถคอยเข้า สัญญาเวทิตินิโรธ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนะซึ่งเป็นปัจจัยให้ดับสัญญาและเวทนาได้

๔. เตญมิกกุศล

เมื่อพระองค์ทรงจำแนกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศลและอรุปาวจรกุศลเป็นอย่างๆแล้ว ได้ทรงนำกลุ่มกุศลทั้ง ๓ เหล่านั้นมาตรัสใหม่ว่า “เตญมิกกุศล = กุศลเป็นเหตุให้ไปเกิดในภูมิ ๓” โดยแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ดังนี้

๑. หีนกุศล กุศลชนิดหยาบ
๒. มัชฌิมกุศล กุศลชนิดกลาง
๓. ปณีตกุศล กุศลชนิดสูง

ต่อจากนั้น ทรงจำแนกกุศลเป็น ๔ ชนิด ดังนี้

๑. จันทาธิปเตยยกุศล กุศลที่มีฉันทะเป็นอธิบดี

๒. วิริยาธิปไตยยกุศล กุศลที่มีวิริยะเป็นอธิบดี
 ๓. จิตตาธิปไตยยกุศล กุศลที่มีจิตตะเป็นอธิบดี
 ๔. วิมังสาธิปไตยยกุศล กุศลที่มีปัญญาเป็นอธิบดี

ทรงแบ่งอธิปไตยยกุศลทั้ง ๔ เหล่านี้ อย่างละ ๑๒ โดยการนำอธิปไตยยกุศลแต่ละชนิด มาแบ่งเป็น หินะ มัชฌิมะ และปณีตะ ดังนั้น ในเรื่องของเตฏฐมิกกุศลนี้ ไม่ว่าจะเป็นกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล หรือรูปาวจรกุศลก็ตาม ถ้าหากอธิบดีธรรม คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา อ่อนแอ ค่าของกุศลก็อยู่ในระดับหินะ ถ้าอธิบดีธรรมมีกำลังปานกลาง กุศลก็อยู่ในระดับมัชฌิมะ และถ้าอธิบดีธรรมมีพลังสูง กุศลก็อยู่ในระดับปณีตะ ถึงแม้จะเป็นกุศลชนิดเดียวกัน แต่ก็มีระดับที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งจะเห็นเหตุให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมที่เป็นเหตุได้ตามสภาพที่เป็นจริง (ยถาภูตสภาวะ) อย่างนี้ว่า “ถึงแม้เราจะเกิดเป็นมนุษย์เหมือนกัน แต่เป็นเพราะกรรม (เหตุ) ที่ทำมานั้น มีระดับที่แตกต่างกัน จึงทำให้ระดับของคนแตกต่างกัน และแม้ในเทวโลกตลอดพรหมโลกก็เป็นเช่นนี้เหมือนกัน” ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงการอธิบายเพื่อให้เข้าใจถึงจุดประสงค์ที่ทรงแสดงหีนติกธรรม ผสมเข้ากับอธิบดีธรรมเท่านั้น

๕. โลกุตตรกุศล

ครั้นทรงแสดงเตฏฐมิกกุศลแล้ว ได้ทรงแสดงโลกุตตรกุศล (กุศลอันเป็นเหตุให้หลุดพ้นจากโลกทั้ง ๓) เป็นลำดับต่อไป โดยทรงแบ่งเป็น ๔ ระดับ ดังนี้

๑. ปฐมภูมิ ได้แก่ โสตาปัตติมรรค
 ๒. ทุตติภูมิ ได้แก่ สกทาคามิมรรค
 ๓. ตติยภูมิ ได้แก่ อนาคามิมรรค
 ๔. จตุตถภูมิ ได้แก่ อรหัตตมรรค

ต่อจากนั้นทรงแสดงมหานัย ๒๐ อย่าง ไว้ในแต่ละภูมิ ดังนี้

๑. ฌาน
 ๒. มรรค
 ๓. สติปัฏฐาน
 ๔. สัมมปปธาน
 ๕. อิทธิบาท ฯลฯ

จากนั้นก็ทรงแบ่งมหานัย ๒๐ อย่าง โดยแต่ละนัยแบ่งเป็นฌาน ๔ ระดับ ทั้งนี้โดยอาศัยวิธีการแบ่งอย่างจตุกกนัย และแบ่งเป็น ๕ ระดับ โดยอาศัยวิธีการแบ่งอย่างปัญจกนัย รวมแล้วแต่ละนัยมีฌาน ๔ ฌาน และบรรดาฌาน ๔ ฌานนั้น ฌานหนึ่งๆ ทรงแบ่งเป็น ๓๐ นัย ดังนี้

- (๑) ปฏิปทาถ้วนๆ ๔ นัย
 (๒) สุตญุตะถ้วนๆ ๑ นัย
 (๓) สุตญุตะ+ปฏิปทา ๔ นัย
 (๔) อัปปณิหิตะถ้วนๆ ๑ นัย

(๕) อัปปณิหิตะ+ปฏิบัติ ๔ นัย

(๖) อธิบัติ+ปฏิบัติ ๑๖ นัย

เหตุที่ไม่ทรงแสดงอนิมิตตมรรค

อนิจจานุปัสสนา กำหนดละนิจนิमित (นิमितที่หลงยึดมั่นว่า สังขารทั้งหลายเป็นสภาพเที่ยง) จึงมีชื่อว่า “อนิมิตตวิปัสสนา” แต่ว่าตัวอนิมิตตวิปัสสนาเองยังไม่หลุดพ้นจากขอบข่ายของสังขาร จึงถือว่าเป็น “สนิมิตตะ” ดังนั้น จึงไม่สามารถเรียกมรรคที่บรรลุด้วยอนิมิตตวิปัสสนาว่า “อนิมิตตมรรค” (มรรคที่เกิดจากวิปัสสนาที่มีความไม่เที่ยงเป็นอารมณ์) ได้โดยตรง ดังจะเห็นได้จากการที่พระพุทธองค์ไม่ทรงแสดง “อนิมิตตมรรค” ไว้ในพระอภิธรรมนี้เลย

ชื่อว่า มรรค นี้ บุคคลจะสามารถบรรลุได้ก็ต่อเมื่อเจริญวิปัสสนาได้ถึงขั้นสูงสุดแล้ว แม้ว่าการเจริญวิปัสสนานั้น จำเป็นต้องได้นิมิตเป็นอารมณ์ เพราะถ้าไม่ได้นิमितเป็นอารมณ์ วิปัสสนาก็เจริญไม่ได้ เมื่อเจริญวิปัสสนาไม่ได้ ก็บรรลุมรรคไม่ได้

ความเป็นจริงแล้ว การที่เรียกวิปัสสนาว่า “อนิมิตตวิปัสสนา” (มรรคที่เกิดจากวิปัสสนาที่มีความไม่เที่ยงเป็นอารมณ์) นั้น เพราะวิปัสสนาเป็นภารกิจที่ต้องทำลายล้างนิจสัญญา ส่วนการที่เรียกมรรคนั้นว่า “อนิมิตตมรรค” เป็นการเรียกโดยความเป็นผลของการเจริญวิปัสสนา (การเจริญวิปัสสนาเป็นเหตุ ส่วนมรรคเป็นผลที่ได้จากการเจริญวิปัสสนา วิปัสสนาได้ชื่อว่าอนิมิตตะโดยตรง ส่วนมรรคได้ชื่อว่า อนิมิตตะโดยอ้อม)

จะเห็นว่าพระพุทธองค์มิได้ทรงแสดง “อนิมิตตมรรค” ในพระอภิธรรมโดยตรง แต่ทรงแสดงโดยอ้อมตามแนวพระสูตรไว้เหมือนกัน เช่น ทรงเรียกมรรคที่บรรลุด้วยอนัตตานุปัสสนาว่า “สุญญตมรรค” เรียกมรรคที่บรรลุด้วยทุกขานุปัสสนาว่า “อัปปณิหิตมรรค” และเรียกมรรคที่บรรลุด้วยอนิจจานุปัสสนาว่า “อนิมิตตมรรค”

ลำดับเทศนาที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ พึงทราบว่าเป็นนัยแห่งพระบาลีเท่านั้น ส่วนนัยแห่งอรรถกถาอัญญาสาสนี หน้า ๒๙๔ มี ๔,๐๐๐ นัย ดังนี้

นัยแห่งอรรถกถา ๔,๐๐๐ นัย

ในคัมภีร์อรรถกถา ได้แสดงวิธีการนับโลกุตตรจิตโดยไม่ได้นับสมกับฌาน ไว้ ๔,๐๐๐ นัย ดังนี้

สุญญตะ(ล้วนๆ) ๑ อัปปณิหิตะ ๑		= ๒
คุณด้วยปฏิบัติ ๔		= ๘
นำ ๒ มาบวกกับ ๘	(๒ + ๘)	= ๑๐
นำมานัย ๒๐ มาคูณ	(๑๐ x ๒๐)	= ๒๐๐
นำอธิบัติ ๔ มาคูณ	(๒๐๐ x ๔)	= ๘๐๐
นำมานัย ๒๐๐ มาบวกอธิบัติ ๘๐๐	(๒๐๐ + ๘๐๐)	= ๑,๐๐๐
นำมาคูณด้วยมรรค ๔	(๑,๐๐๐ x ๔)	= ๔,๐๐๐

สรุปว่า โลกุตตรจิตที่ไม่ปะปนกับฌานซึ่งแสดงไว้ในอรรถกถามี้นัยทั้งหมด ๔,๐๐๐ นัย ซึ่งก็เป็นเพียงตัวอย่างแห่งสังขยวาระของพระอภิธรรม ซึ่งกว้างขวางพิสดารมาก ยิ่งถ้ามีภูมิปัญญามากเพียงใด ก็จะสามารถนับสังขยวาระได้มากเพียงนั้น

ลักษณะพิเศษแห่งเทศนानัยในโลกุตตรจิต

ปัญญนทริย

ในชั้นโลกุตตรปฐมภูมิหรือชั้นโสดาปัตติมารคนี้ มีการแสดงนัยแห่งเจตสิกเหมือนกับที่ทรงแสดงไว้ในปฐมกามาวจรจิต คือมีนัยรวม ๑๗ นัยเหมือนกัน แต่ว่าในธรรม ๕๖ ประการ ที่ทรงจำแนกออกมานั้น จะเห็นว่ามือนัญญาตัญญูสมาบัตินทริย เพิ่มเข้ามาในอินทริยเภทนัย ซึ่งถ้าได้ศึกษาแล้ว จะเข้าใจทันทีว่า ในภูมิขั้นนี้เป็นภูมิที่จะทำให้บรรลุคุณวิเศษซึ่งยังไม่เคยรู้มาก่อน

มัชฌิมาปฏิบัติ

นอกจากนี้จะเห็นว่า ในมรรคเภทนัยนั้น มีสัมมามาจา สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ ซึ่งเพิ่มเข้ามาให้ครบองค์มรรค ๘ พอดี ข้อนี้จะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจได้ว่า ทางแห่งความหลุดพ้นจากวัฏฏทุกขนั้น จะหย่อนยานเกินไปไม่ได้ หรือจะตึงเกินไปก็ได้ ที่จริงแล้วจะต้องเป็นมัชฌิมาปฏิบัติ คือทางสายกลาง

ธรรมสำคัญที่ควรละ

นอกจากนี้จะเห็นว่าอกุศลธรรมอื่นๆ เช่น โลภะ โทสะ และ มานะ เป็นต้น ซึ่งเป็นธรรมที่ควรละในโลกุตตรปฐมภูมินี้มีอยู่ เหตุไฉนจึงทรงแสดงเจาะจงเอาเฉพาะทวิฏฐิเจตสิกตัวเดียวเป็นตัวนำหน้าว่า “**ทวิฏฐิเจตสิก ปหานาย** = เพื่อละทวิฏฐิทั้งหลาย” ดังนี้เล่า ? คำตอบก็คือ ถ้าได้ศึกษาคัมภีร์แล้ว จะทำให้รู้ว่า ในบรรดาภารกิจทั่วไปที่เกี่ยวกับการหลุดพ้น ภารกิจที่สำคัญที่สุดคือการละทวิฏฐิ

ในการละทวิฏฐินั้น ถึงแม้ไม่ได้ระบุว่าเป็นทวิฏฐิอันไหน ในจำนวนทวิฏฐิ ๖๒ แต่ก็สามารถรู้ได้ว่า เป็นสักกายทวิฏฐิ เพราะมีการแสดงสัมมาทวิฏฐิ ซึ่งเป็นตัวละมิจฉาทวิฏฐิไว้เป็นชั้นๆ แล้ว ดังนี้ กามาวจรสัมมาทวิฏฐิ รูปาวจรสัมมาทวิฏฐิ และ อรูปาวจรสัมมาทวิฏฐิ (สัมมาทวิฏฐิมี ๒ คือ โลกียสัมมาทวิฏฐิ และโลกุตตรสัมมาทวิฏฐิ ชื่อว่าสัมมาทวิฏฐิมีได้ด้วยการละมิจฉาทวิฏฐิ แต่สำหรับโลกียสัมมาทวิฏฐิเป็นสัมมาทวิฏฐิที่ยังอยู่ได้อำนาจของกิเลส ดังนั้น ถึงแม้จะสามารถละปริยฐานทวิฏฐิได้ แต่ก็ยังไม่สามารถละอนุสัยทวิฏฐิได้ ส่วนโลกุตตรสัมมาทวิฏฐินั้นปราศจากอนุสัยทั้งปวง เพราะฉะนั้น ทวิฏฐิในคำว่า “**ทวิฏฐิเจตสิก ปหานาย**” จึงหมายถึงการละสักกายทวิฏฐิซึ่งเป็นอนุสัย เป็นรากเหง้าของทวิฏฐิทั้งปวง)

จริงอยู่ สักกายทวิฏฐินั้น กล่าวโดยรวมหมายถึงความเห็นที่เข้าไปยึดติดว่า “**ชั้นนี้มีอัตตาตัวตน**” ถ้ามีความยึดมั่นเช่นนั้นแล้ว เมื่อชั้นที่ตนหลงยึดติดนั้น เกิดมีความวิปริตเปลี่ยนแปลง เช่น แดกสลายหรือตายไป ก็เกิดความเห็นแตกแยกกัน คือ ฝ่ายหนึ่งเห็นว่า “**ในชั้นนี้มีอัตตาดังอยู่ตลอดไป**” (สัสสตทวิฏฐิ) อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า “**ชั้นนี้ไม่มีอัตตาที่เที่ยงแท้ ดับแล้วย่อมขาดสูญ**” (อุจเจททวิฏฐิ) และเมื่อความเห็นผิดทั้ง ๒ อย่างนี้เกิดขึ้น ทวิฏฐิทั้งหลายที่เหลือก็ชื่อว่าเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน

อนึ่ง เมื่อเราได้ศึกษาธรรมตามที่ทรงแสดงไว้ในอัมมสังคณีนี้อแล้ว จะทำให้เกิดความสังเวชสลดใจว่า การที่บุคคลจะถอนสักกายทิฏฐิด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญสมณภาวนา โดยยังมีความยึดมั่นในความสุขในภพต่อไป หรือเพื่อฤทธิ์เดชต่างๆ นั้น เป็นสิ่งที่ยังห่างไกลจากความเป็นจริงยิ่งนัก

เมื่อมรรคญาณเกิดขึ้น

ในขั้นปฐมภูมิ หรือเรียกว่า “โสดาปัตติมรรค” เมื่อสามารถกำหนดจิตให้ตั้งมั่นได้แล้ว ก็เกิดญาณ มองเห็นสภาพการเกิด-ดับของรูปนาม ไม่หลงยึดมั่นในบัญญัติเหมือนแต่ก่อน และเมื่อเพ่งพินิจดูรูปนามเหล่านั้นด้วยวิปัสสนาญาณ ก็เห็นแต่ความเกิดดับอยู่ทุกขณะ ไม่มีรูปนามอันใดตั้งอยู่เลย ครั้นเห็นแจ่มอย่างนี้แล้ว ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในรูปนาม เห็นเป็นสภาพ “สูญ ว่างเปล่า ปราศจากสาระ ปราศจากอึดตา” ยิ่งเมื่อได้กำหนดพิจารณาเพียงใด ก็จะทำให้เกิดความสุขยิ่งๆ ขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะทำให้เข้าใจรูปนามได้ทะลุปรุโปร่งว่า ไม่มีผู้ใดสามารถเนรมิตให้ความสุขที่แท้จริงได้ เพราะธรรมชาติหรือสภาวะของขั้นนี้ก็คือทุกข์แท้ๆ นั่นเอง นี่เป็นการทำกิจของสัมมาทิฏฐิมรรคญาณ ซึ่งทันทีที่ญาณนี้เกิดขึ้น ความหลงติดในรูปนามในขั้นที่หนึ่งก็ถูกปลดออก ก็การปลดปล่อยความหลงติดในรูปนามนี้ ท่านเรียกว่า การละสักกายทิฏฐิ ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว ไม่ใช่เฉพาะทิฏฐิเจตสิกเท่านั้นที่ถูกปลดออก แม้แต่อกุศลธรรมทั้งปวงที่เป็นเหตุนำไปสู่อบายก็ถูกปลดออกเช่นเดียวกัน

ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงการปูทางไปสู่พระบาลีอัมมสังคณี ซึ่งได้หยิบยกการละทิฏฐิมาแสดงไว้ในแถวหน้า แต่แท้ที่จริงแล้ว ธรรมที่ปฏิบัติหน้าที่ปลดปล่อยทิฏฐินั้น เป็นธรรมที่ควรจะต้องนำมาอธิบายขยายความจากพระสูตรต่างๆ ซึ่งกระจายอยู่ในนิกายทั้ง ๕ นั่นเอง

ในขั้นทุติยภูมิ หรือที่เรียกว่า “สกทาคามิมรรค” นั้น ได้เบนเข็มมุ่งไปพหาน(คือละ)โทสะกับกามราคะ แต่ก็ทำได้เพียงให้เบาบางลงเท่านั้น และนอกจากจะทำให้โทสะและกามราคะเบาบางลงแล้วยังสามารถทำให้กิเลสต่างๆ ที่เหลือเบาบางลงไปด้วย

ในขั้นตติยภูมิ หรือที่เรียกว่า “อนาคามิมรรค” นั้น ได้ลงมือปฏิบัติการขั้นเด็ดขาดกับกามราคะและโทสะ ถึงขั้นถอนรากถอนโคนกันทีเดียว พร้อมกันนั้นก็ได้ปฏิบัติการทำลายล้างกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นในกามภูมิ เช่น โลภะ จมหมดสิ้น

ส่วนในชั้นจตุตถภูมิ หรือที่เรียกว่า “อรหัตตมรรค” นั้น ได้ทำการบดขยี้กิเลสทั้งหลาย เช่น รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ซึ่งเป็นกิเลสที่ยังไม่หมดฤทธิ์เดชให้หมดสิ้นไปจากจิตสันดานตลอดไป

เมื่อรากเหง้าของกิเลสถูกตัดขาดแล้ว รูปนามก็ถือว่าไม่มีทางที่จะเกิดขึ้นได้อีก ดุจไฟที่หมดเชื้อ ฉะนั้น นั้นย่อมหมายความว่า สังขารทั้งปวงได้ถึงซึ่งการดับแล้วนั่นเอง

อนึ่ง ในมรรคญาณทั้ง ๔ ดังกล่าวนั้น มีอริยสัจ ๔ เกิดขึ้นอย่างละ ๔ ครั้ง (คือ ทุกขสัจ สมุทยสัจ นิโรธสัจ และมรรคสัจ)

ความหมายของธรรมอื่นๆ ในจิตตูปปาตกัณฑ์นี้ เช่น อกุสลา ฐมฺมา, อพฺยากตา ฐมฺมา ก็พึงศึกษาโดยอาศัยนัยของ กุสลา ฐมฺมา ที่ได้แสดงมาแล้วข้างต้น

๒. รูปกัณท์

ในจิตตูปาทกัณท์ที่ผ่านมาทรงจำแนก กุศลจิต อกุศลจิต อัพยาทจิต พร้อมทั้งเจตสิกที่ประกอบในจิตนั้นๆ ไว้แล้วโดยละเอียด โดยวิธีการอนุวัดไหลไปตามหัวข้อเทศนา แต่ยังมีได้ทรงกล่าวถึง รูป และ นิพพาน ซึ่งทั้ง ๒ ประการนี้ ก็จัดเข้าในอัพยาทธรรมเหมือนกัน ดังนั้น เมื่อทรงประสงค์จะแสดง “รูป” โดยละเอียด จึงได้ตรัสรูปกัณท์นี้ขึ้นมา (ส่วนนิพพานนั้น เป็นธรรมที่ไม่มีประเภทจึงมิทรงแสดงรวมไว้ในรูปกัณท์) โดยทรงจำแนกรูปเป็น ๑๑ นัย อันมีเอกกนัย รูปมีอย่างเดียวทุกนัย รูปมี ๒ อย่าง ... ฯลฯ... เอกาทสกนัย รูปมี ๑๑ อย่าง

แม้ว่ารูปจะมีหลายนัยก็ตาม แต่เมื่อรวมเฉพาะรูปซึ่งมีสภาพเดียวกันมาสังเคราะห์เข้าเป็นกลุ่มเป็นประเภทแล้ว ก็จะได้เพียง ๒๗ ประเภทเท่านั้น (เพราะไม่นับหทัยวัตถุ ดังที่ในคัมภีร์ธรรมสังคณี มุลฎีกา หน้า ๑๙๓ และอนุฎีกา หน้า ๑๗๕, ๒๐๓ ได้อธิบายถึงเหตุที่พระพุทธร่องค์มิทรงแสดงหทัยวัตถุไว้ในคัมภีร์ธรรมสังคณีนี้ ผู้ปรารภนาพึงศึกษาค้นคว้าได้จากคัมภีร์เหล่านั้น)

๓. นิกเขปกัณท์

ในธรรมสังคณีสัตติกะทั้งหมด ๒๒ มีทูกะ ๑๔๒ แต่ใน ๒ กัณท์แรกที่ผ่านมาแล้วนั้น พระพุทธร่องค์ได้ทรงจำแนกเฉพาะกุศลติกะเท่านั้น ส่วนติกะและทูกะที่เหลือยังมิได้ทรงแสดงไว้ ซึ่งความเป็นจริงแล้ว ติกะและทูกะที่เหลือนี้เป็นธรรมที่พระพุทธร่องค์จะต้องนำมาแสดงโดยพิสดารเช่นกัน แต่พระองค์ก็ได้ทรงกระทำเช่นนั้น แต่ทรงประสงค์ให้ข้อความของธรรมที่เหลือเหล่านั้นมีเนื้อหาไม่ย่อหรือพิสดารจนเกินไป จึงได้ตรัสนิกเขปกัณท์นี้ไว้ให้พอเหมาะพอควร

คำว่า “นิกเขปกัณท์” นี้ เป็นกัณท์ที่แสดงติกะและทูกะทั้งหมดไว้อย่างสมบูรณ์ (รวมทั้งติกะที่ทรงแสดงไปแล้วในจิตตูปาทกัณท์และรูปกัณท์ด้วย) ถึงแม้ว่าข้อปลีกย่อยจะแตกต่างกันออกไปตามหัวข้อของแต่ละเรื่องก็ตาม แต่โดยส่วนมากแล้ว ธรรมในกัณท์นี้ต่างก็ตั้งอยู่บนโครงสร้างพื้นฐานที่เหมือนกัน ๘ ประการ คือ

๑. โดยมูล เหตุ, รากเหง้า
๒. โดยชั้น ฐาน, กอง
๓. โดยทวาร ประตูรับอารมณ์
๔. โดยภูมิ สถานที่อุปบัติ
๕. โดยอรรถ ความหมาย
๖. โดยธรรม องค์ธรรม
๗. โดยนาม ชื่อ
๘. โดยลึงค์ ศัพท์, ลึงค์

ใน ๔ ข้อแรกนั้น มิได้มีความเกี่ยวข้องกับติกะและทูกะทั้งหมด ส่วน ๔ ข้อสุดท้ายล้วนมีความเกี่ยวข้องกับติกะและทูกะทั้งสิ้น ผู้ใดปรารภนาอยากจะรู้ ๔ ข้อแรก อันได้แก่ มูล, ชั้น, ทวาร และ ภูมิ ขอเพียงแต่ศึกษากุศลติกะและเวทนาติกะเท่านั้น ก็สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน

๔. อัญญกถากัณห์

สำหรับมาติกาหรือสารบัญของคัมภีร์ัมมสังคณีนี้นี้ ประกอบด้วยติกะ ๒๒ และทูกะ ๑๔๒ หัวข้อ ซึ่งทั้งหมดนี้พระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงอธิบายไว้หมดแล้วใน ๓ กัณห์ที่ผ่านมาจบลงแล้ว สำหรับนักศึกษาพระอภิธรรมบางท่าน อาจยังเป็นการยากที่จะสามารถนับหรืออธิบายองค์ธรรมให้ถูกต้องได้ด้วยว่าในจิตตูปาทกัณห์และรูปกัณห์นั้นพระพุทธรองค์ทรงแสดงจิต เจตสิก และรูปไว้โดยกระจายไปซึ่งเป็นการยากที่เราจะเก็บองค์ธรรมให้ถ้วนถี่ได้ ดังนั้น พระพุทธรองค์จึงมีพระประสงค์ที่จะอธิบายขยายความของจิต เจตสิก และรูปเหล่านั้นให้ครบถ้วน จึงได้ตรัสอัญญกถากัณห์ ซึ่งเป็นกัณห์สุดท้ายในคัมภีร์ัมมสังคณีนี้นี้

พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายได้กล่าวไว้ในอรรถกถาอัญญสาลินี หน้า ๔๐๓ ว่า “นิคเชปกัณห์เป็นกัณห์ที่อธิบายเนื้อหาของติกะและทูกะโดยไม่ย่อและไม่พิสดาร ส่วนอัญญกถากัณห์นี้ เป็นกัณห์ที่อธิบายเนื้อหาเดียวกันแต่เป็นการแสดงโดยย่อ” ดังนั้น เป็นคำที่ท่านกล่าวโดยอ้างความมากน้อยของหน้าหนังสือพระบาลี และอ้างว่าในอัญญกถากัณห์นั้นไม่ได้แสดงสุดต้นตอมาติกาไว้ แต่จริง ๆ แล้ว ในเรื่องเกี่ยวกับการประกาศสภาวะธรรมของจิตและเจตสิกนั้น อัญญกถากัณห์ถือได้ว่าเป็นกัณห์ที่อธิบายพิสดารกว่านิคเชปกัณห์มากทีเดียว

ตัวอย่างเช่น ในการอธิบายเวทนาติกะ ในนิคเชปกัณห์ พระองค์ทรงแสดงจิต เจตสิกที่เป็นไปได้มาไว้รวมกันเป็นภูมิ ชันธ ส่วนในอัญญกถากัณห์นั้นทรงแสดง จิต เจตสิกที่สพรคด้วยสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา พร้อมจำนวนองค์ธรรมด้วย

นอกจากนี้ วิตักกติกะในนิคเชปกัณห์นั้น ทรงแสดงโดยแบ่งเป็นภูมิ เป็นชันธ แต่ไม่ได้กล่าวองค์ธรรมโดยละเอียด เหมือนในอัญญกถากัณห์นี้ ซึ่งทรงแสดงโดยระบุชื่อจิต เจตสิกไว้อย่างละเอียด แม้ในกรณีของปิตติกะเป็นต้น ก็เป็นเช่นนั้น แต่ในบางที่ของนิคเชปกัณห์ เช่นตอนที่ว่าด้วยอาสวะนิรวัน สังโยชน์ ฯลฯ นั้น จะเห็นว่า มีความพิสดารกว่าอัญญกถากัณห์อยู่บ้างเล็กน้อย แต่ก็ไม่ได้แสดงจิต เจตสิก ไว้โดยละเอียดแต่ประการใด ยิ่งถ้าได้ศึกษาอาร์มมณติกะในอัญญกถากัณห์แล้ว จะสามารถรู้ได้เลยว่า นิคเชปกัณห์นั้นแสดงไว้อย่างย่อกว่าอัญญกถากัณห์มาก ยกตัวอย่างเช่น ในข้อธรรมว่า “ธรรมที่มีกามเป็นอารมณ์” ในนิคเชปกัณห์มิได้ทรงแสดงโดยระบุจิต เจตสิกไว้เลย แต่ในอัญญกถากัณห์นี้ได้แสดงโดยระบุจิตและเจตสิกไว้โดยละเอียด

สรุปว่า ทั้งนิคเชปกัณห์และอัญญกถากัณห์ ล้วนแต่เป็นกัณห์ที่แสดงอธิบายองค์ธรรมของติกะและทูกะด้วยกันทั้งนั้น เพียงแต่มีในบางส่วนบางตอนแห่งอัญญกถากัณห์ ซึ่งมีความลึกซึ้งเกินความกว้างขวางกว่านิคเชปกัณห์ นิคเชปกัณห์เองก็แสดงไว้โดยย่อจนเกินไป พระพุทธรองค์จึงต้องนำองค์ธรรมของติกะและทูกะจากนิคเชปกัณห์กลับมาแสดงในอัญญกถากัณห์อีก ส่วนเหตุผลที่ไม่ทรงนำสุดต้นตอมาติกาจากนิคเชปกัณห์มาแสดงในกัณห์นี้อีกนั้น เป็นเพราะในอัญญกถากัณห์นี้พระองค์มีพระประสงค์ที่จะแสดงเฉพาะนัยแห่งพระอภิธรรมเท่านั้น ถ้าเราศึกษาสภาวะแห่งพระอภิธรรมจนเข้าใจดีแล้ว จะทำให้เราสามารถมองเห็นภาพแห่งความลุ่มลึกของอัญญกถากัณห์นี้ได้ว่า เป็นศูนย์รวมเนื้อหาสาระแห่งพระอภิธรรมจากปิฎกทั้ง ๓ มาเป็นสายสำคัญของพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

เป็นนิสัย(ที่พึงพึง)ของพระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์วิภังคณาแห่งพระอภิธรรมได้เป็นอย่างดี จึงมีพระอรรถกถาจารย์บางท่านได้เขียนสรรเสริญอรรถกถากัณฑ์ ยกย่องประหนึ่งเป็นปิฎกทั้ง ๓

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๕ พระอภิธรรม คัมภีร์ที่ ๒ วิภังค์

วิภังค์ เป็นคัมภีร์ที่ ๒ ของพระอภิธรรมปิฎก แปลตามศัพท์ว่า การจำแนก หรือ การแบ่ง หมายถึงคัมภีร์จำแนกสภาวะธรรมให้กว้างขวางพิสดารยิ่งขึ้น แม้คัมภีร์พระอภิธรรมอื่นๆ ก็จำแนกสภาวะธรรมเหมือนกัน แต่พระธรรมสังคหการจารย์ไม่เรียกคัมภีร์เหล่านั้นว่า “วิภังค์” เพราะคัมภีร์เหล่านั้นได้จำแนกเฉพาะนัยแห่งพระอภิธรรมเท่านั้น ส่วนคัมภีร์วิภังค์นี้จำแนกทั้งนัยแห่งพระสูตร พระอภิธรรมและนัยแห่งการถามปัญหา ซึ่งถือว่าเป็นวิธีการจำแนกที่สมบูรณ์ที่สุด

วิภังคชาที

พระผู้มีพระภาคผู้ทรงแสดงคัมภีร์วิภังคนี้ ทรงได้รับการยกย่องว่าเป็น **วิภังคชาทีบุคคล** (บุคคลผู้กล่าวจำแนก) เพราะทรงแสดงธรรมแยกแยะแจกแจงออกให้เห็นว่า สิ่งทั้งหลายเกิดจากส่วนประกอบย่อยๆ มาประชุมกัน เช่น แยกแยะกระเจียนามรูป ออกเป็นชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ มีทั้งด้านที่เป็นคุณและด้านที่เป็นโทษ เป็นต้น

ครั้งหนึ่ง อภัยราชกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าพิมพิสารทรงได้รับการยุบจากนิครนถ์นาฏบุตรให้มาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “พระองค์เคยตรัสคำที่นำมาซึ่งความไม่พอใจแก่ผู้อื่นบ้างหรือไม่”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “พระองค์ไม่เคยตรัสคำอย่างคลุมเครือ หรือตรัสแต่ด้านเดียวแล้วยึดติดในทิฏฐิต่างๆ อันทำให้ไม่เข้าถึงความจริงแท้ตามสภาวะได้” (เอภังสิกาทะ ม.ม. ๑๓/๘๓-๘๗/๖๑-๖๕) นอกจากนี้ยังได้ทรงแสดงไว้ในสุกสูตรว่า “พระองค์ทรงเป็นวิภังคชาที” (ม.ม. ๑๓/๔๖๓/๔๕๔) แม้ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระราชาผู้ทรงอุปถัมภ์ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ในคราวที่ทำการคัดเลือกภิกษุจริงและภิกษุปลอม ก็ทรงใช้คำถามวิภังคชาทีนี้แหละเป็นเครื่องตัดสิน โดยถือว่า ถ้าผู้ใดตอบว่าพระผู้มีพระภาคเป็นวิภังคชาที ผู้นั้นก็จะได้รับการยอมรับว่าเป็นภิกษุจริง ถ้าตอบอย่างอื่นถือว่า เป็นภิกษุปลอม

อนึ่ง ในพุทธคุณ ๙ ประการซึ่งเป็นพระดำรัส ก็มีคำว่า “ภควา” ซึ่งแปลตามศัพท์ว่า “**พระผู้ทรงจำแนก**” ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นวิภังคชาทีบุคคล มิใช่เอกังสวาทีบุคคล ผู้กล่าวยืนยันเพียงประเด็นเดียว เพราะฉะนั้น พระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์จึงเป็นธรรมะที่เปี่ยมไปด้วยมาตรฐานในระดับ **สุวิภังคธรรม** คือเป็นธรรมที่ได้รับการจำแนกแยกแยะมาเป็นอย่างดี ดังที่

ทรงแสดงไว้ในฉัตตมกาวัตถุ (ขุ.วิ. ๒๖/๘๘๗) จึงถือได้ว่าธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ล้วนเป็นวิภังคธรรม ทั้งสิ้น

จำนวนวิภังคสูตร

ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ล้วนแต่เป็นวิภังคธรรม โดยเฉพาะในพระสูตรต้นปิฎกมีหลายสูตรที่ตั้งชื่อสูตรว่า วิภังคสูตร เช่น ในมัชฌิมนิกาย อุपरีปัณณาสก์ มี ๘ สูตร คือ จุฬกัมมวิภังคสูตร มหากัมมวิภังคสูตร สหายตนวิภังคสูตร อุทเทสวิภังคสูตร อรณวิภังคสูตร ธาตุวิภังคสูตร สัจจวิภังคสูตร และ ทักขินาวิภังคสูตร, ในสังยุตตนิกายมี ๗ สูตร อยู่ในนิทานวรรคมี ๑ สูตร คือ วิภังคสูตร, และในมหายาวรรคมี ๖ สูตร คือวิภังคสูตรในอวิชชาวรรค วิภังคสูตรในอนนุสสุตวรรค วิภังคสูตรที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓ ในสุชินทริยวัตถุ และวิภังคสูตรในปาสาทกัมปนาวรรค

ในพระวินัยปิฎก ข้อความที่อธิบายขยายลักษณะทั้งหมดเรียกว่า วิภังค์ ส่วนในพระอภิธรรมปิฎกเรียกคัมภีร์ที่ ๒ นี้ว่า วิภังค์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหากว้างพิสดารที่สุดในบรรดาพระธรรมเทศนาที่มีชื่อว่าวิภังค์

ที่ได้ชื่อว่า “คัมภีร์วิภังค์”

ในการตั้งชื่อคัมภีร์ของพระอภิธรรมปิฎกนั้น คัมภีร์ที่ ๑ ชื่อว่า ธัมมสังคณี หรือ ธัมมสังคหะ ซึ่งมีความหมายว่า เป็นคัมภีร์ที่ประมวลปรมัตถธรรมไว้โดยย่อ และคัมภีร์ที่ ๒ ชื่อว่า วิภังค์ ซึ่งมีความหมายว่า เป็นคัมภีร์อธิบายขยายความหรือจำแนกหัวข้อธรรมนั้น นับว่าเป็นชื่อที่เหมาะสมและถูกต้องตามรูปกระบวนการอธิบายธรรมทุกประการ เพียงแต่เราได้ยินชื่อคัมภีร์ทั้งสองนี้ก็พอจะทราบได้ว่า มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน คือคัมภีร์วิภังค์นี้เป็นคัมภีร์ที่จำแนกอธิบายขยายปรมัตถธรรมที่ได้แสดงมาแล้วในคัมภีร์ธัมมสังคณี โดยได้นำเอาติกมาติกา ๒๒ หัวข้อ และทุกมาติกา ๑๐๐ หัวข้อจากคัมภีร์ธัมมสังคณีซึ่งได้รวบรวมธรรมต่างๆ จากพระสูตร โดยแยกเป็นประเภทมีชั้นธ आयตนะ ธาตุ และสัจจะเป็นต้น และจัดรูปเป็นแม่แบบแห่งพระอภิธรรมแล้วนั้นมาจำแนกเป็นสูตรต้นตภาชนียนัย และปัญหาปุจฉกนัยต่อไป

ด้วยเหตุนี้ จึงพอสรุปได้ว่า คัมภีร์ธัมมสังคณีเป็นมาติกา เป็นอุทเทส เป็นสังขิตตะ และเป็นสังคหะของคัมภีร์วิภังค์นี้ ในทางตรงกันข้าม คัมภีร์วิภังค์เองก็เป็นวิตถาระ เป็นนิทเทส และเป็นวิภังค์ของคัมภีร์ธัมมสังคณีเช่นกัน เพราะฉะนั้น ในฐานะที่เป็นคัมภีร์อธิบายจำแนกข้อความในคัมภีร์ธัมมสังคณี คัมภีร์ที่ ๒ นี้จึงชื่อว่า วิภังค์ มี ๑๘ ประการ

วิภังค์ ๑๘

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิภังค์ไว้ ๑๘ วิภังค์ ดังนี้

๑. ชั้นธวิภังค์	การจำแนกชั้นธ
๒. आयตณวิภังค์	การจำแนกอายตนะ
๓. ธาตุวิภังค์	การจำแนกธาตุ
๔. สัจจวิภังค์	การจำแนกสัจจะ

๕. อินทริยวิภังค์	การจำแนกอินทริย์
๖. ปฏิจจสมุปปาตวิภังค์	การจำแนกปฏิจจสมุปบาท
๗. สติปัฏฐานวิภังค์	การจำแนกสติปัฏฐาน
๘. สัมมปปธานวิภังค์	การจำแนกสัมมปปธาน
๙. อธิธิปาตวิภังค์	การจำแนกอธิธิปาต
๑๐. โพชฌังควิภังค์	การจำแนกโพชฌังค
๑๑. มัคคังควิภังค์	การจำแนกมัคคังค
๑๒. ฌานวิภังค์	การจำแนกฌาน
๑๓. อัปปมัญญวิภังค์	การจำแนกอัปมัญญา
๑๔. ลิกขาตวิภังค์	การจำแนกลิกขาต
๑๕. ปฏิสัมภิตาวิภังค์	การจำแนกปฏิสัมภิตา
๑๖. ญาณวิภังค์	การจำแนกญาณ
๑๗. ชุททกวัตตวิภังค์	การจำแนกชุททกวัตตธรรมต่างๆ
๑๘. ธัมมททวิภังค์	การจำแนกธรรมอันเปรียบเสมือนดวงใจ

สาเหตุที่ทรงแสดงวิภังค์ไว้ ๑๘ วิภังค์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธัมมสังคณี หรือที่เรียกอีกชื่อว่าคัมภีร์ธัมมสังคหะไว้เป็น ๔ กัณฑ์ เพื่อให้สอดคล้องกับอริยสัจ ๔ และแสดงวิภังค์ไว้ ๑๘ วิภังค์ เพื่อให้สอดคล้องกับอาเวณิกธรรม ๑๘ (อภิ.มูลฎีกา ๒/๒) ซึ่งเป็นคุณสมบัติเฉพาะของพระพุทธเจ้า ที่มีอยู่โดยครบถ้วนในพระพุทธองค์ คือ

๑. อดีตตเส อปปฏิหตํ ญาณํ
พระญาณที่หยั่งรู้สรรพสิ่งในอดีตได้ โดยตลอดปลอดจากสิ่งกีดกัน
๒. อนาคตตเส อปปฏิหตํ ญาณํ
พระญาณที่หยั่งรู้สรรพสิ่งในอนาคตได้ โดยตลอดปลอดจากสิ่งกีดกัน
๓. ปจจุปปนตเส อปปฏิหตํ ญาณํ
พระญาณที่หยั่งรู้สรรพสิ่งในปัจจุบันได้ โดยตลอดปลอดจากสิ่งกีดกัน
๔. สพุพฺ กายกมฺ ฌาณปุพฺพคมฺ ฌาณานุปริวตฺตํ
ทรงมีพระกิริยาอาการทางกายทุกอย่าง อยู่ภายใต้การควบคุมของพระญาณ
๕. สพุพฺ วจีกมฺ ฌาณปุพฺพคมฺ ฌาณานุปริวตฺตํ
ทรงมีพระกิริยาอาการทางวาจาทุกอย่าง อยู่ภายใต้การควบคุมของพระญาณ
๖. สพุพฺ มโนกมฺ ฌาณปุพฺพคมฺ ฌาณานุปริวตฺตํ
ทรงมีมโนกรรมทุกอย่างอยู่ภายใต้การควบคุมของพระญาณ
๗. นตฺถิ จนนตฺส หานิ
มิทรงมีความท้อพระทัยในการที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลก

๘. นตฺถิ ธมฺมเทสนาย หานิ
มิทรงหมดพระปรีชาสามารถในการแสดงธรรม
๙. นตฺถิ วิริยสฺส หานิ
มิทรงหมดความเพียรในการที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลก
๑๐. นตฺถิ สมาธิสฺส หานิ
มิทรงเสื่อมจากสมาธิ
๑๑. นตฺถิ วิปัสสนาปญฺญาย หานิ
มิทรงเสื่อมจากวิปัสสนาปัญญา
๑๒. นตฺถิ วิมุตฺตียา หานิ
มิทรงเสื่อมจากวิมุตติคืออรหัตตผล
๑๓. นตฺถิ ทวา
มิทรงมีการละเล่นสนุกสนาน
๑๔. นตฺถิ รวา
มิทรงมีการกระทำที่พลาดพลั้งเพราะขาดสติ
๑๕. นตฺถิ อญฺญํ
มิทรงปราศจากพระปัญญาความคิด
๑๖. นตฺถิ เวคายิตตํ
มิทรงมีพระอาการลุกสีกุลน
๑๗. นตฺถิ อพฺยาวฏฺฏมโน
มิทรงมีความคิดอันปราศจากประโยชน์
๑๘. นตฺถิ อปฺปปฏิสงฺขานูปেকฺขา
มิทรงมีความวางเฉยอันปราศจากพระวิจาร์ณญาณ

พระวิจาร์ณญาณ

กฎเกณฑ์การจัดลำดับวิภังค์

ในการแสดงวิภังค์ทั้ง ๑๘ นั้น ท่านวางลำดับไว้อย่างมีระเบียบแบบแผน ไม่มีความลักลั่น ไม่มีความเลื่อนกล่นกระจัดกระจาย มีระบบ และเหมาะสมกับบุคคลที่ทรงจำแนกไว้ ๓ ประเภท คือ

๑. ดิกขินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม
๒. มัชฌิมินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาปานกลาง
๓. มุกขินทริยบุคคล บุคคลผู้มีปัญญาเชื่องช้า

การแบ่งวิภังค์นี้ ทรงแบ่งไว้ตามภูมิปัญญาของบุคคล ๓ ประเภท และทรงจำแนกไว้ตามที่ทรงเห็นว่าเหมาะสม

๑. ชันธวิภังค์

ชันธวิภังค์ เหมาะสำหรับบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เนื่องจากว่าบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลมนั้นเป็นประเภทบุคคลที่มีไหวพริบญรรวดเร็วต่อการรับรู้ เพียงแต่หัวข้อธรรมมากกระทบโสตก็สามารถเข้าใจเนื้อหาของธรรมนั้นโดยทะลุปรุโปร่ง จึงเป็นวิภังค์ที่เหมาะสมสำหรับการฟังธรรมโดยย่อๆ และบุคคลเหล่านี้มักเป็นผู้ที่นิยมธรรมะสั้นๆ เป็นส่วนมาก

พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าการแสดงธรรมโดยย่อนี้ เหมาะสำหรับบุคคลประเภทนี้โดยแท้ ดังนั้นจึงทรงนำชันธวิภังค์ซึ่งเป็นวิภังค์ที่ประมวลปรมัตถธรรมทั้งหมดมาแสดงไว้โดยย่อก่อนวิภังค์อื่นๆ เป็นการแสดงตามธรรมเนียมของชาวโลกที่เมื่อเห็นวาลิ่งไหนที่จะสามารถทำให้เสร็จเร็วกว่า ก็มักจะลงมือทำลิ่งนั้นก่อน แล้วจึงค่อยทำลิ่งที่เสร็จช้าภายหลัง

๒. อายตณวิภังค์

อายตณวิภังค์ เหมาะสำหรับบุคคลผู้มีปัญญาปานกลาง จึงทรงแสดงอายตณวิภังค์ถัดจากชันธวิภังค์ เพราะอายตณวิภังค์เป็นวิภังค์ระดับปานกลาง คือไม่สั้นและไม่ยาวเกินไป เป็นการแบ่งธรรมออกเป็นอายตนะ ๑๒ ให้พอเหมาะกับผู้มีภูมิปัญญาระดับปานกลาง

๓. ธาตุวิภังค์

ธาตุวิภังค์ เหมาะสำหรับบุคคลที่มีปัญญาเชิงซ้ำ เนื่องจากธาตุวิภังค์เป็นการแบ่งสภาวะธรรมออกตามความสามารถแห่งภูมิปัญญาของผู้มีปัญญาเชิงซ้ำ จึงต้องแบ่งให้ละเอียดกว่าวิภังค์ก่อนๆ

๔. สัจจวิภังค์

สัจจวิภังค์ เป็นวิภังค์ที่ทรงแสดงถัดจากธาตุวิภังค์ เป็นการแบ่งธรรมโดยสัจจะ ๔ เพราะทรงมีเหตุผลว่า เมื่อบุคคลสามารถแทงตลอดถึงความเกิดดับและสาเหตุของความเกิดดับแห่งชั้นนี้ อายตนะและธาตุทั้งหลายแล้วเท่านั้น จึงจะสามารถรู้ธรรมตามสภาพที่เป็นจริงได้โดยถูกต้อง ดังนั้นจึงทรงแสดงสัจจะต่อจากชั้นนี้ อายตนะ และธาตุ

๕. อินทริยวิภังค์

การที่จะสามารถแทงตลอดสัจจธรรมทั้งหลายได้ จะต้องอาศัยอินทริย์เป็นกรณีพิเศษจึงจะสามารถทำได้ ดังนั้นจึงทรงแสดงอินทริยวิภังค์ถัดจากสัจจวิภังค์

๖. ปฏิจจสมุปปาตวิภังค์

ปฏิจจสมุปปาตวิภังค์ หมายถึงวิภังค์ที่ทรงจำแนกธรรมที่เป็นเหตุและธรรมที่เป็นผล (ปัจจัยกับ

ปัจจุปัณ) ธรรมชาติของสภาวะธรรมที่ท่านเรียกว่าอินทรีย์นั้น เป็นธรรมที่เนื่องด้วยเหตุและผล คือ เป็นธรรมที่เกิดขึ้นอาศัยซึ่งกันและกัน จึงทรงวางปัจจุสมุปปาตวิภังค์ไว้ท้ายอินทรีย์วิภังค์

๗-๑๑. สติปัฏฐานวิภังค์-มัคคังควิภังค์

เนื่องจากตั้งแต่ สติปัฏฐานวิภังค์ ถึง มัคคังควิภังค์ เป็นธรรมที่นับเข้าในโพธิปักขิยธรรม การบรรลุธรรมได้นั้นจะขาดโพธิปักขิยธรรมไม่ได้เลย บุคคลจะต้องเจริญโพธิปักขิยธรรมเป็นหลักจึงจะสามารถบรรลุมรรคผลได้ ด้วยเหตุที่หมวดธรรมดังกล่าวมีความสำคัญต่อการบรรลุ จึงทรงแสดงธรรมเหล่านี้ไว้ถัดจากปัจจุสมุปปาตวิภังค์

๑๒-๑๓. ฌานวิภังค์-อัปปมัญญาวิภังค์

ฌานในฌานวิภังค์ องค์ธรรมหมายถึงสมาธิขั้นธัมม อปัมัญญาในอัปปมัญญาวิภังค์ หมายถึงจิตตวิสุทธิ ธรรมทั้งสองนี้มีความเกี่ยวเนื่องแก่การเจริญโพธิปักขิยธรรมอย่างมาก ด้วยเหตุนี้จึงทรงแสดงไว้ท้ายโพธิปักขิยธรรม

๑๔. ลิกขาปทวิภังค์

ลิกขาปทวิภังค์ เป็นวิภังค์ที่จำแนกศีลลิกขาบท มี ปาณาติปาตาเวรมณีลิกขาบท เป็นต้น เพราะการที่จะเจริญสมาธิและจิตตวิสุทธิให้ได้อย่างบริบูรณ์นั้น จะต้องมศีลบริสุทธิเสียก่อน เพราะศีลมีความสำคัญต่อสมาธิและจิตตวิสุทธิ พระพุทธองค์จึงตรัสลิกขาปทวิภังค์ไว้ถัดจากฌานวิภังค์และอัปปมัญญาวิภังค์

๑๕-๑๖. ปฏิสัมภิตาวิภังค์-ญาณวิภังค์

เนื่องจากปฏิสัมภิตาญาณทั้ง ๔ ประการ ได้แก่ อัตถปฏิสัมภิตาญาณ ธัมมปฏิสัมภิตาญาณ นิรุตติปฏิสัมภิตาญาณ และปฏิภาณปฏิสัมภิตาญาณนั้น โดยส่วนมากนิยมเรียกว่า ปฏิสัมภิตา ๔ ไม่มีคำว่า “ญาณ” แต่ที่ใส่ญาณเข้ามา ณ ที่นี้ก็เพื่อให้รู้ว่าองค์ธรรมแท้ๆ ของคำว่าปฏิสัมภิตานั้น ได้แก่ญาณหรือปัญญา เป็นเพียงผลวิบากของฌานและอัปปมัญญาที่บุคคลผู้มีศีลบริสุทธิเพียรพยายามเจริญจนได้มา ด้วยเหตุที่ธรรมเหล่านี้มีความเกี่ยวเนื่องกันโดยตรง จึงทรงแสดงปฏิสัมภิตาวิภังค์ไว้ต่อจากลิกขาปทวิภังค์

๑๗. ขุททกวัตถุวิภังค์

ขุททกวัตถุวิภังค์ เป็นวิภังค์ที่กล่าวถึงหมวดธรรมที่ควรละ ควรขจัดให้ออกไปจากทางดำเนิน เพื่อไปสู่การบรรลุปฏิสัมภิตาญาณทั้ง ๔ ประการ ด้วยเหตุนี้จึงแสดงไว้ท้ายปฏิสัมภิตาวิภังค์ อนึ่ง ขุททกคัมภีร์ในที่นี้มีความหมายว่าเล็กน้อย น้อยๆ หรือเลวทราม คือวิภังค์นี้เป็นวิภังค์ที่พระพุทธองค์ทรงจำแนกอกุศลธรรมอันต่ำทรามไว้โดยประการต่างๆ

๑๘. อัมมहतยวิภังค์

อัมมहतยวิภังค์ เป็นวิภังค์สุดท้ายแห่งวิภังค์ทั้งปวง ได้ตรัสแสดงไว้เพราะทรงเห็นว่า เมื่อเวไนยสัตว์ได้สติวิภังค์ต่างๆ โดยละเอียดพิสดารมาตามลำดับแล้ว ต่อไปนี้ก็จะสามารถเข้าใจธรรมแม้โดยย่อได้ จึงได้ตรัสจำแนกธรรมมีขั้นเป็นต้นไว้ โดยภูมิของสัตว์และชนิดของสัตว์ที่อาศัยอยู่ในภูมินั้นๆ

คำว่า **อัมมहतยวิภังค์** แปลว่า การจำแนกหัวใจธรรม จริงอยู่ วิภังค์ทั้ง ๑๗ ที่ได้อธิบายไปแล้วนั้น แม้พระอริยสาวกก็สามารถแสดงได้ตามภูมิปัญญาของตน แต่สำหรับเรื่องภพภูมิ ๓๑ เรื่อง สัตว์ผู้บังเกิดในภพภูมินั้นๆ เรื่องของกรรมซึ่งเป็นเหตุให้ไปบังเกิดในภพภูมินั้นๆ ล้วนเป็นวิสัยของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเท่านั้น พระสาวกทั่วไปไม่สามารถแสดงให้ครบบริบูรณ์ได้ จึงถือว่าธรรมเหล่านี้มีความสำคัญยิ่ง ดุจหัวใจในร่างกายของเหล่าสัตว์ และด้วยอุปมาอันนี้เองที่ทำให้ท่านเรียกกรรมเหล่านี้ว่า **อัมมहतย** และเรียกภังค์ที่แสดงอัมมहतยดังกล่าวนี้ว่า **อัมมहतยวิภังค์**

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๖

พระอภิธรรม คัมภีร์ที่ ๓ ธาตุกถา และ ๔ บุคคลบัญญัติ

ธาตุกถา (ธา)

๑. ความหมาย

คำว่า **ธาตุ** แปลว่า สภาวะที่ทรงลักษณะเฉพาะของตนไว้ หมายถึงสิ่งที่ดำรงอยู่ตามสภาพของตนหรือตามธรรมชาติของเหตุปัจจัย สิ่งที่เป็นมูลเดิม หรือสิ่งที่ถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่คุมกันเป็นร่างของคน สัตว์ และสิ่งทั้งหลาย ได้แก่ ธาตุ ๔ ธาตุ ๖ และธาตุ ๑๘

ธาตุ ๔

๑. ปฐวีธาตุ ได้แก่ สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ เรียกกันเป็นสามัญว่า ธาตุดิน
๒. อาโปธาตุ ได้แก่ สภาวะที่เอิบอาบดูดซึม เรียกกันเป็นสามัญว่า ธาตุน้ำ
๓. เตโชธาตุ ได้แก่ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกกันเป็นสามัญว่า ธาตุไฟ
๔. วาโยธาตุ ได้แก่ สภาวะที่ทำให้เคลื่อนไหว เรียกกันเป็นสามัญว่า ธาตุลม

ธาตุ ๖

ธาตุที่ ๑-๔ เหมือนกับธาตุ ๔ ข้างต้น เพิ่ม อากาสธาตุ สภาวะที่ว่าง และ วิญญานธาตุ สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์หรือธาตุรู้ รวมเป็นธาตุ ๖

ธาตุ ๑๘

๑. จักขุธาตุ	ธาตุคือจักขุ (ตา)
๒. โสตธาตุ	ธาตุคือโสตะ (หู)
๓. ฆานธาตุ	ธาตุคือฆานะ (จมูก)
๔. ชิวหาธาตุ	ธาตุคือชิวหา (ลิ้น)
๕. กายธาตุ	ธาตุคือกาย (กาย)
๖. มโนธาตุ	ธาตุคือมโน (ใจ)
๗. รูปธาตุ	ธาตุคือรูป (รูป)
๘. สัทธาธาตุ	ธาตุคือสัททะ (เสียง)
๙. คันธธาตุ	ธาตุคือคันธะ (กลิ่น)
๑๐. รสธาตุ	ธาตุคือรส (รส)
๑๑. โผฏฐัพพธาตุ	ธาตุคือสิ่งที่สัมผัส (เย็น ร้อน อ่อน แข็ง)
๑๒. ธรรมธาตุ	ธาตุคือธรรมารมณ์
๑๓. จักขุวิญญาณธาตุ	ธาตุคือจักขุวิญญาณ
๑๔. โสตวิญญานธาตุ	ธาตุคือโสตวิญญาน
๑๕. ฆานวิญญานธาตุ	ธาตุคือฆานวิญญาน
๑๖. ชิวหาวิญญานธาตุ	ธาตุคือชิวหาวิญญาน
๑๗. กายวิญญานธาตุ	ธาตุคือกายวิญญาน
๑๘. มโนวิญญานธาตุ	ธาตุคือมโนวิญญาน

คำว่า ธาตุกถา แปลว่า คำอธิบายเรื่องธาตุ ในที่นี้เป็นชื่อปกรณ์หรือคัมภีร์ที่ ๓ ของพระอภิธรรมปิฎก เป็นคัมภีร์ที่พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวะธรรมแม่บทที่เรียกว่ามาติกา จำนวน ๓๗๑ บท คืออัมภันตรมาติกา (สภาวะธรรมแม่บทของคัมภีร์นี้เอง) จำนวน ๑๐๕ บท และพาหิรมาติกา (สภาวะธรรมแม่บทจากคัมภีร์ธัมมสังคณี) จำนวน ๒๖๖ บท มาแสดงด้วยวิธีการหรือนัยต่างๆ ๑๔ นัย เช่น ทรงแสดงด้วยนัยที่ ๑ ว่า สภาวะธรรมแม่บทเหล่านี้ บทไหนสงเคราะห์เข้าได้กับชั้นใดเท่าไร เข้าได้กับอายตนะเท่าไร และเข้าได้กับธาตุเท่าไร และสงเคราะห์เข้าไม่ได้กับชั้นใด อายตนะ และธาตุเท่าไร กล่าวคือ ทรงกำหนดให้ธรรม ๓ หมวด คือ ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ เป็นบทยีนสำหรับเทียบว่า สภาวะธรรมแม่บท ๓๗๑ บทนั้น บทไหนสงเคราะห์หรือประกอบเข้าได้กับธรรม ๓ หมวดนี้ หมวดละเท่าไร สงเคราะห์หรือประกอบเข้าไม่ได้เท่าไร คัมภีร์นี้จึงไม่ใช่वादด้วยธาตุเพียงอย่างเดียว ที่จริงแล้วवादด้วยชั้นและอายตนะด้วย แต่ที่ตั้งชื่อว่าธาตุกถา เพราะเน้นเรื่องธาตุมากกว่าธรรมอีก ๒ หมวด วิธีตั้งชื่อแบบนี้เรียกว่าตั้งตามสาตีสถนัย คือนัยที่ยิ่งกว่า (มูล. ฎีกา ๓/๑-๒)

เนื่องจากชั้น อายตนะ และธาตุ เป็นบทยีนของคัมภีร์นี้จึงควรแนะนำไว้ก่อน เพื่อให้กำหนดจำไว้ให้แม่นยำ มิฉะนั้นจะไม่เข้าใจเรื่องได้ดีพอ ธาตุ ๑๘ ได้แนะนำไว้แล้ว ต่อไปขอแนะนำชั้น ๕ และอายตนะ ๑๒

ชั้นที่ ๕

๑. รูปชั้นที่ กองรูป
๒. เวทนาชั้นที่ กองเวทนา
๓. สัญญาชั้นที่ กองสัญญา
๔. สังขารชั้นที่ กองสังขาร
๕. วิญญาณชั้นที่ กองวิญญาณ

แต่ละชั้นหรือแต่ละกองมีองค์ธรรมอะไรบ้าง ขอให้ศึกษาโดยละเอียดจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

อายตนะ ๑๒

ที่	อายตนะภายใน ๖	อายตนะภายนอก ๖
๑	จักขายตนะ อายตนะคือตา	รูปายตนะ อายตนะคือรูป
๒	โสตายตนะ อายตนะคือหู	สัททายตนะ อายตนะคือเสียง
๓	ฆณายตนะ อายตนะคือจมูก	คันธายตนะ อายตนะคือกลิ่น
๔	ชีวหายตนะ อายตนะคือลิ้น	รสายตนะ อายตนะคือรส
๕	กายายตนะ อายตนะคือกาย	โผฏฐัพพายตนะ อายตนะคือสัมผัส
๖	มนายตนะ อายตนะคือใจ	ธัมมายตนะ อายตนะคือธรรมารมณ์

ในอายตนะทั้ง ๑๒ นี้ อายตนะแต่ละอย่างมีองค์ธรรมอะไรบ้าง ควรศึกษาไว้ก่อนเพราะมีรายละเอียดมาก เช่น ธัมมายตนะมีองค์ธรรม ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งได้แก่ สุขุมรูป ๑๖ และนิพพาน อีกกลุ่มหนึ่งได้แก่เจตสิก ๕๒ ทั้ง ๒ กลุ่มนี้วิปยุดจากกัน

อนึ่ง สภาวะธรรม ๓ หมวดนี้ นอกจากเป็นบทยีนสำหรับเทียบกับสภาวะธรรมแม่บทอื่นๆ แล้ว ยังเป็นสภาวะธรรมแม่บทสำหรับยกเป็นมูลบทหรือบทตั้ง ในการจำแนกสภาวะธรรมตามวิธีการของแต่ละนัยด้วย

๒. เนื้อหาของธาตุกถา

ธาตุกถา แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาคอุทเทส และ ภาคนิทเทส

ก. ภาคอุทเทส ได้แก่ ภาคที่ทรงแสดงสภาวะธรรมแม่บท หรือมาติกา พร้อมทั้งวิธีการจำแนกสภาวะธรรมโดยย่อให้เห็นโครงสร้างของคัมภีร์นี้

ข. ภาคนิทเทส ได้แก่ ภาคที่ทรงแสดงการจำแนกโดยละเอียดด้วยวิธีการต่างๆ ที่เรียกว่านัย มีถึง ๑๔ นัย ทำให้มีเนื้อหา ๑๔ บท

๓. ภาคอุทเทส ๕ มาติกา

๓.๑. นยมาติกา

นยมาติกา แปลว่า สภาวะธรรมแม่บทที่เป็นนัยหรือวิธีการ หมายถึงวิธีการจำแนก หรือจัดหมวดหมู่สภาวะธรรมแม่บทจำนวน ๓๗๑ บท (อัปภันตรมาติกา ๑๐๕ บท พาหิรมาติกา ๒๖๖ บท)

เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **มูลมาติกา** คือสภาวะธรรมแม่บทที่เป็นเค้าโครงของธาตุกถามี ๑๔ นัย คือ

๑. **สกุคโห อสกุคโห**
สภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้ (และ) สภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ เรียกว่า
“สังคหาสังคหนัย”
๒. **สกุคหิเตน อสกุคหิตัม**
สภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับสภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้ เรียกว่า
“สังคหิเตนอสังคหิตนัย”
๓. **อสกุคหิเตน สกุคหิตัม**
สภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้กับสภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ เรียกว่า
“อสังคหิเตนสังคหิตนัย”
๔. **สกุคหิเตน สกุคหิตัม**
สภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้กับสภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้ เรียกว่า
“สังคหิเตนสังคหิตนัย”
๕. **อสกุคหิเตน อสกุคหิตัม**
สภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับสภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ เรียกว่า
“อสังคหิเตนอสังคหิตนัย”
๖. **สัมปโยโค วิปปโยโค**
สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าได้ (และ) สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ เรียกว่า
“สัมปโยควิปปโยคนัย”
๗. **สัมปยุตฺเตน วิปปยุตฺตัม**
สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้กับสภาวะธรรมที่ประกอบเข้าได้ เรียกว่า
“สัมปยุตฺเตนวิปปยุตฺตนัย”
๘. **วิปปยุตฺเตน สัมปยุตฺตัม**
สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าได้กับสภาวะธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ เรียกว่า
“วิปปยุตฺตสัมปยุตฺตนัย”
๙. **สัมปยุตฺเตน สัมปยุตฺตัม**
สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าได้กับสภาวะธรรมที่ประกอบเข้าได้ เรียกว่า
“สัมปยุตฺตสัมปยุตฺตนัย”
๑๐. **วิปปยุตฺเตน วิปปยุตฺตัม**
สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้กับสภาวะธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ เรียกว่า
“วิปปยุตฺตวิปปยุตฺตนัย”

๑๑. สงคหิเตน สมปยุตต์ วิปยุตต์

สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าได้ (และ) สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ กับสภาวะธรรมที่สังเคราะห์เข้าได้ เรียกว่า “สังคหิเตนสัมปยุตตวิปยุตตนิย”

๑๒. สมปยุตเตน สงคหิต์ อสงคหิต์

สภาวะธรรมที่สังเคราะห์เข้าได้ (และ) สภาวะธรรมที่สังเคราะห์เข้าไม่ได้ กับสภาวะธรรมที่ประกอบเข้าได้ เรียกว่า “สัมปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตนิย”

๑๓. อสงคหิเตน สมปยุตต์ วิปยุตต์

สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าได้ (และ) สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ กับสภาวะธรรมที่สังเคราะห์เข้าไม่ได้ เรียกว่า “อสงคหิเตนสัมปยุตตวิปยุตตนิย”

๑๔. วิปยุตเตน สงคหิต์ อสงคหิต์

สภาวะธรรมที่สังเคราะห์เข้าได้ (และ) สภาวะธรรมที่สังเคราะห์เข้าไม่ได้ กับสภาวะธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ เรียกว่า “วิปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตนิย”

สังคหะ ๔ แบบ

คำว่า **สงคโห** หรือที่แปลว่าสังเคราะห์ หมายถึง การรวมเข้า เป็นวิธีการจัดหมวดหมู่สภาวะธรรม ซึ่งคัมภีร์อรรถกถาข้อปัญจปรกณ์ อธิบายไว้ว่า มี ๔ แบบ คือ

๑. **ชาติสงคโห** แปลว่า สงเคราะห์ตามชาติ หมายถึงสงเคราะห์สภาวะธรรมที่เป็นชาติเดียวกันเข้าด้วย เช่น สงเคราะห์สัมมาวาจา สัมมาภังคะ สัมมาอาชีวะ เข้าในสี่ชั้น เหมือนสงเคราะห์กษัตริย์เข้าในกษัตริย์ พราหมณ์เข้าในพราหมณ์ แพศย์เข้าในแพศย์ และศูทรเข้าในศูทรด้วยกัน

๒. **สญชาติสงคโห** แปลว่า สงเคราะห์ตามสัญญาชาติ เช่น สงเคราะห์สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เข้าในสมาธิชั้น เหมือนสงเคราะห์คนสัญญาชาติโกศลเข้าในคนสัญญาชาติโกศล คนสัญญาชาติมคธเข้าในคนสัญญาชาติมคธ

๓. **กิริยาสงคโห** แปลว่า สงเคราะห์ตามหน้าที่ เช่น สงเคราะห์สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เข้าในปัญญาชั้น เหมือนสงเคราะห์คนฝึกช้างเข้าในคนฝึกช้าง คนฝึกม้าเข้าในคนฝึกม้า

๔. **คณสงคโห** แปลว่า สงเคราะห์ด้วยการนับ หรือสงเคราะห์ตามจำนวน เช่น ถามว่า “จักขายตนะสงเคราะห์เข้าได้กับชั้นเท่าไร” ตอบว่า “สงเคราะห์เข้าได้กับชั้น ๑ (คือรูปชั้น)”

คำว่า **สงคโห** (รวมทั้งคำว่า สงคหิต์ สงคหิเตน) ที่ใช้ในธาตุกถา

อรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ปัญจปรกณ์กล่าวว่า หมายถึง **คณสงคโห** เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ฉะนั้น ที่แปล **สงคโห** ว่าสงเคราะห์เข้าได้ นั้นหมายถึงสงเคราะห์เข้าได้ด้วยการนับหรือตามจำนวน ส่วนคำว่า **อสงคโห** (รวมทั้งคำว่า อสงคหิต์ อสงคหิเตน) มีนัยตรงกันข้าม

คำว่า **สมปโยโค** (รวมทั้งคำว่า สมปยุตต์) ที่แปลว่า ประกอบเข้าได้นั้น

อรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ปัญจปรกณ์อธิบายว่า หมายถึงสภาวะธรรมที่เกิดดับพร้อมกัน มี

วัตถุและอารมณ์เดียวกัน ส่วนคำว่า วิบุปโยโค (รวมทั้งคำว่า วิบุปยุตฺต) มีนัยตรงกันข้าม (ดูรายละเอียดในคำอธิบายตัวอย่างของจัญญุณนัยประกอบ)

๓.๒. อัพกันตรมาติกา

อัพกันตรมาติกา แปลว่า สภาวะธรรมแม่บทภายใน หมายถึง สภาวะธรรมที่เป็นแม่บทของ คัมภีร์ธาตุกถาตัวเอง ซึ่งตามนัยอรรถกถา มี ๒๒ นัย รวม ๑๒๕ บท คือ

๑. ชั้นธ ๕	๒. อายตนะ ๑๒
๓. ธาตุ ๑๘	๔. สัจจะ ๔
๕. อินทรีย์ ๒๒	๖. ปฏิจสุมปาท ๑๒
๗. สติปัฏฐาน ๔	๘. สัมมปธาน ๔
๙. อิทธิบาท ๔	๑๐. ฌาน ๔
๑๑. อัปปมัญญา ๔	๑๒. อินทรีย์ ๕
๑๓. พละ ๕	๑๔. โพชฌงค์ ๗
๑๕. อริยมรรคมีองค์ ๘	๑๖. ผัสสะ
๑๗. เวทนา	๑๘. สัญญา
๑๙. เจตนา	๒๐. จิต
๒๑. อธิโมกข์	๒๒. มนสิการ

แต่ที่ปรากฏในพระบาลีมีเพียง ๑๐๕ บท คือ ชั้นธ ๕ บท อายตนะ ๑๒ บท ธาตุ ๑๘ บท สัจจะ ๔ บท อินทรีย์ ๒๒ บท ปฏิจสุมปาท ๒๘ บท นอกจากนั้นอย่างละ ๑ บท

๓.๓. นยมุขมาติกา

นยมุขมาติกา แปลว่า สภาวะธรรมแม่บทที่เป็นหลักแห่งนัย หมายถึง เป็นหลักแห่งนัย ๑๔ นัยของนยมาติกา นยมุขมาติกา มี ๔ นัย คือ

๑. ดีหิ สงคโห แปลว่า สภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้กับสภาวะธรรม ๓ หมวด คือ ชั้นธ อายตนะ และธาตุ

๒. ดีหิ อสงคโห แปลว่า สภาวะธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับสภาวะธรรม ๓ หมวด คือ ชั้นธ อายตนะ และธาตุ

๓. จตุหิ สมบุโยโค แปลว่า สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าได้กับสภาวะธรรม ๔ หมวด คือ อรูป ชั้นธหรือนามชั้นธ ๔ ได้แก่ เวทนาชั้นธ สัญญาชั้นธ สังขารชั้นธ และวิญญาณชั้นธ

๔. จตุหิ วิบุปโยโค แปลว่า สภาวะธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้กับสภาวะธรรม ๔ หมวด คือ อรูปชั้นธ ๔

๓.๔. ลักษณะมาติกา

ลักษณะมาติกา แปลว่า สภาวธรรมแม่บทที่แสดงลักษณะให้สังเกตเห็นได้ หมายถึงลักษณะของสภาวธรรมที่สังเคราะห์เข้าได้ และที่สังเคราะห์เข้าไม่ได้ สภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้และที่ประกอบเข้าไม่ได้ มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. สภาโค แปลว่า มีส่วนเสมอกัน
๒. วิสภาโค แปลว่า มีส่วนไม่เสมอกัน

๓.๕. พาหิรมาติกา

พาหิรมาติกา แปลว่า สภาวธรรมแม่บทภายนอก หมายถึง มาติกาของคัมภีร์ธัมมสังคณี มี ๑๒๒ นัย รวม ๒๖๖ บท โดยจำแนกเป็นติกมาติกา ๒๒ นัย หรือ ๒๒ ดิกะ ดิกะละ ๓ บท รวม ๖๖ บท และทุกมาติกา ๑๐๐ นัย มี ๒๐๐ นัย จึงรวมกันเป็น ๒๖๖ บท

บุคคลบัญญัติ (ปุ)

๑. ความหมาย

คำว่า บุคคลบัญญัติ มาจากคำภาษาบาลี ๒ คำ คือ บุคคล และ ปณฺณตฺติ, คำว่า บุคคล ในภาษาไทยใช้คำว่า บุคคล หมายถึงคนใดคนหนึ่งดังที่ใช้กันในวงนักวิชาการว่าปัจเจกบุคคล ในทางพระวินัย เมื่อพูดถึงบุคคล หมายถึงคนเดียว ต้องไม่ใช่คณะที่มี ๒ ถึง ๓ คน และไม่ใช่สงฆ์ตั้งแต่ ๔ คนขึ้นไป ในทางพระอภิธรรม บุคคลเป็นเรื่องสมมติ ไม่ได้มีอยู่จริง เช่น “นายดำ” เป็นคำสมมติเรียกชั้น ๕ ที่รวมเข้าเป็นรูป มีวิญญาณครอง เมื่อชั้นแตกสลาย ชื่อนายดำก็หายไป เช่นเดียวกับชื่อรถ ชื่อเรือ ชื่อสิ่งต่างๆ ล้วนเป็นเรื่องสมมติ

คำว่า ปณฺณตฺติ หรือที่ใช้ในภาษาไทยว่า บัญญัติ อรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ปัญจปกรณ์อธิบายไว้ว่า มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

(๑) หมายถึง การชี้แจง (ปณฺญาปนา), การแสดง (ทสฺสนา), การประกาศ (ปกาสนา), ดังปรากฏในพระบาลีว่า “อาจิภุชติ เทเสติ ปณฺณเปติ ปฏฺฐเปติ” (ส.น. ๑๖/๒๐/๒๕) แปลว่า บอก แสดง บัญญัติ กำหนด

(๒) หมายถึง การตั้งไว้ (จปนา), การวางลง (นิภุชิปนา), ดังปรากฏในพระบาลีว่า “สุปณฺณตฺตมฺนฺจปิจฺจ” (วินย. ๑/๒๖๙/๑๙๓) แปลว่า เตียงและตั้ง จัดตั้งไว้เรียบร้อยแล้ว

ในที่นี้ คำว่า บัญญัติ หมายถึงความหมายทั้ง ๒ อย่างนั้น กล่าวคือ คำว่า บัญญัติ ในบัญญัติ ๖ ประการ มีชั้นบัญญัติเป็นต้น หมายถึงการชี้แจง การแสดง การประกาศ ๖ ประการก็ได้ หมายถึงการตั้งไว้ การวางลง (เป็นกฎหรือเป็นหลัก) ๖ ประการก็ได้

บัญญัติ ๖

บัญญัติ ๖ ประการซึ่งปรากฏในภาคอุทเทสที่ ๑ ของคัมภีร์นี้ ได้แก่

๑. **ชั้นบัญญัติ** คือการบัญญัติสภาวะธรรมที่เป็นหมวดหมู่กันว่า เป็นชั้น
๒. **อายตনบัญญัติ** คือการบัญญัติสภาวะธรรมที่เป็นบ่อเกิดว่า เป็นอายตนะ
๓. **ธาตุบัญญัติ** คือการบัญญัติสภาวะธรรมที่ทรงตัวอยู่ว่า เป็นธาตุ
๔. **สัจบัญญัติ** คือการบัญญัติสภาวะธรรมที่เป็นความจริงว่า เป็นสัจจะ
๕. **อินทริยบัญญัติ** คือการบัญญัติสภาวะธรรมที่เป็นใหญ่ว่า เป็นอินทริย
๖. **บุคคลบัญญัติ** คือการบัญญัติเหล่าบุคคลว่า เป็นบุคคล

นอกจากบัญญัติ ๖ ประการที่ปรากฏในคัมภีร์บุคคลบัญญัตินี้แล้ว ยังมีบัญญัติ ๖ ประการตามนัยของอรรถกถาและนัยของอาจารย์อีก ๒ พวก ขอนำมาเสนอเพื่อประดับสติปัญญาและเพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับศึกษาบุคคลบัญญัติสืบไป ดังนี้

บัญญัติ ๖ ประการ ตามนัยของอรรถกถา

๑. **วิชขมานบัญญัติ** หมายถึงการบัญญัติสภาวะธรรมที่มีอยู่จริง เช่น กุสลา ธมฺมา (สภาวะธรรมที่เป็นกุศล), อกุสลา ธมฺมา (สภาวะธรรมที่เป็นอกุศล)

๒. **อวิชขมานบัญญัติ** หมายถึงการบัญญัติสิ่งสมมติคือสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง บัญญัติเพื่อใช้เรียกขานสำหรับเป็นสื่อความเข้าใจกัน เช่น ปุริส (ผู้ชาย) อิตถิ (ผู้หญิง) ตลอดจนคำบัญญัติทางนามธรรมของลัทธิศาสนาอื่น เช่น อาตมัน พรหมัน ก็ถือว่าเป็นคำบัญญัติประเภทนี้

๓. **วิชขมานเนอวิชขมานบัญญัติ** หมายถึงการบัญญัติสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริงร่วมกับสิ่งที่มีอยู่จริง เช่น เดวิชชบุคคล (บุคคลผู้ได้วิชา ๓) ในที่นี้ คำว่า บุคคล ไม่ได้มีอยู่จริง ส่วน เดวิชชา มีอยู่จริง

๔. **อวิชขมานเนวิชขมานบัญญัติ** หมายถึงการบัญญัติสิ่งที่มีอยู่จริงร่วมกับสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริง เช่น อิตถิรูปะ (รูปของหญิง) ในที่นี้ สภาวะที่เรียกว่า อิตถิ ไม่ได้มีอยู่จริง แต่สภาวะที่เรียกว่า รูป มีอยู่จริง

๕. **วิชขมานเนวิชขมานบัญญัติ** หมายถึงการบัญญัติสิ่งที่มีอยู่จริงร่วมกับสิ่งที่มีอยู่จริง เช่น จักขุสัมผัสสะ (การสัมผัสที่เกิดขึ้นในจักขุ) ในที่นี้ ทั้งสภาวะที่เรียกว่า จักขุ และสภาวะที่เรียกว่า ผัสสะ มีอยู่จริง

๖. **อวิชขมานเนอวิชขมานบัญญัติ** หมายถึงการบัญญัติถึงสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริงร่วมกับสิ่งที่ไม่อยู่จริง เช่น ชัตติยปุตตะ (โอรสของกษัตริย์) ในที่นี้ ทั้งสภาวะที่เรียกว่า ชัตติยะ และสภาวะที่เรียกว่า ปุตตะ ไม่มีอยู่จริง จึงเป็นคำสมมติล้วนๆ ทั้ง ๒ คำ

ในบัญญัติ ๖ ประการตามนัยอรรถกถา บัญญัติที่ ๑-๓ เท่านั้นที่พอจัดเข้าในบัญญัติ ๖ ประการของคัมภีร์นี้ กล่าวคือ บัญญัติที่ ๑ คือ

วิชขมานบัญญัติจัดเข้าในบัญญัติที่ ๑-๕ ของคัมภีร์นี้ บัญญัติที่ ๒ คือ อวิชขมานบัญญัติ

จัดเข้าในบัญญัติที่ ๖ คือบุคคลบัญญัติ ส่วนบัญญัติที่ ๓ คือ วิชขมานเนอวิชขมานบัญญัติ จัดเข้าในบัญญัติที่เหลือ เช่น เตวิชชะ

บัญญัติ ๖ ประการ ตามนัยของอาจารย์

๑. อุปาทานบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยสิ่งอื่น เช่น การบัญญัติว่า สัตว์ โดยอาศัยขันธ์ ๕ การบัญญัติว่าทิศตะวันออก โดยอาศัยดวงอาทิตย์(ขึ้นจากทิศนั้นก่อน)

๒. อุปนิธบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยการเทียบเคียงซึ่งกันและกัน เช่น การบัญญัติความยาวโดยเทียบเคียงกับความสั้น ความไกลโดยเทียบเคียงกับความใกล้

๓. สโมธานบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยแบ่งเป็นหมู่หรือมวลรวม เช่น ปุบผราลี (กองดอกไม้)

๔. อุปนิกขิตตบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยการเพิ่มจำนวนขึ้นตามลำดับ เช่น เทว (๒), ตินิ (๓), จตตารี (๔)

๕. ตัซชาบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยแบ่งสภาวะของธรรมนั้นๆ เช่น บัญญัติสิ่งที่มีสภาวะแข็งว่า ปฐวี บัญญัติสิ่งที่มีสภาวะร้อนว่า เตโซ

๖. สันตติบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยความต่อเนื่อง เช่น อาสีติกะ (ผู้เฒ่าวัย ๘๐), นาวติกะ (ผู้เฒ่าวัย ๙๐)

ในบัญญัติ ๖ ประการตามนัยของอาจารย์อาจจัดเข้าในบัญญัติ ๖ ประการตามนัยของอรรถกถาได้ คือตัซชาบัญญัติจัดเข้าในวิชขมานบัญญัติ ส่วนที่เหลืออีก ๕ ประการ จัดเข้าในอวิชขมานบัญญัติ และวิชขมานเนอวิชขมานบัญญัติ

บัญญัติ ๖ ประการตามนัยของอาจารย์อีกพวกหนึ่ง

๑. กิจจบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยหน้าที่ เช่น ภาณกะ (ผู้สวด), ธัมมกถิกะ (ธรรมกถึก ผู้กล่าวธรรม)

๒. สันฐานบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยรูปพรรณสัณฐาน เช่น กิสะ (ผู้เฒ่า), ฤละ (ผู้เฒ่า)

๓. ลิงคบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยเพศ เช่น อิตถิ (ผู้หญิง), ปุริสะ (ผู้ชาย)

๔. ภูมบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยสถานที่ เช่น โกสลกะ (ชาวโกศล), มาธูรา (ชาวมาธูรา)

๕. ปัจจัตตบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติให้เป็นชื่อเฉพาะของแต่ละบุคคล เช่น ติสสะ (นายติสสะ), สุมนะ (นายสุมนะ)

๖. อสังขตบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติให้เป็นชื่อของอสังขตธรรม เช่น นิโรธ นิพพาน โมกชะ (พระนิพพาน)

๒. เนื้อหาของบุคคลบัญญัติ

เนื้อหาของบุคคลบัญญัติ แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ (๑) ภาคอุทเทส หรือภาคมาติกา (๒) ภาคนิทเทส ได้แก่ภาคอธิบายขยายความของภาคอุทเทสโดยละเอียด

ภาคอุทเทส

ภาคอุทเทส แบ่งเป็น ๑๐ อุทเทส เรียกชื่ออุทเทสตามจำนวนบุคคลที่ยกขึ้นตั้งเป็นบทมาติกา หมวดหนึ่งๆ เช่น หมวดที่ว่าด้วยบุคคล ๑ จำพวก เรียกว่า เอกกอุทเทส หมวดที่ว่าด้วยบุคคล ๒ จำพวก เรียกว่า ทุกอุทเทส หมวดที่ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวก เรียกว่า ดิกอุทเทส หมวดที่ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก เรียกว่า จตุกกอุทเทส จนถึง หมวดที่ว่าด้วยบุคคล ๑๐ จำพวก เรียกว่า ทสกอุทเทส

รวมบุคคลที่ทรงแสดงไว้ในภาคอุทเทสและนำไปขยายในภาคนิทเทส จำนวน ๓๖๕ จำพวก นอกจากนั้น ในเอกกอุทเทส พระผู้มีพระภาคทรงยกบัญญัติ ๖ ประการขึ้นตั้งเป็นบทมาติกาก่อน แล้วทรงจำแนกแต่ละบัญญัติโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาด้วยพระองค์เองที่เรียกว่า กเถตุกัมยตาปุจฉา ตั้งชั้นธบัญญัติจนถึงอินทริยบัญญัติ เช่น

๑. **ชั้นธบัญญัติ** (ถาม) การบัญญัติสภาวะธรรมที่เป็นหมวดหมู่กันว่า เป็นชั้นธ มีเท่าไร (ตอบ) ชั้นธบัญญัติมี ๕ ประการ คือ (๑) รูปชั้นธ (๒) เวทนาชั้นธ (๓) สัญญาชั้นธ (๔) สังขารชั้นธ (๕) วิญญาณชั้นธ

๒. **อายตนบัญญัติ** (ถาม) การบัญญัติสภาวะธรรมที่เป็นบ่อเกิดว่าเป็นอายตนะ มีเท่าไร (ตอบ) อายตนบัญญัติมี ๑๒ คือ ...

พอถึงบัญญัติที่ ๖ คือบุคคลบัญญัติ (ถาม) การบัญญัติเหล่าบุคคลว่าเป็นบุคคล มีเท่าไร คำตอบคือบุคคล ๑ จำพวก จำนวน ๕๔ บุคคล มีบุคคลผู้เป็นสมยวิมุตตะ เป็นบุคคลที่ ๑ และบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอหัตตผลเป็นบุคคลที่ ๕๔ เป็นอันจบเอกกอุทเทส

ตั้งแต่ทุกอุทเทส จนถึงทสกอุทเทส ทรงจำแนกบุคคล ๒ จำพวก ๓ จำพวก ๔ จำพวก จนถึง ๑๐ จำพวก รวมบุคคลแต่ละจำพวกของแต่ละอุทเทสได้ ๓๖๕ บุคคล ดังนี้

เอกกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๑ จำพวก		จำนวน	๕๔	บุคคล
ทุกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๒ จำพวก	๒๖ คู่	จำนวน	๕๒	บุคคล
ดิกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๓ จำพวก	๑๘ กลุ่ม	จำนวน	๕๔	บุคคล
จตุกกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๔ จำพวก	๓๒ กลุ่ม	จำนวน	๑๒๘	บุคคล
ปัญจกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๕ จำพวก	๖ กลุ่ม	จำนวน	๓๐	บุคคล
ฉกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๖ จำพวก	๑ กลุ่ม	จำนวน	๖	บุคคล
สัตตกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๗ จำพวก	๒ กลุ่ม	จำนวน	๑๔	บุคคล
อัฐกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๘ จำพวก	๑ กลุ่ม	จำนวน	๘	บุคคล
นวกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๙ จำพวก	๑ กลุ่ม	จำนวน	๙	บุคคล
ทสกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๑๐ จำพวก	๑ กลุ่ม	จำนวน	๑๐	บุคคล

ภาคนิทเทศ

ภาคนิทเทศ คือภาคแสดงโดยยกนัยทั้ง ๑๔ นัยของนยมาติกาขึ้นตั้งเป็นบท ๑๔ บท เรียกชื่อ บทว่า นยนิทเทศ เริ่มตั้งแต่ ปฐมนยนิทเทศ จนถึง จุททสมนยนิทเทศ แต่ละนิทเทศว่าด้วยอัปภันตร-มาติกาและพาหิรมาติกา ตามลำดับ โดยดำเนินตามนัยและวาระต่าง ๆ ซึ่งเป็นวิธีการของธาตุกถา ดังนี้

นยนิทเทศ คือการแสดงสภาวะธรรมด้วยนัยแต่ละนัยของนยมาติกา ในภาคอุทเทศ เช่น นัยของปฐมนยนิทเทศ คือสังคหาสังคหนัย เรียกสภาวะธรรมที่นำมาจำแนกด้วยนัยนี้ว่าสังคหาสังคหปะ (สังคหบทและอสังคหบท) และเรียกชื่อนยนิทเทศนี้ว่า ปฐมนัย สังคหาสังคหปนิทเทศ

มูลกนัย คือวิธีการจำแนกสภาวะธรรมโดยยกสภาวะธรรมบทใดบทหนึ่งขึ้นตั้งเป็นมูล ถ้าตั้งเป็น มูลทีละบทเรียกว่า เอกมูลกนัย ถ้าตั้งเป็นมูลทีละ ๒ บท เรียกว่า ทุกมูลกนัย ถ้าตั้งเป็นมูลทีละ ๓ บท เรียกว่า ดิกมูลกนัย เป็นต้น จำนวนมูลกะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจำนวนบทของหมวดธรรมที่ยก มาจำแนก เช่น หมวดชั้นธัมมี ๕ มูลกะ หมวดอายตนะมี ๑๒ มูลกะ หมวดธาตุมี ๑๘ มูลกะ หมวด อินทริย์มี ๒๒ มูลกะ

ปุจฉาวาระ วาระตั้งคำถามคือเมื่อยกสภาวะธรรมบทใดขึ้นเป็นมูลก็ตั้งคำถามเพื่อหาคำตอบต่อไป เช่น ในปฐมนัย เมื่อยก รูปชั้นฐิขึ้นตั้งเป็นมูลในเอกมูลกนัย ก็ตั้งคำถามว่า รูปชั้นฐิสงเคราะห์เข้า ได้กับชั้นฐิ อายตนะ และธาตุเท่าไร

วิสัชนาวาระ วาระตอบคำถาม เช่น ตัวอย่างข้างต้นตอบว่า รูปชั้นฐิสงเคราะห์เข้าได้กับชั้นฐิ ๑ อายตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๑

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๗ พระอภิธรรม คัมภีร์ที่ ๕ กถาวัตถุ

๑. ความหมาย

คำว่า กถา แปลว่า ถ้อยคำ คำกล่าว คำอธิบาย หรือเรื่อง มีหลายอย่าง เช่น

๑. **ดิรัจฉานกถา** (คำกล่าวที่ขวางทางพระนิพพาน)
๒. **วิคคาหิกกถา** (คำพูดคัดค้านข่มขู่)
๓. **สัมโมทนียกถา** หรือ **สาราณียกถา** (คำกล่าวต้อนรับ)
๔. **อนุப்புพิกถา** (เรื่องที่แสดงโดยลำดับ)
๕. **อาลาปกถา** หรือ **สัลลาปกถา** (คำทักทาย คำปราศรัย)
๖. **ปพันธกัปปนกถา** (คำประพันธ์)
๗. **วาทกถา** (คำกล่าวแสดงวาทะหรือลัทธิ คำประกาศลัทธิ)

๘. ชัปปกถา (คำตอบโต้สนับสนุนลัทธิของตน)

๙. วิตัตถกถา (คำตอบโต้หักล้างลัทธิอื่น)

คัมภีร์อนุฎีกาของกถาวัตถุมูลฎีกาอธิบายว่า คำว่า กถา หมายถึง วาทกถา เท่านั้น

คำว่า วัตถุ แปลว่า เรื่อง สิ่ง ข้อความ ที่ดิน หรือที่ตั้ง ในที่นี้ได้แก่ ที่ตั้ง หมายถึงตัวคัมภีร์หรือปกรณ์ เมื่อรวมคำทั้งสองเข้าเป็น กถาวัตถุ จึงแปลว่า ปกรณ์อันเป็นที่ตั้งของวาทกถา

๒. ความสำคัญของคัมภีร์กถาวัตถุ

คัมภีร์กถาวัตถุ เป็นคัมภีร์สำคัญทั้งด้านเนื้อหา วิธีการและวัตถุประสงค์ จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการชำระสะสางมลทินในพระพุทธศาสนาแล้วในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

๒.๑. ความสำคัญด้านเนื้อหา

คัมภีร์กถาวัตถุ ว่าด้วยวาทกถาต่างๆ ถึง ๒๒๖ กถา มีหมวดธรรมสำคัญหลายหมวด เช่น ชั้นที่ ๕ आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ตลอดจนมรรค ผล นิพพาน ซึ่งอรรถกถาอธิบายว่า ในคัมภีร์นี้มีสูตรจำนวน ๑,๐๐๐ สูตร เป็นของสกวาทิ (เถรวาท) ๕๐๐ สูตร และเป็นของปรวาทิ (อากัรียวาท) ๕๐๐ สูตร จึงเป็นคัมภีร์ที่ประมวลวาทกถาหรือกถาแสดงลัทธิต่างๆ ในสมัยนั้นมารวมไว้แล้ว เปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างทางความคิดเห็นและความเชื่อ พร้อมทั้งชี้ผิดชี้ถูกให้ถือปฏิบัติได้ด้วย

๒.๒. ความสำคัญด้านวิธีการ

วิธีการของคัมภีร์กถาวัตถุ เป็นวิธีการทางตรรกศาสตร์แนวพุทธหรือพุทธตรรกศาสตร์ที่สมบูรณ์ที่สุด และสำคัญที่สุด ถือกันว่าเป็นลักษณะเฉพาะของคัมภีร์นี้ จึงเป็นคัมภีร์ที่เหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับนักคิด นักเขียน นักพูด โดยเฉพาะนักไดวาที

๒.๓. ความสำคัญด้านวัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์ของคัมภีร์กถาวัตถุ คือ (๑) เพื่อชี้ให้เห็นว่า วาทกถาต่างๆ ของฝ่ายปรวาทิคือ อากัรียวาท มีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากพระพุทธพจน์อย่างไร (๒) เพื่อชี้แจงแสดงเหตุผลให้เห็นความถูกต้องตามความเป็นจริงที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ทั้งนี้โดยมุ่งหวังว่า เมื่อฝ่ายนั้นรู้เห็นตามความเป็นจริงแล้ว ก็จะละมิจฉาทิฎฐิที่ทำให้ดีความพระพุทธพจน์ผิดลงได้ และเกิดสัมมาทิฎฐิที่จะทำให้ดีความพระพุทธพจน์ถูกต้องตามความเป็นจริงต่อไป

๓. ความเป็นมาของคัมภีร์กถาวัตถุ

ความเป็นมาของคัมภีร์กถาวัตถุแยกได้เป็น ๒ ตอน คือ (๑) ตอนที่พระพุทธพจน์โดยตรง (๒) ตอนที่เป็ผลงานของท่านพระโมคคัลลีสุนทรติสสเถระ ซึ่งเป็นคัมภีร์กถาวัตถุที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

ตอนที่ ๑

อรรถกถาเล่าความเป็นมาของพระอภิธรรมปิฎก มีใจความว่า หลังจากตรัสรู้แล้ว ๓ สัปดาห์ ในสัปดาห์ที่ ๔ พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ติดต่อกันตลอดทั้งสัปดาห์ ณ รตนฆรเจดีย์ บริเวณใกล้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ตรัสรู้

ต่อมา หลังตรัสรู้แล้ว ๖ พรรษา ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ณ คเวन्दวังคันทามพพฤษ์ เขตกรุงสาวัตถี แล้วเสด็จไปจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประทับ ณ บันฑุกัมพลลิลาสาสนของท้าวสักกะจอมเทพ ภายใต้ต้นปาริชาติ ทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ โปรดพระพุทธรูปที่ไปอุบัติเป็นสันตดุสิตเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิต และทวยเทพจากหมื่นจักรวาล ติดต่อกันตลอดพรรษานั้น (อภิ.สง.อ. ๒๐/๑๓-๑๘, อภิ.ปญจ.อ. ๑๒๑ ดูคำแนะนำธาตุกถาในบทนำพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๖ ประกอบด้วย)

นักปราชญ์ทางพระอภิธรรมรุ่นก่อน ได้ร้อยกรองเป็นคำฉันท์ขยายความดังนี้ไว้ว่า

ธัมมสังคณี วิภังค์	ทวารทส ยมกั ตถา
ธาตุกถา จ ปุคคล-	ปญฺญตฺติ สุตตเมว จ
กถาวัตถุ ทสหาณี	ปญฺจานํ ปญฺจวิสํ
ทิว มาตูปมุขานํ	เทวานํ สมุปตฺตยิ. (ฉบับพม่า)

แปลว่า

ธัมมสังคณี	ทรงแสดง	๑๒ วัน
วิภังค์	ทรงแสดง	๑๒ วัน
ธาตุกถา	ทรงแสดง	๖ วัน
ปุคคลบัญญัติ	ทรงแสดง	๗ วัน
กถาวัตถุ	ทรงแสดง	๑๐ วัน
ยมก	ทรงแสดง	๑๒ วัน
ปฏฐาน	ทรงแสดง	๒๕ วัน

อรรถกถาอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงคัมภีร์ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ ยมก และปฏฐาน โดยพิสดาร ส่วนกถาวัตถุทรงแสดงโดยสังเขป คือทรงแสดงแต่เพียงมาติกาของกถาต่าง ๆ มีปุคคลกถา เป็นต้น เพราะทรงเล็งเห็นด้วยพระญาณว่า ในอนาคตกาล (หลังจากพระองค์ปรินิพพานแล้ว ๒๑๘ ปี) จะมีภิกษุผู้มีปัญญามารูปหนึ่งชื่อพระโมคคัลลีสบุตรตีสสระ ชำระสะสงามลทินในพระพุทธานุภาพให้บริสุทธิ์ แล้วแสดงกถาวัตถุปรกณ์ มีประมาณเท่าที่หมื่นกาย ได้ฝ่ายธรรมวาทีโดยประมวลสูตรจำนวน ๑,๐๐๐ สูตร คือ

ของฝ่ายสกวาทิ (ฝ่ายธรรมวาทีหรือเถรวาท) ๕๐๐ สูตร

ของฝ่ายปรวาทิ (ฝ่ายอธรรมวาทีหรืออจาริยวาท) ๕๐๐ สูตร

(อภิ.สง.อ. ๒๐/๖, อภิ.ปญจ.อ. ๑๒๑-๑๒๒, ๑๒๘)

ตอนที่ ๒

ท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ที่พระผู้มีพระภาคทรงเล็งเห็นนั้นเป็นบุตรของโมคคัลลีพราหมณ์ชาวเมืองปาฏลีบุตร เมืองหลวงของแคว้นมคธ (ในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช) เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาดมาก สามารถเรียนจบไตรเพทตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ ต่อมาเมื่ออายุได้ ๘ ขวบได้บวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา โดยมีท่านพระลิกควเถระเป็นพระอุปัชฌาย์ ท่านได้เรียนพระวินัยปิฎกและเรียนกัมมัฏฐานจากท่านพระลิกควเถระ จนชำนาญแล้ว พระอุปัชฌาย์จึงนำไปฝากให้อยู่เพื่อศึกษาพระสูตรตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกกับท่านพระจันทวชิเถระ จนเชี่ยวชาญในปิฎกทั้งสอง เมื่อมีอายุครบ ๒๐ ปี จึงได้อุปสมบทเป็นภิกษุ หลังจากอุปสมบทได้ไม่นานนัก ท่านก็บรรลुเป็นพระอรหันต์ ต่อมาท่านได้รับแต่งตั้งจากพระเถระทั้งสองให้เป็นอาจารย์สั่งสอนพระธรรมวินัยแทน เพราะพระเถระเหล่านั้นชราภาพมากแล้ว

มูลเหตุที่ท่านพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระแต่งคัมภีร์กถาวัตถุ เพราะได้มีการตีความพระพุทพจน์แตกต่างกัน จนเกิดลัทธิและนิกายต่างๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก ประกอบกับการแทรกแซงจากนักบวชนอกพระพุทธศาสนา ทำให้เกิดสังฆกรรมปฏิรูปมากขึ้นจนพระพุทธศาสนามัวหมอง ท่านจึงแต่งคัมภีร์นี้ขึ้น เพื่อชี้แจงแสดงหลักการและเหตุผลให้เห็นว่า กถาแสดงลัทธิอื่นๆ ผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปจากพระพุทพจน์อย่างไรบ้าง เพื่อให้เห็นภาพรวมของการแตกแยกนิกายในพระพุทธศาสนา ขอประมวลเหตุการณ์มาแสดงไว้ ณ ที่นี้โดยสังเขป

๑. **หลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน** พระเถระทั้งหลายมีท่านพระมหากัสสปเถระ ท่านพระอุบาลีเถระ ท่านพระอานนทเถระ เป็นต้น ได้ประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อจัดหมวดหมู่ให้เป็นระเบียบแบบแผน และถือปฏิบัติกันสืบมา โดยมีมติไม่ให้แก้ไข เปลี่ยนแปลง ต่อเติม หรือตัดทอนส่วนใดๆ ทั้งสิ้น การทำสังคายนาครั้งนี้ นับเป็นครั้งที่ ๑ ปรากฏว่า คณะสงฆ์ได้ถือปฏิบัติตามมติของที่ประชุมนี้เรื่อยมา จนถึง พ.ศ. ๑๐๐ การแตกแยกนิกายจึงเริ่มเกิดขึ้น

๒. **ผู้ทำให้เกิดการแตกแยกขึ้นในคณะสงฆ์เดิม** คือ ภิกษุชาววัชชีพวกหนึ่ง ที่รู้จักกันว่า “พวกวัชชีบุตร” ได้ประพฤตินอกธรรมนอกวินัย โดยบัญญัติข้อปฏิบัติขึ้นมา ๑๐ ข้อ ที่เรียกว่า “วัตถุ ๑๐ ประการ” ทำให้เกิดความมัวหมองขึ้นในพระพุทธศาสนา พระเถระทั้งหลายมีท่านพระยสเถระ เป็นต้น จึงได้ประชุมกันพิจารณาและมีมติให้ขับพวกภิกษุวัชชีบุตรเหล่านั้นออกไปจากคณะสงฆ์ และประชุมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ โดยมีพระเจ้ากาลาโศกราช (พระราชโอรสของพระเจ้าสุเสนาคะ) แห่งกรุงปาฏลีบุตร แคว้นมคธ เป็นผู้อุปถัมภ์ พวกภิกษุวัชชีบุตรที่ถูกขับออกจากคณะสงฆ์ ประมาณ ๑๐,๐๐๐ รูป หนีไปอยู่ที่กรุงโกสัมพี แคว้นวังสะ รวบรวมกำลังเพิ่มเติมอีกจำนวนมากแล้วทำสังคายนา แข่งกับฝ่ายพระมหาเถระ (เถรวาท) เรียกการทำสังคายนาครั้งนี้ว่า มหาสังคิตติ หรือ มหาสังฆิกสังคายนา จึงเรียกคณะของตนว่า มหาสังฆิกะ ซึ่งถือว่าเป็นการแตกนิกายครั้งแรกในพระพุทธศาสนา อนึ่ง เนื่องจากภิกษุเหล่านี้ยึดถือหลักธรรมและวินัยตามที่อาจารย์ของตนประยุกต์เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติม และตัดทอนให้ผิดเพี้ยนไปจากพระพุทพจน์ที่แท้จริง จึงมีชื่อว่า นิกายอาจริยวาท ส่วนคณะสงฆ์เดิมซึ่งมีพระมหาเถระทั้งหลายเป็นผู้บริหารสืบทอดเจตนารมณ์

ของพระมหาเถระผู้ทำสังคายนา ครั้งที่ ๑ นั้น มีชื่อว่า นิกายเถรวาท

ต่อมา มีนิกายใหม่แตกแยกไปจากนิกายมหาสังฆิกะ คือ (๑) นิกายโคกุลิกะ (๒) นิกาย-เอกพโยหาริกะ และต่อมามีนิกายใหม่แยกออกไปจากนิกายโคกุลิกะอีก ๒ นิกาย คือ (๑) นิกาย-ปณณัตติวาท (๒) นิกายพาหุลิกะ ทั้ง ๒ นิกายนี้ บางทีเรียกรวมว่า พหุสสุติกะ ต่อมาภิกษุพวกหนึ่งแยกออกไปจาก ๒ นิกายนี้ ตั้งชื่อนิกายใหม่ว่า เจติยวาท รวมทั้งนิกายมหาสังฆิกะ เป็น ๖ นิกาย

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๘-๓๙
พระอภิธรรม คัมภีร์ที่ ๖ ยมก ภาค ๑-๒

๑. ความหมาย

คำว่า ยมก แปลว่า คู่ ดังที่พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎกตั้งคำถามเพื่อวิเคราะห์ศัพท์ว่า ที่ชื่อว่า ยมก เพราะอรรถกถาอย่างไร (เกณฐเจน ยมกนฺติ) และท่านตอบเองว่า เพราะอรรถกถา คู่ (ยฺกฺลเจน) ท่านยกตัวอย่างการใช้ “ยมก” ในความหมายว่า คู่ (ยฺกฺล) เช่น ยมกปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอย่างละคู่) ยมกสาลา (ต้นรังคู่ที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน) แล้วท่านสรุปว่า ด้วยเหตุนี้ สภาวธรรมหมวดหนึ่งๆ ในจำนวน ๑๐ หมวดที่ทรงแสดงด้วยวิธีการยมก คือ ทรงแสดงเป็นคู่ๆ ชื่อว่ายมก (อิติ ยฺกฺลสงฺฆาตานํ ยมกานํ วเสน เทสิตตฺตา อิเมสุ ทสฺสุ เอเกกํ ยมกนฺนาม) (อภิ.ปญจ.อ. ๑/๓๒๘)

๒. ศึกษาวรรณ ๑๐ หมวด

ที่ว่า “สภาวรรณหมวดหนึ่งๆ ในจำนวน ๑๐ หมวด” คือ

๑. หมวดสภาวะธรรมที่เป็นมูล	๒. หมวดชั้น
๓. หมวดอายตนะ	๔. หมวดธาตุ
๕. หมวดสังขาร	๖. หมวดสังขาร
๗. หมวดอนุสัย	๘. หมวดจิต
๙. หมวดสภาวะธรรมในกุศลตัก	๑๐. หมวดอินทรีย์

๓. สภาวัฒนธรรม ๑๐ หมวด กับยมก

สภาวะธรรม ๑๐ หมวดนี้เองเป็นเนื้อหาของยมก จึงแบ่งยมกออกเป็น ๑๐ ยมก เรียกชื่อตามชื่อของหมวดสภาวะธรรมที่เป็นเนื้อหาเหล่านั้นๆ ดังนี้

๑. ยมกที่ว่าด้วยหมวดสภาวะธรรมที่เป็นมูล เรียกว่า **มูลยมก**

๒. ยมกที่ว่าด้วยหมวดชั้น	เรียกว่า	ชั้นชยมก
๓. ยมกที่ว่าด้วยหมวดอายตนะ	เรียกว่า	อายตณยมก
๔. ยมกที่ว่าด้วยหมวดธาตุ	เรียกว่า	ธาตุยมก
๕. ยมกที่ว่าด้วยหมวดสังขาร	เรียกว่า	สังขารยมก
๖. ยมกที่ว่าด้วยหมวดอณูสย	เรียกว่า	อณูสยยมก
๗. ยมกที่ว่าด้วยหมวดจิต	เรียกว่า	จิตตยมก
๘. ยมกที่ว่าด้วยหมวดสภาวะธรรมในกุศลติกะ	เรียกว่า	ธัมมยมก
๑๐. ยมกที่ว่าด้วยหมวดอินทรีย์	เรียกว่า	อินทริยยมก

เหตุที่ทรงแสดงสภาวะธรรม ๑๐ หมวดนี้เป็นเนื้อหาของยมก

ถ้าจะถามว่า ทำไมพระผู้มีพระภาคทรงเลือกสภาวะธรรม ๑๐ หมวดนี้เท่านั้นมาแสดงด้วยวิธีการยมก สภาวะธรรมอื่นๆ เช่น ฌาน มรรค สติปัฏฐาน หรือโพชฌงค์ แสดงด้วยวิธีการยมกไม่ได้ หรือ คำตอบที่น่าจะสมเหตุสมผลคือ ได้ แต่ที่ทรงเลือกแสดงสภาวะธรรม ๑๐ หมวดนี้ เพราะแสดงได้ยากกว่าสภาวะธรรมอื่นๆ จึงทรงแสดงให้เป็นตัวอย่างไว้ เมื่อผู้ศึกษาเข้าใจตัวอย่างทั้ง ๑๐ หมวดแล้ว ก็สามารถนำสภาวะธรรมอื่นๆ ทั้งหมดมาแสดงด้วยวิธีการยมกได้เอง

๔. วิธีการของยมก

ที่ว่า “ทรงแสดงด้วยวิธีการยมก คือทรงแสดงเป็นคู่ๆ” นั้น หมายถึง ทรงแสดงแบบอนุโลม (ตามลำดับ, คล้อยตาม) และแบบปฏิโลม (ทวนลำดับ, ย้อนกลับ) สลับกันเป็นคู่ๆ แต่ละคู่ประกอบด้วย (๑) อนุโลมปุจฉา (คำถามอนุโลม) และวิสัชนา (คำตอบ) (๒) ปฏิโลมปุจฉา (คำถามปฏิโลม) และ วิสัชนา เช่น

๑. อนุโลมปุจฉา : เย เกจิ กุสลา ธมฺมา, สพฺเพ เต กุสลมฺมลาติ.

สภาวะธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่เป็นกุศล สภาวะธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศลมูลใช่ไหม

วิสัชนา : ดีเณว กุสลมฺมลานิ, อวเสสา กุสลา ธมฺมา น กุสลมฺมลา.

กุศลมูลมี ๓ อย่างเท่านั้น (คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ)

สภาวะธรรมที่เหลือ (มีผัสสะ เป็นต้น) เป็นกุศล แต่ไม่เป็นกุศลมูล

๒. ปฏิโลมปุจฉา : (ถามย้อนกลับว่า)

เย วา ปน กุสลมฺมลา, สพฺเพ เต ธมฺมา กุสลาติ.

สภาวะธรรมเหล่าใดเป็นกุศลมูล สภาวะธรรมเหล่านั้นทั้งหมด

เป็นกุศลใช่ไหม

วิสัยชา : อามนดา.

ไซ (อภิ.ย. ๓๘/๕๐)

ขอให้สังเกตว่า จากตัวอย่างนี้ทรงแสดงให้เห็นว่า กุศล กับ กุศลมูล เป็นสภาวะธรรมอย่างเดียวกัน แต่มีขอบเขตไม่เท่ากัน เมื่อยกมาตั้งคำถามแบบยมก ก็จะได้คำตอบต่างกันอย่างเห็นได้ชัด คือเมื่อถามว่า สภาวะธรรมเหล่าใดเป็นกุศล สภาวะธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศลมูลไซไหม

ถ้าตอบว่า ไซ ก็ผิด เพราะกุศลมูลมีเพียง ๓ อย่างเท่านั้น คือ อโลภะ อโทสะ และ โมหะ สภาวะธรรมอื่นๆ อีกมากที่เป็นกุศล เช่น ผัสสะ เป็นต้น แต่ไม่เป็นกุศลมูล ซึ่งแสดงว่ากุศลมีขอบเขตกว้างกว่ากุศลมูล ในกรณีอย่างนี้ต้องแยกตอบ

แต่ถ้าย้อนถามกลับว่า สภาวะธรรมเหล่าใดเป็นกุศลมูล สภาวะธรรมเหล่านั้นทั้งหมดเป็นกุศลไซไหม ต้องตอบว่า ไซ เพราะกุศลมูลมีขอบเขตอยู่ในกุศล ทุกสิ่งที่เป็นกุศลมูล ก็ต้องเป็นกุศลด้วย แต่ทุกสิ่งที่เป็นกุศลไม่จำเป็นต้องเป็นกุศลมูลเสมอไป

วิธีการยมกนี้ถือว่าเป็นวิธีการของตรรกศาสตร์ เพราะคล้ายกับหลักการอนุมานของปรัชญาอินเดีย โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเหตุ (ตัวกลางที่เป็นสื่อการอนุมาน) กับสาธยะ (สิ่งที่ต้องการรู้) เช่น กรณีอนุมัตีสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับสาธยะของสิ่ง ๒ สิ่งที่อยู่บนฐานเดียวกันแต่มีขอบเขตไม่เท่ากัน (เช่นเดียวกับกุศลมูล กับกุศลดังกล่าวข้างต้น) ท่านให้ใช้สิ่งที่มีขอบเขตแคบกว่าเป็นเหตุ เช่น ควัน กับ ไฟ ให้ใช้ควันเป็นเหตุอนุมานไปหาไฟ โดยวางเป็นหลักการไว้ว่า

ที่ใดมีควัน ที่นั้นย่อมมีไฟอยู่ด้วย แต่ที่ใดมีไฟ ที่นั้นไม่จำเป็นต้องมีควันเสมอไป

แต่ถ้าสิ่ง ๒ สิ่งอยู่บนฐานเดียวกัน มีขอบเขตเท่ากัน จะใช้สิ่งใดเป็นเหตุก็ได้ คือสิ่งใดปรากฏให้เห็นก่อนก็ใช้เป็นเหตุอนุมานไปหาอีกสิ่งหนึ่งที่ไม่ปรากฏก็ได้ เช่น ความเป็นพระอรหันต์กับการตรัสรู้ธรรม โดยวางเป็นหลักการไว้ว่า

อนุโลม : ที่ใดมีการตรัสรู้ธรรม ที่นั้นย่อมมีความเป็นพระอรหันต์อยู่ด้วย

ปฎิโลม : ที่ใดมีความเป็นพระอรหันต์ ที่นั้นย่อมมีการตรัสรู้ธรรมอยู่ด้วย

ลักษณะและประเภทของปัญหา

ปัญหาหรือคำถามทั้งที่เป็นแบบอนุโลมและแบบปฎิโลมมีองค์ประกอบ ๒ ส่วน คือ บทหน้า และบทหลัง บทหน้าเรียกว่า สันนิฐานบท (บทสันนิฐาน คือบทที่รู้แล้ว) บทหลังเรียกว่า สังสยบท (บทสงสัย คือบทที่ต้องการจะรู้ บทที่เป็นปัญหา) โดยทั่วไปสันนิฐานบทเป็นประโยค “ย” ในภาษาบาลี คือประโยคที่มีคำว่า “ใด” ใน ภาษาไทย เช่น เย เกจิ กุสลา ธมฺมา. = สภาวะธรรมเหล่าใดเป็นกุศล

ส่วนสังสยบท โดยทั่วไปเป็นประโยค “ต” ในภาษาบาลี คือประโยคที่มีคำว่า “นั้น” ในภาษาไทย เช่น สพุเพ เต ธมฺมา กุสลมูลาติ = สภาวะธรรมเหล่านั้น ทั้งหมดเป็นกุศลมูลไซไหม

๕. ปัญหาในยมกมี ๔ ประเภท

๑. **ปุเรปัญหา** ได้แก่ ประโยคคำถามที่บทหน้าคือสันนิฐานฐานบทเหล่านั้นมีองค์ธรรม บทหลังคือสังสยบทไม่มีองค์ธรรม หรือมีแต่ต่างกับองค์ธรรมของสันนิฐานฐานบท

๒. **ปัจฉาปัญหา** ได้แก่ ประโยคคำถามที่บทหลังมีองค์ธรรมมากกว่า (กว้างกว่า) องค์ธรรมของบทหน้า หรือทั้ง ๒ บทมีองค์ธรรมเท่ากันและเหมือนกัน

๓. **ปริปุณปัญหา** ได้แก่ ประโยคคำถามที่บทหน้ามีองค์ธรรมมากกว่า (กว้างกว่า) องค์ธรรมของบทหลัง หรือทั้ง ๒ บท มีองค์ธรรมบางอย่างเหมือนกัน บางอย่างต่างกัน

๔. **โมฆปัญหา** ได้แก่ ประโยคคำถามที่บทหน้าและบทหลังมีองค์ธรรมต่างกัน หรือบทหน้าเท่านั้นมีองค์ธรรมบทหลังไม่มี หรือบทหลังเท่านั้นมีองค์ธรรม บทหน้าไม่มี หรือไม่มีเลยทั้ง ๒ บท

๖. ลักษณะและประเภทของวิัจฉนา

วิัจฉนา คำตอบของยมกมีลักษณะที่สำคัญ ๒ ประการ คือ ตอบรับ ตอบปฏิเสธ

๑. ตอบรับ

การตอบรับในภาษาบาลีใช้คำว่า **อามนฺตา** แปลว่า ใช่ คำตอบนี้ใช้เมื่อองค์ธรรมของบทหน้าหรือสันนิฐานฐานบทของประโยคคำถามกับองค์ธรรมของบทหลัง หรือสังสยบทเป็นองค์ธรรมเดียวกัน และมีเท่ากัน เช่น ยสฺส รูปกุขฺนุโธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากุขฺนุโธ อุปฺปชฺชิตฺถาติ. อามนฺตา. (อภิ.ย. ๓๘/๕๖)

ถาม : รูปชั้นของบุคคลใดเคยเกิด เวทนาชั้นของบุคคลนั้นก็เคยเกิดใช่ไหม

ตอบ : ใช่

๒. ตอบปฏิเสธ

ตอบปฏิเสธมีลักษณะแตกต่างกันเป็น ๔ ประเภท

๑. **ตอบว่า นตฺถิ** (ไม่มี) ใช้เมื่อไม่สามารถหาคำตอบจากทั้งบทหน้าคือสันนิฐานฐานบท และบทหลังคือสังสยบท เช่น ยสฺส รูปกุขฺนุโธ นฺนฺอุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากุขฺนุโธ นฺนฺอุปฺปชฺชิตฺถาติ. นตฺถิ. (อภิ.ย. ๓๘/๕๗)

ถาม : รูปชั้นของบุคคลใดไม่เคยเกิด เวทนาชั้นของบุคคลนั้นก็ไม่เคยเกิดมีไหม

ตอบ : ไม่มี

๒. **ตอบว่า โน** (ไม่ใช่) ใช้เมื่อองค์ธรรมของบทหน้ากับองค์ธรรมของบทหลังต่างกัน เช่น ยสฺส รูปกุขฺนุโธ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส เวทนากุขฺนุโธ นิรุชฺชตฺติ. โน. (อภิ.ย. ๓๘/๑๕๓)

ถาม : รูปชั้นของบุคคลใดกำลังเกิด เวทนาชั้นของบุคคลนั้นก็กำลังดับใช่ไหม

ตอบ : ไม่ใช่

๓. คำตอบที่เป็น **นปฏิกเขปะ** หรือ **ปาลิคติ** คือคำตอบที่มีลักษณะสวนทางกับคำถามของปัจจุณิกนัย (คำถามเชิงปฏิเสธ) ใช้เมื่อบทหน้าเท่านั้นมีองค์ธรรม บทหลังไม่มี เช่น ยสฺส รูปกฺขนฺโธ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนา กฺขนฺโธ นุปฺปชฺชติ, อฺปฺปชฺชติ, อฺปฺปชฺชติ, (อภิ.ย. ๓๘/๗๔)

ถาม : รูปชั้นของบุคคลใดไม่ใช่กำลังเกิด เวทนาชั้นของบุคคลนั้นก็ไม่เคยเกิดใช่ไหม

ตอบ : เคยเกิด

๔. คำตอบที่เป็น **วิภะ** คือแยกตอบ (บางที่ใช้ว่า เอกโตสรูปทสฺสนะ หรือ อุกโตสรูปทสฺสนะ) ใช้เมื่อองค์ธรรมของบทหน้ากับองค์ธรรมของบทหลังเหมือนกันบางส่วนเท่านั้น เช่น ยสฺส รูปกฺขนฺโธ อฺปฺปชฺชติ, ตสฺส เวทนา กฺขนฺโธ อฺปฺปชฺชติ, ”อสถณสตตํ อฺปฺปชฺชชานํ เตสํ รูปกฺขนฺโธ อฺปฺปชฺชติ โน จ เตสํ เวทนา กฺขนฺโธ อฺปฺปชฺชติ. ปญจโวการํ อฺปฺปชฺชชานํ เตสํ รูปกฺขนฺโธ จ อฺปฺปชฺชติ เวทนา กฺขนฺโธ จ อฺปฺปชฺชติ. (อภิ.ย.๓๘/๕๐)

ถาม : รูปชั้นของบุคคลใดกำลังเกิด เวทนาชั้นของบุคคลนั้นก็กำลังเกิดใช่ไหม

ตอบ : บุคคลผู้กำลังอุบัติในอสังขยสัตตภูมิ รูปชั้นของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิด แต่เวทนาชั้นไม่ใช่กำลังเกิด (เพราะในภูมินี้ไม่มีนาม มีแต่รูป) บุคคลผู้กำลังอุบัติในปัญจโวการภูมิ รูปชั้นของบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิดและเวทนาชั้นก็กำลังเกิด (เพราะในภูมินี้มีทั้งรูปและนาม)

วิธีดำเนินการ

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีการยมกดังกล่าวมานี้เป็นเครื่องมือจำแนกสภาวะธรรม ๑๐ หมวดตามวิธีดำเนินการ ดังนี้

๑. แบ่งหมวดธรรมแต่ละหมวดเป็น ๑ ยมก แต่ละยมกแบ่งเป็น ๒ ภาค คือ

(๑) ภาคตั้งคำถามเป็นมัตถิกาไม่มีคำตอบ เรียกว่า อุทเทสวาร

(๒) ภาคตอบคำถาม โดยนำคำถามมาตั้งแล้วตอบไปตามลำดับ เรียกว่า นิทเทสวาร

๒. อุทเทสและนิทเทส แบ่งเป็น ๒ นัย คือ อนุโลมนัย (นัยที่ไม่มีการปฏิเสธ) และปัจจุณิกนัย (นัยที่มีปฏิเสธด้วยนิบาต) อุทเทสและนิทเทสของชั้นยมกเป็นต้นไปแบ่งเป็น ๓ วาระ คือ

๑. **ปณัตติวาระ** (วาระที่ว่าด้วยนามบัญญัติ)

๒. **ปวัตติวาระ** (วาระที่ว่าด้วยความเป็นไปคือการเกิดการดับ)

๓. **ปริญญาวาระ** (วาระที่ว่าด้วยปริญญาคือการกำหนดรู้)

ส่วน **มูลยมก** มีนัยและวาระตลอดถึงวิธีการดำเนินการบางอย่างไม่เหมือนกับของยมกอื่นๆ ผู้ศึกษาควรอ่านเพิ่มเติมในพระบาลีไตรปิฎกพร้อมฉบับแปล ประกอบกับบรรณถกและฎีกา

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๔๐-๔๕ พระอภิธรรม คัมภีร์ที่ ๗ ปฏิจจาน ภาค ๑-๖

๑. ความสำคัญของปฏิจจาน

พระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นี้ พระผู้มีพระภาคทรงพิจารณาติดต่อกันตลอด ๗ วัน ในสัปดาห์ที่ ๔ หลังจากตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ใกล้ควงต้นพระศรีมหาโพธิอันเป็นสถานที่ประทับนั่งพิจารณา มีชื่อว่า **รัตนฆรเจดีย์** (สัตตาคิธัมมรัตนฆรเจดีย์) ทั้งนี้เพื่อเป็นอนุสรณ์ว่าเป็นสถานที่ที่ทรงพิจารณาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ (อภิ.อ. ๑/๘๒, ขุ.ชา.อ. ๑/๑๑๔)

พระอรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์อัฐสาลีนีกล่าวถึงความสำคัญของคัมภีร์ปฏิจจานว่า นับแต่วันตรัสรู้จนถึงขณะทรงพิจารณาทบทวนพระอภิธรรม ๖ คัมภีร์แรก พระฉัพพรรณรังสีไม่ได้แผ่ประกายออกมาจากพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเลย แต่พอทรงพิจารณาถึงปฏิจจาน หรือที่ท่านเรียกว่า **“มหาปกรณ์”** พระฉัพพรรณรังสีก็แผ่ประกายออกมา เพราะในปฏิจจานมีนัยกว้างใหญ่ไพศาลดุจดั่งห้วงน้ำในมหาสมุทร ดังที่ท่านเรียกว่า **“นัยสาคร”** ซึ่งเป็นที่ที่พระสัพพัญญุตญาณของพระผู้มีพระภาคได้โอกาสสำแดงพลังออกมาได้อย่างเต็มที่ เช่นเดียวกับ **“ชลสาคร”** คือห้วงน้ำในมหาสมุทรลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์ เป็นสถานที่ที่ปลาใหญ่ชื้อติมิรปิงคละได้โอกาสสำแดงพลังแหวกว่ายเล่นน้ำได้อย่างเต็มที่ การสำแดงพลังพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธองค์นี้เอง เป็นเหตุให้พระฉัพพรรณรังสีได้แผ่ประกายออกมาจากพระพุทธรูป (อภิ.อ. ๑/๑๒๒-๑๕)

ด้วยเหตุนี้จึงถือได้ว่า คัมภีร์ปฏิจจานเกิดจากอานุภาพของพระสัพพัญญุตญาณ และเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณโดยเฉพาะ จึงมีนัยและอรรถลุ่มลึกยิ่งกว่าคัมภีร์ใดๆ ในพระไตรปิฎก ยากที่บุคคลใดจะสามารถหยั่งถึงได้ทั่วถ้วน โบราณจารย์จึงเรียกคัมภีร์นี้ว่า **“อนันตณยสมันตปฏิจจาน-มหาปกรณ์”** มหาคัมภีร์ปฏิจจานอันกว้างใหญ่ไพศาลรายล้อมด้วยนัยเป็นอนันต์ (อภิ.อ. ๓/๕๗๓)

๒. ความหมายของปฏิจจาน

คำว่า **ปฏิจจาน** แปลว่า การเริ่มตั้ง, การเริ่มต้น, จุดตั้งต้น, แหล่ง, เหตุ แต่ในที่นี้เป็นชื่อคัมภีร์ซึ่งมีความหมาย ๓ นัย คือ

๑. ชื่อว่า **ปฏิจจาน** เพราะอรรถว่า แสดงปัจจัยโดยประการต่างๆ (แกนฺธุเจเน ปฏิจจานนฺตินานุปการปจฺจุเจเน) คือเป็นปกรณ์ที่พระผู้มีพระภาคทรงนำปัจจัยต่างๆ มาแสดงรวมไว้โดยพิสดาร

๒. ชื่อว่า **ปฏิจจาน** เพราะอรรถว่า จำแนกสภาวะธรรมด้วยปัจจัยต่างๆ (แกนฺธุเจเน ปฏิจจานนฺติ วิชฺชนฺธุเจเน) คือเป็นปกรณ์ที่ทรงนำสภาวะธรรมต่างๆ เช่น กุศลธรรม อกุศลธรรม อัปายกตธรรม ซึ่งรวมเรียกว่า กุสลติกะ มาจำแนกตามประเภทของปัจจัย

๓. ชื่อว่า **ปฏิจจान** เพราะอรรถว่า เป็นที่ดำเนินไปแห่งพระสัพพัญญุตญาณ (แกนฏเจน ปฏิจจานนฺติ ปฏิจฺจิตฺตเจน) คือเป็นพระธรรมเทศนาที่เกิดขึ้น ด้วยอานุภาพแห่งพระสัพพัญญุตญาณ และเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณโดยเฉพาะ (อภิ.อ. ๓/๓๙๓)

รวมความว่า **ปฏิจจาน** เป็นคัมภีร์ที่พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวะธรรมที่เป็นจุดตั้งต้นคือปัจจัยจำนวน ๒๔ ชนิด มาอธิบายให้เห็นสถิติคือความสามารถและหน้าที่ของแต่ละชนิด แล้วทรงนำสภาวะธรรมที่เป็นมาติกาจำนวน ๑๒๒ หมวด ซึ่งเป็นอภิธรรมมาติกาจากคัมภีร์ธัมมสังคณีมาจำแนกด้วยปัจจัยเหล่านี้ เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์โดยความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน

๓. ปฏิจจานกับปฏิจจสมุปบาท

พระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้เห็นความสัมพันธ์โดยความเป็นเหตุเป็นผลของกันและกันนั้นจำแนกเป็น ๒ นัย คือ

๑. ปฏิจจสมุปปาตนัย
๒. ปฏิจจानนัย

พระธรรมเทศนาปฏิจจสมุปปาตนัย ทรงมุ่งแสดงให้เห็นว่า เมื่อมีเหตุอย่างนี้แล้ว จะมีผลอย่างไรตามมา ทั้งสายเกิดและสายดับ นอกจากนั้น ยังทรงเน้นว่า สภาวะธรรมที่เป็นเหตุกลับเป็นสภาวะธรรมที่เป็นผลได้ และสภาวะธรรมที่เป็นผลก็กลับเป็นสภาวะธรรมที่เป็นเหตุได้เช่นกัน เช่น อวิชชาเป็นปัจจัยให้สังขารเกิด สังขารเป็นปัจจัยให้วิญญาณเกิด

ในทางกลับกัน วิญญาณก็เป็นปัจจัยให้สังขารเกิด สังขารก็เป็นปัจจัยให้อวิชชาเกิดได้

ส่วนในปฏิจจานนัย ทรงอธิบายอำนาจหรือความสามารถเฉพาะของปัจจัยแต่ละชนิดไว้โดยพิสดาร (ดูอภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๘)

๔. การจัดแบ่งคัมภีร์ปฏิจจาน

คัมภีร์ปฏิจจานแบ่งเป็น ๖ ภาค ภาคละ ๑ เล่ม คือ เล่มที่ ๔๐-๔๕ ซึ่งเป็นชุดสุดท้ายของพระไตรปิฎกทั้ง ๖ ภาค ว่าด้วยปฏิจจานต่างๆ รวม ๒๔ ปฏิจจาน ดังนี้

ภาคที่ ๑ (เล่มที่ ๔๐) ว่าด้วยอาร์มภกถา คือ ปัจจยฺกเทศ (การแสดงปัจจัย ๒๔ ชนิดโดยสังเขป) และปัจจยนิเทศ (การจำแนกปัจจัย ๒๔ ชนิดโดยพิสดารพอสมควร) เป็นการปูพื้นฐานในเบื้องต้นแล้วเข้าสู่เนื้อหา คือ ธัมมานุโลมติกปฏิจจานตอนต้น

ภาคที่ ๒ (เล่มที่ ๔๑) ว่าด้วยธัมมานุโลมติกปฏิจจานตอนปลาย ธัมมานุโลมติกปฏิจจานนี้เป็นปฏิจจานที่ ๑ พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งหมวดธรรมแม่บทหมวดละ ๓ ข้อที่เรียกว่า ดิกมาติกา จำนวน ๒๒ ดิกะ มีกุตสดิกะเป็นดิกะแรก ซึ่งดำเนินไปตามวาระต่างๆ ๗ วาระ มีปฏิจจวาระเป็นวาระแรก ตามอำนาจของปัจจัยแต่ละชนิดทั้ง ๒๔ ชนิด มีเหตุปัจจัยเป็นปัจจัยแรก เช่น กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปัจจยยา : สภาวะธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกุศลเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย

ภาคที่ ๓ - ๔ (เล่มที่ ๔๒-๔๓) ว่าด้วยธัมมานุโลมทุกปฏิจจาน เป็นปฏิจจานที่ ๒ ที่พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายความเป็นปัจจัยแก่กันแห่งหมวดธรรมแม่บทหมวดละ ๒ ข้อที่เรียกว่า ทุกมาติกากำนจนวน ๑๐๐ ทูกะ มีเหตุทุกะเป็นทุกะแรก โดยดำเนินไปตามวาระและปัจจัย เหมือนธัมมานุโลมติกปฏิจจาน

ภาคที่ ๕ (เล่มที่ ๔๔) ว่าด้วยปฏิจจานที่ ๓-๖ เกิดจากการนำปฏิจจานที่ ๑ กับที่ ๒ มาแสดงร่วมกันแบบสลับไปมาและแสดงร่วมกันเอง คือ (๓) ธัมมานุโลมทุกติกปฏิจจาน (๔) ธัมมานุโลมติกทุกปฏิจจาน (๕) ธัมมานุโลมติกติกปฏิจจาน (๖) ธัมมานุโลมทุกทุกปฏิจจาน (ทั้ง ๖ ปฏิจจานนี้เรียกว่า ฝ่ายอนุโลมนัย คือ นัยที่ไม่มีการปฏิเสธ)

ภาคที่ ๖ (เล่มที่ ๔๕) ว่าด้วยปฏิจจานที่ ๗-๒๔ คือ (๗) ธัมมปัจจัยนียติกปฏิจจาน (๘) ธัมมปัจจัยนียทุกปฏิจจาน (๙) ธัมมปัจจัยนียทุกติกปฏิจจาน (๑๐) ธัมมปัจจัยนียติกทุกปฏิจจาน (๑๑) ธัมมปัจจัยนียติกติกปฏิจจาน (๑๒) ธัมมปัจจัยนียทุกทุกปฏิจจาน ทั้ง ๖ ปฏิจจานนี้เรียกว่า ฝ่ายปัจจัยนัย คือ นัยที่มีการปฏิเสธทั้งกัมมบทและกัตตูปาท เช่น นกฺสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ นกฺสโล ธมฺโม อุปปชฺชติ เหตุปัจจัยยา : สภาวะธรรมที่ไม่เป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่ไม่เป็นกุศลเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย (๑๓) ธัมมานุโลมปัจจัยนียติกปฏิจจาน (๑๔) ธัมมานุโลมปัจจัยนียทุกปฏิจจาน (๑๕) ธัมมานุโลมปัจจัยนียทุกติกปฏิจจาน (๑๖) ธัมมานุโลมปัจจัยนียติกทุกปฏิจจาน (๑๗) ธัมมานุโลมปัจจัยนียติกติกปฏิจจาน (๑๘) ธัมมานุโลมปัจจัยนียทุกทุกปฏิจจาน ทั้ง ๖ ปฏิจจานนี้เกิดจากการนำฝ่ายปัจจัยนัยมาผสมกับฝ่ายอนุโลมนัย (๑๙) ธัมมปัจจัยนียานุโลมติกปฏิจจาน (๒๐) ธัมมปัจจัยนียานุโลมทุกปฏิจจาน (๒๑) ธัมมปัจจัยนียานุโลมทุกติกปฏิจจาน (๒๒) ธัมมปัจจัยนียานุโลมติกทุกปฏิจจาน (๒๓) ธัมมปัจจัยนียานุโลมติกติกปฏิจจาน (๒๔) ธัมมปัจจัยนียานุโลมทุกทุกปฏิจจาน

ทั้ง ๖ ปฏิจจานนี้เกิดจากการนำฝ่ายอนุโลมนัยมาผสมกับฝ่ายปัจจัยนัย

๕. โครงสร้างของปฏิจจาน

เมื่อมองภาพรวมของปฏิจจานทั้ง ๖ ภาค ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นโครงสร้างของปฏิจจาน ดังนี้

๑. อารัมภกถา

อารัมภกถา ได้แก่ ส่วนที่เรียกว่า มาติกานิกเชปวาร หรือ ปัจจยวิภังควาร คือส่วนที่ทรงแสดงปัจจัยโดยสังเขป แบ่งออกเป็น ๒ นัย คือ

ก. ปัจจยทุทเทส ได้แก่ นัยที่ทรงแสดงปัจจัยโดยระบุเพียงชื่อของปัจจัยแต่ละชนิด คือ

๑. เหตุปัจจัย	๒. อารัมมณปัจจัย
๓. อธิปัติปัจจัย	๔. อนันตรปัจจัย
๕. สมนันตรปัจจัย	๖. สหชาตปัจจัย
๗. อัญญมัญญปัจจัย	๘. นิสสยปัจจัย
๙. อุปนิสสยปัจจัย	๑๐. ปุเรชาตปัจจัย
๑๑. ปัจฉาชาตปัจจัย	๑๒. อาเสวนปัจจัย

๑๓. กัมมปัจจัย	๑๔. วิปากปัจจัย
๑๕. อาหารปัจจัย	๑๖. อินทริยปัจจัย
๑๗. ฌานปัจจัย	๑๘. มัคคปัจจัย
๑๙. สัมปยุตตปัจจัย	๒๐. วิปยุตตปัจจัย
๒๑. อตฺถิปัจจัย	๒๒. นตฺถิปัจจัย
๒๓. วิคตปัจจัย	๒๔. อวิคตปัจจัย

ข. **ปัจจัยนิเทศ** ได้แก่ นัยที่ทรงจำแนกปัจจัย (เหตุ) ปัจจยุพัน (ผล) และปัจจัยสัตติ (อำนาจหรือความสามารถของปัจจัยแต่ละชนิดที่เข้าช่วยอุปการะเกื้อกูลให้สภาวะธรรมอื่นๆ สามารถดำรงอยู่ได้ หรือสามารถเกิดขึ้นได้) เช่น

เหตุปัจจโยติ : เหตุ เหตุสมปยุตตกานํ ธมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ เหตุปัจจเยน ปัจจโย.

เหตุปัจจัย ได้แก่ เหตุ เป็นปัจจัยแก่สภาวะธรรมที่สัมปยุตกับเหตุ และรูปที่มีสภาวะธรรมอันสัมปยุตกับเหตุนี้เป็นสมุฏฐาน โดยเหตุปัจจัย

อารมฺมณปัจจโยติ รูปายตนํ จกฺขุวิญญฺณธาตฺยา ตํสมฺปยุตตกานญจ ธมฺมานํ อารมฺมณ-ปัจจเยน ปัจจโย ฯ

อารมฺมณปัจจัย ได้แก่ รูปายตนะ เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญฺณธาตุและสภาวะธรรมอันสัมปยุตกับจักขุวิญญฺณธาตุนั้น โดยอารมฺมณปัจจัย ฯลฯ

๒. องค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาของปฏิจจาน

องค์ประกอบที่เป็นเนื้อหาสาระของปฏิจจานแต่ละปฏิจจาน ได้แก่ ดิग्มาติกา ๒๒ หมวด และทุกมาติกา ๑๐๐ หมวด ของคัมภีร์ธัมมสังคณี เฉพาะที่เป็นอภิธรรมมาติกา

ดิग्มาติกา คือ หมวดธรรมแม่บท หมวดละ ๓ ข้อ เช่น กุสลติกะ (หมวด ๓ ว่าด้วยกุศลธรรมเป็นต้น) ได้แก่ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยาคตธรรม, เวทนาติกะ (หมวด ๓ แห่งเวทนา) ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา

ส่วนทุกมาติกา คือ หมวดธรรมแม่บท หมวดละ ๒ ข้อ เช่น เหตุทุกะ (หมวด ๒ แห่งเหตุ) ได้แก่ เหตุธรรม (สภาวะธรรมที่เป็นเหตุ) และนเหตุธรรม (สภาวะธรรมที่ไม่เป็นเหตุ), สเหตุกทุกะ (หมวด ๒ แห่งสเหตุกธรรม) ได้แก่ สเหตุกธรรม (สภาวะธรรมที่มีเหตุ) และอเหตุกธรรม (สภาวะธรรมที่ไม่มีเหตุ)

๓. หมวดธรรมเครื่องกำหนดชื่อปฏิจจาน ๖ หมวด

๑. ปฏิจจานที่ทรงแสดงโดยยึดดิग्มาติกาเป็นหลัก เรียกว่า ดิग्ปฏิจจาน เช่น ลียา กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสลํ ธมฺโม อฺปฺปชฺชเยย เหตุปัจจยา : สภาวะธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกุศลพึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้บ้างไหม

๒. ปุฏฐานที่ทรงแสดงโดยยัตทุกมาติกาเป็นหลัก เรียกว่า ทุกปุฏฐาน เช่น ลียา เหตุ ฌมมํ ปฏิจฺจ เหตุ ฌมโม อุปฺปชฺชเยยฺย เหตุปจฺจยา : สภาวะธรรมที่เป็นเหตุอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุพึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้บ้างไหม

๓. ปุฏฐานที่ทรงแสดงโดยนำทุกมาติกามารวมเข้าในติกมาติกา เรียกว่า ติกทุกปุฏฐาน เช่น ลียา เหตุ ฌมมํ ปฏิจฺจ กุสโล ฌมโม อุปฺปชฺชเยยฺย เหตุปจฺจยา : สภาวะธรรมที่เป็นกุศลอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุพึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้บ้างไหม

๔. ปุฏฐานที่ทรงแสดงโดยนำติกมาติกามารวมเข้าในทุกมาติกา เรียกว่า ทุกติกปุฏฐาน เช่น ลียา กุสลํ ฌมมํ ปฏิจฺจ เหตุ ฌมโม อุปฺปชฺชเยยฺย เหตุปจฺจยา : สภาวะธรรมที่เป็นเหตุอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกุศลพึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้บ้างไหม

๕. ปุฏฐานที่ทรงแสดงโดยนำติกมาติกามารวมเข้าในติกมาติกาด้วยกัน เรียกว่า ติกติกปุฏฐาน เช่น ลียา กุสลํ สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตํ ฌมมํ ปฏิจฺจ กุสโล สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺโต ฌมโม อุปฺปชฺชเยยฺย เหตุปจฺจยา : สภาวะธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสัมปยุตกับสุขเวทนาอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นกุศลซึ่งสัมปยุตกับสุขเวทนาพึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้บ้างไหม

๖. ปุฏฐานที่ทรงแสดงโดยนำทุกมาติกามารวมเข้าในทุกมาติกาด้วยกัน เรียกว่า ทุกทุกปุฏฐาน เช่น ลียา เหตุ สเหตุกํ ฌมมํ ปฏิจฺจ เหตุ สเหตุโก ฌมโม อุปฺปชฺชเยยฺย เหตุปจฺจยา : สภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งมีเหตุอาศัยสภาวะธรรมที่เป็นเหตุซึ่งมีเหตุพึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ได้บ้างไหม ดังนี้ เป็นต้น

จบ พระอภิธรรมปิฎก คู่มือพระไตรปิฎก จบบริบูรณ์

ความเข้าใจตรงตามพระพุทธรูปประสงค์ จงเป็นที่สุดแห่งนิจุตตินัยเทอญ

บันทึกแก้ไข

มโนปนิธาน สถาบันบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก

วัดวิหารธรรม บ้านศรีวิราช ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี

๐๐๐ การศึกษา ๐๐๐

เอกาสน์ เอกสาสน์

๑ คำข้าว ๑ คำสอน
กินเท่าไร เรียนรู้เท่านั้น

๐๐๐ การปฏิบัติ ๐๐๐

เอกสติ เอกานาปาน์

๑ สติ ๑ ลมหายใจ
ระลึกอยู่ คู่ลมหายใจ

๐๐๐ การเผยแพร่ ๐๐๐

เอกธมฺโม เอกสงฺคโม

๑ หลักธรรม ๑ สังคม
รู้อะไร ให้คนอื่นรู้ด้วย

หลักสูตรบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก

๑. หลักสูตรพระไตรปิฎกเบื้องต้น ๑ เดือน (เดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี)
อบรมให้ความรู้โครงสร้างและหลักธรรมในพระไตรปิฎก (ฉบับแปลไทย มหาจุฬาฯ)
ครบทั้ง ๓ ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก
๒. หลักสูตรบาลีเบื้องต้น ๓ เดือน (เปิด ๒๐ เมษายน ทุกปี)
สอนบาลีไวยากรณ์เบื้องต้น ๒ เดือน
สอนแปลพระไตรปิฎกเบื้องต้น ๑ เดือน
๓. หลักสูตรบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก ชั้นนักศึกษา ๓ ปี (เปิด ๒๐ เม.ย. ทุกปี)
สอนคัมภีร์กัจจายนะ คัมภีร์ปทูปลิตี หรือ คัมภีร์พาลาวตาระ ๒ ปี
สอนแปลพระไตรปิฎก ทั้งพระวินัย พระสุตตร และพระอภิธรรม ๑ ปี
๔. หลักสูตรบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก ชั้นอาจารย์ ๒ ปี (เปิด ๒๐ เม.ย. ทุกปี)
สอนคัมภีร์อภิธานปทีปิกา วุตโตทัย และสุโพธาลังการะ ๑ ปี
สอนแปลพระไตรปิฎก พร้อมทั้งอรรถกถาฎีกา และทำปทานุกรมพระไตรปิฎก ๑ ปี

ติดต่อสอบถาม

พระมหาสมปอง มุทิโต ๐๘๑ ๓๖๑๗๗๓๕, g-mail : sompong.mac@gmail.com

พระมหาวัน วิสุทฺโธ คุณชนิกา (อน) ๐๙๓ ๔๕๙๙๙๖๒

ขอเชิญสแกน QR Code เข้าเป็นสมาชิกไลน์กลุ่ม พระไตรปิฎกนำทาง

ติดตามการถ่ายทอดสดทาง Facebook และ youtube บาลีใหญ่และพระไตรปิฎก

Line

Facebook

YouTube

